

ANUL IX. 2003

altera²⁰/21

INTEGRAREA EUROPEANĂ ȘI STATUTUL MINORITĂȚILOR

Gabriel Toggenburg

• O ORIENTARE ASPRĂ ÎNTR-O RELATIE
DELICATĂ: STRĂDUINȚELE U.E.
PENTRU MINORITĂȚI (L.E. SALE)

George Schöpflin

• LEGEA STATUTULUI MAGHIARILOR:
CONTEXTUL POLITIC, CULTURAL
ȘI SOCIOLOGIC

János Kis

• LEGEA STATUTULUI SAU
UNGARIA LA RĂSPÎNTIE

Constantin Iordachi

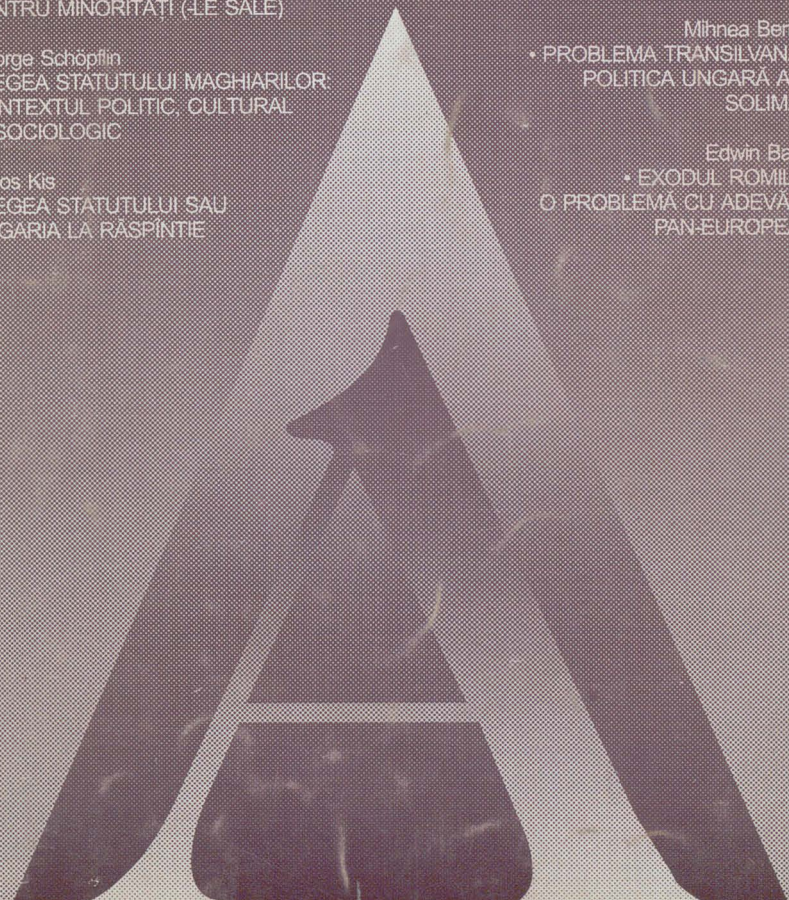
• REDEFINIREA GRANİTELOR NAȚIUNII
ÎN EUROPA POST-COMUNISTĂ

Mihnea Berindei

• PROBLEMA TRANSILVANĂ ÎN
POLITICA UNGARĂ A LUI
SOLIMAN I

Edwin Bakker

• EXODUL ROMILOR.
O PROBLEMĂ CU ADEVĂRAT
PAN-EUROPEANĂ

Editori:

Smaranda Enache

Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu

Nicolae Harsanyi

Jakub Karpinski

Pierre Kende

Adrian Marino

Christoph Pan

Alan Phillips

Paul Philippi

William Totok

Dorin Tudoran

Secretar tehnic de redacție:

Judit-Andrea Kacsó

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 400.000 lei/4 numere; în străinătate: 40 Euro/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Raiffeisen S.A. Sucursala Mureș
158270 (Lei); 1913576 (Euro)

Adresa redacției:

altera

Liga PRO EUROPA

4300 Tîrgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel/fax: 40-(0)265-250182, 40-(0)265-250183

E-mail: office@proeuropa.ro

www.proeuropa.ro

Cuprins

Editorial	3
-----------	---

INTEGRAREA EUROPEANĂ ȘI STATUTUL MINORITĂȚILOR

Gabriel Toggenburg

O orientare aspră într-o relație delicată: străduințele Uniunii Europene pentru minorități(-le sale)	5
---	---

George Schöpflin

Legea statutului maghiarilor: contextul politic, cultural și sociologic	38
---	----

Zoltán Kántor

Legea statutului: o politică națională sau o nouă abordare a protecției minorităților	47
--	----

Constantin Iordachi

Redefinirea granițelor națiunii în Europa postcomunistă: o comparație între legea statutului maghiarilor și politica României privind acordarea cetățeniei duble în Republica Moldova	69
---	----

Károly Gruber

Măsuri pozitive cu caracter național pentru ocrotirea identității minorităților de dincolo de frontiere în Europa	87
--	----

János Kis

Legea statutului sau Ungaria la răspântie	101
---	-----

Elek Szokolý

Dincolo de legea statutului	125
-----------------------------	-----

DOCUMENT

Legea privind maghiarii din țările vecine	139
Raport despre tratamentul preferențial al minorităților naționale de către statul înrudit (Raportul Comisiei de la Veneția)	152

CONVERGENȚE TRANSILVANE

<i>Mihnea Berindei</i>	
Problema transilvană în politica ungară a lui Soliman I	176
<i>Adrian Majuru</i>	
Evreii khazari	182

ANALIZĂ

<i>Emőd Veress</i>	
Reconstituirea dreptului de proprietate al comunităților minoritare	193

STUDIU DE CAZ

<i>Edwin Bakker</i>	
Exodul romilor. O problemă cu adevărat pan-europeană	227

DIALOG

Identitatea transilvană – o „națiune de voință”?	236
--	-----

RESTITUTIO

<i>Olivier Gillet</i>	
Antimasonismul românesc după 1989.	
Originile și dezvoltarea actuală	263

FETELE EUROPEI

<i>Ioan Codruț Lucinescu</i>	
Evreii în Principatele Române în secolul 19	282

RECENZII

<i>Miklós Bakk</i>	
Gabriel Andreescu: Ruleta	290
<i>Laura Ardelean</i>	
Daniel Vighi, András Visky, Alexandru Vlad:	
Fals tratat de conviețuire	294
English Summary	296

Editorial

Iminența extinderii spre est a Uniunii Europene, un pas istoric bogat în consecințe, pune problema, rămasă deschisă pînă în momentul de față, a armonizării legislației privind protecția minorităților.

De-a lungul anilor, **altera** a semnalat diferența între abordarea chestiunii minorităților în statele membre UE, pe de o parte, și statele candidate, pe de altă parte. Rădăcinile istorice ale acestor deosebiri sînt cunoscute, nu vom întîrzia asupra lor. De la bun început, vom insista asupra faptului că – rarele excepții nefiind totuși regula –, statele membre ale UE au manifestat o sensibilitate constantă pentru soluționarea revendicărilor minoritare, atît ca instrument al reconcilierii istorice, cît și ca datorie morală, legiferată în principiul non-discriminării. Cu toate acestea, protecția minorităților nu a devenit parte a *acquis*-ului comunitar și nu ocupă decît un loc incidental în dezbaterile din Convenția Europeană, viitoarea constituție comună. Explicația poate fi găsită în faptul că statele membre UE, legate prin comunitate de valori, constituie totuși, fiecare, un caz particular. Această particularitate s-a văzut, de-a lungul deceniilor, mai bine servită prin realizarea de acorduri bilaterale de protecție a minorităților, decît prin impunerea unui model unic, ale cărui riscuri nivelatoare ar fi condus, foarte probabil, la defavorizarea acelor comunități care, prin aranjamente constituționale sau interguvernamentale, obținuseră gradul de protecție dorit.

Dimpotrivă, în cazul statelor candidate provenind – cu excepția Maltei și Ciprului – din dezintegrarea blocului comunist, impunerea de standarde politice unitare a prevalat, realitate ce reiese din analiza criteriilor de la Copenhaga, pe care fiecare stat candidat trebuie să le respecte întocmai ca *precondiție* a aderării. Nu mai puțin, Consiliul Europei și OSCE, dar chiar și NATO, s-au raliat acestei poziții inflexibile adoptate de Comisia Europeană, cu nuanțele instituționale de rigoare. Tratatelor bilaterale, încheiate între statele candidate, sau cu terți, nu au fost acceptate ca suficiente pentru a garanta o protecție adecvată și eficientă a comunităților minoritare. Explicația acestui tratament, adesea resimțit ca împovărător de statele candidate, se află în faptul că incidentele interetnice din România, dar mai cu seamă atrocitățile comise în timpul războaielor de dezintegrare a Iugoslaviei au relevat urgența stabilizării relațiilor interetnice și interconfesionale din statele post-comuniste, nu numai ca o condiție a satisfacerii unor standarde morale și juridice, dar și ca un instrument de pacificare, securizare și stabilizare a respectivului spațiu.

altera publică în acest număr dublu o substanțială selecție de articole care caută să pronosticeze modul în care integrarea europeană va influența standardele de protecție a minorităților din Uniunea Europeană. Optimiștii speră ca alăturarea normelor în vigoare în statele candidate din Europa Centrală și de Est, impuse de altfel, după cum arătam, de Uniunea Europeană, va conduce la pătrunderea treptată a acestora în *corpus*-ul *acquis*-ului și la elaborarea, în cele din urmă, a unei legislații comune în domeniu. Scepticii insistă asupra diferențelor deja existente, și comun acceptate, între standardele funcționând în cele cincisprezece state membre și nu întrevăd cum poziții diametral opuse, ca bunăoară acelea a Franței și Greciei, ar putea fi sacrificate prin adoptarea la nivel comunitar a tratamentelor aplicate minorităților în, să zicem, Finlanda sau Italia/Tirolul de Sud, rezoluțiile adoptate de-a lungul timpului, în acest domeniu, de Parlamentul European, fiind lipsite de obligativitate.

Contextul istoric și politic au jucat, însă, în întreaga istorie a unificării europene, un rol determinant. Acest context implică astăzi luarea în considerare a imperativului consolidării coeziunii interne a spațiului comun european și limitării drastice a focarelor de contestație sau, mai grav, a rivalităților interne, chiar dacă acestea ar opune state cu majorități semnificative unor comunități minoritare mai puțin influente. Europa nu se va putea consolida în lipsa alinierii tuturor comunităților, indiferent de dimensiune, sub același drapel. Pe de altă parte, lupta împotriva terorismului internațional, de fapt pentru primatul valorilor civilizației euro-atlantice, dacă nu chiar pentru supraviețuirea acestora, aduce cu sine și accente stîmjenitoare pentru o Europă cu semnificative comunități de minorități „noi”.

Studiile publicate în **altera** de față avînd ca obiect analiza statutului pe care, state membre UE, dar și candidate, îl acodă minorităților lor transfrontaliere, vin să completeze un peisaj și așa complicat. Pentru mulți, aceste legi ale statutului contravin sau, în cel mai bun caz, vor contraveni, legislației și spiritului civic, deci non-etnic, al spațiului comun european. Pentru alții, ele sînt instrumente acceptabile, mai mult, pași vizionari, în edificare unei Europe sensibile la diversitate. Cînd centrul politic al acestei uniuni liber consimțite, fără precedent în istorie prin dimensiune, forță economică și umană, dar și diversitate, va fi la Bruxelles, capitalelor naționale, ce au consimțit la limitarea suveranității lor, le va reveni o misiune crucială tocmai în păstoria și dezvoltarea identității naționale. Din capitale politice, ele vor deveni tot mai mult capitale culturale, ale limbii și tradițiilor diferitelor națiuni europene. În plus, redobîndirea de către regiuni a unor prerogative care le-au fost curmate de statele naționale, va conduce la deplasarea centrelor de administrare, de la centru spre periferii.

În 2004, Uniunea Europeană se va dilata de la cincisprezece la douăzeci și cinci de state. În 2007, alte cel puțin două state, între care România, vor accede, sperăm, la spațiul comun european. Dezbateră privind unificarea statutelor minorităților este, iată, abia la început. Cu atît mai mult, **altera**, fără pretenția pionieratului, își face o datorie de onoare din a semnala implicațiile și dimensiunile ei, într-o tentativă de a atrage cît mai mulți experți spre acest dialog de care poate depinde, în ultimă instanță, durabilitatea proiectului de unificare europeană.

O orientare aspră într-o relație delicată: străduințele Uniunii Europene pentru minorități(-le sale)

GABRIEL TOGGENBURG

I. Introducere: constituie protecția minorităților o problemă în procesul integrării europene?

Organizațiile internaționale ca OSCE, ONU și în special Consiliul Europei au dezvoltat activități intense referitoare la chestiunea minorităților. Dimpotrivă, Uniunea Europeană (UE) pare să se fi angajat mult mai puțin în acest domeniu.¹ Există mai multe cauze interdependente pentru această situație, majoritatea fiind rezultatul faptului că procesul de integrare a fost inițial un proiect economic (chiar dacă el a avut întotdeauna aspecte politice).² Din această cauză, nu s-a resimțit nevoia de a transfera competențe Comunității Europene pentru a putea interveni în chestiunile politice sau culturale prin armonizarea comportamentului public al statelor membre față de minoritățile lor etnice sau lingvistice.

Lăsînd deoparte această explicație (istorică), este greu să se găsească un numitor comun în chestiunea protecției minorităților în cadrul UE. Faptul că CE nu este o organizație internațională în sensul clasic, ci una supranațională, are ca urmare faptul că în cadrul integrării europene este mult mai dificil să se găsească o cale de ieșire prin soluții de compromis care se află undeva între instrumentele politice și cele cvasi-juridice.³ Spre deosebire de organizațiile internaționale tradiționale, și lăsînd deoparte cerința ca fiecare act normativ al CE să fie fundamentat pe un articol concret al Tratatului CE (datorită așa-zisului principiu al puterilor enumerate), legislația CE definește și ea formele și efectele juridice ale legilor ce pot fi adoptate pe baza unei prevederi introduse în cele din urmă în legislația primară.⁴ Lucrurile pot părea încă și mai dificile pentru statele membre dacă luăm în considerare că Curtea Europeană de Justiție, care funcționează ca o sală de mașini a procesului de integrare, poate acorda unei prevederi care a întrunit

acordul statelor membre un sens sau o putere la care acestea nu s-au așteptat. De aceea, se poate spune că, într-un conglomerat supranațional care dispune încă de deschiderea unei „ținte mișcătoare”,⁵ un angajament inițial față de chestiunile minorităților pare să fie, politic vorbind, mult mai dificil decât într-un context internațional tradițional.

De fapt, situația problemelor minorităților este întrucâtva în curs de echilibrare: înainte de Tratatul de la Amsterdam (semnat la 2 octombrie 1997 și intrat în vigoare la 1 mai 1999) nu existase nici măcar o prevedere inclusă într-un tratat care să se refere la protecția minorităților (în afara unor indicații din Tratatul de aderare ale Marii Britanii și Austriei, Suediei, Finlandei, Norvegiei).⁶ Toate acestea în ciuda faptului că, odată cu realizarea Pieței unice (1993) și crearea Uniunii Europene (Tratatul de la Maastricht, 1992), începutul ultimului deceniu reprezintă o deeconomizare a integrării europene. Totuși, în ciuda acestei evoluții, persistă o lipsă evidentă de competențe, adică a unui mandat încredințat Uniunii de Înaltele Părți Contractante ale Tratatului cu privire la minoritățile etnice sau lingvistice.

Urmărind interacțiunea dintre procesul de integrare europeană și protecția minorităților, ar fi posibilă o împărțire între comportamentul activ al organismelor CE față de minorități pe de o parte (să numim aceasta „abordarea pozitivă”), și relația dintre legislația CE și măsurile de nivel național de protecție a minorităților (să numim aceasta „abordarea negativă”). Articolul de față încearcă să analizeze exclusiv evoluția activităților din domeniul minorităților din CE și din jurul CE. Așadar, nu vom face speculații pe marginea abordării negative a acestui subiect, adică pe marginea întrebării dacă într-un fel sau altul principiile și legislația CE existente stînjesc legislațiile interne în protejarea minorităților. Pentru o examinare a acestei chestiuni poate fi utilă evaluarea recentelor hotărîri ale Curții Europene de Justiție în cazurile Bickel/Franz (25. 11. 1998)⁷ și Angonese (06. 06. 2000)⁸. În acest caz Curtea a vizat prevederile regionale menite să protejeze minoritatea germană din Provincia Autonomă Bozen/Bolzano (Tirolul de Sud din nordul Italiei) împotriva legilor Comunității. Mai mult, în acest context, este esențial să se examineze atitudinea Dreptului Comunitar referitor la restricțiile lingvistice și să se analizeze conceptul de cetățenie UE (mai cu seamă în ce privește așa-ziii cetățeni ai unor țări care sînt în mod predominant membri ai așa-numitelor minorități noi)⁹. Însă, după cum am spus mai devreme, spațiul nu ne permite acest gen de reflecții în studiul de față.

După cum am menționat deja, activitățile CE referitoare la minorități sînt destul de puține. Măsurile luate pînă la această dată se pot împărți în patru categorii: (a) măsuri cu caracter predominant politic, elaborate de Parlamentul European și caracterizate printr-o abordare normativă; (b) măsuri asumate de Comisia Europeană, Consiliul (și Parlamentul) European, caracterizate printr-o abordare funcțională, adică financiară; (c) măsuri luate în cadrul afacerilor externe ale CE/

UE, care diferă de primele două categorii prin aceea că ele nu ținesc la sfera internă a UE (fapt care nu înseamnă totuși că ele nu ar putea avea și implicații interne); și (d) măsuri de tipul programelor și politicilor care nu au ca țintă minoritățile (pe care nu le abordăm în acest studiu), dar care sînt totuși relevante în chestiunile minorităților. Acestea includ zone ca politicile de drepturile omului, politicile antirasiste, politicile referitoare la azil, politicile referitoare la refugiați, atitudinea față de cetățenii unor țări terțe, rolul regiunilor în UE, etc.

2. Rezoluțiile Parlamentului European referitoare la minorități

În privința importanței acordate problemelor minorităților, Parlamentul European poate fi identificat drept organismul care a arătat cel mai acut interes față de aceste probleme. De fapt, Parlamentul susține că „atașează o mare importanță participării minorităților etnice, rasiale și culturale la procesele de decizie atât politică cît și socială” și că, în sine, Parlamentul trebuie să „reprezinte diversitatea culturală a Europei”.¹⁰ Pînă în momentul de față au fost inițiate în cadrul Parlamentului European mai multe moțiuni pentru rezoluții ce tratează situația minorităților, deși abia cîteva din ele au reușit să fie luate în considerare pentru dezbatere ulterioară. Nu trebuie uitat că rezoluțiile prezentate în continuare nu au caracter de obligativitate (datorită acestui fapt a fost posibil să se legifereze fără să se facă referință la o bază specifică de competențe), lipsindu-le de aceea un efect practic real.

2.1. Rezoluția din 1981

Rezoluția din 1981 a Parlamentului European cu privire la o Cartă comunitară a limbilor și culturilor regionale și la o Cartă a drepturilor minorităților etnice¹¹ solicită autorităților naționale, regionale și locale să permită și să promoveze includerea limbilor și culturilor regionale în programa școlară oficială de la nivelul învățămîntului preșcolar pînă la cel al învățămîntului superior; să permită și să asigure accesul corespunzător al acestora la televiziunile și radiourile locale; și să se asigure că indivizii își pot folosi propria limbă în domeniul vieții publice și al relațiilor sociale în contactele lor cu organele oficiale precum și în cadrul Curților (par.1). În continuare Rezoluția recomandă ca fondurile regionale să asigure sprijinirea proiectelor menite să susțină culturile populare și regionale și proiectele economice regionale (par.4 și 6). În fine, Parlamentul face apel la Comisie să revadă întreaga legislație și toate practicile comunitare care discriminează limbile minoritare (par.5).

2.2. Rezoluția din 1983

În 1983 Parlamentul a adoptat o „Rezoluție cu privire la măsurile în favoarea minorităților culturale și lingvistice”.¹² Luîndu-se în considerare că în jur de treizeci de milioane de cetățeni UE au drept limbă maternă o limbă regională sau o limbă puțin vorbită, Parlamentul a subliniat importanța rezoluției din 1981 menționate

mai sus și a făcut din nou apel la Comisie să își continue și să își intensifice eforturile în această direcție; i s-a cerut Comisiei să raporteze Parlamentului măsurile practice luate sau pe cale de a fi luate în viitor. Mai mult, Rezoluția făcea apel la Consiliu să se asigure că principiile formulate sînt respectate în practică.

2.3. Rezoluția din 1987

O nouă „Rezoluție cu privire la limbile și culturile regionale și etnice din Comunitatea Europeană” (așa-numita rezoluție Kujpers) a fost adoptată de Parlament în 1987.¹³ După ce își exprima regretul față de absența oricărui progres în această chestiune, în această Rezoluție Parlamentul a elaborat diferite recomandări Statelor Membre în domeniul educației, mass media, infrastructurii culturale, vieții sociale și economice precum și în domeniul administrației și jurisdicției de stat. În ce privește domeniul din urmă, Parlamentul recomanda în special:

- asigurarea „unei baze legale directe pentru folosirea limbilor minoritare și regionale, în prima instanță a autorităților locale din zonele în care există un grup minoritar”;

- revizuirea „prevederilor și practicilor naționale care discriminează limbile minoritare”;

- cerința „serviciilor descentralizate dar și a celor ale guvernării centralizate de a folosi limbile naționale, regionale și minoritare în zonele respective” (par.6).

Parlamentul mai recomanda oficial recunoașterea toponimelor și numelor exprimate într-o limbă regională sau minoritară precum și acceptarea toponimelor și indicațiilor pe listele electorale. Mai mult, măsurile trebuiau să includă:

- „asigurarea folosirii limbilor minoritare și regionale în cadrul serviciilor poștale...ce asigură informarea consumatorului și furnizarea de mărfuri;

- etichetarea în limbile minoritare și regionale, asigurarea folosirii limbilor regionale în indicatoarele de circulație și alte indicatoare publice precum și în denumirile străzilor” (par.9).

În continuare, Parlamentul sublinia necesitatea sprijinului economic și evidenția propria hotărîre de a se asigura că cel puțin 1.000.000 de euro vor fi alocați din bugetul pe 1988 în favoarea limbilor minoritare. El mai declara că i se va acorda Intergrupului pentru limbile puțin folosite un statut deplin ca intergrup oficial al Parlamentului European.¹⁴

Evoluțiile ulterioare au avut ca rezultat un raport care înființa în 1988 o Cartă a drepturilor grupurilor etnice. Parlamentul nu a luat nici o decizie pe baza acestui așa-numit „raport Stauffenberg”,¹⁵ întrucît mandatul său se afla la sfîrșit. După alegeri, Comisia Juridică a Parlamentului și-a reluat lucrul asupra unei versiuni revizuite a raportului Stauffenberg, iar succesorul contelui Stauffenberg, Siegbert Alber, a prezentat în 1993 așa-numitul „raport Alber”. Acest raport încorpora mare parte a cuprinsului proiectului Uniunii Federale a Naționalităților Europene

(UFNE).¹⁶ Întrucât Parlamentul dorea să observe ce turnură aveau să ia evoluțiile din cadrul Consiliului Europei (în privința Cartei limbilor minoritare și regionale)¹⁷, el nu a ajuns la o decizie asupra acestui raport revizuit.

2.4. Rezoluția din 1994

Ca și continuare, Parlamentul a adoptat în 1994 o „Rezoluție cu privire la minoritățile lingvistice din Comunitatea Europeană” pe baza așa-numitului „raport Killilea”,¹⁸ care făcea din nou trimitere la rezoluțiile Arfe și evidenția faptul că statele membre ar trebui să recunoască minoritățile lingvistice și să creeze condițiile de bază pentru păstrarea și dezvoltarea acestor limbi. Actele legislative ar trebui „cel puțin să acopere folosirea și încurajarea acestor limbi și culturi în sfera educației, justiției și administrației publice, a mass media, a toponimelor și al altor sectoare ale vieții publice și culturale” (par.4).

În plus, Parlamentul făcea apel la guvernele și parlamentele naționale să semneze și ratifice Carta limbilor regionale a Consiliului Europei și recomanda sprijinirea financiară pe mai departe a comisiilor naționale ale „Biroului European pentru limbile puțin folosite” (PELPF). El făcea apel și la Comisia Europeană să ia în considerare limbile puțin folosite și culturile respective în elaborarea diferitelor secțiuni ale politicilor comunitare. Parlamentul dorea ca Comisia și Consiliul Europei să „se asigure de faptul că sînt alocate resurse bugetare adecvate pentru programele Comunității în favoarea limbilor puțin folosite...și să propună un program de acțiune multianual în acest domeniu” (par.11(b)).

Fondul European de Dezvoltare Regională ar trebui să aloce sume în asemenea scopuri, iar programele CE de reconstrucție socială și economică ar trebui să ia în considerare vorbitorii limbilor puțin folosite din țările central și est-europene. În fine, Parlamentul European specifica faptul că toate aceste recomandări ar trebui aplicate și pentru minoritățile autohtone negrupate teritorial (menționînd explicit romii și sinti) care nu periclitează ca atare integritatea teritorială sau ordinea publică a statelor membre.

2.5. Abordarea generalizantă a Parlamentului Europei

În documentele referitoare la politicile de drepturile omului, cooperare transfrontalieră, revizuire a tratatelor sau rasism, în mod obișnuit Parlamentul menționează conștiința minoritară ca pe un obiectiv important. Același lucru este valabil pentru rezoluțiile Parlamentului Europei în care se comentează situația politică a anumitor țări.

În „Rezoluția cu privire la drepturile omului în lume din 1997 și 1998 și politicile de drepturile omului ale Uniunii Europene”, Parlamentul „remarcă faptul că mare parte din cele mai violente conflicte din întreaga lume care au avut loc în ultimii ani au implicat probleme legate de minorități... Va elabora o definiție... a drepturilor

minorităților pentru a imprima o mai mare forță politicilor sale... susține necesitatea întăririi eforturilor internaționale de a se pune capăt discriminării pe scară largă a minorităților etnice, lingvistice, naționale sau religioase și de a contribui la soluționarea conflictelor interetnice... Susține necesitatea unei mai mari recunoașteri și protecții a drepturilor colective, mai cu seamă ale drepturilor populațiilor autohtone... Susține necesitatea consolidării mecanismelor internaționale de monitorizare a drepturilor minorităților... Subliniază importanța sprijinului UE pentru un tratament just al minorităților din țările Europei Centrale și de Est, într-un respect strict al drepturilor și libertăților fundamentale și al principiilor egalității și cetățeniei, fără subminarea identităților lor, mai cu seamă în țările candidate”.¹⁹

În acest context, Parlamentul folosește un concept larg de minoritate întrucât el susține în „Rezoluția cu privire la respectarea drepturilor omului în Uniunea Europeană” (1997) că nu se pune problema integrării în Uniunea Europeană pentru statele „care nu respectă drepturile fundamentale ale omului și face apel la Comisie și Consiliu să acorde o importanță specială drepturilor minorităților (etnice, lingvistice, religioase, homosexuale etc.) în timpul negocierilor de extindere”²⁰.

Un alt exemplu de abordare generalizatoare îl constituie „Rezoluția cu privire la rasism, xenofobie și antisemitism și la măsuri suplimentare de combatere a discriminării rasiale” în care Parlamentul declară că combaterea discriminării imigranților și minorităților religioase este „parte integrantă a oricărei politici comprehensive împotriva rasismului și xenofobiei”. Într-adevăr, Parlamentul susține aici foarte clar că acordă o mare importanță „participării minorităților etnice, rasiale și culturale în procesele de luare a deciziilor atât politice cât și sociale”.²¹ În „Rezoluția cu privire la rolul serviciilor publice de televiziune într-o societate multi-media”, Parlamentul face apel la posturile publice de televiziune și radio „să ofere oportunități egale reale pentru îmbunătățirea reprezentării femeilor și minorităților etnice în organigrama tuturor televiziunilor”.²² Iar în „Rezoluția cu privire la condițiile precare din închisorile din Uniunea Europeană”, Parlamentul face trimitere specială la „anumite grupuri care necesită tratament specific: femeile, imigranții, homosexualii și membrii minorităților etnice și religioase”.²³

În rezoluțiile cu privire la anumite țări, Parlamentul subliniază importanța accesului egal al tuturor secțiunilor societății la educație și pregătire („Rezoluția cu privire la situația politică din America de Sud”),²⁴ a drepturilor egale pentru minoritățile religioase („Rezoluția cu privire la încălcarea drepturilor omului și drepturilor politice în Republica Islamică Iran”)²⁵ și declară că singura cale către recunoașterea de către comunitatea internațională și către o soluționare a profunde crize interne o reprezintă un dialog politic constructiv între autorități (din Birmania) și reprezentanții minorităților etnice („Rezoluția cu privire la Birmania”, 1999)²⁶.

2.6. Rezoluțiile cu privire la anumite minorități

La urmă, dar nu mai puțin importante, trebuie menționate rezoluțiile Parlamentului European care se referă la o minoritate anume. În vreme ce „Rezoluția cu privire la situația drepturilor omului și ale minorităților băștinașe din Argentina” (care protestează împotriva împărțirii pământurilor)²⁷, „Rezoluția cu privire la drepturile politice ale minorităților din Albania” sau „Rezoluția cu privire la protecția drepturilor minorităților și drepturilor omului în România” (aceasta din urmă fiind foarte detaliată și având ca țintă eliminarea unor prevederi specifice de nivel național care restrâng folosirea limbilor minoritare în școală)²⁸ au un caracter pur extern, în schimb „Rezoluția cu privire la discriminarea romilor” se referă (și) la o situație din interiorul UE. În cadrul ei, Parlamentul recunoaște cultura specifică a romilor, anunță un raport special ca pe o „chestiune de urgență” și face apel la Comisie să își sporească eforturile de sprijinire a populațiilor rome „de a se integra în societățile în care trăiesc și de a contribui la culturile respective”.²⁹

3. Alte măsuri ale CE de sprijinire a minorităților și limbilor minoritare

Al doilea grup de măsuri luate în cadrul UE cuprinde măsurile adoptate de sau în colaborare cu alte organe ale CE. Din cauza lipsei competenței normative în domeniul protecției minorităților, nu a fost posibil să se creeze acte normative cu caracter de obligativitate precum directivele sau reglementările. De aceea, abordarea a fost mai mult una generalizatoare. Aceasta înseamnă că măsurile sînt de natură tehnică (de exemplu, asigură un buget care sprijină instituțiile și/sau activitățile în folosul minorităților) și de aceea se poate schița doar o idee despre ceea ce s-a făcut în acest context.

3.1. Sprijinirea financiară a protecției minorităților

Apelurile făcute de Parlament în prima Rezoluție Arfe nu au întârziat să producă rezultate. În 1982 a fost înființată o organizație non-profit, Biroul European pentru Limbile Puțin Folosite (BELPF). Această organizație consideră că reprezintă 50 de milioane de cetățeni UE care vorbesc peste treizeci de limbi autohtone diferite. Ea dorește să promoveze și să apere aceste limbi minoritare sau regionale precum și drepturile lingvistice ale celor care le vorbesc. Biroul este independent, membrii săi sînt asociații voluntare și instituții oficiale active în promovarea limbilor minoritare din întreaga UE. Asociațiile membrilor sînt organizate în 13 Comisii ale Statelor Membre (Portugalia și Grecia nu sînt incluse). BELPF este finanțat în principal de Comisia Europeană.

În 1982 Parlamentul European a înființat linia bugetară B3-1006 care asigură fondurile pentru măsurile financiare în sprijinul limbilor minoritare sau regionale puțin folosite. Această poziție a fost reînnoită anual,³⁰ iar suma a fost crescută constant de la 100.000 de ECU în 1983 pînă la 4 milioane de ECU în 1995-1996.³¹

„Sprijinul Comisiei Europene pentru măsurile menite să promoveze și salvgardeze limbile minoritare sau regionale” pe 1999 se ridică la 2.250.000 ECU (OJ 1999 No. C 125, pp.14-18). Acest sprijin va fi folosit pentru cofinanțarea (cu pînă la 50%) a proiectelor menite să îmbunătățească calitatea învățării și predării în limbile minoritare și/sau regionale precum și să pregătească viitoarea diseminare a informației, experienței și expertizei în domeniul limbilor minoritare/regionale. Limbile care pot beneficia de acest buget sînt limbile autohtone vorbite în mod tradițional de către o parte a populației dintr-un stat membru UE. Dialectele, limbile imigranților sau limbile create artificial sînt excluse. Se așteaptă ca bugetul pe 1999 să cofinanțeze 75-90 de proiecte.³² În Comunicatul citat, Comisia pare să se confrunte cu posibile rezerve cu privire la competențele sau implicațiile politice atunci cînd declară că „Luînd în considerare propriile puteri ale statelor membre și principiul subsidiarității, este exclusă orice activitate cu impact politic sau legislativ” (vezi sfîrșitul paginii 14 a OJ citate).

S-au adus critici³³ faptului că nu există un program multianual de acțiune care să asigure un sprijin financiar pe termen lung. În momentul de față, Comisia examinează fezabilitatea propunerii unui astfel de program.³⁴ Pentru o astfel de poziție bugetară Comisia va trebui să găsească o bază legală corespunzătoare.³⁵ Un ultim exemplu în ce privește interesul Comisiei față de problemele minorităților îl constituie apelul de a se realiza un „studiu despre minoritățile lingvistice din Uniunea Europeană — analiză strategică a opțiunilor de acțiune ale Comunității”.³⁶

3.2. Diferite studii despre problemele minorităților, cofinanțate de CE

În urma Rezoluției Kujpers a Parlamentului, Comisia Europeană și BELPF au inițiat înființarea programului MERCATOR.³⁷ Rețeaua MERCATOR este compusă din patru institute de cercetare³⁸ care tratează probleme generale (studii interdisciplinare, seminarii despre statutul minorităților etno-lingvistice), de natură educațională (studii despre bilingvism și învățămîntul bilingv), referitoare la mass media și limbile minoritare (înființarea unei baze de date și a unui ghid media MERCATOR) și legislative (culegere generală de surse legale referitoare la limbi). Pînă în 1994 rețeaua a fost coordonată de către BELPF, iar de atunci de către Comisia Europeană.

În plus, au fost publicate o serie de studii de către CE: în 1984 Comisia a publicat un studiu despre situația limbilor puțin folosite din Comunitatea Europeană,³⁹ în 1990 un studiu despre situația minorităților lingvistice din Grecia, Spania și Portugalia,⁴⁰ iar în 1992 Comisia (DG XXII) a publicat un nou studiu despre limbile minoritare, punînd în lumină valoarea crescîndă a diversității pentru dezvoltarea economică și integrarea europeană. A fost înființată o rețea de cercetători de la importante institute de cercetare,⁴¹ care a fost însărcinată să elaboreze un proiect menit să asigure un studiu temeinic din punct de vedere metodologic care să permită o înțelegere comparativă a situației prezente a diferitelor grupuri lingvistice.⁴² Acest

proiect — cunoscut sub numele de EUROMOSAIC — a dus în 1996 la publicarea unui raport EUROMOSAIC cu privire la „Producerea și reproducerea grupurilor lingvistice minoritare din Uniunea Europeană”.⁴³

Mai cu seamă extinderea Uniunii Europene către est a impulsat o depășire a dimensiunii lingvistice a minorităților din Europa, conferind chestiunii minorităților o dimensiune politică (și juridică) clară. Această nouă abordare pare totuși a fi limitată la minoritățile din Europa Centrală și de Est. Comisia Europeană a cofinanțat (în cadrul programului PHARE) un program comun intitulat „Minoritățile din țările Europei Centrale” împreună cu Consiliul Europei, care cuprindea seminarii⁴⁴ cu tema „minoritățile și mass media”, „minoritățile și învățământul”, „minoritățile și procesele de luare a deciziilor”.⁴⁵

3.3. Dimensiunea culturală a UE — cale de acces pentru măsurile în favoarea minorităților

Tratatul de la Maastricht a imprimat procesului de integrare europeană o dimensiune trans-economică clară prin înființarea unei Uniuni politice. În contextul drepturilor minorităților, de un interes special este Titlul IX — Cultura (articolul 128 TCE)⁴⁶, întrucât el subliniază clar dimensiunea culturală a integrării europene și în același timp recunoaște indirect că nici un stat membru nu este omogen din punct de vedere cultural⁴⁷: CE i se cere să contribuie la înflorirea „culturilor din Statele Membre și în același timp să le respecte diversitatea națională și regională”⁴⁸.⁴⁹ Importanța diversității a fost reafirmată de curând prin introducerea unui nou articol 22 în Proiectul de Cartă a Drepturilor Fundamentale a UE, în care se afirmă că „Uniunea respectă diversitatea lingvistică, religioasă și culturală”.⁵⁰

Abordarea culturală a Comunității este proiectată să fie una multi-politică: ea va „lua aspectele culturale în considerare în acțiunile întreprinse în respectul altor prevederi ale Tratatului...” (Articolul 151 para.4 TCE, fostul Articol 128 para.4 TCE). Acest tip de „clauză de evaluare a impactului cultural” face din cultură un aspect ce trebuie respectat de Comunitate *semper et ubique* conferind astfel un rol major acestei prevederi referitoare la competență. Este interesant de remarcat că această clauză a fost apoi precizată funcțional deoarece la Amsterdam s-a adăugat „...în special pentru respectarea și promovarea culturilor sale”.

Mai mult, trebuie atrasă atenția asupra schimbărilor introduse în prevederile referitoare la subvenții care permit, într-o anumită măsură, asistența financiară a culturilor, afirmându-se că „ajutorul în promovarea culturii și conservarea moștenirii, în cazurile în care acest ajutor nu afectează condițiile comerciale și competiția din cadrul Comunității într-o măsură care să contravină interesului comun” poate fi considerat compatibil cu piața internă.⁵¹ Cultura și alte noi competențe ale Comunității precum educația⁵² au deschis calea unor noi posibilități

legislative, ba mai mult, le-au dat o bază solidă întrucât trebuie afirmat că măsurile de natură culturală fuseseră deja luate într-o vreme în care procesul integrării se limita oficial la dimensiunea economică.⁵³

Un exemplu izbitor al faptului că încă din perioada pre-Maastricht fuseseră asigurate anumite măsuri de natură culturală și, în cazul de față, de protecție a minorităților, îl reprezintă Directiva Consiliului din nici mai mult nici mai puțin 1977 care se referă la educația copiilor muncitorilor migranți (cetățeni UE) în limba lor maternă precum și includerea în programă a studiului locurilor lor de origine.⁵⁴ Singura bază legală pentru această directivă fusese Articolul 49 al Tratatului CE.⁵⁵ Acest act pare *prima facie* să fie doar de departe legat de libera circulație a muncitorilor. Mai mult, el sugerează că Articolele 48 și 49 din TCE nu numai că obligă statele membre să elimine formele existente de discriminare care periclitează mobilitatea muncitorilor, ci pare să funcționeze și ca bază pentru adoptarea unor acțiuni afirmative în folosul muncitorilor migranți pentru a le spori mobilitatea. Directiva pare să exprime viziunea că libera circulație a muncitorilor nu trebuie să amenințe identitatea culturală a persoanelor respective (cu toate că, pe de altă parte, diversitatea lingvistică din cadrul Comunității nu poate împiedica această liberă circulație).⁵⁶

În domeniul culturii, diferite programe (unele din ele existente deja înainte de Maastricht) asigură sprijin financiar și pentru situațiile relevante pentru minorități cum ar fi, de pildă, traducerea și diseminarea operelor literaturii contemporane în limbile puțin folosite,⁵⁷ conservarea culturii regionale,⁵⁸ promovarea ei⁵⁹ sau cercetarea limbilor minoritare.

Acest context legal în schimbare precum și declarațiile politice ca aceasta de mai jos, făcută de președintele Prodi, „...nu trebuie să uităm niciodată că întreaga Europă înseamnă diversitate. De aceea trebuie să respectăm și să culegem roadele diversității. Integrarea europeană a însemnat dintotdeauna diferite popoare cu diferite culturi...Diversitatea este una din cele mai mari comori ale Europei...”⁶⁰ arată că diversitatea este din ce în ce mai mult percepută ca un lucru ce trebuie protejat și pe care trebuie să se întemeieze Europa. Angajamentul politic față de conceptul de diversitate culturală și corelația sa cu protecția minorităților reies și din următoarea declarație a Consiliului: „Europa, caracterizată de solidaritate și de un bogat amestec cultural, este întemeiată pe respectul pentru diversitate și pe toleranță. Toate statele membre...duc o luptă continuă pentru a construi și menține o Europă bazată pe...diversitatea culturilor și limbilor sale, o Europă în care...sînt protejate drepturile minorităților”.⁶¹

3.4. Cîteva cuvinte despre dimensiunea regională atît a UE cît și a problemelor minorităților

În ce privește dimensiunea regională a procesului integrării, care a fost amplificată în Tratatul de la Maastricht și care este adesea considerată a fi de

importanță majoră pentru minorități⁶², nu trebuie să fim prea optimiști. Înființarea Comisiei regiunilor și autorităților locale (CR) arată un angajament specific față de rolul în continuă creștere al regiunilor în Europa.⁶³ Însă CR deține un statut pur consultativ. Ea este compusă din reprezentanți atât regionali cât și locali, care sînt numiți de Consiliu la recomandarea guvernelor naționale și trebuie consultată de Consiliu și Comisie doar într-o arie restrînsă de politici (cele referitoare la educație, cultură, coeziune economică și socială). Totuși, trebuie spus că puteri legislative și administrative substanțiale ale regiunilor din Europa (garantate printr-o introducere efectivă a intereselor regionale în procesele legislative de nivel european) precum și lărgirea principiului subsidiarității operată la Maastricht (care pînă în momentul de față reglementează doar relația dintre nivelul național și cel comunitar – vezi articolul 5 al TCE), înflorirea culturilor regionale (prin diferite programe financiare ale CE) și economii regionale puternice (printr-o politică regională efectivă a CE)⁶⁴, toate favorizează tendențios (!) minoritățile. Realizarea triumfului Autonomiei, Bunăstării și Protecției Culturii (condițiile ABPC) într-o regiune dată poate duce la situația în care protecția legală a minorităților să își piardă din urgență. Acest fapt este însă valabil mai cu seamă pentru acele minorități care constituie o majoritate într-o regiune geografică ce coincide cu regiunea administrativă care are avantaje de pe urma instituțiilor și politicilor comunitare menționate mai sus.⁶⁵ Oricum, nu există nici o îndoială că cooperarea trans-regională favorizează minoritățile care trăiesc în zonele de graniță. De fapt, Parlamentul declară în „Rezoluția cu privire la cooperarea transfrontalieră și interregională” că „cooperarea dintre regiunile de graniță poate îmbunătăți oportunitățile pentru multe minorități lingvistice europene de a-și păstra și dezvolta cultura, contribuind la construirea structurilor care sprijină minoritatea”.⁶⁶

3.5. Aspectele economice

Politicienii UE au înțeles că excluderea socială, problemele ce decurg din ea și discriminarea produc costuri economice întrucît acești factori conduc la șomaj, acces precar la serviciile publice și private și la irosirea talentelor. Pe de altă parte, cercetările arată că practicile inclusive adoptate de companii alimentează productivitatea.⁶⁷ În realitate, minoritățile par să fie tot mai mult percepute ca un potențial economic. Un comisar declara că „imigranții și minoritățile etnice joacă un rol important în dezvoltarea economică a Europei. Europa are nevoie de pricepere, talent, inovație și diversitate. Imigranții și grupurile etnice minoritare contribuie la asigurarea acestor calități cruciale”.⁶⁸

Oricum, voința de a integra minoritățile în economiile europene nu se limitează la simple declarații politice. Comunicatul Comisiei cu privire la Fondurile Structurale subliniază că „trebuie acordată o atenție specială nevoilor... minorităților etnice... și elaborării de politici active și preventive corespunzătoare de promovare a integrării

lor pe piața muncii”.⁶⁹ Mai mult, se fac eforturi de „creștere a conștientizării și capacității” unor grupuri minoritare concrete de a se bucura de oportunitățile oferite de societatea informațională. Și programul multianual de promovare a diversității lingvistice a Comunității în societatea informațională (MLIS) are ca țintă (printre altele) promovarea unei Europe multilingve și finanțează parțial RILEM (Rețeaua de Informații pentru Limbile Europene Minoritare).⁷⁰

Un alt exemplu în domeniul economic îl poate reprezenta inițiativa Rețelei de Afaceri a Minorităților Etnice (RAME)⁷¹ care este cofinanțată de Comisie și care este proiectată la bază pentru a spori contribuția afacerilor minorităților etnice (AME) la economiile locale și naționale și pentru a identifica și transfera cele mai bune practici în dezvoltarea și extinderea întreprinderilor minorităților etnice în cadrul statelor membre UE.

4. Protecția minorităților în relațiile externe ale Comunității Europene

4.1. *Protecția minorităților este pe cale să devină o parte a cutumelor externe ale UE*

Impulsul folosirii comerțului exterior al CE pentru promovarea drepturilor omului în terțe state a apărut aproape imediat după intrarea în vigoare a LOME I, când Parlamentul European a cerut Consiliului — după uciderea câtorva sute de mii de persoane în Uganda — să suspende fluxul de bani către această țară. LOME IV cuprindea prima clauză propriu-zisă de drepturile omului într-un acord încheiat de CE cu terțe state. De atunci au fost elaborate diferite tipuri de clauze referitoare la drepturile omului, diferite în conținut precum și în aplicare. În acest sens, în perioada de după mai 1995, acordurile au inclus trimeri fie la Declarația Universală a Drepturilor Omului, fie în cazul în care statul partener era un stat membru OSCE, la principiile OSCE.

Tratamentul minorității kurde a fost, inter alia, motivul pentru care Parlamentul European a pus sub semnul întrebării candidatura Turciei la integrarea în Uniunea Europeană. Un angajament încă și mai izbitor față de minorități a fost luat după dezmembrarea fostei Iugoslavii. Cele douăsprezece state membre de atunci au convocat o conferință internațională de pace la Haga unde au înființat așa-numita Comisie Badinter căreia i-a fost încredințată responsabilitatea formulării unor opinii avizate în chestiunile legale generate de disoluția RSFI.⁷² Ca urmare a unei astfel de opinii a Comisiei, statele membre CE au ajuns la o poziție comună în problema recunoașterii suveranității: la 16 decembrie 1991, miniștrii de Externe au făcut publice, în cadrul Cooperării Politice Europene, o Declarație cu privire la criteriile de recunoaștere a noilor state din Europa de Est și din Uniunea Sovietică și Declarația cu privire la Iugoslavia. Această recunoaștere a fost condiționată printre alte lucruri de „garanții pentru grupurile și minoritățile etnice și naționale în respectul angajamentelor asumate în cadrul CSCE”.⁷³

Prin aceasta, CE a introdus⁷⁴ protecția minorităților ca pe un element nou în spectrul condițiilor de recunoaștere a suveranității.⁷⁵

CE/UE a fost criticată deoarece importanța dată chestiunii minorităților în relațiile externe reprezintă un fel de standard dublu întrucât Comunitatea continuă să ignore, cel puțin oficial, chestiunea protecției minorităților înăuntrul propriilor sale granițe.⁷⁶ Interesul față de minorități pare să fie „în principal un articol de export, iar nu unul pentru consumul intern”.⁷⁷

În realitate, protecția minorităților se poate găsi în rezoluțiile adoptate de către Adunarea Comună a Convenției încheiate între Statele Africane, din Caraibe și Pacific și Comunitate, în acordurile de parteneriat și cooperare, în reglementările Consiliului cu privire la asistența acordată și cu cooperarea cu țările în curs de dezvoltare din Asia și America Latină. În plus, protecția minorităților constituie un element general al raporturilor asupra statelor terțe. „Îndrumarul pentru raporturile comune pentru țările terțe” afirmă că „situația minorităților” reprezintă un punct ce trebuie detaliat. Aceste raporturi trebuie să conțină „informații concrete despre persecuția pe motive de rasă, religie, naționalitate, apartenență la un anumit grup social sau de opinie politică”.⁷⁸

4.2. *Pactul de Stabilitate în Europa*

Era deja martie 1992 când Balladur, primul ministru francez de la acea dată, propunea un fel de pact de stabilitate care să garanteze buna vecinătate și prin aceasta securitatea în Europa Centrală și de Est.⁷⁹ Inițiativa franceză a fost preluată în luna decembrie a aceluiași an de către Consiliul Comunității care a hotărât să convoace o conferință. Scopul acestei inițiative era să îmbunătățească relațiile de vecinătate prin evitarea problemei granițelor și prin instituționalizarea drepturilor minorităților, cu perspectiva aderării la Uniunea Europeană ca stimulent.⁸⁰ „Pactul de Stabilitate” a fost adoptat la Conferința din Paris din 20-21 martie 1995 de către reprezentanții⁸¹ a 52 de state membre ale OSCE. El este compus dintr-o simplă declarație și o listă de 130 de acorduri bilaterale, aproape toate dintre ele încheiate deja înainte de semnarea Pactului.⁸² Rolul Uniunii a fost acela de inițiator,⁸³ moderator⁸⁴ și în cele din urmă acela de sponsor pentru statele central-și est-europene,⁸⁵ însă el nu a avut nici un fel de impact direct asupra legislației UE și a Comunităților. După ce Pactul a fost semnat, OSCE i-a revenit responsabilitatea implementării sale.

Pactul a arătat că problemele minorităților sînt de importanță crucială pentru politica europeană și că în opinia Consiliului European „acțiunea în acest domeniu era oportună și necesară”.⁸⁶ Consiliul European a văzut în Pact, în ciuda caracterului său geografic deschis, un mijloc prin care să exercite o oarecare influență în sfera politică asupra țărilor candidate.⁸⁷

4.3. Drepturile minorităților ca și criteriu de aderare

La întrunirea ținută la Copenhaga în iunie 1993, Consiliul European a hotărât „ca țările asociate din Europa Centrală și de Est care doresc aceasta vor deveni membre ale Uniunii Europene” și a stabilit criteriile pe care acestea trebuie să le îndeplinească înainte de aderare. Aceste condiții reprezintă un element important în Strategia de Aderare a Uniunii și constituie baza primelor Opinii ale Comisiei cu privire la țările candidate, a Parteneriatului de Aderare precum și a rapoartelor regulate ale Comisiei cu privire la progresele înregistrate de țările candidate în vederea integrării în UE. Ultimele evoluții arată că criteriile de protecția minorităților devin și ele un element crucial al noilor politici ale UE cu privire la Europa de Sud-Est.⁸⁸

Unul din criteriile de la Copenhaga (pe lângă democrație, stat de drept și drepturile omului) este acela ca țările candidate să demonstreze „respectul față de, și protecția minorităților”.⁸⁹ Când în iulie 1997, Comisia și-a prezentat opiniile⁹⁰ referitoare la întrebarea dacă și în ce măsură statele candidate îndeplineau condițiile pentru a fi admise la negocierile de aderare, ea a luat în discuție situația minorităților respective în detaliu, folosind o definiție largă atât pentru grupurile minoritare, cât și pentru protecția minorităților.⁹¹ În noiembrie 1998 Comisia a publicat primul său raport regulat în care analiza dacă, în lumina criteriilor de la Copenhaga, reformele anunțate sau indicate fuseseră implementate într-adevăr începând cu iulie 1997. Un așa-numit „studiu compozit” conține o sinteză a raportului, precum și recomandări pentru viitor.

În secțiunea referitoare la minorități, Comisia salută evoluțiile din Letonia și își exprimă regretul față de situația din Estonia. Comisia insistă asupra discriminării romilor în Ungaria, Slovacia, Bulgaria și Republica Cehă. Situația minorității maghiare din România este văzută într-o lumină pozitivă, însă este exprimată îngrijorarea pentru maghiarii din Slovacia. Comisia încheie afirmând că „în ansamblu, problema minorităților continuă să genereze îngrijorare din perspectiva extinderii”.⁹² La 13 octombrie 1999, Comisia a făcut publică a doua rundă, iar la 8 noiembrie 2000 cea de a treia rundă a rapoartelor sale regulate cu privire la fiecare țară candidată.⁹³

În fine, Parteneriatele de Aderare (PA) adoptate în 1998 indicau anumite priorități pe termen scurt și mediu printre care se numărau probleme referitoare la minorități pentru fiecare stat candidat. Slovaciei i se cerea să adopte legislație cu privire la folosirea limbilor minoritare, iar Letonia și Estonia trebuiau să faciliteze condițiile de obținere a cetățeniei. Pe termen mediu li se recomanda Republicii Cehe, Ungariei, Bulgariei și României să îmbunătățească integrarea populației rome.⁹⁴ Noile PA-uri au fost adoptate la 13 octombrie 1999.⁹⁵ În afară de instrumentele menționate mai sus, pot fi folosite alte mecanisme și foruri ale procesului de extindere precum „relația structurată” pentru a se exercita o presiune subtilă asupra țărilor candidate pentru ca ele să îndeplinească criteriile definite la Copenhaga.⁹⁶

Potrivit acestor preliminarii, se poate trage concluzia că criteriile de la Copenhaga s-au dovedit a fi un fel de „principiu structural” al procesului de extindere. Tratatul de la Amsterdam a transpus toate criteriile de la Copenhaga — în afară de acela referitor la protecția minorităților — în lege primară. Prin aceasta, Tratatul a conferit criteriilor o calitate legală clară și le-a definit ca fiind principii fondatoare ale UE, care sînt comune tuturor statelor membre (dimensiunea internă, Articolul 6 (1) TCE) și care trebuie respectate de orice stat care candidează la aderare (dimensiunea externă, Articolul 49 TCE).⁹⁷ Faptul că clauza referitoare la minorități a fost ținută deoparte pare să indice că includerea sa — prin care ea ar fi căpătat un caracter de obligativitate clar și o dimensiune internă — nu a fost dorită. De aceea este necesar să examinăm explicitatea și natura unui criteriu de la Copenhaga care nu a fost ridicat la rangul de lege primară.

A fost într-adevăr prima dată cînd Comunitatea a stabilit criteriile de aderare a noi state membre prin adoptarea concluziilor președinției. În general, condițiile regulate de aderare se găsesc în Legislația primară (Articolul 49, fost Articol O al TUE). În plus, și aquis-ul comunitar este considerat a fi o condiție de aderare întrucît noile state membre trebuie să i se alinieze. Motivul formulării de condiții de aderare „suplimentare” la Copenhaga a fost probabil acela de a conferi obligațiilor interne la origine (aquis-ului) o direcție externă mai vizibilă (întrucît ele sînt direcționate către statele candidate) fără să limiteze organele comunității și statele membre prea mult în libertatea lor de a reglementa aderarea la Uniune: criteriile de la Copenhaga nu au caracter de obligativitate, ele sînt de natură pur politică fiind adoptate în concluziile Consiliului European. Totuși, într-un sens indirect ele pot fi percepute ca avînd un caracter de obligativitate în măsura în care ele reflectă legislația deja existentă.⁹⁸ De aceea, trebuie într-adevăr ridicată întrebarea dacă „respectul față de și protecția minorităților” constituie sau nu parte a aquis-ului. Dacă nu se identifică nici un standard juridic comunitar, standardul aplicat în cursul extinderii către est trebuie să fie de natură (mai mult sau mai puțin) politică.⁹⁹

5. Se stabilește *nolens volens* protecția minorităților drept principiu legislativ comun intern?

Chiar dacă diferite exemple arată că există expresii puternice ale CE de respect pentru minorități în interiorul sistemului comunitar, măsurile luate se limitează încă la rezoluții fără caracter de obligativitate și la sprijin financiar pentru măsuri și proiecte concrete. Și în relațiile lor externe, Comunitatea Europeană, Uniunea (într-adevăr prevederile CSFP implică o aluzie programatică indirectă la protecția minorităților)¹⁰⁰ și statele membre individuale (de pildă, în cadrul Consiliului Europei) arată un interes substanțial față de problema protecției minorităților. Întrucît în relațiile internaționale nu există obligativitatea reciprocității oficiale care să împiedice statele să formuleze reguli de comportament pentru alte state fără să fie pregătite să respecte asemenea

reguli ele înseși, aceste activități (avînd un caracter în principal politic) nu au un impact direct asupra sistemului juridic intern al UE.

Toate acestea nu înseamnă că dreptul CE nu dezvoltă un „principiu (nescris) comun legislației statelor membre” ca „principii generale ale legislației comunitare”.¹⁰¹ Dimpotrivă, referindu-se la tratatele internaționale de protecția drepturilor omului, Curtea Europeană de Justiție nu a exclus niciodată posibilitatea ca drepturile minorităților să fie declarate principii generale ale legislației comunitare.¹⁰² În cazul Bickel/Franz, Curtea a afirmat că „desigur, protecția unei astfel de minorități poate constitui un scop legitim” în acțiunea statului.¹⁰³ Mai mult, Curtea a părut să ia în considerare posibilitatea acceptării protecției minorităților ca bază de justificare a unei încălcări a principiului nediscriminării pe motivul naționalității (care este, pînă la urmă, una din „vacile sfinte” ale legislației comunitare). În orice caz, trebuie pus în evidență că aceste observații juridice sunt foarte departe de un angajament clar de protecție a minorităților ca principiu general ale legislației CE. În plus, nu trebuie uitat că, din punct de vedere juridic, protecția minorităților nu este definită clar și nu este reglementată în aceeași măsură de către toate statele membre.¹⁰⁴ Acest fapt ar putea constitui un argument împotriva stabilirii unui drept cutumiar CE/UE,¹⁰⁵ însă nu este în mod necesar un argument obligatoriu împotriva stabilirii protecției minorităților ca principiu general al legislației CE: competența exclusivă a Curții de a stabili principiile generale ale legislației comunitare în procesul comparării legislațiilor naționale nu presupune ca principiile pe baza cărora Curtea definește principiile comunitare să existe în toate statele membre UE.¹⁰⁶ Pînă în momentul de față Curtea nu a stabilit un astfel de principiu referitor la protecția minorităților.¹⁰⁷

În ciuda activităților și angajamentelor individuale, se poate concluziona că protecția minorităților nu este încă parte a aquis-ului, chiar dacă evoluția actuală tinde în această direcție. Ca urmare, UE nu este obligată legal să stabilească protecția minorităților ca și criteriu de aderare, iar protecția minorităților (despre care s-a considerat întotdeauna că nu este complet acoperită de concepte precum democrația, statul de drept, protecția drepturilor omului și a libertăților fundamentale) nu constituie o condiție legală pentru aderarea sau apartenența la Uniune. Rolul conferit criteriului protecției minorităților va depinde în principal de constelația politică care va predomina în faza respectivă a extinderii către est. Totuși, în termeni politici pare aproape de domeniul imposibilului ca pe viitor CE să facă pași esențiali înapoi deoarece ea a acordat deja o atenție semnificativă noii sale abordări a minorităților.

6. Noi perspective

6.1. *Noul Articol 13 al TCE de la Amsterdam: limite și perspective*

Conferința Interguvernamentală care a lucrat la ultima revizuire a Tratatelor a fost supusă unei presiuni subtile de a introduce o bază mai fermă pentru drepturile

sociale din cadrul UE. Presiunea venită din partea Parlamentului European era și ea direcționată în sensul acordării unei atenții speciale minorităților.¹⁰⁸ Alți proponenti au fost Comisiile Consultative UE independente, diferite ONG-uri,¹⁰⁹ Confederația Sindicatelor Europene și Comisia Social-Economieă. Rezultatul tuturor aceste contribuții politice îl constituie Articolul 13 al TCE al cărui câmp de acțiune nu este încă ușor de înțeles. El sună precum urmează: „Fără prejudicierea altor prevederi ale prezentului Tratat și în limitele puterilor conferite Comunității de către el, Consiliul, dând curs în mod unanim unei propuneri a Comisiei și după consultarea Parlamentului European, poate lua măsuri corespunzătoare de combatere a discriminării bazate pe sex, origine etnică sau rasială, religie sau credință, handicap, vîrstă sau orientare sexuală.”

Pe lângă discriminarea bazată pe naționalitate, interzisă deja de mai vechea clauză din Articolul 12 al TCE, Tratatul de la Amsterdam a introdus în noul Articol 13 al TCE o prevedere pentru combaterea discriminării pe baza a opt motive enumerate în continuare. Principala diferență dintre Articolul 12 și 13 ale TCE este aceea că acesta din urmă nu are efect direct întrucît, în lipsa unor instrumente CE adiționale bazate pe Articolul 13 al TCE, spiritul acestui articol ar rămîne fără nici un rezultat practic.

Alte diferențe între Articolele 12 și 13 sînt mai puțin evidente, însă totuși de natură să creeze confuzie. Mai cu seamă formularea din prima parte a articolului 13 a dat naștere unei oarecari nesiguranțe întrucît Articolul 12 al TCE¹¹⁰ folosește, în ciuda unui conținut similar, o formulare diferită.¹¹¹ În ce privește domeniul de aplicare, Articolul 13 al TCE folosește formula: „în limita puterilor conferite Comunității de el”, în vreme ce Articolul 12 al TCE formula: „în limita domeniului de aplicare a prezentului Tratat”. Diferența între aceste două formulări sugerează că domeniul de aplicare al acestor două prevederi trebuie să fie diferit. Totuși, analizînd aceste două sintagme, pare dificil de stabilit unde ar trebui să se afle diferența deoarece limitele puterilor (competențelor) fiecărui organ în parte sînt definite de Tratatul însuși.¹¹² Pe de altă parte, jurisdicția Articolului 12 al TCE este foarte vastă în gradul în care interesează aplicabilitatea acestui articol. Chiar și situații ce nu sunt imediat legate de legislația comunitară au fost considerate ca „întrînd sub incidența legislației comunitare”.¹¹³ Se pare că doar acele chestiuni care nu au legătură cu faptele reglementate de legislația comunitară și ale căror efecte se limitează la afacerile interne de stat rămîn în afara domeniului de aplicare a Articolului 12 al TCE. O astfel de interpretare conduce la un câmp de acțiune care depășește în mod clar „limitele puterilor conferite” fiecărui organ. Într-adevăr, Curtea a făcut deja distincția dintre cele două concepte de „competențe” și „câmp de acțiune” sugerînd că acesta din urmă este mai larg. Așadar s-ar putea conchide că domeniul de aplicare a Articolului 13 al TCE nu este la fel de larg ca cel al Articolului 12 al TCE. Măsurile incluse în Articolul 13 ar trebui să fie expresia unei competențe care este explicit (chiar dacă doar în parte) delegată către CE.¹¹⁴

Limitarea domeniilor în care Comunitatea deține competențe este crucială pentru întrebarea dacă legislația bazată pe Articolul 13 al TCE se poate referi și la persoanele care nu sînt cetățeni UE. Datorită faptului că în practică persoanele provenite din afara UE sînt principalele victime ale discriminării etnice, acest subiect are un impact politic major. În general, Comunitatea nu este percepută ca avînd competențe de guvernare a cetățenilor statelor terțe; de asemenea, persoanele provenite din afara UE nu au drepturi în virtutea legislației comunitare și sînt reduse la o „minoritate comunitară” neglijată.¹¹⁵ Pe de altă parte, există prevederi despre care s-a considerat că se aplică cetățenilor statelor terțe (de pildă, Articolul 141 al TCE și legislația secundară derivată din acesta), după cum există argumente pledînd în favoarea unei astfel de competențe comunitare cum ar fi, de exemplu, piața internă, dacă ea este înțeleasă ca implicînd o astfel de putere.¹¹⁶ Totuși, faptul că Consiliul nu a inserat o referință explicită la cetățenii statelor terțe în Articolul 13 așa cum o făcuse în alte cîteva articole (de pildă, în Articolul 137(3) al TCE) ar putea fi interpretat ca o lipsă de voință politică de a întemeia legislația referitoare la cetățenii statelor terțe pe Articolul 13 al TCE. Concluziile Președinției de la Tampere (Consiliul European, 15 și 16 octombrie 1999) arată, dimpotrivă, că există în momentul de față o voință puternică de a „spori nediscriminarea în viața economică, socială și culturală” în tratamentul cetățenilor țărilor terțe, de a le acorda acestora din urmă „drepturi și obligații comparabile cu cele ale cetățenilor UE” și de a le apropia statutul legal de cel al cetățenilor statelor membre.¹¹⁷ Oricum, primul act legislativ adoptat pe baza Articolului 13 al TCE (așa-numita Directivă cu privire la rasă, vezi mai jos) se referă explicit la cetățenii statelor terțe.

În ciuda cîmpului de aplicare nu atît de larg al Articolului 13 al TCE și a absenței unui efect direct, posibilitățile atît din conținutul cît și din natura măsurilor oferite de Articolul 13 al TEC nu trebuie subestimate întrucît ele par să le depășească pe cele oferite de Articolul 12 al TCE. Articolul 13 al TCE afirmă că „...Consiliul ...poate întreprinde acțiuni adecvate pentru a combate discriminarea”. Cuvîntul „a combate” are un înțeles mai larg în comparație cu cel de „a interzice” incorporat în Articolul 12 al TCE și prin aceasta permite o mulțime de acțiuni direcționate împotriva discriminării (precum programele de acțiuni pentru conștientizarea opiniei publice, dar poate și unele cu bătaie lungă precum măsurile preemptive). Prezumția că Articolul 13 al TCE ar putea constitui baza legală pentru măsuri de discriminare pozitivă¹¹⁸ a minorităților etnice (precum și a altor grupuri care sînt supuse discriminării pe baza motivelor menționate în Articolul 13 al TCE) pare să depășească cadrul articolului.¹¹⁹ Acesta din urmă pur și simplu dorește să combată discriminarea (evident, fără să creeze discriminare pozitivă) și nu își propune ca scop eliminarea diferențelor *de facto*. Dacă Înaltele Părți Contractante ar fi avut altă viziune, ele ar fi putut folosi formulări similare celor pe care le folosiseră în contextul discriminării între sexe.¹²⁰

Termenul „acțiune” din Articolul 13 al TCE este mai larg decât termenul „reglementări” din Articolul 12 al TCE, deoarece acțiunile pot include toate instrumentele legale (și cele neobligatorii) enumerate sub Articolul 254 al TCE deopotrivă cu instrumente *sui generis* pe care CE le folosește în mod regulat. Desigur, faptul că acțiunile trebuie să fie „adecvate” poate limita considerabil atât conținutul cât și forma lor. Un alt obstacol va fi cerința unanimității în Consiliu, care ar putea fi dificil de realizat într-un domeniu care nu este lipsit de controverse. O propunere actuală a Comisiei are ca obiectiv amendarea Articolului 13 al TCE în timpul IGC actual astfel încât măsurile de luptă împotriva discriminării pot fi hotărâte de o majoritate calificată.¹²¹ O posibilă limitare ar putea deriva din rolul pur consultativ conferit Parlamentului European care este cunoscut pentru combaterea discriminării.

6.2. Pachetul legislativ al Comisiei bazat pe Articolul 13

Importanța viitoare a Articolul 13 al TCE a fost anunțată de timpuriu de Comisie întrucât Pdraig Flynn, la vremea respectivă Comisar pentru ocuparea forței de muncă și afaceri sociale, preconiza un pachet legislativ antidiscriminare bazat pe Articolul 13 al TCE.¹²² La 30 noiembrie 1999, doamna Anna Diamantopoulou, noul Comisar pentru ocuparea forței de muncă și afaceri sociale, a prezentat Parlamentului European propunerea definitivă a Comisiei. După adoptarea propunerii de către Comisie, doamna Diamantopoulou a vorbit despre o „piatră de hotar în construcția unei Europe sociale”. Pachetul legislativ al Comisiei are ca obiectiv crearea unui nivel comun de protecție împotriva discriminării în întreaga UE, care să se concentreze pe zonele-cheie în care are loc discriminarea.

Pachetul propus este format dintr-o „Directivă a Consiliului cu privire la înființarea unui cadru general pentru tratament egal în ocuparea forței de muncă”, o „Directivă a Consiliului pentru implementarea principiului tratamentului egal al persoanelor, indiferent de originea lor etnică sau rasială” și o „Decizie a Consiliului de înființare a unui program de acțiune comunitară de combatere a discriminării 2001-2006”. În vreme ce Directiva Cadru (sau Directiva ocupării forței de muncă, cum este numită de Comisie) se referă la toate motivele de discriminare enumerate în Articolul 13 al TCE (lăsând deoparte doar discriminarea între sexe), Directiva cu privire la rasă se concentrează asupra discriminării bazate pe diferențele etnice sau rasiale. Acest fapt se poate explica prin aceea că Comisiei i s-a părut posibil din punct de vedere politic să meargă mai departe în ce privește discriminarea rasială decât în ce privește alte motive de discriminare.¹²³

Independent de posibilul rezultat legislativ al inițiativei Comisiei, impactul Articolului 13 al TCE ar trebui văzut și din perspectiva politicilor legislative. După cum am arătat în capitolele anterioare, CE asigură includerea de măsuri în favoarea minorităților lingvistice sau etnice prin instrumente cum ar fi, de pildă,

programele de acțiune. Această abordare s-ar putea intensifica în viitorul apropiat întrucât acum există o referință specifică în tratat. Dată fiind această nouă referință relevantă în legislația primară, chiar și deja menționata posibilă stabilire a unui „principiu general de protecție a minorităților” în jurisdicția Curții Europene de Justiție pare să devină mai probabilă.¹²⁴

6.3. *Directiva cu privire la rasă (iunie 2000)*

Nu este aici locul potrivit pentru a descrie întregul „pachet” al Comisiei, însă trebuie făcute câteva remarci pe marginea așa-numitei Directive cu privire la rasă întrucât Consiliul a adoptat-o deja (într-o formă amendată) la sfârșitul lui iunie 2000.¹²⁵ Directiva cu privire la rasă aplică un concept vast de discriminare întrucât include aici nu numai discriminările directe și indirecte, ci și „hărțuirea”. Hărțuirea este socotită discriminare în cazul „unui comportament nedorit legat de originea etnică sau rasială cu scopul sau efectul încălcării demnității unei persoane și creării unui mediu ofensator, umilitor, degradant, ostil sau intimidant” (vezi Articolul 2 para.3). De asemeni, câmpul de aplicare a Directivei s-a dovedit și el foarte larg. În primul rând, Directiva se aplică „tuturor persoanelor”, așadar și persoanelor juridice și cetățenilor statelor terțe (directiva subliniază că aceasta se întâmplă fără prejudicierea prevederilor naționale referitoare la intrarea și rezidența pe teritoriul statelor membre a cetățenilor statelor terțe și a persoanelor fără cetățenie — vezi Articolul 3). În al doilea rând, Directiva depășește cu mult simpla sferă a ocupării forței de muncă (contrar Directivei Cadru propuse), incluzând și accesul la toate tipurile și nivelele de îndrumare și pregătire profesională, protecție socială (inclusiv securitate socială și asistență medicală), educație și, chiar mai mult, „accesul la, și furnizarea de bunuri și servicii disponibile publicului, inclusiv locuințele” (vezi Articolul 3 para.1). Acest lucru este foarte important deoarece deciziile de acordare a împrumuturilor bancare, accesul la diferite tipuri de servicii, bursele ș.a.m.d. reprezintă zone în care marginalizarea indivizilor din cadrul minorităților etnice se întâmplă adeseori. În al treilea rând, directiva se referă nu numai la legile, reglementările și practicile administrative naționale, ci și la orice prevedere conținută în contracte colective sau individuale, acorduri, regulamente interioare ale întreprinderilor sau ale asociațiilor non-profit (vezi Articolul 14).

Posibilele excepții de la această interdicție cuprinzătoare a discriminării rasiale și etnice se reduc la „cerințele ocupaționale reale și hotărâtoare” care sînt necesare din cauza naturii speciale a unei activități profesionale anume. Comisia declară în Memorandul Explicativ că această „calificare profesională reală trebuie interpretată strict” și că asemenea cazuri trebuie să fie „cu totul excepționale”.¹²⁶ Directiva susține că principiul tratamentului egal „nu trebuie să împiedice nici un stat membru să păstreze sau adopte măsuri specifice pentru a preveni sau compensa dezavantajele legate de originea etnică sau rasială” (vezi Articolul 5). Așadar,

Directiva însăși nu poate fi folosită ca argument împotriva acțiunilor pozitive la nivel național. Dimpotrivă, Directiva este percepută ca un set de „cerințe minime” (vezi Articolul 6). Pentru a asigura o aplicare eficientă a obiectivelor Directivei, Articolul 7 obligă statele membre să se asigure că procedurile judiciare, administrative și de conciliere sînt disponibile tuturor persoanelor care se consideră victime ale discriminării rasiale sau etnice, chiar și după ce relația în care se presupune că a avut loc discriminarea a încetat. Și entitățile juridice precum asociațiile, care au un interes legitim în asigurarea implementării Directivei, se pot implica în oricare din aceste proceduri. Mai mult, Directiva prevede mutarea pe umerii pîrîtului a obligației de a aduce dovezi (în procedurile în care revine reclamantului — iar nu Curții — să investigheze faptele cazului). Statele membre au obligația de a desemna un organ sau mai multe „pentru promovarea tratamentului egal al tuturor persoanelor fără discriminare pe motiv de origine rasială sau etnică” (vezi Articolul 13). Competența acestor autorități trebuie să includă cel puțin: asigurarea de asistență independentă victimelor discriminării pentru a-și putea soluționa plîngerile, conducerea de cercetări independente, publicarea de rapoarte independente și elaborarea de recomandări.

Directiva cu privire la rasă este deja în vigoare și trebuie respectată pînă în 19 iulie 2003. Statele membre trebuie să comunice Comisiei pînă la 19 iulie 2005, și la fiecare cinci ani după aceea, toată informația de care are nevoie Comisia pentru a elabora un raport pentru Parlamentul și Consiliul European referitor la aplicarea Directivei cu privire la rasă (raportul poate conține și propuneri de revizuire a Directivei).

6.4. Un final deschis

Pe baza dovezilor prezentate pot încheia afirmînd că problema protecției minorităților în interiorul sistemului UE este caracterizată de contradicții, dar și de un considerabil potențial de dezvoltare. Ultimii douăzeci de ani arată în mod clar că interesul organismelor CE față de acest subiect înregistrează o creștere considerabilă. Dacă în perioada pre-Maastricht a dominat interesul documentat al Parlamentului European față de moștenirea lingvistică a minorităților, perspectiva nouă a extinderii UE către est a adus pe scenă dimensiunea politică a protecției minorităților. Maastricht a dat naștere conceptului de diversitate culturală deschizînd prin aceasta noi tărîmuri pentru subiectele referitoare la minorități în interiorul UE. Totuși, protecția minorităților *stricto sensu* se reduce la sfera externă a UE. Numai evoluțiile post-Amsterdam sînt cele care par să încurajeze „interiorizarea” subiectelor legate de minorități. Articolul 13 al TCE este important nu numai pentru că a hotărît interzicerea formelor esențiale de discriminare a minorităților, ci și pentru că a oferit o nouă bază de competență legală pentru folosința politică imediată. Desigur, s-a susținut că aceasta din urmă s-a datorat crizei austriece, dar această criză este în sine (oficial)¹²⁷ și o expresie a crescîndei

„interiorizări” a protecției minorităților în sistemul UE. Pe de altă parte, o continuare a oficializării acestui proces de interiorizare pare să fie sortită eșecului. Aceasta este impresia pe care ne-o putem face luând în considerare eșecul eforturilor făcute pentru introducerea unui paragraf cu privire la minorități în Carta drepturilor fundamentale.¹²⁸

Totuși, o vedere de ansamblu înclină spre concluzia că sînt tot mai multe argumentele în favoarea recunoașterii în întreaga Uniune a unui principiu legislativ comun în domeniul minorităților. Pe lângă întrebarea în ce sens evoluează legea, pare important de subliniat că problema minorităților este în principal una despre voința politică de a folosi bazele și posibilitățile juridice care sînt deja la dispoziție în momentul de față. În acest context pare potrivit să atragem atenția cititorului asupra unui „pachet” de propuneri ce a fost prezentat Comisiei în urmă cu doi ani.¹²⁹ El se concentrează asupra unei serii de măsuri bazate pe puterile existente ale UE și pe principiile din domeniul drepturilor omului, nediscriminării și drepturilor minorităților, diversității culturale europene precum și pe coeziunea socială și economică realizată prin mijloacele cooperării interculturale. În ce măsură politicile UE vor prelua aceste propuneri sau altele similare depinde de jocul forțelor politice. Totuși, sub suprafața politicilor cotidiene, legea își croiește drum încet dar sigur — timpul ne va arăta rezultatul acestui proces. □

Note

1. De importanță specială pentru acest subiect sînt: Bruno de Witte, *Politics versus Law in the EU's Approach to Ethnic Minorities*, document de lucru al EUI, RSC No 2000/4; Adam Biscoe, *The European Union and Minority Nations*, in Peter Cumper și Steven Wheatley (editori), *Minority Rights in the 'New' Europe* (1999); M. A. Martín Estébanez, *The protection of national or ethnic, religious and linguistic minorities*, in N.A. Neuwahl și A. Rosas (editori), *The European Union and Human Rights*, 1995; Bruno de Witte, *The European Community and its Minorities*, in C. Brölmann et al. (editori), *Peoples and Minorities in International Law* (1993), pp. 167-185; Bruno de Witte, *Surviving in Babel? Language Rights and European Integration*, in Yoram Dinstein și Mala Tabory (editori), *The Protection of Minorities and Human Rights* (1992), pp. 277-300. Remarci pe marginea chestiunii minorităților în UE/CE se pot găsi și în Holger Kremser, *Die Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs zur Niederlassungsfreiheit und die Bedeutung für nationale Minderheiten*, in D. Blumenwitz, G.H. Gornig și D. Murswiek, *Fortschritte im Beitrittsprozess der Staaten Ostmittel-, Ost- und Südosteuropas zur Europäischen Union*, 1999, p. 51; Iván Gyurcsik, *Basic Treaties, Minority Issues and the Enlargement of the European Union*, Regio 1999; Franz Pan, *Der Minderheitenschutz im Neuen Europa und seine historische Entwicklung* (1998); Dietrich Murswiek, *Der europäische Standart des Volksgruppen- und Minderheitenschutzes im Rahmen des Stabilitätspaktes von Paris. Voraussetzung für die Aufnahme ostmitteleuropäischer Staaten in die Europäische Union?*, in D. Blumenwitz, G.H. Gornig și D. Murswiek (editori), *Der Beitritt der Staaten Ostmitteleuropas zur Europäischen Union und die Rechte der deutschen Volksgruppen und Minderheiten sowie der Vertriebenen* (1997), p. 145; Stefan Grigolli, *Sprachliche Minderheiten in Italien, insbesondere Südtirol, und in Europa* (1997), p. 60; Christian Scherer-Leydecker, *Minderheiten und sonstige ethnische Gruppen* (1997), p. 167; Rudolf Streinz, *Minderheiten- und Volksgruppenrechte in der Europäischen Union*, in D. Blumenwitz și G. Gornig, *Der Schutz von Minderheiten- und*

Volksgruppenrechten durch die Europäische Union (1996), p. 11; Florence Benoit-Rohmer, *La question minoritaire en Europe: vers un système cohérent de protection des minorités nationales* (1996); Andrew Geddes, *Immigrant and Ethnic Minorities and the EU's 'Democratic Deficit'*, *Journal of Common Market* 33 (June 1995), No. 2, p. 197; Eckhard Klein, *Überlegungen zum Schutz von Minderheiten und Volksgruppen im Rahmen der Europäischen Union*, in *Festschrift für R. Bernhardt* (1995), p. 1211; Lucien Jacoby, *Die Tätigkeit der Europäischen Gemeinschaft für die Sprach- und Kulturminderheiten 1983-1989* (1991). Alți autori sunt citați în continuare.

2. Opțiunea pentru integrare economică iar nu politică și culturală a fost cel mai probabil de natură atât strategică (a părut mai realist din punct de vedere politic să se creeze treptat o uniune politică prin interdependențe economice) cât și concretă (a existat teama de a nu se crea un fel de super-stat-națiune). Vezi De Witte, *The impact...* 1991, p.165.

3. Acest lucru se întâmplă în activitatea organizațiilor internaționale tradiționale. Vezi Hans-Joachim Heintze, *Rechtliche oder politische Absicherung von Minderheitenrechten*, în H.-J. Heintze (ed.), *Moderner Minderheitenschutz* (1998).

4. „Legislația primară” cuprinde diferitele tratate, principiile generale ale dreptului comunitar și ale celui cutumiar. „Legislația secundară” cuprinde reglementările, directivele, deciziile, normele de procedură, programele și așa mai departe.

5. Walther Hallstein, președintele primei „Înalte Autorități” a ECSC (la vremea respectivă echivalentul Comisiei EEC), a fost acela care a asemănat procesul de integrare unui ciclist care trebuie să pedaleze ca să nu cadă.

6. Vezi dintre diferitele declarații răspunsul Comisarului Van den Broek referitor la întrebarea scrisă E-2773/93 în care declară că „statutul minorităților și regiunilor autonome ca atare nu se numără printre competențele Comunității”. Acest lucru l-a exprimat și Delor în răspunsul său la întrebarea scrisă No. 3264/92 (vezi OJ 1993 No C 280, p. 28). Trebuie remarcat că, în mod surprinzător (și într-adevăr incorect), Comisia a declarat în raportul său (cel puțin în versiunea germană a acestuia) cu privire la „limbile puțin folosite din Uniunea Europeană” că drepturile minorităților „erau incluse”, alături de diversitatea culturală și subsidiaritate în Tratatul de la Maastricht (reprezentînd „diferite fațete ale aceleiași pietre”) (KOM (94) 602, 15.12.94).

7. Sentința în acest caz C-274/96 a fost dată la 24 noiembrie 1998 (vezi adresa <http://www.curia.eu.int/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=en>). Pentru comentarii vezi: Gabriel Toggenburg, *Der EuGH und der Minderheitenschutz*, in *European Law Reporter*, Heft 1, 1999, p.11; Arthur Frei și Wolfgang Bauer, *Ein Beitrag zum Urteil des Europäischen Gerichtshofes vom 24. November 1998 in der Rechtssache RS C-274/96, Bickel und Franz*, in *Informator*, Jänner 1999, S. 106; Meinhard Novak, *EuGH: Gleichbehandlung bei der Gerichtssprache*, in *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, Heft 3/1999, p. 82; Bruno de Witte, *Free movement of Persons and Language Legislation of the Member States of the EU*, in *Academia*, no. 18, 1999, p. 1; Gabriel Toggenburg, *Der Europäische Gerichtshof - unverhoffter Anwalt der Minderheiten Europas?*, in *Academia*, no. 18, 1999, p. 7.; Andrea Gattini, *La non discriminazione di cittadini comunitari nell'uso della lingua nel processo penale: il caso Bickel*, in *Rivista di diritto internazionale*, vol. CXXXII, 1999, p. 106; Rudolf Streinz, *Gleichbehandlung bei der Gerichtssprache*, in *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, Heft 10 (1999) 5, pp. 490 și 491; Elisabetta Palici di Suni Prat, *L'uso della lingua materna tra tutela delle minoranze e parità di trattamento nel diritto comunitario*, in *Diritto comparato ed Europeo*, 1999-I, p. 171; Barry Doherty, *Bickel-Extending the Boundaries of European Citizenship?*, *Irish Journal of European Law*, Vol. 8, 1999, numbers 1 and 2, pp. 70-83; Miele Bulterman, *Case C-274/96, Criminal proceedings against Horst Otto Bickel and Ulrich Franz*, in *Common Market Law Review* 36, 1999, p. 1325; Peter Hilpold, *Unionsbürgerschaft und Sprachenrechte in der EU - Das Vorabentscheidungsverfahren Bickel und Franz*, *Juristische Blätter*, Heft 2, February 2000, pp. 93-101.

8. Hotărîrea judecătorească în acest caz C-281/98 a fost dată la 6 iunie 2000 (vezi adresa <http://www.curia.eu.int/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=en>). Pentru comentarii vezi: Gabriel Toggenburg, *Horizontale Drittwirkung der Personenfreizügigkeit vor dem Hintergrund der Südtiroler Autonomie*, în *European Law Reporter*, 7/8, 2000, pp. 242-247 și, mai relevant aici, Francesco Palermo, *Diritto comunitario e tutela delle minoranze: alla ricerca di un punto di equilibrio*, în *Diritto Pubblico Comparato ed Europeo*, 2000-III (în curs de apariție).

9. Pentru caracterul exclusivist al conceptului de cetățenie EU vezi de exemplu Jacqueline Bhaba, *Belonging in Europe: citizenship and postnational rights*, în *International Social Science Journal* 1999, pp. 11-23.

10. Vezi rezoluția cu privire la „rasism, xenofobie și anti-semitism și la măsuri suplimentare de combatere a discriminării rasiale (OJ 1999 no. C 98, p. 488).

11. Adoptată de Parlament la 16 octombrie 1981 pe baza așa-numitului „raport Arfè” pregătit de raportorul italian, Gaetano Arfè (OJ 1981 No. C 287, p. 106).

12. Proiect pregătit de Gaetano Arfè și adoptat de Parlamentul European la 11 februarie 1983 (OJ 1983 No. C 68, p. 103).

13. Proiect pregătit de raportorul Willy Kuyper și adoptat de Parlamentul European la 30 octombrie 1987 (OJ 1987 No. C 318, p. 160).

14. Intergrupul, compus din membri ai Parlamentului European și reprezentând diferite minorități, a fost înființat în 1980 și însărcinat să disemineze conștiința problemelor minorităților în toate partidele politice. Începând cu 1983 el s-a reunit regulat. Vezi interviul luat fostului său președinte, Joan Vallvé, în *Academia* 18 (1999), p. 35 (vezi adresa <http://www.eurac.edu/Academia/index.asp>). Președintele actual este Eluned Morgan.

15. PE 156.208.

16. PE 204.838. Proiectul și o colecție detaliată a tuturor surselor ale proiectului Alber pot fi găsite în Christoph Pan, *Collection of Sources* (1994).

17. Vezi pentru această Convenție: <http://conventions.coe.int/treaty/EN/cadreprincipal.htm>

18. Vezi OJ 1994 No. C 61, p. 110.

19. Vezi OJ 1999 No. C 98, p. 270 (para. 20-26)

20. Vezi OJ 1999 No. C 98, p. 279 (para. 10).

21. Vezi OJ 1999 No. C 98, p. 488 (argumentație, punctul N)

22. Vezi OJ 1996 No. C 320, p. 180 (para. 27).

23. Vezi OJ 1996 No. C 32, p. 102 (para. 4).

24. Vezi OJ 1989 No. C 47, p. 28 (para. 10).

25. Vezi OJ, 1996 No. C 96, p. 295 (argumentație, punctul G and para. 4).

26. Vezi OJ 1999 No. C 219, p. 405 (para. 6).

27. Vezi OJ 1997 No. C 115, p. 171.

28. Vezi OJ 1995 No. C 249, p. 157.

29. Vezi OJ 1995 No. C 249, p. 156.

30. Linia bugetară este, spre deosebire de un program multianual, o adăugire care este rezervată anual de către Parlamentul European pentru o chestiune specifică.

31. Doar în 1997 bugetul a redus fondurile: au fost alocate doar 3. 675 milioane de ECU (vezi OJ 1997 No. C 178, p. 4).

32. În 1995 și 1996 au fost cofinanțate peste 150 de proiecte în domeniu. O descriere a proiectelor poate fi găsită în: Carys Wynne și Zoe Bray, *Compendium of projects promoting autochthonous minority languages in the European Union financed by the European Commission*, 1995 și 1996.

33. Vezi, de exemplu, *Contact Bulletin* (Spring 1997) p. 6.

34. Comunicatul Comisiei în OJ 1999 No. C 125, p. 14.

35. Linia bugetară nu era înzestrată cu o bază legală suficientă. Orice cheltuială comunitară presupune o bază duală – un titlu în buget (care *per se* presupune o competență a Comunității în domeniul respectiv) și, ca regulă generală, adoptarea anterioară a unui act legislativ de nivelul legislației secundare care să autorizeze cheltuiala în cauză. Singura excepție la cerința din urmă privește finanțarea unor acțiuni nesemnificative, de felul proiectelor pilot sau al acțiunilor pregătitoare. În acest caz, baza legală se află în puterea de inițiativă a Comisiei (vezi Art. 211 EC). În orice alt caz, Comisia ar încălca Dreptul Comunitar (principiul puterilor enumerate, Art. 7(1) EC). În realitate, Linia Bugetară pe 1998 a fost suspendată în mai 1998 datorită unei a ECJ (Hotărârea din 12 mai 1998 în Cazul C-106/96) care sublinia situația legală menționată și faptul că proiectele vizau acțiuni pe termen scurt, cu durata maximă de un an, care nu sînt coordonate *inter se* și care implică mult mai puține cheltuieli decît programul multianual, însă aceasta nu înseamnă în mod automat că ele sînt măsuri „nesemnificative”. Comisia trebuie de aceea să demonstreze clar că măsura planificată nu este semnificativă.

36. Vezi OJ C 266 of 16.09.00, p. 15 sau adresa

<http://europa.eu.int/comm/education/mercator/langmin.html>

37. Numit după faimosul cartograf din secolul al șaisprezecelea care în hărțile sale a folosit limbile regionale respective. Jens Woelk, Das Mercator-Netzwerk ist geknüpft, în *Progrm*, (August/September 1995) p. 36.

38. Universitatea din Paris X-Nanterre; Fryske Akademy din Ljouwert/Leeuwarden, Friesland, <http://www.fa.knaw.nl/mercator>; University Wales at Aberystwyth,

<http://www.aber.ac.uk/~merwww>; CIEMEN în Barcelona,

<http://www.troc.es/ciemen/mercator/index-gb.htm>.

39. *Linguistic Minorities in the EC-countries* (rezumat publicat de Biroul pentru Publicații Oficiale ale Comunităților Europene în 1990).

40. *Linguistic Minorities in the EEC: Spain, Portugal, Greece*, Rezumat al raportului întocmit de Miquel Siguan, Biroul pentru Publicațiile Oficiale (1990). Vezi de asemenea Documentul de lucru al Parlamentului cu privire la „Limbile puțin folosite în Austria, Finlanda și Suedia”, *Education and Culture Series* W-5, PE 167.009 (majoritatea documentelor de lucru ale Directoratului General pentru Cercetare al Parlamentului pot fi găsite pe website-ul Parlamentului).

41. Institut de Sociolinguistica Catalana (Barcelona), Centre de recherche sur le plurilinguisme (Brussels) și Research Centre Wales (Bangor).

42. Normand Labrie, Peter H. Nelde și Peter J. Weber, *Projet d'étude sur les langues moins répandues dans l'UE*, în *Europa Etnica* 2(1994).

43. Publicat de Biroul pentru Publicații Oficiale ale Comunităților Europene, ISBN 92-827-5512-6.

44. Rezultatele seminarului ținut la Brno (Slovacia) în 1-2 decembrie 1997 au fost publicate de Consiliul Europei în 1998 sub titlul *“Participation of national minorities in decision-making processes”*.

45. Alte proiecte finanțate au fost întrunirile regulate ale reprezentanților Birourilor Guvernamentale pentru Minoritățile Naționale (Proiectul MIN I) sau diverse vizite de studiu ale reprezentanților Birourilor pentru Minorități Naționale la instituții similare din alte țări (Proiectul MIN II). Vezi Raportul final al Consiliului Europei către Comisia Europeană cu privire la implementarea Programului Comun cu Consiliul Europei intitulat *“Minorities in Central European Countries”* (aprilie 1998).

46. S-a susținut că un stimulent pentru includerea competenței în domeniul culturii în Tratat (fiind prima schimbare a tratatelor „constituționale” de după războiul rece) a fost teama de o „balcanizare” a Europei de Vest (vezi Adam Biscoe, loc. cit., p. 93).

47. Pentru referințe și o vedere generală asupra relației dintre integrarea economică și diversitatea culturală vezi, de exemplu, Bruno de Witte, *The Cultural Dimension of Community Law*, in *Collected Courses of the Academy of European Law*, 1995, Vol 4, Book 1, pp. 229-299.

48. Termenul de diversitate „regională” se referă la culturile create și dezvoltate de grupurile locale, de minoritățile etnice sau lingvistice, avînd o importanță regională, însă nu face trimitere la o eventuală legătură cu o unitate administrativă sub-națională.

49. Art. 151 para. 1 EC, (sau înainte de Amsterdam, Art. 128 para. 1 TCE).

50. Vezi Doc CHARTE 4487/2/00 (la adresa

<http://db.consilium.eu.int/df/default.asp?lang=en>). Potrivit notelor explicative ale prezidiului (vezi Doc CHARTER 4473/00, 11 octombrie 2000), Art 22 se bazează (pe lângă Articolul 151(1) și (4) al Tratatului CE) „pe Articolul 6 al Tratatului Uniunii Europene”, fapt care sugerează că cei care au întocmit proiectul Cartei par să identifice diversitatea ca pe un principiu quasi-constituțional al Uniunii Europene. În ciuda importanței evidente a acestui concept, sensul său a rămas vag (una dintre întrebările care se pun este dacă diversitatea trebuie înțeleasă în dimensiunea sa protectoare sau în cea interactivă).

51. Art. 87(2d) CE, fostul Art. 92(3) TCE).

52. Vezi Artt. 149 și 150 (fostele Artt. 126 și 127) CE.

53. Bruno de Witte, *The scope of Community Powers in Education and Culture in the Light of Subsequent Practice*, în R. Bieber și G. Ress, *The Dynamics of EC-law* (1987), p. 261.

54. Directiva 77/486 din iulie 1977, OJ 1977 No. L 199, p. 32. În două rapoarte ulterioare, Comisia a declarat că Statele Membre nu transpuneau (adekvat) directivele. (Vezi raportul pe 1988 din COM (88) 787 Final). Directiva a fost încorporată în Acordul cu privire la Zona Economică Europeană (Anexa V a Tratatului - OJ 1994 No. L001, p. 325). Interesul Comunității în domeniul educației copiilor care trăiesc în condiții speciale și-a găsit mai târziu expresia în rezoluția Consiliului de Miniștri întrunit la 22 mai 1989 cu privire la prevederile școlare pentru copii celor ce călătoresc în interes profesional (vezi OJ 1989 No. C 153, p. 1), abordînd în principal copii a aproximativ 200.000 de barcagii, acrobați și circari, sau Rezoluția Consiliului de Miniștri ai Educației întrunit la 22 mai 1989 cu privire la prevederile școlare pentru copiii de țigani și călători (vezi OJ 1989 No. C 153, p. 3). Programul Comunității COMENIUS (vezi OJ 1995 No. L 87) finanțează măsurile prevăzute în Directiva 77/486. Vezi Léonce Bekemans și Yera Ortiz de Urbina, *The teaching of immigrants in the European Union*, PE 167.225, *Document de lucru al Parlamentului European, Seria Culturală și Educație*.

55. În prezent Art. 40 al CE (care reglementează mobilitatea muncitorilor). Tratatul de la Maastricht a introdus o bază legală pentru astfel de măsuri inserînd capitolul „Educație, pregătire profesională și tineret” în Art. 126 (în prezent 149) și 127 (în prezent 150) al TCE.

56. Vezi De Witte, *The scope of ...*, p. 267.

57. Programul comunitar ARIANE (OJ 1997 No. L 291 și OJ 1999 No. L 57).

58. Aceasta poate fi finanțată prin programul RAPHAEL (vezi OJ 1997 No. L 305).

59. Aceasta poate fi finanțată prin programul KALEIDOSCOPE (vezi OJ 1996 No. L 99 și OJ 1999 No. L 57). Ariane, Raphael și Kaleidoscope vor fi grupate împreună în noul program CULTURE 2000 (vezi Propunerea Comisiei COM (98) 266 finală). Aceste trei programe au fost administrate de DG X al Comisiei (Audio-vizual, Informații, Comunicare și Culturală).

60. Cuvîntare la inaugurarea EMCR din Viena, 7 aprilie 2000.

61. Vezi „Declarația Consiliului și reprezentanților Guvernelor Statelor Membre...cu privire la respectarea diversității și combaterea rasismului și xenofobiei”, OJ 1998 No. C 001, p. 1. Pe de altă parte, diversitatea nu este întotdeauna menită să includă culturile minoritare. Acest lucru se poate vedea, de exemplu, în discuția referitoare la includerea limbilor minoritare în „Anul European al Limbilor” (Vezi de exemplu <http://www.eurolang.net/news.asp?id=181>).

62. Cu privire la relațiile dintre autonomie/regiune și drepturile minorităților vezi Javid Rehman, *The Concept of Autonomy and Minority Rights in Europe*, in P. Cumper și S. Wheatley, *Minority Rights in the 'New' Europe* (1999), p. 217; Daniel Thürer, *Region und Minderheitenschutz - Aufbauelemente einer europäischen Architektur?*, în U. Beyerlin, M. Bothe, R. Hofmann și E.-U. Petersmann, *Recht zwischen Umbruch und Bewahrung*, Festschrift für R. Bernhardt (1995) p. 1337; Ștefan Oeter, *Volksgruppen- und Minderheitenschutz durch Autonomieregelungen*, in D. Blumenwitz, G.H. Gornig și D. Murswiek, op. cit., pp. 163.

63. CoR (vezi Art. 263-265 ale CE, fostul Art. 198a-c al TCE) a fost inserat în Tratatul de la Maastricht în principal ca urmare a cererilor făcute de landurile germane, de regiunile/comunitățile belgiene și spaniole, de Adunarea Regiunilor și de Conferința pentru o Europă a Regiunilor întrucât ea trebuia să ofere o compensare de putere: Unele arii de competență transferate prin Tratatul de la Maastricht Comunității (cultură, educație) au fost, în unele state membre, dominate (într-un fel sau altul) de regiunile respective. În pofida faptului că Tratatul de la Maastricht a deschis și mai mult Consiliul Uniunii Europene membrilor guvernelor regionale (atâta vreme cât acestea sînt „autoritate preia parte din guvernarea statelor membre” (vezi Art. 203 al CE, fostul Art. 146 al TCE), această compensare nu pare să fie satisfăcătoare din pricina motivelor menționate mai sus.

64. În 1995 Fondul European de Dezvoltare Regională (FEDR) a inclus și o dimensiune culturală. Totuși, indicatorii pentru identificarea problematicilor sînt de natură economică. Pentru observații critice referitoare la efectul de protejare a minorităților al politicilor regionale ale Comității vezi: Biscoe, op.cit., 1999, p. 92.

65. Compară Bruno de Witte care afirmă că „regiunile pot... corespunde sau nu unui teritoriu definit etnic sau lingvistic, iar zonele minoritare pot sau nu avea autonomie regională, iar această opțiune este lăsată în totalitate la latitudinea prevederilor constituționale interne ale statelor membre” (De Witte, *Politics versus...*, p. 16).

66. Vezi OJ 1997 No. C 167, p. 245.

67. Vezi cuvîntarea Comisarului Diamantopoulou de la conferința “Immigration, Discrimination and the Far-Right Public Policy Breakfast”, Bruxelles, 20 iunie 2000.

68. Vezi cuvîntarea lui Pdraig Flynn (Comisar European pentru ocuparea forței de muncă și afaceri sociale în timpul președintelui Santer) ținută la 7 iulie 1998 (vezi Rapid file SPEECH/98/154).

69. Vezi partea a II-a, punctul B al Comunicatului citat (OJ 1999 No. C 267, pp. 2-21). Același lucru este afirmat în Anexa Îndrumarului referitor la ocuparea forței de muncă pe 1999 (vezi OJ 1999 No. C 69, pp. 2-8).

70. Vezi Rezoluția Consiliului cu privire la ocuparea forței de muncă și dimensiunea socială a societății informaționale (OJ 2000 No. C 008, pp. 1-3). Vezi de asemeni website-urile <http://www.bangor.ac.uk/cyc/melin/index1.htm> și <http://158.169.50.95:10080/mlis/>.

71. Pentru informații suplimentare vezi: <http://www.embnet.com>.

72. A. Pellet, *The Opinions of the Badinter Arbitration Committee A Second Breath for the Self-Determination of Peoples*, în *European Journal of International Law*, 3 (1992), p. 178.

73. EC Bulletin 1991/12, p.119. Textul complet se găsește în C. Warbrick, *Current Developments: Public International Law, International and Comparative Law Quarterly* volume 41 (1992), p. 473.

74. Rădăcinele istorice ale acestei evoluții pot fi văzute în Art. 34 al Tratatului de la Berlin din 1878, care a stabilit libertatea grupurilor religioase drept o quasi-condiție pentru recunoașterea Bulgariei, Muntenegrului, României și Serbiei. Vezi Peter Hilpold, *Anerkennung der Neustaaten auf dem Balkan*, in *Archiv des Völkerrechts*, 31. Band, 4. Heft, p.401.

75. Practica acestei condiții preliminare nu a fost una constantă întrucât, de exemplu, Croația a fost recunoscută în 1992, deși Comisia de Arbitraj își exprimase rezervele față de legislația ei cu privire la protecția minorităților, iar, pe de altă parte, Macedonia i s-a refuzat recunoașterea datorită Greciei, în ciuda faptului că respecta toate criteriile (De Witte, *Ethnic Minorities ...*, p. 173). Pentru cazul special din punct de vedere politic al Macedoniei (anumite prevederi ale Îndrumarului pentru recunoaștere au fost introduse doar la o cerere a Greciei), vezi Peter Hilpold, *Völkerrechtsprobleme um Makedonien*, în *Recht in Ost und West* 4 (1998), p. 119, în: Dieter Blumenwitz, Gilbert H. Gornig și Dietrich Murswiek (editori), *Fortschritte im Beitrittsprozess der Staaten Ostmittel-, Ost- und Südosteuropas zur Europäischen Union*, 1999.

76. Trebuie evidențiat, totuși, că ignorarea problemei protecției minorităților și în statele central- și est-europene ar fi mult mai dăunătoare. Pe lângă aceasta, impunerea de datorii statelor candidate, care nu sînt îndeplinite de toate statele membre, constituie o practică frecventă. Un „dublu standard” poate fi găsit și în EMU sau în sistemul Schengen, întrucât și în aceste contexte statele candidate nu au posibilitatea de a ieși din joc (în contrast cu unele state membre care au cîștigat asemenea opțiuni de ieșire din joc).

77. De Witte, *Politics versus...*, p. 3. În această privință amintesc de Hans van den Broek, care nu a putut da un răspuns real întrebării scrise E-0963/98 care punea problema dacă Comisia este atît de interesată și în respectarea limbilor minoritare în statele membre pe cît este, de exemplu, în situația minorităților din Slovacia, și prin ce fel de eforturi are de gînd să asigure respectul pentru limbile bască, occitană, corsicană, bretonă și alte limbi minoritare. Van den Broek s-a referit pur și simplu la linia bugetară B3-1006 (vezi OJ 1998 No. C 310, p. 150).

78. Adoptat de Consiliu la 20 iunie 1994, vezi OJ 1996 No. C 274, pp. 52-54.

79. Pentru impactul sfîrșitului conflictului Est-Vest asupra chestiunii minorităților vezi Liebich Andre, *Ethnic Minorities and Long-Term Implications of EU Enlargement*, document de lucru al EUI, RSCE No 1998/49 (include și informații statistice utile).

80. Concluziile Președenției adoptate la Bruxelles pe 11 decembrie 1993 afirmă că existau trei motive pentru această inițiativă: (a) o necesitate urgentă de a consolida stabilitatea în Europa; (b) contribuția Uniunii la eforturile țărilor care se pregăteau pentru aderare; și (c) implementarea politicii de securitate și externe comune (Pactul de Stabilitate: Rezumat de raport, Anexa I, para.6; vezi Rapid file DOC/93/11). Concluziile Președinției de la Copenhaga din 21-22 iunie 1993 afirmă în para. 8 că „inițiativa este menită să asigure în practică aplicarea principiilor asupra cărora au căzut de acord țările europene cu privire la respectarea granițelor și drepturilor minorităților” (vezi Rapid file DOC/93/3).

81. S-a atras atenția asupra faptului că una din slăbiciunile Pactului era aceea că grupurile minoritare interesate nu au fost invitate nici la negocierile Pactului, nici la discuțiile bilaterale dintre guverne (Kinga Gál, *Bilateral Agreements in Central and Eastern Europe: A New Inter-State Framework for Minority Protection?*, Document de lucru al ECMI No. 4 (1999), p. 5).

82. Excepția splendidă care a conferit Pactului de Stabilitate o mare importanță politică a fost tratatul dintre Ungaria și Slovacia semnat în martie 1995 (<http://www.htmh.hu/dokumentumok/asz-sk-e.htm>).

83. Instrumentul „acțiunii comune” a CSFP a fost folosit pentru convocarea conferinței inaugurale.

84. Uniunea a dorit să „încurajeze părțile să stabilească acorduri de bună vecinătate...și să își asume eforturi de îmbunătățire, *de jure* și *de facto*, a situației minorităților naționale...[să] încurajeze înțelegerile de cooperare regională...” (Concluziile președenției de la Bruxelles din 10-11 decembrie 1993, Anexa I, para. 5 - rolul Uniunii, vezi Rapid file DOC/93/11).

85. Fonduri de la programele pentru Democrație PHARE și TACIS. Vezi Biscoe, op. cit., 1999, p. 98 și De Witte, *Politics versus...*, nota de subsol 13. Vezi de asemeni Reglementarea No.

2760/98 din 18 decembrie 1998 (OJ 1998 No. L 345, p. 49) care asigură fonduri pentru cooperarea transfrontalieră precum „schimburi culturale” și „dezvoltarea sau înființarea de facilități și resurse pentru îmbunătățirea fluxului de informații și comunicații dintre regiunile de graniță, cuprinzând sprijinirea radioului, televiziunii, presei scrise și a altor tipuri de mass media transfrontaliere”.

86. Concluziile Președinției de la Copenhaga, 21-22 iunie 1993, para. 8 (vezi Rapid file DOC/93/3).

87. Pactul are un „caracter deschis și evolutiv din punct de vedere geografic, cu posibilitatea de a se concentra inițial asupra acelor țări din Europa Centrală și de Est care au perspectiva de a deveni membre ale Uniunii Europene și vis-à-vis de care Uniunea are oportunități mai mari de a-și exercita influența mai eficient . . . Obiectivul . . . [este] de a facilita apropierea între acele state și Uniune și cooperarea lor cu aceasta ajutându-le să îndeplinească condițiile enumerate de Consiliul European la Copenhaga” (Concluziile Președinției de la Bruxelles, 10-11 decembrie 1993, Anexa I, para. 2(2)).

88. Comisia este pe cale să lanseze un nou proces de Stabilizare și Asociere (Pact de Stabilitate). Acordurile de Stabilizare și Asociere (ASA), pentru care Bosnia și Herțegovina, Croația, Republica Federală Iugoslavia, FYROM și Albania ar fi eligibile, urmează să fie o nouă categorie în acest proces. Condițiile pentru începerea negocierilor asupra acestor ASA-uri sînt cele stabilite de Concluziile Consiliului pentru Afaceri Generale din 29 aprilie 1997. În Comunicatul său despre procesul de Stabilizare și Asociere pentru Europa de Sud-Est, Comisia a anunțat că va pregăti rapoarte regulate asupra evoluțiilor din țările în cauză (COM (1999) 235 final din 26 mai 1999). Documentul de lucru al Personalului Comisiei din 17 mai 1999 (SEC (99) 714) examinează fiecare țară dacă respectă sau nu condițiile trasate în Concluziile Consiliului din 29 aprilie 1999. Unul din criteriile este „Respectul pentru și protecția minorităților” (Vezi pentru documente <http://www.stabilitypact.org/>).

89. Concluziile Președinției Consiliului European de la Copenhaga, 21-22 iunie 1993, para. 7(A iii). Pentru o perspectivă critică asupra folosirii acestor criterii: Dieter Blumenwitz, Die minderheitenschutzrechtlichen Anforderungen der EU hinsichtlich des Beitritts der ost- und ostmitteleuropäischen Staaten, in D. Blumenwitz, G.H.G. Gornig, D. Murswiek, *Fortschritte...*, 1999, p. 25.

90. Publicate ca Suplimente la *Bulletin of the European Union*, 1997.

91. După cum subliniază Bruno de Witte, Comisia și-a menținut această abordare în cazul Letoniei și al Estoniei și nu a făcut nici o diferență între cetățeni și ne-cetățeni (De Witte, *Politics versus ...*, p. 6).

92. Vezi pentru rapoartele regulate: <http://europa.eu.int/comm/enlargement/index.htm>.

93. Vezi sub punctul B.1.2 (Drepturile omului și protecția minorităților) noile perspective ale Comisiei asupra situațiilor minorităților respective în statele candidate. Pentru rapoartele regulate vezi <http://europa.eu.int/comm/enlargement/index.htm>. Vezi de asemenea punctul III. 1. al studiului de Strategie generală.

94. Potrivit para. 14 al Concluziilor Președinției de la Luxemburg din 12-13 decembrie 1997, Parteneriatul de Aderare constituie „trăsătura cheie a strategiei de preaderare intensificată” (pentru o mai bună înțelegere a acestuia din urmă vezi concluziile citate; pentru strategia de aderare vezi Anexa IV a Concluziilor Președinției de la Essen din 9-10 decembrie 1994). În realitate „Parteneriatele” nu sînt un instrument bilateral (cum ar lăsa să se înțeleagă numele lor), ci simple comunicate ale Comisiei (vezi OJ 1998 No. C 202, pp.1-97. Sistemul Parteneriatului de Aderare poate fi descris ca o construcție pe trei nivele, avînd ca bază o reglementare generală (reglementarea no. 622/98, vezi OJ 1998 No. L 85) care afirmă că Consiliul hotărăște pentru fiecare țară principiile, prioritățile, obiectivele și condițiile parteneriatului. Aceste declarații sînt respectate apoi în comunicatele Comisiei. Hotărârile Consiliului pot fi găsite în OJ 1998 No. L121, pp.16.

95. Vezi OJ 1999 No. L 335 din 28.12.1999 sau:

<http://europa.eu.int/comm/enlargement/docs/index.htm>.

96. Pentru conceptul de „relație structurată” vezi Anexa II a Concluziilor Președinției de la Copenhaga din 21-22.06.1993, iar mai detaliat în Anexa IV a Concluziilor Președinției de la Essen din 9-10.12.1994. Din punct de vedere juridic, cele mai puternice instrumente sînt Acordurile de Asociere deoarece ele sînt tratate bilaterale reale bazate pe Art. 300 al CE (fostul Art. 228 al TCE). Cazul Slovaciei arată că Consiliile de Asociere își pot asuma un rol și în problemele minorităților: În aprilie 1998 miniștrii UE din CA au reiterat cererea de adoptare în regim de urgență a unei noi legi cu privire la folosirea limbilor minoritare (vezi Agence Europe, 29.04.1998, p.7).

97. Art. 49 al UE: „Orice stat european care respectă principiile prezentate în Art. 6 (1) își poate depune candidatura pentru a deveni membru al Uniunii. ...”. Art. 6 (1) al UE: „Uniunea este fondată pe principiile libertății, democrației, respectului pentru drepturile omului și libertățile fundamentale, și statul de drept, principii care sînt comune tuturor Statelor Membre”.

98. Un stat membru care ar încălca criteriile de la Copenhaga ar încălca Comunitatea existentă și legislația UE, însă aderarea în sine a unui asemenea stat, vorbind din punct de vedere strict juridic, s-ar putea să nu constituie o astfel de încălcare. Aceia care consideră criteriile de la Copenhaga ca avînd caracter legal de obligativitate ce trebuie îndeplinite înainte de aderare pentru a se evita o extindere nelegitimă, se vor confrunta cu interesanta întrebare dacă și în ce măsură aplicarea acestor criterii este posibilă în justiție. Vezi Thomas Bruha și Oliver Vogt, *Rechtliche Grundfragen der EU-Erweiterung*, în: *Verfassung und Recht in Übersee* (VRÜ) 30 (1997), p. 477, mai ales la p. 490. În termeni practici nu este aproape nici o diferență între aceste două perspective.

99. Vezi, de exemplu, Boris Cilevics, *A view of a Parliamentarian on the Role of Minority Issues in the Process Towards European Integration*, lista de corespondență BalkanHR (<http://www.egroups.com/message/balkanhr/559?source=1>).

100. Art. 11 al EU definește drept unul din obiectivele CFSP acela de a „menține pacea și de a consolida securitatea internațională, în acord cu principiile Cartei Națiunilor Unite precum și cu principiile Actului Final de la Helsinki și obiectivele Cartei de la Paris”.

101. Vezi Art. 6 (2) al UE (fostul Art. F (2) al TUE) și 288 (2) EC (fostul Art. 215 (2) al TCE).

102. Vezi, de exemplu, Cazul C-4/73 [1974] ECR 0491; vezi, de asemeni, Barbara Brandtner și Allan Rosas, *Human Rights and the External Relations of the European Community: An Analysis of Doctrine and Practice*, *European Journal of European Law*, 9 (1998).

103. Cazul C-274/96, para. 29. Vezi Toggenburg, *Der EuGH ...*, 1999, p. 11.

104. Acest lucru poate fi ilustrat prin condiția limitativă a guvernului francez față de Art. 27 al Convenției internaționale cu privire la drepturile civile și politice din 1966, specificare în care se afirmă că națiunea franceză este una și indivizibilă și că nu este de aceea loc pentru existența minorităților în sensul dat de Art. 27. Această chestiune a reapărut în 1999 în timpul discuțiilor purtate pe marginea întrebării dacă să se ratifice sau nu Carta Consiliului Europei cu privire la limbile minoritare și regionale. Poziția sensibilă a Greciei cu privire la probleme referitoare la minorități este binecunoscută. Întrebarea scrisă No. 1416/97 a domnului Kaklamanis înaintată Comisiei cu privire la fondurile Comisiei destinate ECMI (OJ 1998 No. C 21, p. 53) poate servi ca o expresie pitorească a acestei viziuni sceptice.

105. Dreptul cutumiar poate fi dezvoltat ca legislație primară (*consuetudo et opinio iuris sive necessitatis* a statelor membre) sau ca legislație secundară (în acest caz legea se poate dezvolta independent de habitusul statului membru, de exemplu prin acțiuni ale organismelor CE. Acest drept cutumiar trebuie să respecte principiul puterilor enumerate și nu este de aceea de mare ajutor în contextul nostru).

106. Cel puțin așa stau lucrurile dacă luăm în considerare competența Curții menționată în Art. 220 al CE (fostul Art. 164 al TCE). Această perspectivă corespunde mai mult în opinia noastră caracterului supranațional al Comunității. O perspectivă opusă pare adecvată dacă se consideră Art. 288 para. 2 EC (fostul Art. 215 para. 2) CTE drept bază de competență. Vezi, de asemenea, Niamh Nic Shuibhne, *The impact of European Law on Linguistic Diversity*, în: *Irish Journal of European Law*, 1996, pp. 62-80, la p. 76.

107. Cf. Asupra acestui punct Josef Azizi (judecător la ECFI din Luxemburg), interviu în *ACADEMIA* 26 (2000, în curs de apariție) (<http://www.eurac.edu/Academia/index.asp>).

108. Parlamentul a avut doi reprezentanți în Grupul de Reflecție, Elmar Brok și Elisabeth Guigou, care au insistat asupra introducerii chestiunii minorităților în Tratat (vezi raportul Dury/Maij Weggen din 13.03.1996-PE 197.401, mai cu seamă punctul 4.13): „Multiplicitatea Europei trebuie reglementată acordându-se atenție protecției deosebite a minorităților naționale conlocuitoare în mod tradițional prin crearea de standarde legale comunitare în cadrul drepturilor omului, democrației și statului de drept” (moțiune pentru rezoluția Bourlanges/Martin din 26.04.1995 (pentru rezoluție vezi OJ 1995 No. C 151, p. 56)). În fine, o moțiune pentru o rezoluție elaborată de De Giovanni a încercat, fără succes, să introducă în Art. 13 al CE procedura votului majoritar (02.06.1997, vezi PE 222.685).

109. Cel mai activ ONG a fost Starting Line Group care a primit sprijinul a aproape 300 de organizații. REIR (Rețeaua Europeană Împotriva Rasismului) dispune de un studiu despre Tratatul de la Amsterdam “Guarding standards shaping the agenda”.

110. Art. 12(1) al CTE: „În câmpul de aplicare al prezentului Tratat și fără prejudicierea nici unei prevederi speciale cuprins în acesta, este interzisă orice discriminare pe motiv de naționalitate”.

111. Vezi despre toate aceste întrebări care apar Mark Bell, *The New Art. 13 EC Treaty: A Sound Basis for European Anti-Discrimination Law?*, *Maastricht Journal*, Vol. 6, No. 1, (1999) p. 5 precum și Lisa Waddington, *Testing the Limits of the EC Treaty Article on Non-Discrimination*, *Industrial Law Journal*, Vol. 28 (June 1999) No. 2, p. 133.

112. Aceasta se poate vedea în Art. 7 al TCE care afirmă că „fiecare instituție trebuie să acționeze în cadrul limitelor puterilor ce i-au fost conferite de prezentul Tratat” (principiul puterilor enumerate).

113. Vezi, de exemplu, cazul C-274/96 (Bickel/Franz), para. 14, 15, sau cazul C-186/87 (Cowan).

114. Aceasta nu înseamnă că Art. 13 va deveni operativ doar în acele domenii în care Comunitatea are competențe *expressis verbis*. Potrivit lui Mark Bell, logica care interzice discriminarea națională, de exemplu, în accesul la locuințe (o zonă în care CE nu are nici o competență expresă), poate fi extinsă pentru a justifica Comunitatea să stabilească reguli comune împotriva altor forme de discriminare în accesul la locuințe: Discriminarea minorităților etnice în accesul la locuințe poate submina grav putința lor de a migra într-un alt stat membru în condițiile de „libertate și demnitate” pe care Reglementarea 1612/68 caută să le mențină (Bell, 1999, p. 18).

115. Se poate aminti aici protestul statelor membre când Rezoluția Consiliului din 1990 cu privire la lupta împotriva rasismului și a xenofobiei (OJ 1990 no C 157, p. 1) a fost inițial planificată să protejeze toate persoanele de pe teritoriul Comunității fie că erau sau nu cetățeni ai unui stat membru.

116. De Witte și referințele citate, *The European Community ...*, 1993, p. 183.

117. Vezi titlul „tratamentul just al cetățenilor terțelor țări” sub punctul A.A „O politică comună a UE cu privire la azil și migrație” din Concluziile Președenției. Din această perspectivă mai trebuie observat procesul legislativ legat de propunerea pentru o Directivă a Consiliului care să extindă libertatea de a asigura servicii transfrontaliere pentru cetățenii terțelor țări stabiliți pe teritoriul Comunității (OJ 1999/C 67/10) COM(1999) 3 final 1999/0013(CNS).

118. Un exemplu îl reprezintă cotele de ocupare a locurilor de muncă în cadrul cărora un număr anume de poziții sunt rezervate minorităților etnice. Astfel de măsuri au fost aplicate în SUA, dar nu sînt familiare tradiției europene (o excepție ar putea fi legea olandeză cu privire la participarea egală a străinilor pe piața muncii). Vezi Mark Bell, *European Union Anti-Discrimination Policy: From equal opportunities between women and men to combat racism*, document de lucru al Parlamentului, Public Liberty Series, LIBE 102 EN.

119. În trecut, ONG-urile și Parlamentul au căutat să introducă prevederi referitoare la discriminarea pozitivă în documente. În acest sens, în rezoluția sa cu privire la funcționarea TUE luînd în considerare 1996 IGC, Parlamentul postulează că ar trebui asigurată mai multă substanță conceptului de cetățenie UE prin „păstrarea diversității Europei prin garanții speciale pentru minoritățile naționale în ce privește drepturile omului, democrația și statul de drept” (vezi OJ 1995 No. C 151, p. 56)

120. Potrivit Art. 141 al CE „[...] principiul tratamentului egal nu trebuie să împiedice [...] adoptarea de măsuri care să asigure avantaje specifice pentru a facilita celor subreprezențați [...] compensarea dezavantajelor [...]”.

121. *Agence Europe*, 10 februarie, 2000, p. 6

122. Cuvîntare ținută la o Conferință europeană antidiscriminare: „Antidiscriminarea: calea înainte”, Viena, 4 decembrie 1998.

123. Explicit în acest sens a fost Kirsty Hughes înlocuindu-l pe Comisarul responsabil într-o cuvîntare pentru conferința „Minoritățile etnice din Europa – regîndind și restructurînd strategiile antidiscriminare”, Birmingham, 17-19 februarie 2000.

124. Vezi în acest context Waddington, op. Cit, care citează Cazul C-249/96 (Grant v. South-West Trains) în care Curtea a afirmat în para. 44 și 45 că principiile generale ale legislației comunitare „nu pot avea efectul extinderii cîmpului de aplicare a prevederilor Tratatului dincolo de competențele Comunității”. Cu acest raționament Curtea nu s-a simțit capabilă să urmeze Comisia de Drepturile Omului în aplicarea și pentru homosexuali a dreptului de a nu fi supus discriminării între sexe.

125. Directiva Consiliului 2000/43/EC din 29 iunie 2000 pentru implementarea principiului tratamentului egal al persoanelor indiferent de originea lor etnică sau rasială, vezi OJ No. L 180, 19.07.2000, pp. 22-26. Pentru dezvoltarea acestei directive vezi și opiniile respective ale Comisiei Regiunilor (12 aprilie), ale Parlamentului (18 mai), ale Comisiei Social-Economice (25 mai) și propunerea amendată a Comisiei (COM(2000) 328 final, 31 mai 2000).

126. Ca exemplu Comisia menționează cazul unui spectacol dramatic pentru care se cere o anume origine rasială sau etnică din motive de autenticitate.

127. Aș putea aminti aici că cei trei „înțelepți” care au trebuit să analizeze situația din Austria, și-au îndeplinit această sarcină pe baza unui mandat încredințat de paisprezece state membre ale Uniunii. Acest mandat afirma că raportul care urma să fie întocmit trebuia să acopere (pe lîngă natura politică a FPÖ) „angajamentul Guvernului austriac față de valorile europene, mai cu seama în ce privește drepturile minorităților, ale refugiaților și imigranților”. Raportul se poate găsi la adresa <http://www.virtual-institute.de/de/Bericht-EU/index.cfm>

128. Au fost prezentate peste o duzină de propuneri; cea mai detaliată a fost înaintată de către Institutul internațional pentru dreptul la naționalitate și regionalitate (mai 2000 de D. Blumenwitz și M. Pallek). Vezi <http://db.consilium.eu.int/df/default.asp?lang=en>.

129. European Academy Bozen, Package for Europe - Measures for Human Rights, Minority Protection, Cultural Diversity and Economic and Social Cohesion, 1998. Această propunere a fost elaborată de o echipă de experți de la European Academy Bozen (<http://www.eurac.edu/fb2>). Pentru o introducere vezi <http://www.eurac.edu/publications/package.asp>.

Traducere de Doina Baci

*

Gabriel TOGGENBURG (n. 1970), jurist, cercetător la *European Academy of Bolzano/Bozen*, departamentul *Minorități și Autonomii*, responsabil pentru integrarea europeană și legislația comunitară europeană, doctorand la *European University Institute Florence*. Autor a numeroaselor articole și studii apărute în cele mai prestigioase publicații de specialitate, dintre care: *Horizontale Drittwirkung der Personenfreizügigkeit vor dem Hintergrund der Südtiroler-Autonomie* (2000); *Diritto comunitario e tutela delle minoranze in provincia di Bolzano. Due aspetti inconciliabili di un (unico) sistema?* (2001); *Sprache versus Markt: ist die EFTA vielfalts- ider einfallslos?* (2002); *The Race Directive: A New Dimension in the Fight against Ethnic Discrimination in Europe* (2002).

A rough orientation through a delicate relationship: the European Union's endeavours for its minorities, versiune on-line publicat în *European Integration online Papers* (vol. 4, 2000) și preluat cu permisiunea autorului.

Legea statutului maghiarilor: contextul politic, cultural și sociologic

GEORGE SCHÖPFLIN

Universalism și particularism

Lumea în care trăim poate fi interpretată într-o mulțime de feluri, fără ca vreunul din ele să fie privilegiat. Totuși, toate metodele de interpretare își au propriul bagaj intelectual, poate și ideologic, fiind vital de aceea ca, în măsura în care se poate, să ne detașăm de subiectul dezbătut. O abordare metodologică crucială în acest context este cea a înțelegerii proceselor sociale ca rezultat al tensiunilor dintre două polarități opuse, care există într-o potențare reciprocă, fiecare asigurându-i celeilalte continuitatea existenței. Războiul rece a fost un astfel de proces. Occidentul, ca susținător al democrației liberale, a putut să-și legitimeze mult mai ușor poziția cîtă vreme putea pune în contrast democrația cu practicile nedemocratice ale marxism-leninismului.

Pentru perioada de după războiul rece, o astfel de polaritate centrală o constituie problema rolului identității în politică. Trebuie atașată culturii și purtătorilor de cultură putere politică și, dacă da, cîtă? În esență, polaritatea se organizează între cei ce revendică maximum de importanță pentru universalism (negînd cultura) și cei care susțin că particularismul deține un rol egal sau chiar mai mare decît afirmațiile universale. Această polaritate universalism/particularism nu este nouă. Ea are antecedente în pretențiile universaliste ale romano-catolicismului medieval și, ceea ce este mai important pentru zilele noastre, în moștenirea raționalismului iluminist, care descalifică practicile locale ca fiind obscurantiste.¹

Particularismul care și-a atras neîndoios cea mai multă atenție și dezaprobare este etnicitatea și dimensiunea etnică a națiunii. Majoritatea universalistilor acceptă, poate fără tragere de inimă, realitatea națiunilor și naționalității, însă insistă că în cadrul democrației cele mai multe națiuni sunt similare și că statul — de preferat statul civic, iar nu statul națiune — nu ar trebui să aibă decît o legătură minimă cu etnicitatea sau chiar deloc. Orice încercare de a aduce

argumente în favoarea etnicității, susțin ei, subminează normele civice și este incompatibilă cu cetățenia și societatea civilă.

Pe de altă parte, în termeni reali — „real” însemnând în cazul de față categoriile sociologice care recunosc că anumite procese sunt imune la deconstrucție sau, atunci când sunt deconstruite, continuă să fie reproduse — etnicitatea are un rol mai subtil și mai complex în cadrul democrației. Cele mai adânci straturi de la temelia consimțământului de a fi guvernat sunt codificate cultural, iar această codificare se articulează sub forma normelor etnice.² În acest sens, cetățenia franceză are o coloratură franceză, normele olandeze infuzează cetățenia olandeză și așa mai departe. Dacă nimic altceva, limba va fi aceea care va purta întotdeauna anumite mesaje și amintiri care îi includ pe unii și îi exclud pe alții;³ nu există nici o limbă neutră și nici un stat nu poate fi guvernat fără o limbă, fiecare stat avînd de aceea un anumit set de norme non-civice tacite, determinate de limbă. Complexul mitico-simbolic folosit de fiecare comunitate pentru a se susține deține un rol similar. Pe scurt, etnicitatea continuă astfel să existe și, în mod logic, întrebarea ar fi de ce, iar pe de altă parte, cum este posibilă combinarea cetățeniei cu etnicitatea? Răspunsul la prima întrebare este că etnicitatea joacă un rol-cheie în susținerea coerenței, în asigurarea consimțământului și a comunicării, în vreme ce, în ce privește cetățenia, nu etnicitatea este problema, ci lipsa sau precaritatea normelor civice, procedurale și instituționale, mai cu seamă a unei sfere publice impersonale, care creează condițiile pentru etnicizarea statului.

Perioada imediat următoare anului 1945 a fost foarte nefavorabilă particularismului considerîndu-se că acesta era asociat cu naționalismul, nazismul și războiul, acestea trei din urmă interconectate într-un lanț logic al cauzalității. De aceea, anumite proiecte au fost declarate universale — democrația, unitatea Europei, creșterea economică, statul solidarității sociale statul providențial, statul bunăstării sociale, anticolonialismul. În realitate, toate acestea erau particularisme ce reflectau normele culturale dominante ale iluminismului englez și francez, dar și necesitățile politice contingente ale timpului. Uniunea Europeană mai cu seamă a fost întemeiată pe modelele bine definite ale gândirii și categoriilor franceze.

De fapt, acest universalism era cultura modernizatorilor de succes din Europa, iar reușita lui după devastările făcute de război i-a garantat continuitatea hegemoniei. În același timp, războiul rece dintre Vest și Est, mai bine zis dintre „Vest” și „Est”, a interiorizat conflictul narativ a două discursuri moderniste ca normă universală; aceasta a avut drept rezultat camuflarea altora sau discreditarea lor ca marginale și trecătoare. Aceasta a fost și soarta renașterii etnice din anii '60, tendința a fost aceea de a o anula etichetînd-o drept o mișcare de protest ce putea fi soluționată prin concesiile economice.⁴ În ansamblu, particularismele au fost declarate drept inamicii progresului, paseiste sau reacționare. Vreme de patru decenii acest universalism a avut statut hegemonic. Din această perspectivă, ideile herderiene, potrivit cărora toate comunitățile sînt creatoare de valori, au fost

marginalizate și, chiar și după renașterea etnică din anii '60, ethosul dominant era de nezdruccinat. Aceasta era autointitulata cultură universală pe a cărei cale a apucat Occidentul în anii de după războiul rece.

La un nivel mai profund, ordinea politică europeană și modernitatea au necesitat dintotdeauna un mare grad de coeziune culturală, succesul statului modern fiind întemeiat pe ea, pe continua creere de consimțământ care era codificat cultural. Această codificare culturală poate fi descrisă ca etnicitate. Este cît se poate de limpede din dovezile compilate de Bauman⁵ că una din consecințele nedorite ale condensării puterii culturale de către stat a fost aceea a condensării puterii etnice. Această putere etnică condensată a devenit temelia identităților etnice, moment din care statul a dezvoltat un interes în sprijinirea lor într-o relație de reciprocitate.

Astfel, analizată la un nivel mai profund, ordinea statală a Europei moderne se dovedește a fi civică și etnică în același timp. Normele etnice ale democrației și cetățeniei capătă o coloratură etnică și se bazează într-o oarecare măsură pe coeziunea asigurată de etnicitate. În realitate, în absența consensului generat de normele etnice, este dificil de închipuit acceptarea activităților invazive ale statului modern, a constantei legiferări și reodonări operate de acesta în străduința sa permanentă de a îi face pe oameni „lizibili”⁶. Pe de altă parte, aceste elemente etnice sunt camuflate și socotite inutile și irelevante tocmai din cauza pretenției la universalism făcute necesară de războiul rece și antecedentele sale. Democrația era înțeleasă ca fiind în dependență de universalism și, odată făcută această presupunere, era logic să se declare un război intelectual împotriva particularismului. Această hegemonie antiparticularistă a fost impusă cu mai mult sau mai puțin succes asupra diferitelor societăți din Europa occidentală. Trebuie remarcat că acest proces nu a exclus tensiunea dintre diferitele combinații etno-civice, cea mai mare manifestîndu-se între lumea franceză și cea anglo-saxonă. În acest sens, se pot identifica cel puțin înțelesurile codificate diferit din punct de vedere cultural ale „intereselor”, lucru pe care de Gaulle l-a recunoscut.

În ansamblu, reușita modernizării occidentale a asigurat acest model de gîndire, a stabilit un mod de gîndire particular — un stil de gîndire — ca fiind universal.⁷ Marxism-leninismul, care ar trebui văzut ca un produs diform al gîndirii iluministe, a căutat să impună o variantă de universalism, cu stilul de gîndire aferent, încă și mai strictă. În vreme ce în Europa Occidentală legătura dintre universalism și particularism a fost gonită în subterane, în lumea comunistă ea a fost oficial declarată ilegală (internaționalismul socialist), iar stilul de gîndire al Uniunii Sovietice, modelat de originile sale ruse, a fost pus în aplicare ca și comunism universal. Această moștenire particulară a stalinismului nu a fost depășită niciodată și a contribuit la perceperea comunismului în afara granițelor Rusiei ca pe ceva străin, lucru pe care rușii l-au găsit întotdeauna greu de înțeles.

Totuși, evenimentele din 1989 au început să dezvăluie trăsătura reflexivă, relativă a universalismului European⁸ și să demonstreze că el era de fapt foarte european. Acest lucru nu este în nici un caz condamnabil în sine; îndoielnică este doar pretenția la universalitate. Însă pe măsură ce constrîngerile politice severe ale războiului rece au început să dispară, strategiile discursive susținute de acesta au devenit din ce în ce mai vizibile.

De atunci, Europa trăiește o luptă complexă ce poate fi interpretată cel mai adecvat ca o competiție a discursurilor universaliste și a politicilor bazate pe ele (normativitatea drepturilor omului, acquis-ul comunitar, multiculturalitatea, drepturile minorităților) cu discursurile particulariste (diversitate, localism, forme particulare de cunoaștere). Aceasta a dat naștere unui echilibru precar, care este amenințat în plus de globalizare. Globalizarea trebuie înțeleasă ca o mulțime de procese multietajate (bani, finanțe, informații, tehnologie, timp liber) ce tind să stabilească un singur criteriu de evaluare, în esență cel al profitului rezultat din toate activitățile și să facă totul lizibil din prisma acestui criteriu. Acest fapt depreciază în mod necesar toate normele locale ca fiind marginale sau simple inconveniente.

După cum am arătat, fiecare stat din Europa deține o bază etnică într-o oarecare măsură (vizibilă doar în statele recunoscut multietnice), care presupune solidaritate, discursuri, complexe mitico-simbolice etnice, și care este contrabalansată de norme și reguli civice (progres, reglementare, stat de drept, transparență, răspundere). Ambele laturi sunt necesare, însă în prezent accentul se pune cu precădere asupra cetățeniei și normelor civice. Într-adevăr, globalizarea are o consecință neașteptată: ea erodează atât pretențiile universaliste ale marilor culturi, cât și tăgăduirea propriilor lor etnicități de care se folosesc. Franța, cu rezistența sa repetată față de globalizare, constituie exemplul cel mai elocvent; strategiile discursive ale Partidului Conservator din Marea Britanie, care a devenit pentru toate întrebunțările practice partidul naționalismului englez, nu sunt atât de diferite în căutarea identității prin autodefinirea prin contrast cu „Europa”.

În Europa Centrală și de Sud-Est, după căderea comunismului, statele postcomuniste au adoptat sisteme democratice, însă au avut la dispoziție resurse civice inadecvate dată fiind devastarea operată de comunism, ceea ce a avut ca rezultat faptul că au apelat la normele lor etnice în mod mai deschis decît ar fi dorit Occidentul. Întreaga problemă a luat amploare odată cu tragedia din Iugoslavia.⁹ Deși dezintegrarea și războiul ce i-a urmat în Iugoslavia au avut alte cîteva cauze în afara naționalismului etnic, s-au găsit mulți în Occident care au căutat explicații simple, chiar dacă reducioniste, și au atribuit simplist vina, nu în ultimul rînd pentru că a atribui spiritul distructiv naționalismului se înscria în modelele cognitive transmise după 1945. Teama de contagiune, teama că democrațiile occidentale aveau să fie și ele subminate se poate să fi fost exagerată, însă ansamblul a contribuit la alimentarea stingerelii Occidentului cu privire la

ce sunt etnicitatea și naționalismul. Toate acestea însemnau că liderii și opinia publică occidentale trebuiau să-și însușească alte feluri de cunoaștere, noi moduri de înțelegere a propriilor lor discursuri precum și ale altora, iar însușirea de noi forme de cunoaștere este arareori lipsită de ocolișuri.

Ceea ce avem astăzi așadar este un fenomen ciudat, hibrid, contradictoriu. Din punct de vedere practic, este imposibil să fii european fără să ai o identitate etnică. Problema Chamisso diagnosticată de Gellner în sensul că un om fără umbră este într-un fel incomplet și că se poate echivala umbra cu naționalitatea etnică continuă să existe.¹⁰ Dacă Gellner dorea ca „umbra” să se refere la înțelesul ei jungian rămîne sub semnul întrebării, dat fiind scepticismul său exprimat deschis față de psihanaliză,¹¹ însă asta nu trebuie să ne împiedice să recurgem la această metaforă. Amintirile, simbolurile, înțelesurile, hotarele care ne împrejmuiesc și ne umplu viețile sunt pretutindeni. Totuși, atît de nestrămutată este hotărîrea noastră de a fi universali încît Europa Occidentală își tăgăduiește identitățile etnice. S-ar putea să fim în aceeași măsură copiii lui Herder pe cît suntem ai lui Kant, însă respingem în parte această genealogie.

Este ca și cum am avea o rudă compromițătoare de care depinde într-un fel sau altul întreaga familie, însă pe care preferăm să o ținem ascunsă și pe care o recunoaștem doar în sînul familiei. Cînd ne întîlnim cu străini, ne prefacem că n-avem nimic de-a face cu o treabă așa de dubioasă ca etnicitatea. Numai cînd vine vorba de Europa Centrală și de Sud-Est este văzută etnicitatea peste tot. Într-adevăr, în imaginarul popular, jurnalistic și politic aceste regiuni se caracterizează în mod chintesențial ca fiind etnice și numai etnice. Europa Centrală și Balcanii sunt topoi unde pîndesc diavolii și unde ura etnică așteaptă cel mai neînsemnat pretext pentru a exploda în conflagrație.

Aceste două ipoteze — nici un fel de etnicitate la noi, numai etnicitate la ei — sunt desigur legate, constituind o polaritate cu o finalitate proprie. Tăgăduirea propriei etnicități de către Europa Occidentală și atribuirea ei regiunilor sale estice reconstituie metafora rudei compromițătoare plasînd etnicitatea în afara noastră și dincolo de noi. Acest mecanism permite Europei Occidentale să impună tot soiul de condiționări asupra lumii postcomuniste, multe din ele destul de umilitoare, și totodată să îi nege Europei Centrale și de Sud-Est un cuvînt de spus în construirea viitorului Europei, asigurînd astfel reproducerea unei atitudini semicoloniale, semiimperiale de superioritate morală, culturală și politică.

Desigur, toate acestea nu sunt lipsite de consecințe nedorite. În mod crucial, presupunerea Occidentului că ar fi superior l-a făcut să negocieze cu Europa pe criteriul ori-așa-cum-vă-spunem-ori-deloc. Ordinea de după 1989 a Europei, mai cu seamă Uniunea Europeană, a fost construită aproape în întregime din materiale fabricate în Occident. Însă această excludere a „Estului” neglijează o serie de dimensiuni vitale ale democrației.

Democrația și teoria democrației presupun ca cei afectați de putere să se poată exprima, ca cei care dețin puterea să practice o autolimitare, ca să existe o recunoaștere reciprocă într-o relație de reciprocitate, precum și înțelegerea faptului că obligațiile, dacă nu sunt dublate de reprezentare, constituie rețeta tulburărilor. De fapt, trebuie ridicate aici o serie îngrijorătoare de probleme. Occidentul a negociat extinderea UE într-o manieră pur unilaterală, n-a existat nici o dezbatere a principiilor, ci numai a detaliilor. Aceasta constituie aproape o impunere unilaterală a normelor și, fără o dezbatere normativă care să fi permis statelor candidate să-și însușească normele Occidentului, a contribuit fără să vrea la exportarea deficitului democratic al Uniunii Europene către Europa Centrală. Mai mult, UE se poate să fi contribuit fără să-și dea seama la conservarea condițiilor liminale ale postcomunismului, stare de lucruri în care diferitele discursuri — etnic, civic, etatist, socialist, populist și așa mai departe — conviețuiesc fără să se influențeze unele pe altele prea mult. Obişnuința dezbaterii democratice pe care Occidentul tot încurajează „Estul” să o adopte a fost eludată când a fost vorba de luarea deciziilor vitale pentru viitorul Europei.

Rezultatul negocierilor pentru extinderea UE a fost de aceea unul destul de paradoxal. Occidentul și-a formulat condițiile sub forma criteriilor de la Copenhaga care insistau asupra condițiilor democratice pe care țările candidate trebuiau să le întrunească, însă s-a dovedit incapabil sau lipsit de voința de a se comporta potrivit aceluiași condiții democratice. În același timp, și acesta este un rezultat al paradoxului, Occidentul — sau poate anumite secțiuni ale Occidentului — fierbe de indignare când unii central-europeni încearcă să-și reglementeze în mod deschis problemele etnice, cum a fost cazul Ungariei și a Legii statutului sau Legii facilităților (numită inițial *státustörvény*, legea este numită în prezent *kedvezménytörvény*). Este ca și cum ruda compromițătoare ar urma să fie primită dintr-odată în salon, pentru o scurtă perioadă oricum, și să îi sperie pe burghezii respectabili care își recunosc propriile umbre în ea.

Pentru că acesta a fost fără îndoială un discurs central în receptarea legii. Cu toate că ungurii au demonstrat că unsprezece din cei cincisprezece membrii actuali ai Uniunii Europene au o legislație care acceptă fără urmă de îndoială etnicitatea ca parte a bazei cetățeniei — nu ca întreg — acesta e o chestiune pe care majoritatea preferă să o camufleze sau să o tăgăduiască. În mod crucial, multe state prevăd reglementări pentru beneficierea de avantaje, inclusiv cetățenia, pentru cei înrudiți etnic care sunt cetățeni ai altui stat. Dacă ar fi să recurgem la anecdotic, când Comisia de la Veneția a Consiliului Europei își elabora raportul asupra acestei chestiuni, Marea Britanie și Republica Irlanda nu au reușit să prezinte nici o dovadă a propriilor lor practici cu toate că este un fapt arhicunoscut că oricine care s-a născut pe insula irlandeză sau are un părinte sau un bunic născut aici, inclusiv în Irlanda de Nord, poate cere cetățenia irlandeză.

Toate acestea înseamnă că legislația referitoare la cetățenie a fiecărei țări europene conține atât elemente etnice cât și non-etnice. Nici nu poate fi altfel căci altfel descendența nu ar mai avea nici un rol în transmiterea statutului civic. Aceasta nu numai ar sfida toate implicațiile privitoare la calitatea de părinte, faptul că copiii moștenesc avantajele civice ale părinților lor (ca să nu mai pomenim de moștenirea primită de la ruda compromițătoare), dar ar conduce la haos dat fiind numărul crescând al celor ai căror părinți lucrează în străinătate la data nașterii lor. Practicarea exclusivă a *ius soli* ar da naștere unor absurdități de felul, să zicem, al unui copil ai cărui părinți danezi se întâmplă să lucreze în Italia în momentul nașterii lui, iar copilul ar urma să primească doar cetățenia italiană. Așadar, practica europeană a fost dintotdeauna un amestec de norme civice și etnice (de descendență). Și în mod limpede valabilitatea acestui lucru depășește cu mult statutul cetățeniei, el extinzându-se asupra unei game large de relații care există în prezent între statul bunăstării sociale modern și individ. Ceea ce au făcut ungurii prin legislația lor este că au recunoscut această presupunere și că au oferit tuturor descendenților comunității etnice ungare care erau ei înșiși cetățeni unguri sau care aveau înaintași care fuseseră, accesul la anumite facilități ale statului bunăstării sociale. Însă, aducând la lumină această legătură, ei au încălcat un tabu, au dezvăluit tăgăduirea și au demonstrat că avem toți o rudă compromițătoare.

Legea statutului maghiarilor

Acesta este contextul în care ar trebui văzută Legea statutului din Ungaria. De fapt, așa cum am arătat, Europa are un spectru de politici și legislația aferentă care susțin baza etnică a statului, însă tendința este de a camufla acest fapt în hotărîrea neclintită de a fi considerați civici.¹² Aceasta contribuie la explicarea contradicțiilor din cadrul reacției la Legea statutului — acceptare dublată de împotrivire.

În termeni mai largi, se poate spune despre Legea statutului că are două dimensiuni. Una dintre acestea este obiectivul reglementării relațiilor Ungariei cu comunitățile ungare din statele învecinate, problemă ce nu a fost creată de Ungaria, ci de puterile învingătoare de după 1918. Realitatea crudă este că însăși existența statului ungar generează tensiuni între Ungaria și minoritățile care trăiesc în statele învecinate, dată fiind intimitatea culturii lor comune.¹³ Aceste apropieri există între toate statele înrudite și minoritățile respective din vecinătatea lor, chiar și atunci cînd ele sunt camuflate complet, cum ar fi de pildă între francofonii elvețieni sau belgieni și Franța. În virtutea faptului că vorbesc aceeași limbă, ei au mai multe lucruri care îi unesc decît care îi despart, iar aceasta înseamnă în mod necesar definirea relațiilor cu Franța. Același lucru este valabil aproape în totalitate în ce privește Ungaria și vorbitorii de maghiară. Legea statutului țintește la realizarea acestui obiectiv. În ultimă instanță, este imposibil să decuplăm cultura de puterea politică, iar puterea politică este, la un nivel oarecare, investită în mod necesar în stat.

În al doilea rînd, contextul mai larg al legii îl constituie impulsul istoric de a stabili un nou discurs pentru națiunea ungară în dimensiunea ei culturală ca și comunitate modernă. Pierderea imperiului în 1918 a reprezentat o catastrofă pentru modelul ungar al modernității și, de atunci, Ungaria se luptă să găsească un nou discurs care ar restabili modelul în noul context. Într-adevăr, acest model este esențial pentru reîntoarcerea Ungariei în Europa și pentru integrarea Ungariei în Uniunea Europeană. Se dorește de aceea ca Legea statutului să reflecte cerințele democrației, ale mediului european și necesitățile statului ungar.

Totuși, lucrurile nu sunt niciodată atît de simple pe cît par la prima vedere și, dacă, *prima facie*, s-ar fi putut aștepta o aprobare generală a străduinței Ungariei de a-și face relațiile cu ungurii din statele învecinate explicite și lizibile, reacția a fost alta. În general, după cum am văzut, majoritatea statelor europene au legislație echivalentă de reglementare a relațiilor cu coetnicii lor, însă dată fiind punerea în umbră a dimensiunii etnice schițată mai devreme, aceasta este în mare parte camuflată. Ceea ce a făcut Legea statutului a fost să facă transparentă această stare de lucruri, iar aceasta a cauzat un grad de stînjeneală. În orice caz, era inevitabil ca universalistii convinși să atace această lege, ceea ce au și făcut, incapabili să vadă baza etnică a propriilor lor presupuneri.

Ungaria, fiind un stat mic, nu poartă o semnificație deosebită pentru Europa. Ea are doar o voce limitată, iar puțința de a se face auzită nu se compară nici pe departe cu cea a Franței, de pildă. De aceea este de așteptat ca — chiar în timp ce legea este supusă atacului în anumite cercuri — legea să fie camuflată și într-o perioadă relativ scurtă de timp să fie acceptată ca un element standard al ordinii europene întocmai cum și altundeva etnicitatea și baza etnică a statului sunt camuflate.

În ultimă instanță, fiecare stat elaborează reglementări pentru protecția atît a drepturilor individului cît și pentru reproducerea colectivității — contextul cultural în cadrul căruia individul își exercită acele drepturi. Normele colective constituie un aspect vital al puterii de decizie a omului, capacitatea de a acționa tocmai pentru că aceste norme fac ca individul să nu fie eviscerat cultural, ci funcționează într-un context în care acțiunea este înțeleasă.¹⁴ Oferind opțiuni pentru reproducerea culturală a tuturor ungarilor, Legea statutului constituie o contribuție semnificativă la o astfel de strategie și poate să își ocupe locul în rîndul altor încercări, de aceeași natură, de reglementare a etnicității în interiorul unui cadru civic și statal. În realitate, prin separarea cetățeniei de identitatea etnică și construirea unei definiții clare a cetățeanului statului ungar și a cetățenilor altor țări care sunt etnici maghiari, Legea statutului maghiarilor lărgeste și îmbogățește conceptul de cetățenie. Se poate foarte bine ca criticii legii să nu-și înțeleagă propriile presupuneri elementare, implicite, care sunt ele înseși codificate etnic și, de aceea, să creadă sincer că articulează supoziții universaliste. Analiza noastră se străduiește să facă vizibile aceste motive ascunse și să deschidă astfel dezbaterea. □

Note:

1. Bauman, Zygmunt, *Legislators and Interpreters*, Cambridge, Polity, 1987; Israel, Jonathan I., *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*, Oxford, Oxford University Press, 2001;
2. Schöpflin, George, *Nations, Identity, Power: the New Politics of Europe*, London, Hurst, 2000;
3. Lotman, Yuri M., *Universe of the Mind: a Semiotic Theory of Culture*, London, I.B.Tauris, 2001;
4. Rothschild, Joseph, *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*, New York, Columbia University Press, 1981;
5. Bauman, op.cit.
6. Scott, James C., *Seeing like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven, Yale University Press, 1998;
7. Douglas, Mary, *How Institutions Think*, Syracuse NY: Syracuse University Press, 1986;
8. Beck, Ulrich, Anthony Giddens și Scott Lash, *Reflexive Modernisation: Politics, Tradition and Aesthetics in the modern Social Order*, Cambridge, Polity, 1994;
9. Judah, Tim, *The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*, London, Yale University Press, 1997; Sekelj, Laslo, *Yugoslavia: the Process of Disintegration*, New York, Columbia University Press, 1993;
10. Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford, Blackwell, 1983;
11. Gellner, Ernest, *The Psychoanalytical Movement: Or the Cunning of Unreason*, London, Paladin, 1985;
12. Pentru amănunte vezi Károly Gruber, *Pozitív, nemzeti alapú intézkedések a kisebbségek és a határon túli nemzetpolgárok identitásának megőrzése*, în *Altera* nr. 20-21;
13. Herzfeld, Michael, *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State*, London, Routledge, 1997;
14. Douglas, Mary și Steven Ney, *Missing Persons: A Critique of Personhood in the Social Sciences*, Berkley, University of California Press, 1998.

Traducere de Doina Baci

*

George SCHÖPFLIN este director al Centrului pentru studiul naționalismului la Școala de Studii Est-Europene și Slave a Universității din Londra. Autor al volumelor *Politics in East-ern Europe 1945-1992* (Oxford: Blackwell, 1993) și *Nations, Identity, Power* (London: Hurst, 1998) precum și al altor numeroase lucrări printre care articole despre etnicitate și națiune. Coeditor și colaborator la volumul *Myths and Nationhood* (London: C. Hurst, 1997). Principala sa arie de interes o constituie relația dintre etnicitate, națiunea și putere politică, cu precădere în spațiul țărilor postcomuniste.

George Schöpflin, The Hungarian Status Law: political, cultural and sociological context, preluat cu permisiunea autorului.

Legea statutului: politică națională sau o nouă abordare a protecției minorităților?

ZOLTÁN KÁNTOR

La 19 iunie 2001 Parlamentul ungar a adoptat legea privind maghiarii din țările învecinate. Astfel, pentru prima oară după 1918 s-a creat un cadru politic care tratează situația instituțiilor de dincolo de frontiere și cea a maghiarilor care trăiesc în țările învecinate concomitent. Pe marginea legii s-au ivit o serie de probleme extrem de interesante atât din perspectivă teoretică cât și din cea a politicilor față de minorități, inedite chiar în contextul internațional al protecției minorităților.

Disputele din jurul legii statutului se desfășoară în perspectiva următoarelor probleme-cheie: 1. concepția; 2. ipotezele privind efectele previzibile ale legii; 3. cercul persoanelor care cad sub incidența legii; 4. problema autorității de atestare; 5. consecințele posibile și ecoul internațional.

În cele ce urmează voi încerca o incursiune în cele mai importante dintre aceste probleme, încercând să formulez, pe baza lor, altele derivate.

Problema

Analiza metodologică a problemei legii statutului este recomandabil să fie efectuată în cadrul politicii naționale. Fie că recunoaște, fie că nu, fiecare stat desfășoară o politică națională. Statul național al secolului 20, care încearcă să întrețină aparențele neutralității etnoculturale, în practică susține interesele – imparate sau reale – ale unei etnii/naționalități. Efectele globalizării, ale modernizării pun sub semnul întrebării suveranitatea statului, dar numai pentru anumite domenii, fiind resimțite în cea mai mică măsură în domeniul care ne preocupă aici – politica națională.¹ E suficient să amintim legea veche/nouă a cetățeniei germane sau politica de sprijin cultural acordat de statul francez. Politica națională are două aspecte ale căror analize trebuie să fie separate din punct de vedere metodologic. Primul vizează propriul stat național și îl putem numi politică de fortificare națională (naționalism), în timp ce cel de al doilea este orientat spre

cei care trăiesc dincolo de frontierele statale, ceea ce poate fi definit ca naționalism al țării-mamă (prin naționalism înțelegînd pur și simplu politica bazată pe principii național).² Studiul de față se va ocupa de acest ultim aspect, luînd în considerare că legea statutului nu este unicat: în zona noastră și Slovacia, și Croația, și România aplică un tratament privilegiat conaționalilor săi.

Începînd din 1918 toate guvernele maghiare au fost nevoite să se confrunte, într-un fel sau altul, cu situația că frontierele națiunii maghiare și cea a statului ungar nu coincid, ceea ce a devenit o problemă centrală a politicii externe ungare. În momentul de față principiul susținerii conaționalilor de dincolo de frontiere nu constituie un subiect de dispută, diferențe există doar în privința concepțiilor.

Situația actuală poate fi rezumată astfel: Ungaria acordă sprijin politic, moral și material – prin intermediul fundațiilor create în acest scop, a fondurilor ministeriale și de investiție – organizațiilor și instituțiilor maghiare de dincolo de frontieră. Aceste ajutoare nu pot compensa dezavantajele și lipsa de perspectivă izvorîte din situația economică a țărilor învecinate.³ Din această cauză multă lume alege calea emigrării sau cea a muncii (oficiale sau la negru) în Ungaria. Dreptul la muncă sau de stabilire în Ungaria au fost reglementate prin legi care nu făceau distincție în funcție de apartenența națională a solicitantului. În cazul stabilirii în Ungaria cei cu ascendenți de cetățenie ungară se bucură de un tratament preferențial, dar nu există nici o prevedere care să facă vreo deosebire pe bază etnică sau națională între cetățenii străini. Persoanele aparținînd comunității etno-culturale maghiare, datorită cunoștințelor de limbă și a relațiilor personale pot obține mai ușor un loc de muncă și autorizațiile necesare, respectiv probabilitatea existenței unor ascendenți de cetățenie maghiară în cazul lor este mai mare.⁴ Prevederile juridice și facilitățile privitoare la maghiarii de peste hotare fuseseră stabilite prin cca. 150 de reglementări⁵, legea actuală, care este o lege cadru, încearcînd să le armonizeze. Iar dincolo de aceasta, legea este totodată și expresia unei noi intenții de politică națională. Facilitățile deja existente sînt stipulate pe de o parte prin norme juridice formale, pe de altă parte ele sînt informale, adjudecarea lor fiind la latitudinea instituțiilor corespunzătoare. În prezent cercul beneficiarilor facilităților nu este definit, iar pe bază de drept subiectiv nu se acordă nimic. Cei care acordă facilitățile presupun că acestea sînt destinate maghiarilor de peste hotare, dar nu este precizat nicăieri care sînt persoanele care intră în această categorie.

Pregătirea proiectului și adoptarea legii

Chestiunea maghiarilor de peste hotare a constituit o problemă care cerea o rezolvare pentru toate guvernele maghiare, atît în privința raporturilor față de ei, cît și în privința măsurilor concrete. Au existat numeroase tentative – cel puțin la nivel teoretic – de a soluționa relația dintre Ungaria și maghiarii de dincolo de frontiere: la sfîrșitul anilor '90 ea a fost pusă în discuție cu prilejul disputelor din

jurul ideii dublei cetățenii,⁶ reluată cu ocazia campaniei electorale a FIDESZ. Ideea a devenit cunoscută sub denumirea de legea statutului, devenită ulterior lege a facilităților. În cele din urmă, denumirea finală, oficială devenise „Legea privind maghiarii din statele învecinate”.

În faza de pregătire, la elaborarea legii au participat – în cadrul Consfățuirii Maghiare Permanente (CMP)⁷ – alături de reprezentanții guvernului și a partidelor de opoziție, și reprezentanții partidelor și organizațiilor maghiare de dincolo de frontiere, adică reprezentanții (tuturor) formațiunilor politice ale maghiarilor din Bazinul Carpatic. La cea de a doua întâlnire a CMP din 12 noiembrie 1999, participanții au cerut guvernului Republicii Ungare să studieze posibilitățile reglementării statutului maghiarilor de dincolo de frontiere pe teritoriul Unariei. Prima variantă a fost elaborată de CMP, diferitele comisii de specialitate și guvern în iulie 2000, iar după consultări succesive – cu ocazia ședinței din decembrie 2000 a CMP – proiectul a fost definitivat în martie 2001. Această variantă a fost înaintată de către guvern în aprilie 2001 parlamentului. CMP – după ce a luat la cunoștință cu satisfacție de adoptarea legii de către parlament – s-a întrunit la 26 octombrie 2001 pentru a stabili criteriile de acordare a legitimațiilor în spiritul recomandărilor Comisiei de la Veneția (asupra cărora vom reveni).⁸

Rolul Consfățuirii Maghiare Permanente (CMP)

În februarie 1999, cu ocazia conferinței intitulată *Ungaria și maghiarii de dincolo de frontiere* a luat ființă Consfătuirea Maghiară Permanentă (CMP).

„În vederea asigurării continuității relațiilor dintre maghiarii din Ungaria și a celor care trăiesc dincolo de frontiere, participanții au decis permanentizarea prezentei conferințe sub denumirea de Consfătuirea Maghiară Permanentă. Aceasta va funcționa ca for politic consultativ. Consfătuirea Maghiară Permanentă este formată din reprezentanții organizațiilor maghiare de dincolo de frontiere care dispun de reprezentare parlamentară sau regională, ai partidelor parlamentare din Ungaria, ai guvernului ungar, precum și ai maghiarilor din diaspora occidentală, de fiecare dată asigurându-se participarea tuturor comunităților maghiare din regiune. Consfătuirea Maghiară Permanentă se întrunește cel puțin odată pe an la invitația primului ministru al Republicii Ungare. Ordinea de zi va fi stabilită de Consfătuire.”⁹

Potrivit paragrafului citat, va fi asigurată reprezentarea tuturor organizațiilor și partidelor maghiare din Ungaria și de dincolo de frontiere. Aceste partide sau organizații, au intrat în țările lor în forurile legislative ale statului sau regiunii respective în urma unor alegeri. Întru-cît aceste organizații au fost alese în primul rînd de către maghiari, CMP poate fi considerată un for ce întrunește într-un singur organism formațiunile politice maghiare alese de maghiarii care trăiesc în diferite țări. Zsolt Németh, secretar de stat în Ministerul Afacerilor Externe, a scos în evidență instituționalizarea relațiilor politice, instituție care s-a adresat statului

ungar în calitate de organism legitim în scopul elaborării legii: „constituirea Consfătuirii Maghiare Permanente a instituționalizat relațiile politice între Ungaria și comunitățile maghiare de dincolo de frontiere. În urma deciziei acestei comunități politice instituționalizate a fost elaborat un proiect de lege care înlesnește în primul rând reclădirea relațiilor personale.”¹⁰

Iar semnificația simbolică a acesteia a fost explicată astfel: „În acest sens, maghiarimea astăzi nu mai este doar o națiune culturală, ci o comunitate care posedă un corp politic. Consfătuirea Maghiară Permanentă reprezintă pe plan politic întruchiparea națiunii maghiare de 15 milioane. Nu numai formațiunile politice aparțin acestui corp politic, integrarea politică nu înseamnă doar integrarea elitei politice, ci datorită legii statutului toate acestea devin realități cotidiene și pentru omul de rând.”¹¹

Ca for al maghiarilor de pretutindeni, CMP a cerut în mod simbolic guvernului ungar să găsească o soluție pentru maghiarii de dincolo de frontiere pentru situația de după aderarea Ungariei la UE: „Participantii la conferință solicită totodată guvernului ungar, ca în vederea sprijinirii lucrărilor conferinței să înființeze prin includerea Consfătuirii Maghiare Permanente comisii formate din experți ai maghiarilor de dincolo de frontiere și din Ungaria, care să-și desfășoare activitatea îndeosebi în domeniul problemelor legate de educație, de relațiile economice și sociale, de colaborarea în domeniul juridic și al administrației locale, de cultură, precum și cele legate de aderarea la Uniunea Europeană (cu privire specială asupra consecințelor Tratatului de la Schengen).”¹²

La următoarea întrunire a CMP, această solicitare a fost formulată deja în mod explicit: „3. Complexitatea relațiilor dintre diferitele părți ale națiunii maghiare care trăiesc în diferite țări ridică problema necesității reglementării juridice din Ungaria. Participantii, ținând cont de doleanțele maghiarilor de dincolo de frontiere, cer Guvernului Ungariei ca, în vederea afirmării avantajelor izvorâte din cooperarea dintre Ungaria și maghiarii de dincolo de frontiere, consolidând conștiința apartenenței la aceeași națiune, în consens cu năzuința comună de integrare a Ungariei și a țărilor învecinate, să examineze posibilitatea creării cadrului juridic a maghiarilor de dincolo de frontiere în Ungaria. Scopul primordial al acesteia trebuie să fie întărirea șanselor și posibilităților rămînerii pe pământul natal.”¹³

Cu ocazia ședinței din decembrie 2000 a CMP, participanții au adresat mulțumiri guvernului ungar pentru munca depusă în elaborarea legii statutului: „Își exprimă aprecierea adresată președinților, secretarilor, precum și membrilor comisiilor de specialitate pentru ajutorul acordat CMP, în cadrul căruia a fost elaborată concepția legii privitoare la maghiarii care trăiesc în statele învecinate, în spiritul Declarației finale a ședinței din noiembrie 1999. Se constată – alături de rezervele exprimate de Uniunea Liber-Democrată – că proiectul de lege elaborat pe baza concepției de mai sus corespunde în elementele sale principale principiilor și năzuințelor acesteia, și

servește în mod adecvat întărirea șanselor și posibilităților de a rămîne pe pămîntul natal. Guvernul ungar este rugat să definitiveze proiectul ținîndu-se cont de propunerile făcute în cadrul întrunirii CMP și să-l înainteze parlamentului.”¹⁴

CMP este un organism care exprimă unitatea politică a națiunii maghiare. În acest sens, simpla sa existență, caracterul său simbolic sînt mult mai importante decît greutatea sa politică propriu-zisă. Obiectivul primordial al creării CMP era ca formațiunile politice cu reprezentare parlamentară – deci legitime – să participe împreună la elaborarea legii statutului. Astfel s-a realizat acea cerință formală ca organizațiile maghiarilor din Bazinul Carpatic să poată lua decizii comune despre problemele națiunii – etnoculturale – maghiare. CMP legitimează acele decizii pe care le ia statul ungar privind minoritățile sale de dincolo de frontiere. CMP posedă astfel în mod formal un rol-cheie în definirea națiunii maghiare în sens etnocultural. Este motivul pentru care am insistat asupra rolului acestui organism.

Concepția legii

Înainte de nașterea concepției legii statutului, în centrul dezbaterii se afla chestiunea dublei cetățenii. Întru-cît adoptarea acesteia din urmă se lovise de diferite obstacole juridice și politice, legea statutului promitea să fie o soluție intermediară acceptabilă pentru toată lumea. Deși denumirea de lege a statutului s-a păstrat, inițiativa se transformase într-un proiect ce oferea facilități, ca versiunea finală care a ajuns pe masa parlamentului să primească numele de lege despre maghiarii care trăiesc în țările învecinate. După prima versiune a legii statutului, Uniunea Mondială a Maghiarilor a elaborat proiectul de lege despre cetățenia externă, rolul central revenindu-i pașaportului ungar care urma să fie acordat maghiarilor de peste hotare ca răspuns la problema-Schengen.

Legea oferise o relație juridică potențială maghiarilor de dincolo de frontiere. După cum subliniasă și Borbély Zsolt Attila, aceasta constituie o reprezentare juridică a unității națiunii maghiare: „Legea statutului nu este altceva decît expresia în limbajul reglementărilor juridice – independent de intenții și tendințe politice – a legăturilor existente și în prezent.”¹⁵

Față de membrii națiunii majoritare, maghiarii care trăiesc în țările vecine – fie că se recunoaște, fie că nu – se află într-o situație inferioară. Chiar dacă din punct de vedere juridic statele nu fac deosebire între cetățeni, în practică acest lucru funcționează altfel. În acest sens sprijinul acordat de țara-mamă, respectiv legea statutului, pot fi considerate ca modalități de compensare. Nu ar fi nevoie de lege a statutului și de ajutoare provenite de la statul maghiar dacă ar fi adevărată afirmația conform căreia statele respective s-ar raporta – chiar dacă nu în mod pozitiv, dar sub aspect etnocultural cel puțin – în mod neutru față de minoritățile naționale. În formularea lui Szabó Tibor: „Scopul mărturisit al legii este – spre deosebire de tendințele ultimelor 50 de ani, cînd foarte mulți maghiari de peste

hotare simțiseră că nu prea merită să fi maghiar, să înveți ungurește și să-ți asumi identitatea maghiară – să contribuie la schimbarea acestei mentalități, ca cineva chiar în sensul interesului să considere că merită să înveți limba maghiară, să dai bacalaureatul în limba maghiară, să mergi la facultate în limba maghiară.”¹⁶

Intenția clară a legii este exprimată în preambulul care spune că parlamentul ungar a elaborat această lege în scopul „apartenenței la națiunea maghiară unitară a maghiarilor din țările învecinate, a realizării lor pe pământul lor natal, respectiv a asigurării conștiinței identității lor naționale.”

Presupuneri referitoare la efectul legii

După 1990 s-a accelerat emigrarea maghiarilor de peste hotare spre Ungaria, ceea ce a produs serioase îngrijorări atât în Ungaria cât și în cercurile maghiarilor de dincolo de frontiere. Inițiatorii legii au plecat de la ipoteza că, din punctul de vedere a politicii naționale maghiare, cel mai avantajos ar fi dacă maghiarii de dincolo de frontiere ar rămîna pe pământul lor natal, ceea ce a fost formulat și în declarațiile oficiale: „îi îndemnăm pe maghiarii de dincolo de frontiere să încerce să obțină drepturi similare cu cetățenii ungari nu prin mutarea lor în Ungaria, ci recurgînd la beneficiile acestei legi să profite de fructele dezvoltării Ungariei în folosul comunității și pământului lor natal.”¹⁷

Trebuie să adăugăm că și în Ungaria populația arată o îndelungată tendință de scădere – asemenea trendului european –, astfel că și în Ungaria este o tot mai mare nevoie de mînă de lucru calificată. Din acest punct de vedere nu putem ocoli problema, că Ungaria – paralel cu „ținerea pe loc” a maghiarilor din țările vecine – ar putea să-și completeze lipsa mînii de lucru cu specialiștii maghiari de dincolo de frontiere, soluția cea mai ieftină și cel mai ușor de integrat. Dilema aceasta fusese formulată de Varga Attila: „Cea mai dilematică chestiune din punct de vedere politic este că în timp ce, tendința naturală, (presupusa) dorință a conducerii politice maghiare din totdeauna este ca tendințele demografice negative să fie corectate cu ajutorul maghiarilor de dincolo de frontiere, există o așteptare, intenție sau poate chiar interes de aceeași proporție din partea lor ca societățile maghiare de peste hotare să rămîna niște comunități purtătoare a unor valori culturale, a unei spiritualități specifice, a unor tradiții și chiar interese economice puternice.”¹⁸

În momentul de față nu poate fi evaluat dacă legea va contribui la emigrare sau la rămînerea acasă.¹⁹ În discursul politic din Ungaria ambele argumentări sînt prezente. Proiectul dorește să servească păstrarea comunităților maghiare de dincolo de frontiere, a conștiinței identității lor, prin stimularea rămînerii pe pământul natal. Deși nu constituie subiectul analizei noastre, și proiectul referitor la cetățenia externă urmărea țeluri similare.

Autorii legii presupuseră că dacă maghiarii de dincolo de frontiere vor putea să călătorească fără opreliști în Ungaria, respectiv dacă acolo vor beneficia de

diferite avantaje, numărul celor care vor dori să-și părăsească pământul natal va fi mai mic. Cei care se opun sau acceptă doar parțial proiectul de lege sînt de altă părere. După Tabajdi Csaba, „ne putem imagina că proiectul propus va deveni legea ademenirii”.²⁰ Același lucru este susținut și de Szent-Iványi István: ideea materializată de către guvernare „va stimula în cele din urmă nu rămînerea acasă, ci emigrarea.”²¹ Această dilemă politică a fost formulată de Varga Attila astfel: „În concluzie s-ar putea spune că, politica de imigrare în Ungaria ar trebui să acționeze simultan în două direcții, ceea ce s-ar putea exprima printr-o strategie paralelă pe de o parte și printr-o strategie diferențiată pe de alta, în condițiile realizării unui echilibru foarte precaut. Prin strategie paralelă înțelegînd pregătirea treptată la cerințele sistemului normativ al UE, iar prin strategie diferențiată tratamentul preferențial al solicitanților la imigrare în limite care să nu producă efecte puternice de absorbție, chiar dacă privit din direcția pământului lor natal motive de respingere, de părăsire a țării ar exista din belșug.”²²

Rămîne de văzut dacă legea statutului va avea pur și simplu un efect asupra emigrării. Posibilitățile superioare de cîștig, precum și perspectivele unor locuri de muncă mai bune au o putere de atracție asupra maghiarilor de dincolo de hotare. În plus, multă lume se teme că după aderarea Ungariei la UE, va fi mult mai greu să călătorești, să lucrezi sau să te stabilești în Ungaria.

Pe lîngă politica anterioară de sprijinire a organizațiilor, a instituțiilor, legea statutului instituie o relație juridică nouă între statul ungar și individul maghiar de dincolo de frontiere. Acest aspect poate fi catalogat drept o cotitură în politica externă, care pornește de la constatarea că politica înțelegerilor bilaterale, care poate fi numită și politica tratatelor de bază, nu a dus la rezultatele scontate. Această cotitură este observată și de deputatul Bauer Tamás care a susținut politica tratatelor de bază: „Prin ce se deosebește această politică de politica tratatelor de bază? Prin aceea în primul rînd că, în locul dezvoltării sistemului instituțiilor cultural-lingvistice ale minorităților și simultan a integrării acestora, instiuie o relație de drept public între maghiarii minoritari și statul maghiar, și în cadrul acestuia sprijinul este acordat în locul instituțiilor comunității maghiare de peste hotare, unor persoane și familii.”²³

Diferența dintre cele două concepții este clară: prima pune accentul pe convingerea că situația minorităților naționale poate și trebuie să fie rezolvată în cadrul statutului respectiv, cealaltă este sceptică în această privință, și scoate în evidență rolul ajutorului acordat de țara-mamă. Dacă am face abstracție de elementul politic, am putea spune chiar că de fapt are loc o dezbatere teoretică despre modalitatea mai eficientă de a spijini minoritățile naționale de peste de hotare.

Opiniile sînt împărțite și în privința relației dintre societatea majoritară și minoritară, respectiv între indivizii aparținînd minorității și majorității. Din unghiul de vedere al politicii naționale, Borbély Zsolt Attila subliniașcă că „legea raționează

nu la nivelul indivizilor, ci la nivel macro, și în scopul amplificării efectului disimilator previzibil al legii dorește să definească vag cercul beneficiarilor acesteia.” Accentul cade nu asupra relației dintre statul ungar și indivizii maghiari de peste hotare, ci asupra schimbărilor sociale: „Este de presupus că legea statutului va avea un efect disimilator, că o parte a celor ruși de colectivitatea maghiară sentimental-cultural-solidară datorită politicii asimilaționiste a națiunilor majoritare ale statelor învecinate Ungariei va găsi calea revenirii în sînul comunității.”²⁴

Și Duray Miklós face referire la efectul disimilator al legii cînd vorbește de sprijinul acordat școlarizării. O întrebare legitimă este: cum poate beneficia de ajutorul pentru școlarizare familia care trăiește în diasporă și nu are posibilitatea să-și dea copiii la școală maghiară? „Legea poate avea și un asemenea efect, încît cel care obține legitimația de maghiar și dorește să profite de niște posibilități de care datorită situației sale altfel nu ar putea beneficia, ar putea eventual să caute niște forme de viață datorită cărora să poată profita de pe urma posibilităților oferite de lege.”²⁵

Prin afirmația anterioară, Borbély Zsolt Attila a întărit opinia autorului prezentului studiu conform căreia legea are și un efect compensator prin faptul că tot ceea ce statele vecine omit să le ofere maghiarilor minoritari, legea statutului încearcă oarecum să compenseze. Totodată încearcă să reclădească valoarea apartenenței la minoritate și la națiunea maghiară în același timp. Duray este de aceeași părere cînd se referă la politica de construcție națională a statelor învecinate în detrimentul maghiarilor: „În fiecare stat învecinat, o bună parte a membrilor națiunii majoritare, inclusiv în calitate de comunitate, au obținut mai multe bunuri în detrimentul contribuabililor maghiari sau pur și simplu în contul maghiarilor prin faptul că maghiarii au fost excluși în mod organizat din viața publică, din viața economică, de la putere și din orice. Aceste lucruri se petrec de optzeci de ani. Legea statutului ar crea pentru prima oară posibilitatea ca aceste mase de maghiari de circa trei milioane de dezmoșteniți, transformați în străini fără a avea vreo vină, să obțină niște compensații minimale. Făcînd bilanțul posibilităților oferite de lege, efectele vor fi mai de grabă psihologice.”²⁶

Bodó Barna a atras atenția asupra unui alt efect posibil al legii, de natură simbolică: „Putem fi siguri că, datorită efectului legii statutului, conaționalii minoritari de peste hotare vor accepta mai greu statutul de aservire socială în viitor, vor deveni mai activi în modelarea vieții lor proprii decît oricînd pînă acum în starea lor de minoritari. Aceasta devine o problemă politică internă în orice stat în care oamenii s-au obișnuit că minoritarului i se poate porunci.”²⁷

Legea va influența probabil și deciziile migraționale, deși alți factori – cum ar fi cei economici – influențează mai puternic aceste decizii. Legea statutului oferă facilități numai pînă la integrarea Ungariei în UE, în anumite domenii și după aceea, dar problema într-adevăr gravă – cea a călătoriilor fără vize în Ungaria

– rămîne nerezolvată. În mod logic nu toată lumea va putea să beneficieze de facilități. Cu sau fără legea statutului, aderarea Ungariei la tratatul de la Schengen îi va pune pe maghiarii de peste hotare într-o situație nouă, ceea ce s-ar putea dovedi un factor de influență mai puternică decît legea statutului.

Intarea în vigoare și aplicarea legii va putea da răspunsul la întrebarea dacă concepția și realizarea acesteia au fost sau nu realiste, și în ce măsură au fost capabili legiuitorii să înțeleagă procesele care se desfășoară în statele învecinate.

Persoanele care intră sub autoritatea legii. „Cine este maghiar?”

Există diferite concepții despre viitorul națiunii și a statului național, chestiunea fiind deosebit de actuală pentru formațiunile politice ale Europei Centrale și de Est odată cu apropierea aderării la Uniunea Europeană.

În cadrul dezbaterii din jurul legii statutului un loc important a fost ocupat de întrebarea „cine e maghiar?” Una dintre cele mai îngrijorătoare probleme ridicate de participanții la dezbateri a fost aceea a definirii persoanelor care intră sub incidența legii. Pentru evitarea acesteia autorii legii au utilizat formula: *cine este subiectul de drept*, respectiv, au vorbit despre valabilitate personală a legii. „Sensul exclusiv și scopul declarat al reglementării este ca să creeze astfel de facilități pentru maghiarii minoritari care să-i deosebească de ceilalți cetățeni străini care vin în contact cu țara noastră. Deci, cînd sînt definiți subiecții de drept, în mod inevitabil va trebui să fie umplută de conținut noțiunea de membru al națiunii maghiare care trăiește în statul vecin.”²⁸ Din punct de vedere teoretic aceasta este problema-cheie a proiectului de lege. Din punct de vedere teoretic și nu juridic, pentru că dreptul nu este un instrument adecvat pentru stabilirea apartenenței naționale. Varga Attila a formulat acest lucru astfel: „Dreptul în general, respectiv reglementările juridice nu sînt adecvate pentru definirea apartenenței naționale a cuiva. Dreptul nu poate stabili decît cetățenia maghiară, persoanele asupra cărora acționează autoritatea statului ungar. Ceea ce nu exclude posibilitatea ca legiuitorul maghiar să definească drepturi, facilități sau chiar și obligații pentru cetățenii altor state, în special cînd aceștia se găsesc pe teritoriul Ungariei.”²⁹ Tóth Judit este de aceeași părere: „apartența la națiunea maghiară nu poate fi definită în esență, ci cel mult formal (de exemplu pe baza limbii materne, sau – pe baza alegerii libere a identității –, persoana în cauză poate da declarație referitoare la naționalitatea sa)”.³⁰

Procesul stabilirii persoanelor care intră sub incidența legii a fost însoțit de polemica dintre criteriile obiective și cele subiective. Principiul – subiectiv – al alegerii libere a identității s-a lovit de criteriile – obiective – cum ar fi cunoștințele de limbă sau apartenența la instituții maghiare (biserica, partide, organizații). Disputa din jurul statutului juridic al maghiarilor de peste hotare s-a desfășurat – pe plan teoretic – în esență în jurul definiției conceptului de națiune. În ciuda faptului că proiectul de lege a facilităților nu tratează întrebarea „cine este maghiar”,

în esență întrebarea care se pune este că dintre cei care trăiesc dincolo de frontiere, cine aparține de națiunea maghiară? Proiectul încearcă să definească cercul celor care intră sub incidența legii ca să nu fie vizați decît cei de naționalitate etnoculturală maghiară.³¹

Întru-cît proiectul îi vizează numai pe maghiarii care trăiesc în statele învecinate, făcîndu-se referire la faptul că aceștia au ajuns sub autoritatea altor state ca urmare a tratatelor de pace care au urmat primului război mondial, concepția proiectului nu poate fi considerată ca bazîndu-se exclusiv pe o definiție etnoculturală a națiunii. Este corectă observația lui Tóth Judit că „politica a trasat hotare adînci între maghiarii din străinătate: i-a scos în evidență pe cei din Bazinul Carpatic față de cei stabiliți pe alte meleaguri ale lumii.”³² În schimb, cuplînd principiul etno-cultural cu cel teritorial, legea statutului se bazează pe un fel de definiție *etno-teritorială* a națiunii. Din punct de vedere teoretic proiectul ar fi fost coerent dacă s-ar fi referit la toți maghiarii din lume.³³ După toate acestea, corespunzător parțial experiențelor de pînă acum, codificîndu-le însă, putem vorbi despre trei feluri de maghiari: maghiarii din Ungaria, maghiarii care trăiesc în statele învecinate Ungariei și emigrația maghiară din Occident.

Definițiile națiunii pot fi împărțite în două categorii. Prima abordare consideră că națiunea este un produs al epocii moderne care în urma unor schimbări sociale a apărut în legătură cu statul. Cealaltă abordare subliniază nucleul etnic al națiunii care existase cu mult înainte de apariția națiunilor moderne. Aceste abordări puneau accentul în primul rînd pe limbă și cultură, respectiv pe simboluri etnice. Punctele de referință, premisele definițiilor amintite sînt diferite, și, de la caz la caz, se exclud reciproc. Analizînd însă mai temeinic situația putem observa că diferitele grupări politice utilizează varianta convenabilă în funcție de ideologia și interesele lor politice.³⁴

Din punct de vedere teoretic problema a fost pusă cel mai pertinent de Bauer Tamás.³⁵ După opinia domniei sale, maghiarii din România sînt membrii comunității politice românești datorită faptului că sînt cetățeni români și iau parte la viața politică românească. Datorită acestei situații pot fi considerați drept membri ai națiunii politice românești? Pentru lămurirea acestei chestiuni trebuie să clarificăm mai întîi conceptele de națiune culturală și națiune politică: primul definește națiunea din punct de vedere etno-cultural și pune accentul pe limba și cultura comune, cel de al doilea consideră ca aparținînd aceleiași națiuni pe toți locuitorii aceluiași stat. Subiectul este națiunea iar politică este atributul. În cazul națiunii culturale (sau etnoculturale) atributul este culturală, iar subiectul este tot națiunea. Accentul cade pe conceptul de națiune. Problema se pune la fel ca în cazul naționalismului civic, respectiv etnic.³⁶ În sensul folosit de Bauer Tamás conceptele de națiune politică maghiară și cel de cetățenii maghiari se suprapun. Pe linia acestui raționament maghiarii din România, Slovacia etc. sînt membri națiunii politice române, slovace etc. În măsura în care punem semnul egalității

între națiunea politică și cetățenie, așa și este. În acest caz însă este inutil să mai folosim conceptul de națiune politică. Privit din unghiul de vedere al Ungariei poate nu este ilegală folosirea acestui concept, dat fiind faptul că minoritățile din Ungaria au făcut parte din procesul de formare și construcție națională a națiunii moderne din secolul 19, iar despre cei de astăzi se poate spune că posedă o dublă identitate națională (și pe cea maghiară). În cazul minorităților maghiare din statele învecinate Ungariei lucrurile stau altfel. Minoritățile maghiare de astăzi nu au luat parte la formarea națiunilor învecinate, iar procesele de construcție națională de după 1918 fuseseră îndreptate parțial împotriva minorităților.³⁷ Nu se poate vorbi deci despre identități duble, exceptînd poate căsătoriile mixte.

Prin faptul că maghiarii din România participă în mod direct sau prin intermediul organizațiilor lor la viața politică românească, sau că partide ale minorităților își asumă roluri guvernamentale în România, Slovacia sau Iugoslavia, că minoritățile respective sînt cetățeni ai statelor respective și astfel fac parte din comunitatea politică a țării nu înseamnă că aparțin și națiunii politice (!) a statului respectiv. Națiunea în sens politic și națiunea în sens cultural se referă în primul rînd la formarea diferitelor națiuni, respectiv la politici care exprimă organizarea unui stat pe principiul național. Nu sînt în nici un caz afirmații care să ateste fapte. Acest lucru se manifestă în practică, de exemplu în cazul României, că aceasta aplică o politică bazată pe principiul națiunii politice față de minoritățile care trăiesc în țară, și o politică bazată pe principiul națiunii culturale față de românii din afara hotarelor sale — în special în Republica Moldova. Ungaria a desfășurat o politică bazată pe principiul națiunii politice între 1867 și 1918 pe teritoriul Regatului Ungar, continuînd-o și după 1918 pe teritoriul Ungariei, asociînd-o cu o politică bazată pe principiul națiunii culturale față de maghiarii din țările învecinate. Cu aceste exemple vroiam doar să ilustrez în ce măsură depinde de situația dată utilizarea necritică a unei definiții.

După Bauer Tamás, reprezentant al Uniunii Liber Democrate (SZDSZ) care a respins cel mai categoric legea statutului, mesajul legii poate fi formulat astfel: „Patria voastră propriu-zisă este statul maghiar și nu cel al cărui cetățeni sînteți. (...) statul ungar v-ar da după dragul inimii sale ceea ce așteptați în zadar de la statul sub autoritatea căruia ați căzut datorită Trianonului (...) nu nădăjduiți să vă integrați politic în comunitatea politică a statului al cărui cetățeni sînteți (...), sperați pe mai departe în ceva ce nu se va realiza niciodată”.³⁸ După opinia lui Bauer legea este dăunătoare mai ales pentru că pornise deja un proces la capătul căruia maghiarii minoritari vor putea considera statul în care trăiesc drept patria lor. Acest proces va fi întrerupt prin legea statutului care va opune minoritatea maghiară populației majoritare, permanentizînd astfel statutul de apatrizi al maghiarilor din statele învecinate.

Nu doresc să intru în polemică cu afirmațiile concrete ale lui Bauer, dar pot să menționez că viziunii sale i se poate opune o altă, la fel de relativă și discutabilă:

În concepția autorului problema minorităților merge spre rezolvare, odată cu „spiritualizarea” frontierelor va fi indiferentă naționalitatea cuiva. În opinia sa problema va exista doar atîta timp cît Ungaria și celelate state învecinate nu se vor integra în UE. Nu-i împărtășesc optimismul deoarece după opinia mea – recunosc, la fel de discutabilă –, afirmația de mai sus nu este susținută nici de logica statului național, nici de cea a construcției naționale a minorităților. Deși poate fi imaginat în mod ipotetic că rolul determinant al pricipiului național va lua sfîrșit, deocamdată însă nu există semne care să confirme această tendință, iar competiția națională – după părerea mea – va rămîne determinantă pe mai departe. Opuînd așteptările morale proceselor sociologice, îndrăznesc să susțin că sentimentul apatrid nu va înceta să existe, iar confruntarea dintre populația majoritară și cea minoritară va continua într-o formă oarecare.

Modul de abordare al lui Tamás Gáspár Miklós este înrudit cu cel al lui Bauer Tamás. În formularea acestuia: „Legea – în opoziție cu spiritul constituției – redefineste conceptul de „națiune” într-un mod etnicist, urmînd indicațiile lipsite de bon ton ale extremei drepte. În acest concept al națiunii sînt cuprinse persoanele fizice în funcție de originea lor de sînge și a apartenenței lor culturale, indiferent de cetățenie. Pentru minoritățile naționale/etnice din Ungaria asta înseamnă că demnitatea cetățenească și egala pretenție la justiție a fost încălcată de identitatea etno-culturală, iar comunitatea politică (națiunea cetățenilor) se desparte de comunitatea etno-culturală. Acest demers confiscă pe de o parte — deocamdată în mod simbolic — cuceririle seculare ale emancipării cetățenești, pe de altă parte îmbracă percepția „maghiarimii” cu sensuri exclusiviste de natură etno-culturală.”³⁹

Tamás Gáspár Miklós face două observații importante. Prima se referă la redefinirea etnicistă a națiunii, cea de a doua la retrogradarea minorităților din Ungaria la un statut de rangul doi. Să le luăm pe rînd. Are perfectă dreptate cînd afirmă că legea implică redifinirea națiunii. Nu este însă sigur că acest lucru este în contradicție cu spiritul constituției ungare. *Modul etnicist al definirii*, respectiv *sensul exclusivist, etnocultural* din textul lui Tamás reflectă o viziune care opune în mod radical concepția națiunii politice și cea a națiunii culturale.⁴⁰ Tamás pleacă de la tipologiile clasice occidentale și orientale⁴¹, respectiv civice și etnice⁴². În cadrul acestor tipologii națiunea culturală, națiunea etnică, respectiv națiunea orientală sînt legate de originea de sînge, legea statutului însă nu leagă cercul beneficiarilor de originea lor de sînge. Legea nu conține nici un cuvînt referitor la vreun drept de a obține legitimația de maghiar pe baza originii maghiare a părinților, a ascendenților. La fel cum nici constituția Ungariei, cu spiritul căreia Tamás susține că ar fi în opoziție legea stutului, nu definește cetățenia pe baze etnice, de origine. Ungaria – spre deosebire de alte state învecinate – nu se autodefineste ca stat național, în schimb – prin recunoașterea drepturilor minorităților – sugerează că din punct de vedere etnocultural nu este omogen. În sensul acesteia sînt asigurate drepturile minorităților care trăiesc în Ungaria. În baza mult citatului

paragraf 6.3 din Constituție legiuitorul subliniașe că statul ungar acordă un tratament privilegiat maghiarilor de dincolo de frontiere. Constituția nu precizează în ce constă responsabilitatea specifică față de maghiarii de dincolo de frontiere, dar relația specială sugerează o concepție etnoculturală asupra națiunii. În concluzie: legea statutului nu este în contradicție cu spiritul constituției maghiare și legea statutului nu se bazează pe o concepție etnicistă clasică.

Cea de a doua problemă este mai gravă, și este ciudat că nu i s-a acordat până acum atenția cuvenită. În ciuda faptului că legea statutului se referă exclusiv la maghiarii de dincolo de frontiere și nu privește sub nici o formă minoritățile din Ungaria, prin redefinirea conceptului de națiune, în mod indirect are un efect și asupra lor. Conform paragrafului 68, aliniatul 1 al Constituției Ungariei: „Minoritățile naționale și etnice care trăiesc în Republica Ungară sînt parte a puterii poporului, fiind factori constitutivi de stat.” Legea statutului acordă facilități și sprijin numai maghiarilor de peste hotare.⁴³ Deci, din punct de vedere juridic, legea statutului nu se află în nici o relație cu minoritățile din Ungaria, dar se ridică două probleme teoretice. Pe de o parte, definiția etnoculturală întărește concepția despre națiune conform căreia Ungaria este în primul rînd statul celor aparținînd comunității etnoculturale maghiare. Întru-cît, dacă cei care trăiesc în Ungaria sînt factori constitutivi de stat, legea statutului putea fi formulată și astfel ca și cei care aparțin de grupul etnocultural al minorităților din Ungaria, dar trăiesc în afara hotarelor sale, să beneficieze de facilitățile acordate prin legea statutului.

Textul lui Bakk Miklós poate fi interpretat și ca răspuns la afirmațiile lui Tamás Gáspár Miklós. În interpretarea sa „originalitatea legii statutului constă în faptul că în timp ce, în mod declarativ, formulează niște obiective de politică națională și de protecția minorităților, în realitate trasează acel drum pe care începe deconstrucția statului teritorial – a paradigmei vestfalice – din regiunea noastră. Originalitatea legii statutului constă – în acest context – în faptul că se pregătește de integrarea europeană nu prin „desăvîrșirea” omogenității din interiorul teritoriului său ci prin organizarea spațiilor cultural-simbolice extrateritoriale.”⁴⁴ Bakk Miklós pune accentul pe caracterul novativ al concepției și se sprijină pe o ipoteză – cu care autorul prezentului articol nu este de acord – conform căreia este pe cale să se contureze un nou tip de politică al cărui element esențial îl constituie slăbirea statului național. Ca urmare, locul politicii depășite a statului național va fi luat de o epocă post-național-statală la care legea statutului se potrivește perfect. Dar, cu „organizarea spațiilor cultural-simbolice extrateritoriale” Bakk Miklós nu poate evita concepția etnoculturală a națiunii. Acest lucru este subliniat și de următoarea observație: „La minoritățile de peste hotare nu s-a putut forma conceptul de națiune civică în sens occidental, deoarece statele respective îi trataseră pe locuitorii de limbă și cultură maghiară ca cetățeni de rangul doi. Pentru ei apartenența la națiune nu putea însemna decît apartenența la națiunea culturală maghiară și – ca depozitară a acesteia – (apartenența imaginată la) Ungaria.”⁴⁵

În concuzia acestei părți putem constata că se află față în față politici bazate pe două concepții opuse despre națiune. Când privesc harta regiunii, unii văd în primul rînd state, alții națiuni. Tensiunea dintre ele este insolubilă, literatura de specialitate negăsind deocamdată un răspuns adecvat.⁴⁶ Pornind de la ipoteze axiomatiche nu se poate purta o discuție rațională despre această chestiune, respectiv pozițiile ideologice nu pot fi „susținute” cu argumente profesionale.

În prezentul studiu nu doresc să dezvolt temele legate de această problematică, doresc să le semnez doar. Primul subiect este legat de problema soțului intrat sub incidența legii. Soțul de altă naționalitate al persoanei care posedă legitimație de maghiar poate obține în calitate de subiect de drept – dacă solicită – „legitimația de aparținător”. Astfel legea nu-i exclude pe soții de altă naționalitate de la facilități, în același timp nu-i obligă să se declare – în contul facilităților oferite – maghiari. Cealaltă problemă este cea care îi privește pe germanii, evreii, țigani etc. de dincolo de frontiere care se consideră (și) maghiari. În principiu aceștia pot solicita fără nici o problemă, și pot să obțină „legitimația de maghiar”, întrebarea este însă cum vor privi aceste cereri funcționarii autorităților de recomandare, în special în cazul țiganilor.

Comisia de la Veneția a recomandat definirea cît mai exactă a criteriilor pe baza cărora poate fi stabilită apartenența la o minoritate. Aceasta preferă, după cum s-a văzut, criteriile obiective. În spiritul acesteia participanții la conferința din 15-16 octombrie 2001 a CMP au stabilit cercul celor care pot cădea sub incidența legii, și anume: cel care se consideră maghiar, cunoaște limba maghiară și satisface una dintre următoarele criterii: 1. este membru înregistrat al unei organizații maghiare; 2. în evidențele unei biserici este trecut ca maghiar; 3. statul de cetățenie l-a înregistrat ca maghiar.

Problema autorității de recomandare

Conform legii, competențele privind acordarea drepturilor aparțin nu statului ungar, ci birourilor organizațiilor maghiare de peste hotare care urmează să fie înființate. Practic aceste organe vor decide cine aparține de naționalitatea respectivă, adică cine este maghiar. Conform prevederilor legii, aceste organe ale maghiarilor de peste hotare ar aduna solicitările, pe care le-ar transmite mai departe statului ungar, care la rîndul său ar elibera documentul doveditor. Aprecierea va cuprinde în mod inevitabil și elemente subiective, așa cum am văzut și în cazul definirii naționalității, problema este însă insolubilă din punct de vedere teoretic, așa că nu rămîne decît să ne punem speranța în lipsa de părtinire a oficiilor și a persoanelor care le deservesc. „Cui nu i se acordă legitimația, nu este recunoscut drept maghiar” observă în mod just Öllös László din Slovacia, atrăgînd atenția asupra eventualelor capcane.⁴⁸

Statul ungar nu face decît să elibereze legitimația. S-ar putea crea situații paradoxale (ceea ce ar implica importante probleme de tehnică juridică) din faptul că statul ungar nu poate avea instituții publice pe teritoriul altui stat.⁴⁹ Din această cauză organele delegate de

organizațiile de peste hotare nu pot da decât recomandări referitoare la naționalitatea solicitantului, decizia aparținând autorității statului ungar. Definiția etno-teritorială a națiunii, respectiv stabilirea în două trepte a identității maghiare pot fi astfel interpretate și ca o nouă fază a instituționalizării națiunii maghiare transfrontaliere.

Înființarea organismelor de recomandare constituie reglementarea cea mai disputată a legii statutului. Partidul Socialist Ungar se opune integral acesteia: „PSU nu este de acord cu crearea unor noi organe, așa-zise de recomandare. Recomandările pot fi efectuate de asociațiile, partidele, organizațiile civice semnificative și bisericile care posedă o greutate politică reală. În locul înființării unor noi organisme, PSU propune ca legea să cuprindă recomandări concrete de la țară la țară în privința organismelor reprezentative și legitime.”⁵⁰

După părerea lor, rolul organelor de recomandare poate fi îndeplinit și de organizațiile actuale. Alții, în schimb, pun sub semnul întrebării existența unor organizații legitime și reprezentative care să fie capabile să ducă la bun sfârșit o asemenea sarcină: „În legătură cu prevederea conform căreia să poată fi acceptată ca autoritate de recomandare o organizație «care să fie capabilă să reprezinte totalitatea maghiarilor dintr-o țară dată», constatăm că o astfel de organizație nu există. Nici măcar o organizație umbrelă atât de cuprinzătoare ca UDMR nu poate fi considerată ca atare.”⁵¹

Iar alții atrag atenția asupra faptului că organizațiile de recomandare – fie ele organizații existente sau pe cale de a se înființa – vor dispune de o anumită putere, și există pericolul ca să nu efectueze cu suficientă legitimitate internă sarcinile ce le revin, respectiv să ia decizii potrivite. „Întrebarea fundamentală este dacă proiectul țintește îmbogățirea sistemului instituțional al maghiarilor de peste hotare, urmărește facilitarea afirmării unor idei și inițiative noi, sau spațiul va fi stăpânit de câteva organizații investite cu epitetul demonstrativ al reprezentării întregii minorități maghiare.”⁵² Oricum, nu trebuie ignorat faptul că, banii alocați de guvernul ungar pentru funcționarea organizațiilor de recomandare va aduce în poziție de putere pe cei care au sarcina de a controla aceste organizații.

Conform recomandării Comisiei de la Veneția, aplicarea reglementărilor de tipul legii statutului trebuia făcută cu ajutorul consulatelor. Comisia nu consideră acceptabilă procedura ca organizațiile minorităților, dincolo de acordarea unor informații, să participe la procesul de confirmare a drepturilor. Această decizie a înlesnit practic sarcina statului ungar. După câte știu, implicarea consulatelor nu a figurat nici în cele mai îndrăznețe versiuni, în primul rând datorită conflictelor diplomatice posibile. Așa însă, reprezentanța diplomatică a statului ungar va putea transmite mai departe solicitările.

Consecințele posibile. Alte probleme

Au existat numeroase îngrijorări în legătură cu legea statutului, respectiv cu efectele posibile ale acesteia. Sursele posibile ale acestor probleme: poziția populației majoritare, conformitatea cu reglementările UE, aspectele materiale

ale legii, subiectivitatea celor care eliberează legitimațiile, favorizarea emigrării, înăsprirea reglementărilor privind regimul străinilor, probleme ce ar urma să fie reglementate ulterior prin alte legi, tensiunile provocate în politica internă, respectiv între organizațiile de dincolo de frontiere. În opinia mea, s-ar putea formula două probleme serioase privind legea statutului care se cer rezolvate. Prima se referă la faptul că proiectul se concentrează în primul rând asupra facilităților acordate pe teritoriul Ungariei și nu asupra fortificării organizațiilor, instituțiilor de peste hotare. Este adevărat că legea nu afectează sistemul actual de sprijinire a maghiarilor de dincolo de frontiere, dar se poate presupune că o altă repartizare a resurselor ar sprijini mai bine rămânerea pe pământul natal. Cea de a doua se referă la faptul că nu există un răspuns la situația de după aderarea Ungariei la UE, ceea ce a constituit inițial punctul de plecare cel mai important al legii statutului.

Alături de aspectele legate de interpretarea politicii naționale, pe care le consider cele mai relevante din punct de vedere teoretic, ar trebui anințite și cele care interpretează legea statutului și ca o chestiune de politică internă. Caracterul și măsura sprijinului acordat de statul ungar maghiarilor, respectiv organizațiilor maghiare de peste hotare, constituie un vechi subiect de dispută. Astfel a devenit nu numai o chestiune de politică externă, ci și una internă. După opinia lui Tóth Judit, ținta propriuzisă a politicii de sprijinire a maghiarilor de dincolo de frontiere a fost întotdeauna alegătorul din Ungaria, respectiv fiecare partid sau coaliție și-a exprimat poziția în această chestiune în funcție de propriile valori sau în funcție de susținerea publică – reală sau imaginată – de care se bucura.⁵³ Întrebarea rămîne dacă prin afișarea cauzei maghiarilor de peste hotare pe stindardul electoral se pot cîștiga voturi, respectiv prin negarea acesteia, se pot pierde voturi. Tamás Pál se pronunță în mod asemănător: „Legea statutului este importantă în alt sens, și nu este întîmplătoare vehementa polemică iscată în jurul ei. Confruntările sînt legate de fapt nu de chestiunea minorității, ci de imaginea proprie a elitei politice din Ungaria, de viziunea lor despre viitor. Legea statutului este un test al majorității. La jocul politic participă desigur fiecare grupare a elitei din Ungaria. Inițiativa aparține fără îndoială conservatorilor.

Partidele parlamentare – cu excepția liber-democraților – au preferat un joc fără riscuri. Opinia publică a fost considerată – atît din partea guvernamentală cît și din cea de opoziție – mai națională și mai tradiționalistă decît a rezultat din sondaje.”⁵⁴

Legea statutului poate fi interpretată și în sensul că, în locul diferitelor construcții naționale ale minorității maghiare și a construcției naționale maghiare din Ungaria – care arată tendințe divergente –, legea optează pentru o construcție națională unitară. Acest lucru a fost chemat să simbolizeze CMP, ca organism politic formal, și legea statutului ca „lege a reunificării naționale”. Firește, rezultatul final al schimbărilor sociale, a construcției naționale și sociale minoritare sau a politicii construcției naționale centrate pe Ungaria, va fi decis de viitor. Nu poate fi ascuns faptul că în această relație comunitățile nu participă cu aceeași greutate.

Este evident că, partea ungară, datorită sprijinului statului, joacă un rol mai important. Comunitatea maghiarilor va fi unitară sau se va diviza în mai multe fragmente naționale sau care va fi rolul jucat de legea statutului asupra proceselor desfășurate în cadrul diferitelor state? – sînt întrebări deschise. Științele sociale nu pot răspunde la aceste întrebări, dar ele vor fi problemele-cheie ale cercetărilor viitoare.

Nu doresc să mă ocup în detaliu de opiniile guvernelor diferitelor state învecinate și de ecourile internaționale ale legii, dar ele nu pot fi evitate în totalitate. Pe scurt aș dori să observ că țările vecine au abordat o atitudine de condamnare a legii statutului, ceea ce arată că, în chestiunile legate de vecinătate și de minorități, politica acestor state, în ciuda aparanelor, nu s-a schimbat în esență. Rezervele au fost exprimate în primul rînd de România și, parțial, de Slovacia. În cazul României putem vorbi chiar de o ostilitate evidentă. Explicația s-ar putea găsi în faptul că statele care desfășoară o politică de construcție sau fortificare națională și posedă minorități, adoptă o atitudine pozitivă doar în mod secundar față de revendicările minorităților sau ale țărilor-mamă, respectiv față de politica de sprijinire ale acestora.

Disputele diplomatice dintre Ungaria și România au ajuns în final în fața organelor Uniunii Europene, respectiv a Comisiei de la Veneția. Partea română a solicitat opinia acesteia despre legea statutului (în primul rînd privitor la discriminarea pozitivă și efectele extrateritoriale, dar și la aspectele sociale ale legii)⁵⁵, la care, drept răspuns, partea ungară a înaintat o petiție prin care solicita poziția Comisiei de la Veneția referitoare la legislații similare, respectiv la principiul sprijinirii conaționalilor de peste hotare.⁵⁶ Comisia de la Veneția și-a dat publicității recomandarea⁵⁷ la 19 octombrie 2001, care a fost interpretată atît de partea română, cît și de cea maghiară drept o victorie.

Odată cu propunerile Comisiei de la Veneția polemica nu s-a încheiat. România a contestat facilitățile de lucru acordate pe baza legitimației de maghiar, precum și dreptul soțului nemaghiar la „legitimația de aparținător”. Astfel, în conformitate cu acordul româno-maghiar din 22 decembrie 2001⁵⁸, orice cetățean român are dreptul la muncă în Ungaria în condiții similare, respectiv aparținătorii nemaghiari ai maghiarilor din România nu pot obține „legitimația de aparținător”.

După intrarea în vigoare a legii statutului, în țările învecinate iau ființă birourile care colectează cererile și începe eliberarea legitimațiilor de maghiar. Cîteva sute de mii de maghiari de dincolo de frontiere au profitat de această posibilitate. Complicațiile politice însă nu au luat sfîrșit. În conformitate cu acordul româno-maghiar, după șase luni legea statutului trebuie rediscutată. Între timp, în aprilie 2002 guvernul care a creat legea pierde alegerile, iar noul guvern va fi alcătuit de Partidul Socialist Ungar și Uniunea Liber Democrată. La ultima sa întrunire, cînd îndeplinea doar funcția de cabinet interimar, guvernul Orbán a înaintat proiectul de modificare a legii dar nu a reușit să-l treacă prin parlament.

Și Parlamentul European pusese în discuție legea statutului împuternicindu-l pe Erik Jürgens, deputat socialist olandez, să întocmească un raport. Inițial mandatul lui Jürgens se referea la o analiză a legilor europene similare, acesta însă s-a ocupat exclusiv cu legea maghiară a statutului. În primul său raport⁵⁹, pornind de la concepția politică a statului națiune, în opoziție cu spiritul propunerilor Comisiei de la Veneția, autorul considerase drept îngrijorătoare concepția națiunii transfrontaliere. Așa cum am mai semnalat, aceasta este o concepție unilaterală din punct de vedere profesional care ignoră modul de formare a statelor și a națiunilor europene, precum și diferitele concepții, adesea contrare, despre națiune. Raportul reproșează – în mod justificat – că propunerile Comisiei de la Veneția au fost luate în considerare doar în cadrul instrucțiunilor de aplicare, fără ca legea să fie modificată pe baza acestora.⁶⁰ Totodată raportul se încheie cu propunerea ca Ungaria să suspende legea. Deputații maghiari în Parlamentul European au înaintat propunerile de modificare ale legii, iar Comisia Juridică și de Drepturile Omului cerea raportorului să viziteze țările vizate pentru a putea analiza mai temeinic atât legea, cât și modul de aplicare a acesteia. Erik Jürgens își modifică de mai multe ori raportul care va fi în final adoptat de comisia juridică și de drepturile omului, precum și de comisia politică a Adunării Generale a Parlamentului European, în martie 2003. Raportul adoptat în comisii nu mai conține propunerea privind suspendarea legii, ci doar cea a modificării ei. În același timp conține o interesantă distincție dintre *Hungarians* (maghiarii din Ungaria, cetățenii maghiari) și *Magyars* (maghiarii de dincolo de frontiere).⁶¹ Raportul se bazează în continuare pe concepția națiunii politice.

În noiembrie 2002, primul-ministru slovac, Dzurinda declară la Budapesta că Slovacia nu poate accepta nicidecum legea statutului. Iar în ianuarie 2003, comisarul pentru integrare, Günther Verheugen, într-o scrisoare adresată primului ministru ungar, semnalează că prezența conceptului de națiune în textul legii este problematică. Nu este lipsit de semnificație nici faptul că un volum apărut în primăvara lui 2002 sub semnătura lui Adrian Năstase cuprindea de fapt obiecțiile românești la adresa legii maghiare a statutului.

Obiecțiile statelor vecine, Comisia de la Veneția, Parlamentul European, scrisoarea comisarului pentru largire au conferit o dimensiune internațională legii statutului. Pe lângă dezbaterile din Ungaria și din țările învecinate⁶² problema privind minoritățile de dincolo de frontiere sau cea a drepturilor persoanelor aparținând acestora a devenit o problemă internațională.⁶³

În prezent guvernul ungar lucrează la modificarea legii statutului și după toate probabilitățile în cursul anului 2003 aceste modificări vor fi finalizate.

Problemele teoretice ridicate în prezentul studiu vor apărea cu toate probabilitățile și în practică, și nu este exclus să apară și alte complicații.

Într-o problemă atât de complexă ca legea statutului nu poți să pătrunzi în toate detaliile. Un studiu pivot reflectă totodată prioritățile autorului. Am pus accentul în

primul rînd asupra problemelor teoretice și nu am atins toate aspectele politice. Aceste probleme încerc să le pun în final, combinîndu-le totodată cu cele teoretice.

1. Problema centrală o constituie obiectivul propriu-zis al legii. După cum am subliniat, ceea ce mi se pare a fi cel mai important este instituționalizarea pe bază națională, ceea ce știința politică numește unificare națională fără modificarea frontierelor. Din disputele din jurul legii statutului reiese doar parțial concepția referitoare la societățile minoritare. Trebuie pusă întrebarea: ce vrea și ce poate să facă politica maghiară pe termen lung cu minoritățile maghiare și cît de adecvată este legea statutului pentru realizarea scopurilor.

2. Relația dintre Ungaria și vecinii săi nu este lipsită de nori, iar această situație se datorează tocmai existenței minorităților naționale maghiare. Legea statutului a adus la suprafață din nou aceste contradicții care apar în toate situațiile relevante din punctul de vedere al politicii naționale. Întru-cît în zona noastră – atît din partea majorităților cît și a minorităților – sîntem martorii unor procese de construcție națională, nu văd nici o soluție fundamentală pentru tratarea problemei. Problema se pune astfel: Ungaria fie că renunță la susținerea minorităților sale de peste hotare, fie că acceptă conflictele permanente.

3. Societățile minoritare și formațiunile lor politice trăiesc în statele naționale respective, în același timp se consideră ca făcînd parte din națiunea maghiară. Încearcă să se integreze – ca societate autonomă – simultan în statele naționale respective astfel ca totodată să fie legați, atît cultural cît și politic, de țara-mamă. Poate fi soluționată această tensiune? Și dacă nu – după cum se prezintă lucrurile – atunci care sînt răspunsurile? Aș putea pune întrebarea: ce fel de „lege a statutului” își imaginează elitele minoritare?

4. Din punct de vedere al protecției minorităților problema esențială este dacă Comisia de la Veneția acceptă legitimitatea principiului conform căruia o țară-mamă să-și sprijine minoritățile și nu consideră că legea statutului ar avea efecte discriminatorii sau extrateritoriale. În baza poziției exprimate de Comisia de la Veneția ne putem imagina că în domeniul protecției minorităților a fost deschis un nou capitol, chiar dacă raportul de țară din 13 noiembrie 2001 prezintă legea statutului mai de grabă în culori negative. Nu putem uita că documentele referitoare la definirea minorităților naționale nu pomenesc nicăieri de țara-mamă.

5. Aplicarea legii statutului va restructura probabil societățile minoritare, relațiile de putere și organizațiile minoritare. O parte a energiilor organizațiilor minoritare vor fi cheltuite pentru culegerea informațiilor, și nu va fi indiferent cine va poseda acele informații. Exagerînd puțin, am putea spune că procesul respectiv va echivala cu un recensămînt pe baza căruia, după toate probabilitățile, va fi realizată cea mai completă bază de date despre maghiarii de dincolo de frontiere. Pornind de la această bază, s-ar putea organiza și alegeri interne, ca să nu mai vorbim despre posibilitățile elaborării oricărei strategii politice, dar și pentru cercetarea științifică ar constitui o valoare inestimabilă.

Din multitudinea problemelor ridicate, acestea sînt cele pe care le consider – alături de definirea subiecților de drept – ca fiind cele mai importante. Am evitat în mod intenționat analizarea anumitor probleme de politică actuală, considerînd că procesul nu s-a încheiat, iar interpretarea acestora este posibilă numai după trecerea timpului. □

Note:

1. Mann, Michael: Nation-States in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying., *Daedalus*, 122/1993; Has Globalisation Ended the Rise and Rise of the Nation-state? *Review of International Political Economy*, 3/1997.
2. Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed: Nationhood and the Nation Question in the New Europe*, Cambridge University Press, 1996.
3. Nu avem suficient spațiu în cadrul acestui studiu să analizăm diferențele dintre diferitele state învecinate Ungariei, dar este evident că dreptul la muncă sau de stabilire în Ungaria este mult mai important pentru un maghiar din Ucraina Subcarpatică decît pentru unul din Slovacia.
4. Legea nu face distincție între un maghiar din Ardeal și un român din Ardeal în măsura în care posedă ascendenți de cetățenie maghiară. În principiu, ambii pot obține în condiții similare dreptul de stabilire, respectiv ulterior cetățenia.
5. Tóth Judit: A diaszpóra a jogsabályok tükrében, *Regio*, 3-4/1999
6. Vezi polemica din paginile revistei *Magyar Kisebbség* din nr. 1/1999 și 2-3/1999.
7. Consfătuirea Maghiară Permanentă a luat ființă în martie 1999.
8. Declarația finală a Consfăturii Maghiare Permanente, Budapesta, 26 octombrie 2001.
9. Declarația conferinței „*Magyarország és a határon túli magyarság – 1999*”, Budapesta, 20 februarie 1999, punctul 8.
10. Németh Zsolt: Bontsuk le a nemzeteket megosztó határokat, *Magyar Nemzet*, 5 ianuarie 2001.
11. Discursul lui Németh Zsolt în Parlamentul Ungariei cu ocazie deschiderii dezbaterii generale asupra proiectului de lege privind maghiarii din țările vecine la 19 aprilie 2001.
12. Declarația conferinței „*Magyarország és a határon túli magyarság – 1999*”, Budapesta, 20 februarie 1999.
13. Declarația finală a celei de a doua sesiuni a Consfăturii Maghiare Permanente, Budapesta, 12 noiembrie 1999.
14. Declarația finală a celei de a treia sesiuni a Consfăturii Maghiare Permanente, Budapesta, 14 decembrie 2000, paragraful 8.
15. Borbély Zsolt Attila: A státustörvény mint a magyar (re)integráció eszköze. (Legea statutului ca instrument al (re)integrării maghiare). *Provincia*, 5/2001.
16. Szabó Tibor: Szülőföldön magyar közösségben élni. *Családi Kör*, 12 iulie 2001.
17. Németh Zsolt: Bontsuk le a nemzeteket megosztó határokat, *Magyar Nemzet*, 5 ianuarie 2001.
18. Varga Attila: Státustörvény vagy vándorbot. *Romániai Magyar Szó*, 16-17-18 mai 2001.
19. Deși au avut loc mai multe anchete, după opinia mea aceste probleme nu pot fi cercetate prin metoda chestionarelor.
20. *Népszabadság*, 10 aprilie 2001.
21. *Népszabadság*, 10 aprilie 2001.
22. Varga Attila: Státustörvény vagy vándorbot. *Romániai Magyar Szó*, 16-17-18 mai 2001.
23. Bauer Tamás: Magyar állam – magyar kisebbségek. *Népszabadság*, 20 aprilie 2001.
24. Borbély Zsolt Attila: A státustörvény mint a magyar (re)integráció eszköze. (Legea statutului ca instrument al (re)integrării maghiare), *Provincia*, 5/2001.

25. Duray Miklós în interviul publicat în numărul din iulie-august al revistei *Beszélő*.
26. Duray Miklós: Sosem volt törvényünk lesz. *Beszélő* 5/2001.
27. Bodó Barna: Státustól státusig. *Krónika*, 16 iunie 2001.
28. Neumann Ottó: Magyarságot igazoló hivatal. *Magyar Hírlap*, 11 iulie 2000.
29. Varga Attila: A jogállástól a kedvezményekig. *Fundamentum*, 3/2000.
30. Tóth Judit: Státusmagyarság. *Mozgó Világ*, 4/2001.
31. Proiectul de lege asigură facilități similare și membrilor de familie nemaghiare a persoanei care posedă legitimația de maghiar, fără ai obliga să se declare maghiari.
32. Tóth Judit: *Op.cit.* 13.
33. Lipsa acestuia poate fi explicată în primul rând prin cauze economice. La asta s-a adăugat desigur și faptul că statele membre UE au atras atenția Ungariei asupra discriminării dintre cetățeni ai UE. Prin asta se explică parțial și faptul că Austria a fost scoasă din varianta finală.
34. Nu pot să afirm că elitele politice teoretic ar trebui să aibă vederi coerente și să acționeze în conformitate cu acestea, dar din punctul de vedere al științelor sociale, nu putem ocoli această ipoteză.
35. Bauer Tamás: A hazátlanság tartósítása. *Népszabadság*, 10 ianuarie 2001. Nu urmăresc să polemizez cu autorul, doresc doar să analizez problemele ridicate de domnia sa.
36. Kántor Zoltán: Polgári nacionalizmus? (Naționalism civic?) *Provincia*, 7/2000.
37. Această deosebire a fost remarcată de Molnár Gusztáv. (K.Z.)
38. Bauer Tamás, id.
39. Tamás Gáspár Miklós: A magyar külpolitika csödjé. *Népszabadság*, 30 iunie 2001.
40. Meinecke, Friedrich: *Cosmopolitanism and the Nation State*. 1970, Princeton University Press. 9-22.
41. Kohn, Hans: Western and Eastern Nationalism. In Hutchinson, John and Smith, Anthony D. (coord.): *Nationalism*. Oxford University Press, 1994, 162-165.
42. Plamenatz, John: Two Types of Nationalism. In Kamenka, Eugen (coord.): *Nationalism: the Nature and Evolution of an Idea*. Edward Arnold, 1973, 23-36.
43. Reglementările referitoare la minoritățile naționale din Ungaria au fost consfințite în Legea nr.LXXVII. din 1993, despre drepturile minorităților naționale și etnice.
44. Bakk Miklós: Két nemzetképe európai versenyre zajlik. *Magyar Nemzet*, 7 iulie 2001.
45. Bíró Béla: Itt-hon vagy ott-hon? *Népszabadság*, 6 ianuarie 2001.
46. Nairn, Tom: *Faces of Nationalism: Janus Revisited*, London, 1997.
47. Declarația finală a celei de a patra sesiuni a Consfătuirii Maghiare Permanente, Budapesta, 26 octombrie 2001.
48. Öllös László: Hova tartozhatunk? *Fundamentum*, 3/2000, 101.
49. Excluzînd firește ambasadele și consulatele, dar oricum nu ar fi fost recomandabil nici practic, nici politic ca aceste instituții să fie investite cu astfel de atribuții. Comisia de la Veneția la 19 octombrie 2001 a recomandat tocmai acest lucru, ca să fie folosite consulatele în astfel de scopuri.
50. Opinia separată a Partidului Socialist Ungar în legătură cu declarația finală a sesiunii din 13-14 decembrie 2000 a Consfătuirii Maghiare Permanente.
51. Bucur Ildikó: A státustörvény margójára. *Szabadság*, 2001.
52. Öllös László: Szomszédmagyarok. *HVG*, 26 mai 2001.
53. Tóth Judit: Státusmagyarság. *Mozgó Világ*, 4/2001.
54. Tamás Pál: Státuscsont. *Magyar Hírlap*, 15 august 2001.

55. The Official Position of the Romanian Government on the Law on Hungarians Living in Neighbouring Countries.

56. Paper Containing the Position of the Hungarian Government in Relation to the Act on Hungarians Living in Neighbouring Countries.

57. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission): Report on the Preferential Treatment of National Minorities by Their Kin-state.

58. Acordul dintre Guvernul Republicii Ungaria și Guvernul României din 22 decembrie 2001.

59. Preferential treatment of national minorities by their kin-state: the case of the Hungarian Status Law of 19 June 2001 (Draft report), Council of Europe, Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, 11 June 2002.

60. După toate probabilitățile, campania electorală deosebit de tensionată a stat la baza nemodificării legii.

61. Ceea ce sună cam la fel ca și cum germanii din Germania ar fi *Germans*, iar germanii din Belgia de exemplu, *Deutsche*. Vezi documentul: Preferential treatment of national minorities by their kin-state: the case of the Hungarian law of 19 June 2001 on Hungarians living in neighbouring countries ("Magyars"), Council of Europe, Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, adopted on 3 March 2003.

62. Vezi articolele, studiile cele mai relevante din Kántor Zoltán (red.): *A státustörvény: dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.

63. *The protection of national minorities by their kin-state*. Strassbourg, Council of Europe Publishing, 2002.

Traducere de Elek Szokoly

*

Zoltán KÁNTOR (n. 1968), sociolog, politolog, colaborator al Institutului Teleki László din Budapesta și profesor invitat la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj și Universitatea de Vest din Timișoara. În 1996 a obținut masteratul la Facultatea de Științe Politice al Central European University cu lucrarea: *National Minorities, Consociationalism and Democracy: the Case of Hungarians in Romania*. A publicat lucrările: *Kisebbségi nemzetépítés; A romániai magyarság, mint nemzetépítő kisebbség* (2000); *Az RMDSZ a romániai kormányban 1996-2000* împreună cu Bárdi Nándor (2000), *Az RMDSZ és a kormánykoalíció (1996-2000)*, coordonator (2001), *A magyar nemzetpolitika és a státustörvény* (2001), *Nationalizing Minorities and Homeland Politics* (2001).

Zoltán Kántor, *A státustörvény: nemzetpolitika vagy a kisebbségvédelem új megközelítése?*, articol publicat în *Magyar Kisebbség* 1/2002 și preluat cu permisiunea autorului.

Redefinirea granițelor națiunii în Europa post-comunistă: o comparație între legea statutului maghiarilor și politica României privind acordarea cetățeniei duble în Republica Moldova

CONSTANTIN IORDACHI

Adoptarea Legii cu privire la ungurii din țările învecinate (cunoscută îndeobște sub numele de „Legea statutului”) de către Parlamentul Ungariei la 19 iunie 2001 a generat un adevărat război diplomatic între România și Ungaria. Vreme de mai multe săptămâni relațiile diplomatice dintre cele două țări au intrat într-un impas, periclitând reconcilierea politică realizată cu atâta dificultate în 1996 precum și parteneriatul strategic stabilit între cele două țări în ultimii ani.¹ În România, legea maghiară a fost văzută ca o agresiune fățișă împotriva legislației sale interne. Politicienii și analiștii politici români au susținut că legea depășește actualul standard european referitor la drepturile minorităților, încalcă principiile universal acceptate ale suveranității naționale și are un efect negativ asupra relațiilor dintre etnicii români și minoritatea maghiară pe de o parte, și asupra relațiilor dintre România și Ungaria, pe de altă parte. În Ungaria, legea a fost omagiată ca încă un pas spre instituționalizarea națiunii etno-culturale maghiare în Bazinul Carpatic și ca o posibilă soluție pentru ca „țara mamă” să își poată împărtăși bunăstarea materială cu maghiarii din țările vecine și să le poată oferi acestora asistență culturală.

În ce măsură prevederile legii statutului sînt noi și lipsite de precedent? Dacă — analizînd legea — numeroși analiști i-au subliniat caracterul unic și inovator, studiul de față susține că Legea statutului poate să fie privită de fapt ca parte a unei renașteri mai generale a politicilor etno-naționale ale statelor postcomuniste din Europa Centrală și de Est. În 1989, prăbușirea sistemului comunist și a

hegemoniei Uniunii Sovietice — percepute de mulți intelectuali ca victoria identității naționale asupra marxismului, „cel mai frumos ceas al naționalismului est-european” sau „primăvara națiunilor”² — a creat o oportunitate fără precedent pentru o reorganizare radicală a politicilor naționale și minoritare în Europa Centrală și de Est.³ Desigur, politicile post-comuniste de integrare culturală, economică și politică între țările-mamă și minoritățile naționale externe au fost foarte eterogene, variind în funcție de contextul geopolitic și demografic. Se poate identifica un spectru larg de opțiuni politice disponibile, mergînd de la politici culturale pînă la acordarea de drepturi de naturalizare privilegiată și de la tratament socio-economic preferențial pînă la cea mai cuprinzătoare și inovatoare formă de protecție a minorităților naționale externe: dreptul la dubla cetățenie a unor populații compacte locuind în țările vecine. În ciuda diferențelor majore dintre ele, toate aceste politici reprezintă încercări de reconstituire a „comunităților naționale imparate” în contextul reorganizării teritoriale și socio-politice a spațiului central și est-european de după 1989.

Pentru a integra Legea statutului într-un context analitic mai larg, studiul de față se concentrează asupra renașterii unor definițiilor contrastante date cetățeniei în România, Ungaria și Republica Moldova, precum și asupra tensiunilor diplomatice generate de problema dublei cetățenii sau a apartenenței naționale simbolice. Studiul își ia ca punct de referință România, o țară care, în litigiul referitor la cetățenie face legătura între Europa Centrală (reprezentată de Ungaria) și fostul spațiu sovietic (reprezentat de Moldova). În analiza prevederilor Legii statutului, studiul recurge astfel la o dublă perspectivă comparativă: în primul rînd, el subliniază contrastul dintre această lege și legislația României referitoare la dubla cetățenie; în al doilea rînd, el integrează legea în conflictul ideologic dintre România și Ungaria. În final, studiul trage concluzii mai generale cu privire la evoluția politicilor naționale și a regimului de protecție a minorităților în Europa Centrală și de Est în perioada post-comunistă.

Legislația românească cu privire la cetățenie: moștenire și inovații postdecembriste

De la înființarea statului național român în cea de a doua jumătate a secolului al nouăsprezecelea, legislația românească a emulat sistemul legislativ „național-statal” francez, bazat pe principiul *ius sanguinis* în acordarea cetățeniei și o politică de naturalizare selectivă bazată pe principiul *ius soli*.⁴ Statul român a promovat în același timp o politică națională activă, acordînd etnicilor români din țările învecinate condiții privilegiate de acces la cetățenie, dispensîndu-i de stadiul de naturalizare cerut străinilor în general. Totuși, în spiritul definiției clasice a cetățeniei, legislația românească interzicea cetățenia dubla. Pentru a deveni cetățeni români, etnicii români care imigrău din străinătate trebuiau să renunțe la cetățenia lor anterioară.

Aceste trăsături ale legislației românești referitoare la cetățenie au fost păstrate și în timpul perioadei comuniste. Legea cu privire la cetățenia română din 1971 reconfirma principiul *ius sanguinis* ca temelie a unei comunități naționale omogene.⁵ De asemenea, ea interzicea dubla cetățenie. Pentru a elimina cazurile de dublă cetățenie generate de schimbările teritoriale de după cel de al doilea război mondial și pentru a rezolva controversile juridice ce au rezultat din acestea, România a semnat convenții internaționale cu Ungaria (1949), URSS (1957) și Bulgaria (1959).

După 1989, democratizarea sistemului politic a avut un impact puternic și asupra legislației românești privitoare la cetățenie, contribuind la redefinirea criteriilor de apartenență la comunitatea națională românească. Legea cu privire la cetățenia română din martie 1991 stipulează că cetățenia română poate fi dobândită pe următoarele căi: a) prin nașterea de către un părinte român; b) prin adoptarea de către un cetățean român; c) prin repatriere; și d) prin naturalizare. În ceea ce privește repatrierea, articolele 8 și 37 stipulează că persoanele care și-au pierdut cetățenia română, ca și descendenții acestora, își pot redobândi cetățenia română la cerere, *chiar dacă au o altă cetățenie și nu-și stabilesc domiciliul în România*. Legea introduce astfel două inovații majore în legislația românească privitoare la cetățenie: în primul rând, ea permite cetățenilor români să dețină dublă cetățenie, iar în al doilea rând, ea depășește standardul general acceptat cu privire la repatriere, permițând indivizilor care își redobândesc cetățenia să își păstreze nu numai cetățenia lor anterioară, ci și *domiciliul în străinătate*.

Potrivit principalilor ei autori, motivațiile aflate la baza acestei prevederi foarte liberale sînt democratice, legea fiind menită să permită foștilor cetățeni români să-și redobîndească la cerere drepturile pierdute. Principalii beneficiari ai legii sînt locuitorii fostei Republici Sovietice Socialiste Moldovenești, ai Bucovinei de Nord și ai Basarabiei de Sud. Întrucît în urma ocupației sovietice din 1940, locuitorii Bucovinei și ai Basarabiei au fost deposedați de drepturile lor la cetățenia română, legea din 1991 este menită să le permită recuperarea acestor drepturi.

Legea a fost însă animată și de motivații naționaliste, fiind adoptată sub impactul dezmembrării din 1991 a URSS-ului și a proclamării independenței fostei Republici Socialiste Sovietice a Moldovei. România a fost prima țară care a recunoscut noul stat, inaugurînd o politică de parteneriat ce tindea spre integrarea politică treptată a celor două țări. Elitele politice românești nu aveau o strategie clară pentru realizarea acestui obiectiv. Totuși, relațiile diplomatice dintre cele două țări păreau modelate de strategia celor „două state românești” formulată de Frontul Popular Moldovean în 1989.⁶ Potrivit acestui scenariu, cîștigarea independenței de stat a Moldovei reprezenta primul și cel mai important pas către realizarea unui proces negociat și treptat de unificare politică cu România. Într-adevăr, în perioada imediat următoare independenței Moldovei, părea evident faptul că factorii de decizie din cele două țări își asumaseră tacit idealul integrării politice,

dar recunoșteau în același timp necesitatea de a face doar „pași mărunți” și treptați către unire. În acest scop, România a acceptat călătoria fără viză și fără pașaport a cetățenilor moldoveni pe teritoriul românesc, a creat programe educaționale speciale pentru studenții moldoveni și a inițiat o rețea densă de consultări interministeriale între cele două țări. Privită în acest context, legea din 1991 sugerează că autorii săi au avut în vedere dubla cetățenie ca o strategie de unificare a etnicilor români într-o singură comunitate politică, dincolo de frontierele de stat despărțitoare, și ca pe un pas pregătitor care ar putea conduce în viitor la o posibilă reunificare statală dintre România și Moldova. Prevederile legii au avut însă consecințe interne și internaționale neprevăzute, afectând relațiile României cu țările învecinate. Această problemă este abordată în secțiunile următoare.

Moldova: cetățenii multiple într-o regiune de frontieră

Legea cetățeniei române din 1991 era incompatibilă din mai multe puncte de vedere cu legislația Republicii Moldova. Legea cetățeniei moldovene, adoptată și ea tot în 1991, se număra la vremea aceea printre cele mai liberale din rîndul legilor similare adoptate de statele succesoare ale URSS, conferind drepturi cetățenești depline tuturor rezidenților permanenți ai republicii.⁷ Potrivit recensămîntului sovietic din 1989, Moldova avea 4.335.360 de locuitori care aparțineau mai multor grupuri etnice: români (64,5% din totalul populației), ucrainieni (13%), ruși (11%), turci găgăuzi (2%).⁸ Toți aceștia au devenit cetățeni moldoveni indiferent de etnia sau locul nașterii lor.

Legea cetățeniei moldovene diferea de Legea cetățeniei române sub un aspect important: în vreme ce legea românească permite dubla cetățenie fără nici o condiționare, articolul 18 al Constituției Moldovei susținea că cetățenii Republicii Moldova pot fi cetățeni și ai altui stat numai în cazurile unor acorduri internaționale la care Moldova este parte (Capitolul I, Titlul II). Întrucît nu a fost semnată o astfel de convenție cu România, deținătorii dublei cetățenii române și moldovene încălcau legislația internă a Moldovei. Ca urmare, interacțiunea dintre politicile referitoare la cetățenie ale României și Moldovei au avut consecințe cu bătaie lungă asupra relațiilor interstatuale dintre cele două state. În primul rînd, adoptarea Legii cetățeniei române a fost urmată de cereri masive de dobîndire a cetățeniei române. Potrivit estimărilor neoficiale, după 1991, guvernul României a acordat cetățenia română unui număr de 300.000 de cetățeni moldoveni aparținînd unor grupuri etnice diferite.⁹ Aceste persoane au cîștigat automat acces la drepturi sociale și politice depline în România, cu excepția drepturilor și obligațiilor care sînt temporar suspendate pentru cetățenii care locuiesc în străinătate, cum ar fi obligativitatea impozitării și serviciul militar.

Valul acesta semnificativ de noi cetățeni din Moldova ridica imperios problema impactului lor socio-politic și electoral în România.¹⁰ Accesul facil la cetățenia

română a unor persoane care în majoritate nu au trăit sau chiar nu au călătorit niciodată în România, au cunoștințe minime privind legile țării și viața sa politică, și își îndeplinesc datoriile cetățenești într-o altă țară, au contribuit într-o anumită măsură la o devalorizare a statutului de cetățean român. El nu a impulsionat însă campania pentru uniunea politică a celor două țări. În viața politică românească, dezbaterile privind viitorul Moldovei au rămas mai degrabă marginale. În general, ele au fost monopolizate de partidele naționaliste precum Partidul România Mare care a canalizat mare parte a influxului de personalități moldovene și s-a folosit de „chestiunea moldovenească” pentru interese politice trecătoare. La nivel diplomatic, relațiile României cu Moldova au căzut în „dilema relațiilor române-române,” oscilând între „pragmatism” și „sentimentalism”.¹¹ Mai vechea formulă a celor „două state românești” formulată de Frontul Popular a fost pierdută pe drum, metamorfozându-se treptat în versiunea mai blândă a celor „două țări surori” într-o primă fază, și apoi într-una mai neutră a celor două „state învecinate.”

În viața politică moldovenească, a devenit în scurt timp evident că dubla cetățenie mai degrabă submina decât întărea cauza „unirii” între România și Moldova. În realitate, dubla cetățenie oferă inteligenței și politicienilor moldoveni ceea ce Albert Hirshman numește „opțiunea ieșirii” (*exit option*) pentru depășirea crizei economice acute din republică.¹² În loc să activeze ca agenți ai „românității” în republică, numeroși intelectuali și politicieni moldoveni uniونيști au preferat să emigreze în România. La nivelul cetățeanului obișnuit, moldovenii au solicitat cetățenia română stimulați de interese materiale. Spre deosebire de pașaportul moldovenesc, pașaportul românesc le permitea călătoria fără viză în Europa Centrală. Este relevant faptul că majoritatea cererilor pentru cetățenia română au fost depuse începând cu 1998, după ce România a fost invitată la negocierile pentru integrarea în Uniunea Europeană. În plus, odată cu acceptarea cetățeniei române, moldovenilor li se elibera și un certificat de „repatriere” care le permitea transferarea fără taxe peste granița a averilor lor. Certificatul de repatriere a devenit în consecință o marfă asiduu vînată pe piața moldovenească: anunțurile de mică publicitate din ziare locale ca *Makler* le ofereau la prețuri variind între 1.000 și 2000 de dolari bucata.¹³ Cererile pentru cetățenia română au atins un nivel record în ianuarie 2001, cînd cetățenilor români li s-a ridicat obligativitatea vizelor pentru călătoria în spațiul Schengen. Confruntat cu un număr foarte mare de cereri, la 15 ianuarie 2002 guvernul României a hotărît să întrerupă procedura privilegiată și rapidă a naturalizării foștilor cetățeni din străinătate.

Politica României de acordarea facilă a dublei cetățenii a avut un impact puternic și asupra vieții politice din Moldova. Inițial, datorită legii liberale adoptată în 1991, lupta națională din Moldova nu s-a concentrat asupra legislației referitoare la cetățenie, așa cum s-a întîmplat în cazul altor republici succesoare ale fostei URSS, ci asupra definirii națiunii și a identității naționale, asupra limbii oficiale

ce urma să fie adoptată și asupra relațiilor statale ale Moldovei cu România și cu Rusia. După proclamarea independenței, viața politică din republică a fost caracterizată prin dezbateri aprinse asupra identității naționale moldovene. Principalul conflict a avut loc între partizanii „moldovenismului”, o teorie fabricată în timpul regimului sovietic care susține că românii și moldovenii sînt două popoare distincte,¹⁴ și că româna și „moldoveneasca” sînt două limbi diferite; și cei care afirmă că moldovenii sînt de fapt etnici români, și că împart cu aceștia aceeași limbă, aceeași origine, precum și o istorie comună. Opțiunile de politică externă ale celor două tabere au fost și ele radical diferite: în vreme ce „moldoveniștii” pledau pentru o politică de strînsă colaborare și integrare cu Rusia, ceilalți cereau uniunea statală a României și Moldovei. Conflictul dintre cele două părți a fost și mai mult agravat de mișcarea pentru autonomie administrativă a populației găgăuze din partea de sud a republicii, și de tendințele separatiste manifestate de rusofili și de elitele antireformiste din Transnistria. În 1992, în urma adoptării alfabetului latin și a ofensivei politice a unioniștilor, Transnistria și-a declarat secesiunea față de Moldova. În 1993, profitînd de sprijinul militar și diplomatic tacit al Rusiei, elitele locale transnistrene conduse de Igor Smirnov au opus rezistență încercărilor militare ale autorităților centrale ale Moldovei de a-și recîștiga controlul asupra regiunii. Ele au refuzat să aplice legislația adoptată de Parlamentul Moldovei și au construit o infrastructură de stat clientelară considerată în unanimitate de analiștii politici drept un relicvă de tip stalinist.¹⁵

Efectul destabilizator al legii cetățeniei române asupra suveranității de stat a Moldovei a fost încă și mai mult agravat de interacțiunea cu politicile etnice și de cetățenie ale Rusiei.¹⁶ Astfel, beneficiind de facilitățile oferite de legislația rusă foștilor cetățeni sovietici, aproximativ 60.000 de moldoveni au dobîndit și cetățenia rusă, pe lîngă cea moldovenească. Acest fenomen a fost mai intens mai cu seamă la sfîrșitul anului 2000, termenul limită stabilit de Legea cetățeniei ruse pentru foștii cetățeni sovietici de a obține cetățenia printr-o procedură simplificată. Deținătorii cetățeniei ruse sunt concentrați mai ales în regiunea separatistă Transnistria numeroși analiști susținînd că întreaga conducere politică — inclusiv liderul local Igor Smirnov în persoană — a dobîndit cetățenie rusă. În plus, Transnistria a început să-și creeze propria cetățenie: pe 24 mai 2001, ea a introdus pașapoarte proprii care au înlocuit vechile pașapoarte sovietice.¹⁷ Acest proces a fost facilitat de faptul că după 1991 nu toți locuitorii provinciei și-au confirmat cetățenia moldovenească prin ștampilarea pașapoartelor lor sovietice și înregistrarea lor pe această cale de către autoritățile centrale moldovenești. Potrivit statisticilor oficiale, în anul 2000 numărul cetățenilor moldoveni înregistrați oficial în Transnistria se ridica la doar 180.000 dintr-o populație totală de circa 742.000 de persoane.¹⁸

Moldova etalează astfel imaginea unei republici divizate de dezbateri radicale cu privire la identitatea sa națională, orientarea politică și afilierea cetățenească.

În anul 2000 erau în jur de 500.000 de cetățeni moldoveni cu dublă cetățenie, adică aproximativ un sfert din totalul de 4,32 de milioane de locuitori.¹⁹ Dintre aceștia, 300.000 de cetățeni moldoveni dețineu pașapoarte românești, urmați fiind de cei cu dublă cetățenie rusă, ucraineană, israeliană și bulgară. Ambasadele României, Rusiei și ale Ucrainei la Chișinău sînt „asediate” zilnic de 100-150 persoane care solicită cetățenia respectivă.²⁰ Dubla cetățenie a contribuit și la o emigrare pe scară largă din provincie. Potrivit lui Valeriu Pasat, directorul Serviciului Informațiilor și Securității Moldovei, în perioada 1990-1999 au emigrat oficial peste 80.000 de cetățeni moldoveni.²¹ Majoritatea au avut ca destinație România, 11.240 Israelul și 2.300 Statele Unite și Canada. În plus, peste 600.000 de cetățeni moldoveni trăiesc și lucrează în momentul de față în afara țării.²²

Această situație de suprapunere a cetățeniilor a produs o îngrijorare reală în rîndul factorilor politici moldoveni care se temeau că România folosea dubla cetățenie ca pe o strategie menită să îi crească controlul asupra Moldovei. În februarie 2000, președintele Moldovei Petru Lucinschi a fost nevoit să recunoască faptul că „din ce în ce mai mulți” cetățeni moldoveni solicită cetățenia română și a cerut în consecință ministerelor de interne și de externe să „studieze din ce cauză un număr crescînd de cetățeni moldoveni solicită naționalitatea română”,²³ și să elaboreze măsuri de stopare a proliferării dublei cetățenii. Eforturile moldovene au fost însă zădărnice de partea română. La 6 martie 2000, guvernul român a luat măsuri suplimentare menite să accelereze procedura „repatrierii”, care dura în medie trei luni și jumătate.²⁴ Decizia a fost criticată de ministrul moldovean al afacerilor externe, Iurie Viton, care a acuzat România că încurajează încălcarea legislației interne a republicii de către cetățenii moldoveni.²⁵

A devenit astfel imperios ca cele două țări să negocieze o soluție bilaterală pentru problema dublei cetățenii. În acest scop, președinția Moldovei a elaborat un proiect de acord care stipula drepturile și obligațiile specifice ale deținătorilor dublei cetățenii în probleme cheie precum impozitarea, serviciul militar, dreptul de a cumpăra bunuri imobiliare, și a exprimat intenția Moldovei de a semna tratate care să reglementeze problema dublei cetățenii cu România, Rusia și Israelul.²⁶ În urma convorbirilor bilaterale de la București din 28 martie 2000, ministrul de externe al României Petre Roman și omologul său moldovean, Nicolae Tăbăcaru, au căzut de acord să negocieze un acord bilateral cu privire la dubla cetățenie.²⁷ Acceptul moldovenilor era condiționat de furnizarea de către București către Chișinău a datelor referitoare la persoanele deținătoare de dublă cetățenie pentru a se ajunge la o mai mare transparență între cele două țări și pentru eliminarea oricărei „suspiciuni”. Deoarece partea română a refuzat această cerere, realizarea acordului bilateral a intrat din nou în impas.

În același timp, președintele Lucinschi lansa o campanie politică pentru amendarea legislației referitoare la cetățenie a Moldovei, justificată de aderarea

Moldovei în 1999 la Convenția Europeană a Naționalității (1997) care recomandă statelor semnatare o atitudine mai permisivă față de cazurile de dublă cetățenie.²⁸ Amendarea legii cetățeniei a ocazionat ample dezbateri politice, strâns legate de dilemele politice interne și externe ale Moldovei. Votată de Parlamentul moldovean la 25 mai 2000, noua lege înăsprește condițiile de obținere a cetățeniei moldovene, cerându-le potenților să fi locuit zece ani în republică înainte de a fi naturalizați și să își demonstreze cunoștințele în domeniul limbii, istoriei și legislației Moldovei. În spiritul Convenției Europene cu privire la Naționalitate, noua lege acceptă dubla cetățenie pentru persoanele din căsătoriile mixte și pentru copiii adoptați dintr-o țară străină sau născuți în cadrul căsătoriilor mixte. În același timp, ea stipulează obligația Ministerului Afacerilor Externe de a identifica deținătorii de dublă cetățenie și de a le cere denaturalizarea.²⁹ Adoptată în ajunul alegerilor politice generale din România și Moldova, noua lege a cetățeniei a creat panică în rândul deținătorilor de dublă cetățenie și a slăbit rezistența politică a opoziției. A devenit evident că, în ajunul alegerilor naționale în Moldova ce erau programate pentru februarie 2001, președintele Lucinschi se folosea de legea cetățeniei ca de o unealtă politică împotriva opoziției politice pro-române.

În februarie 2001, forțele politice pro-române din provincie au suferit o înfrângere electorală zdrobitoare în fața Partidului Comunist. De atunci, președintele Moldovei Vladimir Voronin a lansat un program agresiv de politici culturale menite să marginalizeze forțele politice pan-române, politici care au adus relațiile diplomatice dintre România și Moldova într-un impas total. Incapabile să construiască o identitate națională stabilă, elitele politice moldovene au apelat din nou la varianta sovietică a identității naționale, aceea a moldovenismului. Printre statele succesoare ale fostei URSS, Moldova reprezintă astfel un caz particular: la vremea proclamării independenței, cetățenia nu a constituit o zonă de confruntare politică. În zece ani, proliferarea dublei cetățenii a plasat legislația referitoare la cetățenie în centrul luptelor politice din republică transformând-o într-un câmp de bătălie pentru conflictele cu privire la identitatea națională moldovenească și la strategia de dezvoltare ce urmează să fie adoptată de republică.

Dubla cetățenie și relațiile româno-ungare

Prevederea referitoare la dubla cetățenie a Legii cetățeniei române din 1991 a avut un impact puternic și asupra statutului etnicilor maghiari din Transilvania. Pentru a înțelege această relație, este necesară o scurtă trecere în revistă a conflictului ideologic româno-ungar privind definiții conflictuale date națiunii. Controversa a început în perioada de după 1918, când separația juridică dintre cetățeniile celor două țări impusă de incorporarea Transilvaniei în România a generat un lung proces internațional cu privire la statutul proprietății funciare a etnicilor maghiari din Transilvania care au optat pentru cetățenia maghiară.³⁰ Acest proces a fost continuat, și chiar s-a amplificat

în perioada comunistă, cînd interesul crescînd pentru minoritățile maghiare din străinătate dezvoltat în Ungaria începînd cu anii '70, a intrat în conflict cu politicile naționalizatoare duse de regimul comunist din România. Apogeul acestei controversă a avut loc la sfîrșitul anilor '80, cînd dezbaterile politice și juridice româno-ungare cu privire la statutul minorității maghiare din România au dominat agenda a numeroase reuniuni internaționale precum cele ale CSCE. În timpul acestor dezbateri, partea română a promovat o definiție etatistă a națiunii, văzută ca o unitate politică teritorială. Deoarece conștiința etnică era definită ca un fenomen cultural și nu unul politic, maghiarii din Transilvania au fost definiți drept o „minoritate etnică” care împărtășea doar o cultură comună cu cei din Ungaria. Liderul regimului comunist din România, Nicolae Ceaușescu, nu recunoștea minoritățile etnice ca aparținînd altor națiuni: deoarece, în opinia lui, o națiune este creată prin secole de „conviețuire”, maghiarii, germanii, sîrbii și alte grupuri erau cu toții parte a națiunii române.³¹

La rîndul său, partea ungară a apelat la o definiție etnicistă a națiunii, aceasta caracterizîndu-se printr-o cultură și descendență comune.³² Văzută din această perspectivă, conștiința națională nu este numai un fenomen cultural, ci și unul politic, manifestat printr-o identificare simbolică cu un guvern comun. De aceea, etnicii maghiari din România ar trebui priviți ca o „minoritate națională,” și nu doar o „minoritate etnică.” În 1985, Mátyás Szűrös, figura cea mai importantă a diplomației ungare de la sfîrșitul anilor '80, a exprimat această perspectivă susținînd că „maghiarii care trăiesc în afara granițelor noastre, dar mai cu seamă cei din interiorul Bazinului Carpatic, constituie o parte a națiunii ungare. Ei au tot dreptul să aștepte ca Ungaria să se simtă responsabilă pentru destinul lor și să vorbească în numele lor atunci cînd ei fac obiectul discriminării.”³³

Legătura dintre Ungaria și minoritatea maghiară din România a rămas o problemă delicată pentru politicienii și opinia publică românească și după 1989. Controversa a intrat într-o nouă etapă în 1990, cînd obligația statului ungar de a proteja interesele etnicilor maghiari din străinătate a fost inclusă într-un amendament la articolul 6 al Constituției după cum urmează: „*Republica Ungară poartă un sentiment de responsabilitate pentru soarta maghiarilor care trăiesc în afara granițelor sale și promovează cultivarea relațiilor lor cu Ungaria.*” În plus, diplomația ungară a încercat să legitimizeze relevanța juridică internațională a acestui principiu, subliniind importanța legăturilor minorităților naționale cu „țara-mamă” și susținînd că problema minorităților nu este una de ordin exclusiv intern deoarece ea cuprinde și aspecte legate de drepturile omului și de relații interstatale. Această poziție a condus escaladarea dezbaterilor diplomatice româno-ungare.

Controversa a dobîndit noi conotații interne odată cu crearea în decembrie 1989 a Uniunii Democratice a Maghiarilor din România (UDMR) ca principal reprezentant politic al intereselor etnicilor maghiari. Pe de o parte, UDMR privește etnicii maghiari din România ca parte integrală a națiunii maghiare și îi definește ca pe o „co-națiune”

sau ca pe o „națiune constituantă a statului” în România. Pe de altă parte, la nivel internațional, UDMR cere să fie considerată drept reprezentantul oficial al comunității maghiare din România și să fie parte a fiecărui acord bilateral dintre România și Ungaria referitor la statutul minorității maghiare. Această solicitare a fost considerată legitimă de către partea ungară. Pentru a asigura un cadru instituționalizat de consultare politică permanentă cu reprezentanții minorităților naționale maghiare din țările învecinate, guvernul maghiar a înființat o comisie specială de monitorizare denumită Secretariatul pentru Maghiarii de peste graniță din cadrul Biroului Primului Ministru reorganizată în 1992 ca Oficiul guvernamental pentru minoritățile maghiare de peste graniță funcționând sub supravegherea ministrului afacerilor externe.³⁴ Mai mult, în timpul procesului de negociere dintre România și Ungaria pentru încheierea tratatului bilateral de prietenie (1994-1996), guvernul ungar a susținut dreptul UDMR de a fi consultat asupra acordului la care se ajunsese:

– Guvernul ungar nu poate reprezenta oficial cetățenii altor țări care aparțin minorității naționale maghiare, dar consideră că este o cerință esențială ca reprezentanții minorităților interesate să își poată prezenta punctul de vedere în timpul procesului (de negociere româno-ungară, n.aut.) și asupra înțelegerilor la care s-a ajuns.³⁵

– Partea română a respins această cerință, susținând că UDMR este un partid politic în vreme ce chestiunile dintre Ungaria și România ar trebui soluționate prin negocieri între cele două guverne:

– Tratatul bilateral este un tratat între România și Ungaria și privește relațiile dintre aceste două țări. Persoanele aparținând minorității maghiare sînt cetățeni români și relația lor cu statul român este soluționată în același mod ca relația tuturor celorlalți cetățeni cu statul român. Drepturile minorității maghiare din România nu sînt garantate de tratatul româno-ungar, ci de Constituția României, de legile țării și de acordurile internaționale semnate de România.³⁶

În cele din urmă, după negocieri asidue, pe 16 septembrie 1996 România și Ungaria au semnat „Tratatul de bună vecinătate, cooperare și înțelegere”. Tratatul include prevederea ca ambele țări să se sprijine reciproc în eforturile lor de integrare în NATO și UE „pe o bază nediscriminatorie”.³⁷ În plus, cele două țări au înființat un mecanism de dialog și consultări permanente, inspirat de modelul franco-german de reconciliere politică.³⁸ Desigur, acordul nu înseamnă că pe viitor sunt excluse conflictele, ci că este mult mai probabil ca ele să ia forma controverselor juridice și să fie soluționate printr-un proces de negociere politică.

Dubla cetățenie: o soluție pentru regimul vizelor?

În ciuda reconcilierii diplomatice româno-ungare, statutul etnicilor maghiari din România a continuat să genereze dezbateri politice aprinse între cele două țări. Începînd cu 1997, aceste dezbateri s-au concentrat asupra chestiunii dublei cetățenii, fiind alimentate de perspectiva introducerii vizelor de călătorie obligatorii

între România și Ungaria și de perspectivele mai bune ale Ungariei de a se integra în Uniunea Europeană.

Începutul controverselor asupra dublei cetățenii a fost marcat de cererea făcută de ministrul afacerilor externe al Austriei în aprilie 1997 către autoritățile cehe și ungare de a introduce obligativitatea vizelor pentru turiștii români. Deoarece perspectiva introducerii obligativității vizelor de călătorie pentru cetățenii români ar fi stîmjenit inevitabil chestiunea vitală a contactelor libere și intense între Ungaria și etnicii maghiari din România, propunerea a stîrnit reacția viguroasă a minorității maghiare, care a cerut garanții concrete că relațiile sale cu „țara-mamă” nu aveau să fie perturbate. În acest context, pe 27 august 1997, Ádám Katona președintele „Inițiativei maghiare din Transilvania” a cerut conducerii UDMR să introducă între obiectivele sale acordarea cetățeniei maghiare cetățenilor români de origine etnică maghiară ca și modalitate de asigurare a libertății lor de circulație.³⁹ Diplomația ungară a reacționat foarte precaut la această propunere. Atît Ferenc Szöcs, ambasadorul Ungariei în România, cît și ministrul afacerilor externe al Ungariei, László Kovács, au recunoscut complicațiile socio-politice și juridice deosebite ale chestiunii și au negat că guvernul ungar ar fi pregătit un proiect de lege cu privire la acordarea dublei cetățenii etnicilor maghiari din România. Într-adevăr, în chip asemănător Legii cetățeniei române, Legea cetățeniei ungare din 1993 acordă dreptul de naturalizare privilegiată în Ungaria cetățenilor străini *de origine etnică maghiară* care au fost sau au cel puțin o rudă în linie ascendentă care să fi fost cetățean maghiar (vezi Secțiunea 4, articolul 3). Totuși, dreptul la repatriere este acordat individual, nu colectiv. Mai mult, spre deosebire de România, el este acordat în funcție de mai multe precondiții precum domiciliul în Ungaria pentru cel puțin un an și dovada mijloacelor de trai. De aceea, Ferenc Szöcs recunoștea că în Ungaria erau în momentul respectiv mai multe mii de oameni cu dublă cetățenie (română și maghiară), dar sublinia că acest fapt a fost posibil din cauză că persoanele respective trăiau pe teritoriul ungar.⁴⁰

Poziția prudentă adoptată de diplomația ungară era o recunoaștere a complicațiilor juridice și socio-politice ale chestiunii. Acordarea dublei cetățenii maghiarilor din România urma să depășească cu mult garantarea dreptului lor legitim de a călători liber în Ungaria pentru a-și păstra legăturile culturale cu națiunea ungară. Ea urma să le confere implicit toate drepturile politice și civice depline la care cetățenii ungari sînt îndreptățiți prin legile țării, inclusiv dreptul de a se stabili în Ungaria pentru o perioadă nelimitată de timp, de a achiziționa proprietăți mobiliare și imobiliare precum și de a lucra și de a beneficia de un nivel standard de educație, asistență medicală și securitate socială. Impactul acestei imigrații de perspectivă în Ungaria ar fi copleșitor. Ungaria are una din cele mai mari densități ale populației din Europa Centrală și de Est și un potențial economic relativ limitat. I-ar fi de aceea extrem de dificil să absoarbă peste noapte valuri mari de potențiali noi cetățeni. O asemenea decizie ar fi totodată în

contradicție cu politica tradițională a Ungariei privind emigrația. Experiența istorică arată că, spre deosebire de alte minorități istorice din Europa Centrală și de Est (precum germanii și evreii), emigrarea nu a fost socotită niciodată o opțiune dezirabilă pentru minoritatea ungară. Este totodată important de remarcat că însuși programul UDMR definește Transilvania ca patria istorică a comunității maghiare din România și dezaprobă explicit emigrația. Ca urmare, președintele UDMR, Béla Markó, a refuzat și el să aprobe oficial propunerea de acordarea a dublei cetățenii etnicilor maghiari din România.

Odată cu schimbarea politică din mai 1998, au fost totuși multe semnale că noul guvern ungar condus de Viktor Orbán ar putea reconsidera chestiunea acordării cetățeniei ungare etnicilor maghiari din România. În timpul primei sale vizite oficiale în România din iulie 1998, Prim-Ministrul Orbán spunea că diplomația ungară caută soluții alternative acordării cetățeniei ungare etnicilor maghiari din România. Totuși, Orbán nu a respins direct posibilitatea dublei cetățenii, ci a promis fără echivoc că „dacă (UDMR) i-o va cere, Ungaria va acorda dubla cetățenie”.⁴¹ Acest angajament lipsit de echivoc i-a încurajat pe propunătorii dublei cetățenii din cadrul UDMR. Sub presiunea lor, președintele Béla Markó, care înainte nu se pronunțase în favoarea propunerii, și-a nuanțat poziția declarând că „UDMR nici nu se opune, dar nici nu propune o astfel de măsură. Încă analizează. Totuși, soluția optimă ar fi lipsa cerinței vizelor.”⁴²

Declarația primului ministru Orbán a declanșat reacția promptă a autorităților române. Un consilier al președintelui României, Emil Constantinescu, a descris acordarea dublei cetățenii etnicilor maghiari din România ca pe o „soluție disperată”, care ar „crea două categorii de cetățeni într-o singură țară” și, în consecință, ar „deteriora relația dintre minoritate și majoritate în România”.⁴³ Partidele de opoziție din România au fost și ele prompte în respingerea soluției dublei cetățenii pentru etnicii maghiari din România. Partidul Democrației Sociale din România (PDSR) a considerat propunerea ca fiind menită să „submineze autoritatea statului român în raport cu cetățenii săi și să compromită conceptul de stat național” și a avertizat că cetățenii români care „își doresc o altă cetățenie, și-o vor pierde pe cea română”. Mai mult, PDSR a respins orice soluție alternativă de compromis menită să garanteze libera circulație a etnicilor maghiari din România atrăgând atenția că însăși ideea tratamentului special al vizelor al Ungariei față de maghiarii din România ar provoca „grave tensiuni naționale”. Solicitarea dublei cetățenii a stîrnit astfel reacții aprinse din partea politicienilor români și maghiari, generînd o nouă controversă diplomatică și amenințînd să pericliteze reconcilierea politică dintre cele două țări.

Legea statutului: o formă „voalată” de dublă cetățenie?

Adoptarea legii statului în iunie 2001 poate fi astfel privită ca apogeuul controversei româno-maghiare cu privire la statutul juridic al etnicilor maghiari

din România, generînd încă o criză diplomatică majoră în relațiile interstatale din regiune. La primă vedere, legea este o continuare a politicii naționale a Ungariei. Potrivit articolului 6 al Constituției Ungariei, scopul său declarat este acela de a asigura „*relații speciale ale maghiarilor care trăiesc în țările învecinate cu națiunea maghiară în întregul său, promovarea și păstrarea identității lor naționale și a bunăstării lor în țara lor natală*”.

Legea statutului a introdus totuși mai multe inovații în politicile naționale ale Ungariei. În primul rînd, prevederile sale se aplică „persoanelor de naționalitate maghiară care nu sînt cetățeni ungari și care locuiesc în Croația, Republica Federală Iugoslavia, România, Republica Slovenia, Republica Slovacia sau Ucraina,” și care „și-au pierdut cetățenia ungară din alte motive decît propria declarație de renunțare”, precum și persoanelor căsătorite cu etnicii maghiari din străinătate și „copiilor lor minori crescuți împreună chiar dacă aceste persoane nu sînt de naționalitate maghiară”. Cuprinderea legii combină astfel un principiu etnic (persoane de naționalitate maghiară) cu un principiu „statal” (foști cetățeni maghiari care și-au pierdut involuntar cetățenia) și cu un principiu teritorial (are în vedere doar etnicii maghiari din țările învecinate și nu diaspora maghiară din întreaga lume). Această combinație de elemente teritoriale și statale, precum și referința istorică la pierderea involuntară a cetățeniei, a constituit pretextul unor acuzații de irendentism. Adversarii legii din țările vechine au acuzat factorii politici maghiari că încearcă să reconstruiască simbolic Ungaria Mare. În plus, aplicabilitatea teritorială a legii statutului a fost și ea contestată. Potrivit legii, beneficiarii facilităților acordate de Ungaria se vor bucura de ele „pe teritoriul Republicii Ungare precum și în locul lor de rezidență permanentă din țările lor natale.” Acest caracter extrateritorial al legii venea în contradicție cu concepțiile dominante de suveranitate statală și teritorială ce caracterizează legislațiile naționale ale țărilor învecinate. Un alt aspect controversat îl constituie introducerea unei cărți de identitate cu fotografie numită „Document de identificare maghiară” care certifică faptul că „deținătorul său este de naționalitate maghiară”. Această legitimație funcționează ca o carte de identitate personală oficială: ea trebuie reînnoită periodic și poate fi retrasă în cazul în care deținătorul său comite infracțiuni sau își schimbă relația cu statul ungar. În privința asistenței acordate etnicilor maghiari din străinătate, beneficiarul legii primește „anumite preferențialități și anumite tipuri de asistență” care intră în următoarele mari categorii: educație și cultură, știință, securitate socială și asistență medicală, facilități de transport și lucru.

În evaluarea legii statutului, un comunicat al guvernului României îl caracteriza drept un „substitut al dublei cetățenii” a etnicilor maghiari din România.⁴⁴ Principalele plîngeri prezentate au fost caracterul discriminatoriu al legii, care diferențiază între cetățenii români pe bază etnică, trăsătură contrară atît spiritului cît și standardelor legislative cu privire la drepturile minorităților stabilite de

Consiliul Europei, de Convenția europeană a drepturilor omului și de Tratatul bilateral dintre România și Ungaria. La ceasta s-a adăugat aplicabilitatea sa extrateritorială care încălca potențial conceptul de suveranitate statală acceptat în România. Ca răspuns, guvernul român și-a exprimat hotărîrea de a bloca aplicarea legii pe teritoriul țării prin restrîngerea legislației referitoare la dubla cetățenie și prin introducerea obligativității unei taxe speciale pentru beneficiarii de subvenții materiale din străinătate.

Poate legea statutului fi într-adevăr privită ca o lege privitoare la dubla cetățenie? Desigur, după cum am arătat, legea izvorăște direct din dezbaterile asupra acordării dublei cetățenii etnicilor maghiari din România. Mai mult, prevederile sale depășesc standardul european acceptat cu privire la drepturile minorităților prin instituționalizarea etnicității, prin acordarea etnicilor maghiari a unui statut preferențial în relația lor cu statul ungar și prin acordarea posibilității ca ei să împărtășească bunăstarea materială și viața culturală a țării-mamă. Însă legea nu acordă drepturi politice și sociale depline etnicilor maghiari din țările învecinate. În plus, drepturile economice acordate etnicilor maghiari sînt minime, ele constînd doar din permise sezoniere de lucru, reduceri limitate la călătorii și accesul la facilitățile culturale și educaționale. Forme mai substanțiale de asistență socială — cum ar fi asistența medicală — sînt acordate doar rezidenților temporari și sînt condiționate. În afara acestor drepturi socio-economice, legea nu conferă etnicilor maghiari nici un fel de drept politic care aparține cetățeniei ungare, cum ar fi dreptul de a vota în alegerile naționale sau locale, de a deține pămînt, sau de a fi eligibili pentru funcții în aparatul de stat al țării. În anumite privințe, legea statutului pare să fie croită mai mult potrivit nevoilor economice ale metropolei decît în funcție de cele ale etnicilor maghiari din țările învecinate, oferind beneficiarilor săi o formă simbolică de apartenență, însă negîndu-le o afiliere cetățenească colectivă.

Concluzii

Studiul de față susține că această controversă dintre România și Ungaria cu privire la adoptarea și implementarea Legii statutului este o continuare, în condiții diferite, a continuei dezbateri ideologice dintre România și Ungaria cu privire la definiții contrastante ale națiunii. Ca atare, dezbaterile politice cu privire la Legea statutului au activat toate componentele principale ale relației româno-maghiare, și anume „statul naționalizator”, „patria națională externă” și „minoritatea națională”.⁴⁵ Studiul sugerează de asemenea că Legea statutului ar trebui analizată ca parte a unui proces mai larg de renaștere a politicilor cetățenești și naționale inclusive din Europa Centrală și de Est. Motivațiile aflate în spatele proliferării politicilor naționale în Europa Centrală și de Est postcomunistă sînt diverse, între ele numărîndu-se dorința de a instituționaliza politic legăturile culturale cu minoritățile din afara granițelor naționale, de a acorda libertatea de călătorie între țările-mamă și minoritățile naționale, de a descuraja imigrarea în masă sau de

absorbi forța de lucru calificată din străinătate. Pentru a exemplifica paleta largă a opțiunilor politice aflate la îndemîna statelor naționale din Europa Centrală și de Est, studiul se concentrează asupra interacțiunii dintre politicile referitoare la cetățenie și apartenența națională simbolică din România, Moldova și Ungaria. Studiul pune în lumină similitudinile și diferențele dintre politicile naționale promovate de România și Ungaria.

Cît de departe poate fi dusă comparația dintre Legea statutului maghiarilor și politicile României referitoare la dubla cetățenie? La o primă vedere, cele două legi aparțin unor categorii legislative diferite. Prevederile Legii cetățeniei române se referă la dreptul la repatriere al foștilor cetățeni, în vreme ce Legea statutului maghiarilor reglementează drepturile și privilegiile acordate de statul ungar etnicilor maghiari din străinătate. Totuși, ambele legi depășesc cadrul categoriilor lor specifice în moduri semnificative. În primul rînd, spre deosebire de legile clasice ale repatrierii, Legea cetățeniei române nu a cerut foștilor cetățeni reîntoarcerea în țară. Prevederile legii fac astfel ca termenul „repatriere” să fie golit de sens, și ar putea fi privite mai degrabă ca o lege a restituirii cetățeniei. La rîndul său, Legea statutului maghiarilor depășește cadrul unei legi de protecție a minorităților. Ea nu numai că formulează politici culturale sau o formă pur simbolică de apartenență națională, ci acordă etnicilor maghiari din străinătate accesul pe piața muncii și anumite facilități de bunăstare care sînt în mod normal restrînse pentru cetățenii statului. În această privință, cele două legi prezintă o serie de similarități. În primul rînd, ambele folosesc o perspectivă „etatistă” alegîndu-și ca țintă *foștii cetățeni* care și-au pierdut cetățenia ca urmare a schimbării granițelor. Totuși, în vreme ce Legea cetățeniei române acordă dreptul de recîștigare a cetățeniei tuturor foștilor cetățeni, indiferent de etnia lor, Legea statutului maghiarilor combină principiul etatist cu unul etnic, acordînd un statut privilegiat doar etnicilor maghiari din străinătate (și familiilor lor). În al doilea rînd, ambele legi fac aluzie la pierderea „involuntară” a cetățeniei de către populația înrudită din străinătate, sugerînd astfel ilegalitatea schimbării granițelor și dînd ocazia acuzațiilor de iredentism. Această acuzație este reîntărită de faptul că Legea statutului se aplică numai maghiarilor din țările învecinate care au trăit sub administrația ungară. La rîndul său, deși — spre deosebire de legea maghiară — legea română nu restrînge explicit aplicarea sa la anumite teritorii, prevederile sale îi au în vedere în principal pe locuitorii Basarabiei și Bucovinei, foste provincii ale României Mari interbelice. Mai mult, prevederile ambelor legi au fost percepute ca venind în contradicție cu legislația internă a României, respectiv a Moldovei, fiind de aceea văzute ca o provocare la adresa *status-quo*-ului politic din regiune.

Cele două legi prezintă diferențe substanțiale în ce privește tipul de drepturi legale și privilegiile pe care le acordă. În urma dezbatărilor politice intense, liderii politici ungari au respins soluția acordării dublei cetățenii etnicilor maghiari care

trăiesc în străinătate, optînd în schimb pentru o formă mai simbolică de apartenență națională. În contrast, prevederile extrem de permissive ale Legii cetățeniei române au avut ca rezultat o “renaturalizare” masivă a cetățenilor moldoveni și le-a conferit drepturi cetățenești depline. Mai mult, dezbaterile asupra dublei cetățenii au pus în lumină o contradicție majoră în luările de poziție ale factorilor de decizie din România: ei au refuzat cu hotărîre soluția dublei cetățenii pentru etnicii maghiari, însă au promovat-o în cazul cetățenilor moldoveni. Această atitudine este generată de faptul că România a acționat simultan într-un dublu rol politic ca și „stat naționalizator” în relația sa cu etnicii maghiari din România și ca „patrie națională externă” în relația sa cu cetățenii moldoveni. □

Note

1. Pentru o analiză cuprinzătoare a principalelor etape, a conținutului și a contextului internațional în care s-a derulat procesul reconcilierii politice dintre România și Ungaria din perspectiva teoriilor recente ale studiilor de securitate, vezi Constantin Iordachi, “The Romanian-Hungarian Reconciliation Process, 1994-2001: from Conflict to Cooperation” în *PolSci. Romanian journal of Political Science*, I (Decembrie 2001) 3-4, pp. 88-134. Articolul acordă o atenție specială conflictului ideologic dintre cele două țări, folosind Legea statutului ca un studiu de caz relevant.

2. Vezi Misha Glenny, *The Rebirth of History: Eastern Europe in the Age of Democracy* (New York: Penguin, 1990), p. 294; și Zbigniew Brzezinski, “Post communist nationalism,” *Foreign Affairs* 68 (Winter 1989/90) 5, pp. 2-3.

3. Aceasta nu înseamnă că sistemul comunist a reușit să înăbușească total conflictele etno-naționale. De fapt, se poate identifica un val crescînd de naționalism la sfîrșitul anilor '80. conflictul diplomatic româno-ungar din perioadă aceea fiind un exemplu relevant. Raymond Pearson și George Schöpflin au identificat mai mulți stimuli care au dus la avîntul naționalist din 1989: „fluxul demografic,” „revoluția media,” „falimentul autorității supra-naționale,” și „amenințarea la adresa mediului înconjurător.” Vezi Raymond Pearson, “The Making of '89: Nationalism and the Dissolution of Communist Eastern Europe,” *Nations and Nationalism* (July 1994), pp. 69-70; and George Schöpflin, “Nationalism in Eastern Europe,” *Nations and Nationalism* (September 1994), pp. 38-40.

4. Pentru analize ale legislației românești referitoare la cetățenie, vezi Iordachi, „Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában. Történeti áttekintés” *Regio* (Budapest) (December 2000) 3, pp. 27-61; și Iordachi, “The Unyielding Boundaries of Citizenship: The Emancipation of ‘Non-Citizens’ in Romania, 1866-1918,” *European Review of History*, 8 (August 2001) 2, pp. 156-187.

5. Iordachi, „Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában,” p. 52.

6. Vezi Cf. Gheorghe Cojocaru, *Colapsul URSS și dilema relațiilor româno-române*. București: Omega, 2001. Cartea oferă o documentare utilă a dilemelor fondatoare ale relațiilor bilaterale dintre România și Moldova din perioada 1989-1992.

7. Pentru o analiză a cetățeniei în fostul spațiu sovietic, vezi Rogers W. Brubaker, “Citizenship Struggles in Soviet Successor States,” *International Migration Review* XXVI (Summer 1992) 2, pp. 275-276.

8. Charles King, *The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture* (Stanford: Hoover Institution Press, 2000), pp. xxvii-xxviii.

9. Estimare a fostului prim ministru moldovean Mircea Druc, *Evenimentul Zilei*, mai 20, 2000.
10. „Unde se duce votul basarabenilor” *Evenimentul Zilei*, mai 28, 2000.
11. Cel mai hotărât susținător al politicilor pragmatice față de Moldova a fost ministrul afacerilor externe al României Adrian Severin (1996-1998), care a relansat negocierile pentru semnarea unui tratat bilateral care trenea de la proclamarea independenței Moldovei. În contrast, succesorul său, Petre Roman (1998-2000), vorbea deschis despre „dorința de unire” dintre Moldova și România.
12. Despre strategiile politice de „ieșire,” „voce” și „loialitate,” vezi Albert Hirschman, *Exit, Voice, and Loyalty* (Cambridge: Harvard University Press, 1970).
13. *Infotag*, February 14, 2000.
14. Angela Sirbu, “Protesting “Moldovanism” A proposal by the communist government to revise history sparks protests in Moldova,” *OMRI Analytical Briefs*.
15. Vezi King, “The Transnistrian Conundrum,” in *The Moldovans*, pp. 178-208. Vezi, de asemenea, Cf. Michael Bruchis, *The Republic of Moldavia: From the Collapse of the Soviet Empire to the Restoration of the Russian Empire* (Boulder: *East European Monographs*, 1996).
16. Cu privire la politicile referitoare la cetățenie de după 1991 ale Rusiei, vezi Lowell Barrington, “The domestic and international consequences of citizenship in the Soviet successor states” *Europe-Asia Studies*, 47 (July 1995), 5, pp. 731-764;
17. *Infotag*, “Transnistria Introduces Own Passports,” May 24, 2001.
18. *Basa Press*, „Doar 24 la sută din locuitorii Transnistriei vor putea participa la alegerile de la 25 februarie” 6 februarie 2001.
19. Această proporție capătă și mai multă semnificație dacă din populația Moldovei se scad locuitorii Transnistriei care nu și-au confirmat cetățenia moldoveană și al căror număr estimat se ridică la 560.000 de persoane.
20. *Infotag*, 14 februarie 2000
21. Valeriu Pasat, “Exodus” în *Nezavissimaya Moldova*.
22. Valeriu Pasat, “Exodus” în *Nezavissimaya Moldova*. Ca urmare, totalul populației Moldovei a scăzut de la 4,33 milioane în 1989 la 4,32 milioane în 1997. Vezi King, *The Moldovans*, pp. xxvii-xxviii.
23. Purtătorii de cuvânt ai președintelui Anatol Golea, citați în *Infotag*, “President Orders Ministers to Study Why Moldovans Rush for Romanian Citizenship,” February 7, 2000.
24. *Infotag*, 6 martie 2000.
25. *Infotag*, “Romania Indirectly Stimulates Legislation Violation by Moldovans,” 7 martie 2000.
26. *Basa Press*, „Președenția a elaborat un proiect de acord cu privire la dubla cetățenie,” 13 martie 2000.
27. *Basa Press*, „Bucureștiul va oferi Chișinăului date despre cetățenii moldoveni care dețin și cetățenia română,” 28 martie 2000.
28. *Basa Press*, „Chișinăul a recunoscut dreptul la dubla cetățenie în anumite cazuri”, 14 octombrie 1999.
29. *Basa Press*, „O comisie parlamentară recomandă președenției să renunțe la un articol din proiectul legii cetățeniei,” 22 martie 2000.
30. Opțiunea lor pentru cetățenia ungară se baza pe prevederile articolului 10 al Tratatului de la Trianon, care dădea posibilitatea minorităților etnice de a-și alege cetățenia între statele succesoare ale fostei Austro-Ungarii.
31. Nicolae Ceaușescu la 23 februarie 1987, în *Arhivele Radio Europa Liberă* (Budapesta), Romanian SR/3, Radio Free Europe Background Report, 22 aprilie 1987, p. 12.

32. Cu privire la distincția dintre definițiile etatistă și etnicistă a națiunii, vezi Anthony Smith, *Theories of Nationalism* (London: Duckworth, 1971), p. 176.
33. *Arhivele Radio Europa Liberă* (Budapesta), Romanian SR/3, Radio Free Europe Background Report, 22 aprilie 1985, p. 3.
34. Vezi Decretul guvernului No. 90/1992, "On the Government Office for Hungarian Minorities Abroad"
35. *Concluding Document of the Inaugural Conference for a Pact on Stability in Europe*, Interpretative Statement, punct 1.5.
36. Traian Chebeleu, purtătorul de cuvânt al președintelui României, *Evenimentul Zilei*, 27 mai 1997.
37. *România și minoritățile. Colecție de documente* (Târgu Mureș: Pro Europa, 1997), p. 162.
38. Iordachi, "The Romanian-Hungarian Reconciliation Process."
39. *Evenimentul Zilei*, august 27, 1997.
40. *Evenimentul Zilei*, septembrie 17, 1998.
41. *Evenimentul Zilei*, iulie 21, 1998.
42. *Evenimentul Zilei*, iulie 27, 1998.
43. *Evenimentul Zilei*, iulie 27, 1998.
44. Cabinetul consilierului de stat pe probleme de politică externă a Guvernului României, „În contradicție cu normele internaționale de drept” în 22 Plus, XII, 5-11 iunie 2001, 130, p. 6.
45. Utilizez aici concepte formulate de Rogers Brubaker în *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge University Press, Cambridge: 1996).

Traducere de Doina Baci

*

Constantin IORDACHI este licențiat în istorie al Facultății de Istorie, Universitatea București și absolvent al Institutului de Studii Internaționale de la Universitatea Leeds, Marea Britanie. În prezent, el și-a definitivat studiile doctorale la Central European University din Budapesta. Iordachi a fost cercetător invitat la Universitatea Pittsburgh, la Woodrow Wilson Center for International Scholars, Washington DC, Collegium Budapest, și la Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. El este autor al lucrării *Citizenship, Nation- and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea in Romania, 1878-1913. Carl Back Papers in Russian and East European Studies, University of Pittsburgh, 2002*; și co-editor al *Nationalism and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies* (Budapest: Regio Books; Iași: Polirom, 2001). Iordachi a publicat numeroase articole în reviste de specialitate, cu precădere în limbile română, maghiară și engleză. Începând din 2002, el este Local Faculty Fellow al Civic Education Project, Romania.

Constantin Iordachi, *Redefining the Boundaries of the Nation: A Comparison between Hungary's "Status Law" and Romania's Policy on Dual Citizenship in the Republic of Moldova* publicat cu permisiunea autorului.

Măsuri pozitive cu caracter național pentru ocrotirea identității minorităților de dincolo de frontiere în Europa

KÁROLY GRUBER

Una dintre cele mai importante probleme de teorie politică și de drept internațional ridicate cu ocazia discuțiilor diplomatice din jurul Legii despre maghiarii din țările învecinate a fost dacă ajutoarele și facilitățile oferite de această lege pot fi sau nu calificate drept discriminatorii. În cele ce urmează vom încerca să trecem în revistă legislația Uniunii Europene și a Consiliului Europei referitoare la această problemă, câteva reglementări naționale ale unor state membre ale UE și practica juridică în acest domeniu a statelor învecinate.

Reglementări UE și CE referitoare la sprijinul acordat minorităților naționale

Marea majoritate a reglementărilor care se ocupă de minoritățile naționale aparține Consiliului Europei, cele ale Uniunii Europene fiind reduse la număr; odată cu lărgirea însă această situație se poate schimba semnificativ.

Convenția-cadru a Consiliului Europei și Carta Limbilor Minoritare și Regionale ale CE declară că sprijinul acordat minorităților nu poate fi considerat discriminare. Cu ocazia verificării îndeplinirii condițiilor de aderare a țărilor candidate, aplicarea prevederilor convențiilor Consiliului Europei sînt considerate drept criterii de aderare: aici UE se sprijină pe documentele CE.

În conformitate cu art.4, al.2 al Convenției-cadru a CE:

„Părțile se angajează să adopte, dacă este cazul, măsuri adecvate pentru a promova, în toate domeniile vieții economice, sociale, politice și culturale, egalitatea deplină și efectivă între persoanele aparținînd unei minorități naționale și cele aparținînd majorității. Ele vor ține seama în mod corespunzător, în această privință, de condițiile specifice în care se află persoanele aparținînd minorităților naționale.”

Iar art. 4, al. 3 al Convenției-cadru spune: „Măsurile adoptate în conformitate cu paragraful 2 nu vor fi considerate acte de discriminare.”

Același principiu este subliniat și de Carta Limbilor Regionale și Minoritare a CE: „Adoptarea de măsuri speciale în favoarea limbilor regionale sau minoritare, destinate să promoveze egalitatea între vorbitorii acestor limbi și restul populației, sau urmărind să țină seama de situațiile lor specifice, nu este considerată ca un act de discriminare față de vorbitorii limbilor mai răspândite.”

Principiul general conform căruia sprijinul acordat minorităților nu poate fi considerat discriminare, nu se limitează doar la relația internă dintre statul dat și minoritățile sale, nu exclude deci sprijinul (chiar și extern) îndreptat către înfăptuirea egalității reale în drepturi a minorităților. Acest lucru, deductibil din spiritul documentelor și practica judiciară europeană (politica de finanțare a statelor membre, respectiv a Comisiei UE), se poate referi și la sprijinul acordat de o țară-mamă minorităților de dincolo de frontiere în cazul în care oferă sprijin sub forma finanțării unor proiecte pentru mai mulți ani în scopul înlesnirii păstrării și dezvoltării identității grupurilor minoritare. De exemplu: înființarea și dezvoltarea programelor de radio bilingve în Austria, editarea unor manuale de istorie și geografie în limba catalană în Franța, programe pentru romi în Ungaria, România, Cehia.

Acest lucru este susținut și de Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale a CE, semnată și ratificată de marea majoritate a statelor membre UE și a țărilor învecinate Ungariei. În conformitate cu Convenția-cadru, ocrotirea minorităților naționale nu poate fi o chestiune exclusiv internă a statului dat (cap.I., art.1):

„Protecția minorităților naționale și a drepturilor și libertăților persoanelor aparținând acestora face parte integrantă din protecția internațională a drepturilor omului și, ca atare, constituie domeniu de cooperare internațională.”

Printre principiile fundamentale ale Uniunii Europene vom întâlni și cel al necesității păstrării diversității etnice și naționale. Acest principiu este susținut de numeroase documente ale Uniunii Europene. Articolul 22 al Cartei Europene a Drepturilor Fundamentale a UE declară respectarea diversității lingvistice și culturale: „Uniunea respectă diversitatea culturală, religioasă și lingvistică.”

La inițiativa Parlamentului European, care a adoptat numeroase hotărâri în acest domeniu, Uniunea Europeană a luat măsuri pentru ocrotirea și susținerea limbilor regionale și minoritare din Europa: *Resolution on linguistic and cultural minorities in the European Community (A3-0042/94)*.

Directiva 2000/43/EC din 29 iunie 2000 referitoare la aplicarea principiului tratamentului egal al persoanelor independent de originea lor rasială sau etnică cuprinde și prevederile fundamentale privind interzicerea discriminării.

Articolul 2 al directivei reglementează noțiunea de discriminare negativă. Conform acesteia, discriminarea directă sau indirectă bazată pe originea rasială sau etnică constituie o încălcare a principiului tratamentului egal. Avem de-a face

cu discriminare directă atunci când o persoană – într-o situație comparabilă (*in a comparable situation*) – este supus unui tratament inferior față de alte persoane în baza originii sale rasiale sau etnice.

Conținutul articolului 5, cu subtitlul „*positiv action*”, este însă demn de reținut. Conform acestuia: pentru a putea asigura în practică o egalitate deplină, principiul tratamentului egal nu împiedică nici un stat membru să adopte sau să susțină măsuri speciale care să prevină sau să elimine (*prevent or compensate*) dezavantajele legate de originea etnică sau rasială.

În concluzie se poate afirma că sprijinul acordat minorităților etnice și naționale în baza documentelor CE și UE nu poate fi calificat drept discriminare.

Reglementările unor state membre UE

Datorită relațiilor speciale dintre statele membre UE (Spania, Portugalia, Irlanda, Germania, Italia, Grecia, Austria) în problemele privind legăturile istorice și culturale cu minoritățile de dincolo de frontiere, problemele de mai sus sînt reglementate mai ales prin legislația privitoare la cetățenie și politica vizelor. În conformitate cu Tratatul de la Maastricht, poate deveni cetățean UE – beneficiind astfel de drepturile prevăzute în Tratat – persoana care este cetățean al unui stat membru UE. Nu există deci prevederi legate de cetățenia națională, stabilirea cetățeniei naționale rămînînd în competența statelor naționale.

Germania

În conformitate cu art. 1, al. 1, a legii fundamentale germane, o persoană poate fi considerată ca fiind de naționalitate germană dacă posedă cetățenia germană, respectiv dacă este refugiat sau alungat de naționalitate germană, sau dacă este soț, respectiv descendent al acestuia, stabilit în interiorul hotarelor din 31 decembrie 1937 a imperiului german, dacă nu este prevăzut altfel.

În sensul celor de mai sus trebuie să facem distincție între un german și o persoană cu „statut de german” (german din exterior). Este considerată de naționalitate germană persoana care posedă cetățenia germană. Iar persoană cu „statut de german” (german din exterior) este cel care nu posedă cetățenia germană dar este de naționalitate germană și îndeplinește condițiile stabilite de lege. Aceste condiții se sprijină pe următoarele baze juridice:

- Bundesvertriebenengesetz („legea exilului”)
- Legea cetățeniei

Legea exilului (BVG) reglementează situația persoanelor de naționalitate germană care trăiesc în alte state și doresc să se stabilească în Germania. Această lege stabilește cine poate fi considerat un așa-numit „Spätaussiedler” (persoană cu drept de stabilire) care în conformitate cu art. 116 din Constituția germană poate fi considerată persoană cu „statut de german” (german din exterior). În baza

acestui, cetățenia germană, respectiv dreptul de a se stabili în Germania, poate fi obținută în calitate de „Spätaussiedler”, de către persoana de naționalitate germană (BVG § 6).

Potrivit § 6 (1), este de naționalitate germană acea persoană care în țara sa natală s-a declarat în mod constant ca aparținând de poporul german, ca fiind de naționalitate germană, iar această declarație este confirmată de anumite caracteristici cum ar fi originea, limba, educația sau cultura.

În conformitate cu § 6 (2), poate fi considerată ca fiind de naționalitate germană persoana născută după 31 decembrie 1923 de părinți de cetățenie sau naționalitate germană, aceștia sau alte rude ale lor satisfac condițiile de mai sus și s-a declarat fără întrerupere că aparține poporului german, respectiv că poate dovedi (prin examen de limbă) fără drept de tăgadă apartenența sa națională, ori poate fi considerat de naționalitate germană datorită dreptului pământului natal.

Acordarea utorizației de imigrare depinde și de faptul dacă solicitantul de naționalitate germană a trăit pînă în momentul rezolvării cererii depuse fără întrerupere pe teritoriul pământului său natal [BVG § 4 (1)]. Ceea ce înseamnă că, dacă solicitantul cetățeniei germane s-a aflat deja pe teritoriul Germaniei, dar atunci nu a solicitat sau nu a obținut cetățenia germană, nu mai are dreptul să solicite aceasta, adică își pierde statutul de „german din exterior”.

Solicitanții cu excepția celor din Estonia, Letonia și Lituania mai trebuie să demonstreze că a fost supus discriminărilor pe baza apartenenței naționale pînă la 31 decembrie 1992, sau după această dată, respectiv dacă suferă de pe urma acestor discriminări anterioare. Cei veniți din spațiul ex-sovietic nu trebuie să demonstreze acest lucru pentru că legiuitorul pleacă de la presupunerea existenței acestor discriminări pînă în ziua de astăzi.

§ 5 al BVG enumeră taxativ acele cazuri în care cetățenia germană, respectiv stabilirea în Germania, nu poate fi acordată:

- dacă cineva a sprijinit în mod semnificativ dictatura național-socialistă sau alte dictaturi în țara sa natală
- dacă cineva a comis acte împotriva umanității sau a statului de drept
- dacă cineva și-a folosit funcția pentru interese proprii sau în dauna altora
- cel care se pregătește să-și părăsească țara natală pentru că a comis o infracțiune
- cel care a ocupat în țara sa natală funcții importante în susținerea regimului comunist.

Obținerea statutului de „Spätaussiedler” este limitată și de „Kriegsfolgenbereinigungsgesetz” (Legea care reglementează efectele ulterioare ale războiului): legea spune că cei născuți după 1 ianuarie 1993 nu au dreptul să solicite obținerea acestui statut, ceea ce înseamnă că mai de vreme sau mai tîrziu statutul încetează.

Procedura

Cererea pentru cetățenia germană, respectiv pentru stabilirea în Germania se depune la ambasada sau consulatul general german din țara natală a solicitantului care va fi transmisă mai departe la Bundesverwaltungsamt (Oficiul federal al administrației publice) din Köln pentru rezolvare. Soluționarea unei cereri poate dura mai mulți ani. Reprezentanțelor diplomatice le revine astfel doar rolul de intermediar. Durata îndelungată a soluționărilor se datorează numărului și astăzi ridicat al cererilor. În măsura în care examenul de limbă este luat cu notă maximă, soluționarea cererii este accelerată.

Solicitantul este obligat să dea examen de limbă prin intermediul căruia, în conformitate cu § 6 (2) din BVG își dovedește și apartenența națională. Examenul de limbă se desfășoară în țara natală a solicitantului. Întru-cît în cazul unui examen de limbă nereușit solicitantul nu poate spera la o soluție pozitivă, s-a căutat evitarea situației în care solicitantul să fie retrimis în patrie. Pentru reușita examenului însă este suficient ca persoana respectivă să poată susține o conversație simplă în limba germană. Or, pentru aceasta este suficient să vorbească dialectul german (de ex. cel din Rusia) din țara sa natală. Examenul de limbă nu poate fi repetat, dar se poate cere dispensă pentru vîrstnici.

În cazul soluționării pozitive a cererii, solicitantul împreună cu aparținătorii pot călători în Germania cu pașaport eliberat în țara de origine cu viză germană. Particularitatea acestuia este că solicitantul și aparținătorii vor putea obține automat cetățenia germană prin eliberarea „Vertribenenausweis” (legitimației de refugiat) în conformitate cu legea cetățeniei valabilă de la 1 august 1999, care se eliberează în Germania. Solicitantul și aparținătorii călătoresc deci în Germania cu statut de german, dar nu și ca cetățeni germani. Solicitantul va deveni „german cu statut” odată cu soluționarea pozitivă a cererii sale, iar aparținătorii vor deveni odată cu intrarea în Germania.

Aparținătorii solicitantului

a) Soții

Soțul (soția) de altă naționalitate trebuie să trăiască cel puțin trei ani de la părăsirea țării natale în căsnicie cu soțul îndreptățit la obținerea cetățeniei germane. Soții, precum și copiii acestora, devin automat „germani cu statut” din momentul sosirii pe teritoriu german. Soții de altă naționalitate, respectiv cei care nu corespund condițiilor de limbă sau celor prevăzute în legătură cu asumarea apartenenței naționale germane pot călătorii și se stabili în Germania numai dacă au obținut dreptul de stabilire înainte de plecarea solicitantului și a persoanei în cauză din țara de origine. Motivul acestei măsuri este că autoritățile germane doresc să știe din timp numărul persoanelor doritoare să se stabilească în Germania.

b) Descendenții și alți aparținători

Descendenții solicitantului, soții acestora, copiii minori, respectivi copiii descendenților solicitantului au dreptul la obținerea vizei și intrarea pe teritoriul german odată cu solicitantul. Condiția este identică cu cea cerută soților, și anume să posedă autorizație de stabilire în Germania.

Întreținerea în Germania

Reglementările referitoare la întreținerea și cazarea „noilor” cetățeni germani sînt cuprinse, pe de o parte în BVG, pe de altă parte în „Spätaussiedler Wohnungszuweisungsgesetz” (Legea privitoare la repartizarea locuințelor pentru repatriați), în continuare (SWG). § 8 din BVG prevede că landurile sînt obligate să primească într-o proporție determinată, despre care decide Bundesverwaltungsamt, germani repatriați. Dacă „Spätaussiedler”-ul nu are loc de muncă (ceea ce e de presupus), § 2 din SWG prevede ca autoritatea corespunzătoare să-i repartizeze o locuință. La repartiție se ține cont de relațiile de rudenie, adică se caută ca „Spätaussiedler”-ul să obțină o locuință în apropierea rudelor stabilite mai devreme în Germania, fără însă ca solicitantul să poată avea pretenția la aceasta. Administrația publică locală le asigură acestora ajutor material în cadrul sistemului de asistență socială. Dacă solicitantul sau una dintre rude are nevoie de perfecționarea cunoștințelor de limbă germană, va fi înscris la aceste cursuri, respectiv va fi trimis la cursuri de recalificare dacă nu i se poate asigura loc de muncă în profesia inițială.

Spania

Spania, în esență, urmează prevederile de la Schengen. Față de cetățenii din America Latină însă, din motive culturale și istorice, autoritățile spaniole aplică discriminarea pozitivă. Pentru un sejur de mai puțin de 90 de zile nu este necesară viza Schengen sau sînt acordate vize preferențiale. Și în cazul acordării autorizațiilor de lucru cetățenii din America Latină sînt tratați în mod preferențial, iar în cazul acordării cetățeniei, în loc de perioada de 10 ani prevăzută de lege, li se poate acorda și după doar doi ani cetățenia spaniolă.

Portugalia

Portugalia întreține relații speciale cu Brazilia și cu fostele sale colonii (Mozambic, Macao etc.) Pentru desfășurarea fără cusur a relațiilor culturale Portugalia și Brazilia au încheiat în 1960 o convenție privind scutirea de vize de călătorie. În baza acestei convenții cetățenii brazilieni în esență pot rămîne un timp nelimitat pe teritoriul Portugaliei.

Portugalia a aderat încă la 25 iunie 1991, ca membru al Comunității Economice Europene, la Tratatul de la Schengen. În această perioadă nu a existat încă o reglementare unitară la nivelul Uniunii asupra politicii de vize, fiecare stat bazîndu-

se pe propriile reglementări naționale. Totodată fiecare stat membru al Comunității (și al spațiului Schengen) acordase cetățenilor brazilieni dreptul de călătorie fără viză pe o perioadă de 90 de zile. În scopul menținerii dreptului cetățenilor brazilieni de a călători în spațiul Schengen fără viză, statul portughez a acceptat în momentul aderării la Tratatul de la Schengen condiția de a reprimi orice cetățean brazilian care, încălcând convențiile bilaterale privind regimul vizelor între statele spațiului Schengen și Brazilia, depășește termenul de ședere de trei luni. În timpul tratatelor Portugalia, prin acceptarea obligației de readmisie a cetățenilor brazilieni, a facilitat ca în momentul încheierii politicii de vize ale Comunității în 1995, celelalte state membre ale Uniunii Europene să nu insiste asupra includerii Braziliei pe lista comună a statelor cu obligativitate de vize în conformitate cu ordonanța 2317/95 a CE (deși se pusese problema obligativității vizelor pentru Brazilia datorită riscurilor de imigrație a cetățenilor care depășesc cele 90 de zile scutite de vize).

Ministrul portughez de externe reglementează prin ordonanța 6162/1999 condițiile sprijinirii comunităților portugheze care trăiesc în străinătate. Căruia pot depune aplicații la Ministerul de Externe portughez în următoarele domenii:

- integrarea socială, școlară și culturală a tinerilor de origine portugheză,
- participarea mai intensă a portughezilor din străinătate la viața socială și politică a țărilor acceptante,
- răspîndirea culturii portugheze cu ajutorul mijloacelor înalte și/sau cele corespunzătoare interesului local,
- întărirea solidarității în cadrul unei comunități date, respectiv susținerea celor în vîrstă și aflați în nevoie,
- aprofundarea studierii problemelor legate de emigrația și comunitățile portugheze.

Irlanda

În conformitate cu art.2 al Constituției țării: „.....națiunea irlandeză întreține relații speciale cu acele persoane de origine irlandeză care trăiesc în străinătate, care împărtășesc cultura și identitatea irlandeză.”

În sensul celor de mai sus, obținerea cetățeniei irlandeze este posibilă pe trei căi: prin naturalizare, prin căsătorie și prin descendență.

În cazul naturalizării și a descendenței, persoanele de origine și naționalitate irlandeză pot obține cetățenia, față de alte persoane, în mod preferențial: prin decizia specială a Ministerului de Externe, în cazul solicitanților de origine irlandeză se face abstracție de condițiile prevăzute de legea naturalizării.

Legea irlandeză a cetățeniei este poate cea mai liberală din cadrul UE. Dacă solicitantul cetățeniei irlandeze poate demonstra că măcar unul dintre bunici este de origine irlandeză – deci s-a născut în Irlanda –, atunci i se cuvine automat pașaportul irlandez. Din punct de vedere al regimului străinilor Irlanda are reglementări comune

cu Marea Britanie. În baza convenției britanico-irlandeze din „vinerea mare” 1999, cele două state recunosc reciproc instituția dublei cetățenii. Locuitorii Irlandei de Nord pot alege între cetățenia britanică, cetățenia irlandeză sau dubla cetățenie. În urma convenției din „vinerea mare” Irlanda și-a modificat constituția și legea cetățeniei. Legea anterioară a cetățeniei declara în mod automat cetățean irlandez orice persoană născută pe teritoriul insulei irlandeze. Dincolo de aceasta, persoana născută pe teritoriul insulei irlandeze – inclusiv în Irlanda de Nord – poate obține cetățenia irlandeză și ca subiect de drept, dacă solicită acest lucru.

Grecia

În baza împuternicirii legii 1975/12.04.1991 referitoare la „Călătoria, șederea, dreptul la muncă și expulzarea străinilor” a fost emisă ordonanța 4000/3/10 despre procedurile privind obținerea dreptului la muncă și ședere pentru cetățenii albanezi de origine greacă.

a) Ordonanța prevede posibilitatea eliberării unei „legitimații speciale” pentru cetățenii albanezi de origine greacă. Soții și membrii de familie, indiferent de apartenența lor națională, pot obține de asemenea aceste legitimații, dacă demonstrează legăturile de rudenie cu solicitantul.

Pentru obținerea legitimației speciale solicitantul trebuie să dețină un act valabil de călătorie care să dovedească cetățenia și o viză specială eliberată de consulatul Greciei. Această viză poate fi obținută pe baza unui document eliberat de Federația Grecilor din Epirul de Nord din Albania care să dovedească originia sa greacă. (Adică: o adeverință eliberată de o organizație civică națională care funcționează într-un stat străin!)

b) Legitimația specială acordă purtătorului său:

- dreptul de ședere permanentă în Grecia
- dreptul la muncă în Grecia.

c) De la intrarea în vigoare a ordonanței au fost eliberate cca. 130 000 de legitimații pentru cetățenii albanezi de origine greacă.

Reglementări similare în țările din zona învecinată Ungariei

Mai multe țări din Europa Centrală și de Est au elaborat sau sînt pe cale să elaboreze legile lor proprii privind fragmentele lor de națiune de dincolo de hotare. În cele ce urmează vom analiza legile similare românești, slovace, slovene, bulgare, deja adoptate, și o lege – cea poloneză – pe cale de a fi adoptată.

Slovacia

Din punctul de vedere al conținutului și a faptului că este vorba de o lege în vigoare, legea *despre slovacii de dincolo de frontiere* este cea mai importantă din punctul de vedere a legii maghiare a statutului. Legea 70/1997, adoptată încă de

guvernul Meciar, reglementează statutul, drepturile și obligațiile slovacilor de dincolo de frontiere pe teritoriul Republicii Slovacia. Nu conține însă reglementări privind facilități cu efecte în afara granițelor Republicii Slovacia pentru slovacii din exterior.

În conformitate cu § 2., *se consideră slovac din exterior persoana care obține în baza prezentei legi statutul respectiv*: adică acea persoană care nu este cetățean slovac, este de naționalitate sau origine etnică slovacă și *posedă conștiința identității culturale și lingvistice slovace*.

Legea oferă o paletă largă de posibilități pentru atestarea originii slovace: prin documente adecvate (certificat de naștere, extras din registrul de botez, document doveditor al domiciliului permanent, document de cetățenie), în lipsa acestora, pe baza declarației scrise a organizației etnice care funcționează în localitatea de domiciliu, sau în lipsa acesteia, pe baza declarației scrise a doi compatrioți slovaci domiciliați în același stat. Conștiința identității culturale și lingvistice slovace poate fi dovedită prin rezultatele activității solicitantului, prin declarația scrisă a organizației etnice din localitatea de domiciliu, respectiv prin declarația scrisă a doi slovaci care trăiesc în același stat cu solicitantul. Practic deci, ambele condiții necesare atestării statutului de slovac pot fi dovedite de doi slovaci din exterior care trăiesc în același stat cu solicitantul. Facilitățile ce decurg din prevederile legii se aplică și copiilor sub 15 ani ai solicitantului.

Statutul de slovac din exterior poate fi solicitat la Ministerul de Externe a Republicii Slovacia sau la ambasadele sau consulatele acesteia. Ministerul de Externe rezolvă cererea, în cadrul unei proceduri oficiale ale administrației de stat, în termen de 60 de zile și, în cazul unei soluții pozitive, eliberează pașaportul de slovac din exterior solicitantului. Deși legea prevede eliberarea unui *pașaport* de slovac din exterior, pe documnetele eliberate figurează termenul de *legitimatie*.

Legea transferă în competența Ministerului Culturii acordarea facilităților culturale ale instituțiilor de stat sau private, respectiv coordonarea activității acestora. În afară de aceasta, prin intermediul sistemului informativ de stat întocmește documentație despre slovacii de dincolo de frontiere și despre activitățile care îi privesc în Slovacia.

Legea nu conține prevederi în privința finanțării activității și nu prevede înființarea unei instituții separate pentru punerea în practică a atribuțiunilor legate de slovacii din exterior. În același timp, legea oferă largi drepturi: slovacul din exterior poate solicita admiterea în orice școală pe teritoriul Slovaciei, poate fi angajat fără nici o autorizație specială, beneficiază de facilități de intrare și călătorie în Slovacia, poate cere transferarea pensiei și are dreptul să achiziționeze imobile pe teritoriul Slovaciei.

Dispozițiile finale ale legii enumeră reglementările abrogate sau modificate. După informațiile noastre adoptarea legii nu a fost urmărit cu deosebit interes de

slovacii de dincolo de frontiere. Numărul celor care au solicitat „pașaportul de slovac din exterior” nu a depășit două mii, iar din Ungaria au sosit mai puțin de o sută de cereri. Guvernul Dzurinda a luat măsuri pentru reorganizarea sistemului instituțional legat de problema slovacilor de dincolo de frontiere.

România

Legea românească 150/1998 („privind acordarea de sprijin comunităților românești de pretutindeni”) își propune obiective mult mai modeste. Nu instituie „legitimăție de membru al națiunii” și nu reglementează statutul românilor din afara granițelor în țara-mamă. Cu toate acestea poate avea semnificație din punctul de vedere al legii statutului maghiar întru-cît, această lege, spre deosebire de celelalte două, acordă facilități nu numai pe propriul teritoriu ci și pe cel al altor state. Conform art.1 „pentru asigurarea finanțării acțiunilor de sprijinire a comunităților românești aflate pe teritoriul altor state se constituie Fondul la dispoziția primului-ministru.”

Legea caută să sprijine cauza românilor de dincolo de frontiere din surse bugetare prin crearea de fundații și instituții tematice. În acest scop a fost creat un organism separat, Centrul „Eudoxiu Humuzachi” subordonat Ministerului Educației Naționale. În conformitate cu art.9 studenții și cursanții centrului pot fi bursieri ai statului român și pot beneficia de cazare gratuită în căminele studențești, pe durata studiilor în România. Guvernul poate acorda totodată și alte ajutoare pe care le consideră necesare.

Fondurile bănești necesare aplicării legii prevăzute din bugetul de stat – 5 miliarde de lei în 1998 – arată însă și limitele inițiativei.

Mai târziu în legislativul românesc a fost elaborat un proiect de lege despre crearea unui organism similar cu MÁÉRT [Consfătuirea Permanentă Maghiară], Consiliul Românilor de peste Hotare, neadoptat însă pînă în ziua de astăzi.¹

Slovenia

a) Situația minorității slovenilor autohtoni din țările învecinate este reglementată printr-o hotărîre parlamentară din 1996 (Monitorul Oficial al Sloveniei 35/96). Prin această hotărîre se acordă sprijin pe teritoriul statelor vecine ale căror cetățeni sînt minoritățile slovene autohtone respective. Astfel:

- se asigură resurse permanente pentru funcțiunile de bază ale instituțiilor lor științifice,
- este sprijinită activitatea lor editorială,
- este sprijinită asigurarea cărților, revistelor, înregistrărilor audio în limba slovenă pe teritoriile în care trăiesc aceștia.

b) Finanțarea ajutoarelor are loc din bugetul de stat.

c) Reglementarea nu prevede legitimații speciale pentru cei interesați.

Bulgaria

a) Efectul legii 30/2000 (anexa 14) privind bulgarii care trăiesc în afara hotarelor Republicii Bulgaria se extinde asupra tuturor statelor unde trăiesc bulgarii.

Legea are valabilitate individuală asupra persoanelor care:

- au cel puțin un ascendent bulgar,
- posedă o conștiință bulgară și
- trăiește pe teritoriul altui stat.

Originea bulgară poate fi dovedită:

- prin organele oficiale bulgare sau ale altui stat.
- prin organizații bulgare legitime care funcționează în străinătate,
- prin intermediul Bisericii Pravoslave Bulgare.

b) Conform legii statul bulgar sprijină dezvoltarea „bulgarilor care trăiesc în străinătate”. (Terminologia legii evită expresiile de „minoritate” sau „etnie”.) Oferă sprijin organizațiilor care activează în scopul ocrotirii culturii și limbii bulgare, precum și a tradițiilor religioase bulgare. În domeniul învățământului oferă manuale și material didactic pentru beneficiarii din străinătate, iar în domeniul culturii, materiale editate despre viața și cultura Bulgariei. Sursa financiară a sprijinului acordat este bugetul Republicii Bulgaria.

c) Persoanele care cad sub incidența legii beneficiază pe teritoriul Bulgariei de următoarele facilități:

- autorizație de lucru prin procedură de urgență,
- participare la așa-zisa privatizare prin cupoane,
- efectuarea de investiții,
- restituirea bunurilor confiscate anterior,
- participarea la învățământul de bază, mediu și superior în limite definite anual de guvern.

d) Legea nu prevede introducerea unei legitimații separate pentru bulgarii de dincolo de frontieră.

Polonia

Proiectul de lege destinat reglementării situației polonezilor de dincolo de frontieră nu a depășit deocamdată faza comisiilor din Seim. Se pare că, mai mult sau mai puțin, atât marile partide de dreapta cât și cele de stînga, sînt de acord cu conținutul proiectului de lege; din lipsă de timp, legea nu va putea fi votată înainte de alegerile parlamentare din toamnă.² Ținînd cont de acest aspect, ni se pare justificată analiza detaliată a legii.

Preambulul proiectului de lege face referire expresă la faptul că mulți polonezi de dincolo de frontieră nu și-au schimbat locul de domiciliu ci, din motive istorice, peste capetele acestor comunități poloneze au fost modificate frontierele și suveranitățile de stat, ca urmare este considerată drept legitimă adoptarea unei astfel de legi.

Proiectul de lege stabilește statutul persoanelor care posedă *legitimație de polonez* pe perioada în care se află pe teritoriul Republicii Polonia și reglementează relația statului polonez cu cetățenii săi de odinioară. Proiectul nu prevede facilități sau sprijin în afara granițelor Poloniei.

Pot obține *legitimație de polonez* acele persoane de naționalitate sau origine poloneză care au domiciliul permanent în afara granițelor Republicii Polonia și:

- au fost deposezați de cetățenia poloneză după cel de-al doilea război mondial sau
- au emigrat de pe teritoriul Republicii Polonia din motive de persecuții politice, naționale, religioase sau din motive economice sau
- nu au fost niciodată cetățeni polonezi, dar pot dovedi adeziunea față de națiunea poloneză.

Conform § 9. *solicitanții pot dovedi prin orice mijloace naționalitatea sau originea poloneză* (mai ales prin certificat de naștere, de botez, certificate școlare, acte care dovedesc cetățenia poloneză din trecut, documente doveditoare a serviciului militar în unități poloneze sau cele care dovedesc condamnarea la închisoare sau deportare datorită originii poloneze).

Proiectul acordă limite largi și dovedirii legăturilor cu națiunea poloneză care pot fi dovedite prin calitatea de membru într-o organizație poloneză, dar și prin comportamentul, limba și păstrarea obiceiurilor poloneze în familie etc.

§ 11. al proiectului extinde însă cercul subiecților de drept – asemenea legii slovace – întru-cît cunoașterea limbii poloneze și asumarea identității poloneze este suficient în sine, fără alte documente doveditoare pentru statutul de subiect de drept.

Prevederile legii se aplică și copiilor sub 18 ani ale posesorului de *legitimație*.

Cercul facilităților și drepturilor este și mai larg decât cel al legii slovace, deoarece pe lângă acordarea vizei individuale pe bază de naționalitate poloneză, asigură ședere nelimitată în Polonia pentru polonezii din afara țării. În domeniul drepturilor sociale și de educație, subiecții de drept ar beneficia de drepturi similare cu cetățenii polonezi, inclusiv în privința asistenței medicale nelimitate.

Procedura oficială a eliberării *legitimațiilor* ar fi derulată de Ministerul de Externe al Republicii Polonia prin intermediul rețelei sale consulare. Organul competent pentru întocmirea și eliberarea *legitimațiilor* este consulul Republicii Polonia aflat în misiune în țara de domiciliu permanent al solicitantului. *Legitimația* este planificată să aibă valoare de *legitimație personală oficială*. În cazul respingerii cererii se poate face recurs la Ministerul de Externe.

Proiectul nu-și propune să înființeze o instituție specială și nu dispune despre modul de finanțare a transunerii legii în practică. Conform argumentației, proiectul nu presupune cheltuieli suplimentare pentru bugetul de stat.

Însumînd

Problema fragmentelor naționale de dincolo de frontiere din zona noastră nu este de importanță deosebită numai pentru Ungaria. Desigur, din cauze demografice și istorice, dimensiunea problemei diferă de la o țară la alta. Conștienți de aceste aspecte, merită să facem o analiză a reglementările în domeniu ale țărilor din zonă.

Putem concluda în final că, deși reglementările de acest tip ale țărilor din zonă se deosebesc de proiectul maghiar, ele conțin totuși suficiente elemente și principii de drept similare ca să constituie baze de referință legitime pentru o comparație.

Concluzii finale

Pentru Ungaria, ca țară-mamă, constiuie o realitate politică fundamentală faptul că dincolo de frontierele sale trăiesc în număr semnificativ maghiari. Aceste comunități maghiare de dincolo de hotare doresc să păstreze legăturile cu țara-mamă și așteaptă într-o formă sau alta sprijin pentru păstrarea identității. Ungaria va trebui să găsească o soluție demnă de secolul 21 care să fie în deplin acord cu spiritul Uniunii Europene.

În genul legislativ analizat, Legea despre Maghiarii din Țările Învecinate nu este nicidecum nouă, nici în Europa Centrală, nici în Europa Occidentală. Principiile de bază ale legii – alegerea liberă a identității, ocrotirea culturii și identității minorităților naționale – sînt în deplin acord cu textele juridice adecvate ale UE, respectiv CE. În cadrul dezbaterilor referitoare la viitorul UE nu poate fi evitată chestiunea diversității naționale și culturale. Europa viitoare trebuie să fie o Europă a comunităților, or și în acest context este importantă legea statutului deoarece contribuie la păstrarea diversității naționale și culturale ale continentului. □

Note:

1. Înființarea *Consiliului Interministerial pentru Sprijinirea Comunităților Românești de Pretutindeni* a fost decisă încă prin Legea 150/1998. Printr-o Hotărîre a Guvernului României Nr. 875/2001 a fost înființat *Comitetul interministerial pentru sprijinirea românilor de pretutindeni* ca organism consultativ, al cărui obiectiv principal este elaborarea și implementarea strategiilor și programelor de sprijinire a românilor de pretutindeni. Președinția Comitetului este asigurat de primul-ministru și este compus din ministrul informațiilor publice, ministrul administrației publice, ministrul afacerilor externe, ministrul finanțelor publice, ministrul culturii și cultelor, ministrul educației și cercetării, șeful Oficiului pentru gestionarea relațiilor cu Republica Moldova din cadrul Secretariatului General al Guvernului, directorul Direcției Radió România Internațional, președintele Fundației Culturale Române, directorul Direcției TV România Internațional, directorul general al Centrului „Eudoxiu Humuzachi”. În procesul de sprijinire a românilor de pretutindeni, un rol deosebit le revine instituțiilor ministeriale specializate cum ar fi Departamentul pentru Românii de Pretutindeni din cadrul Ministerului Informațiilor Publice sau Serviciul Românii de pretutindeni din cadrul Ministerului Educației și Cercetării. (N.red.)

Traducere de Elek Szokoly

Károly GRUBER, fost asistent în cadrul Departamentului de Studii Politice și Sociale al Colegiului Berzsényi din Szombathely, Ungaria, a urmat un stagiul de specializare la *Contemporary European Studies at Sussex European Institute, Brighton*, actualmente diplomat al misiunii Republicii Ungare din Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord. Are ca arii de interes politica postmodernă, globalizarea și regionalismul, tranziția în țările central și est-europene, colaborând și editând numeroase volume, dintre care amintim aici *From the Beginning of Reason until the End of History, Politics of Postmodernity*, în volumul editat de A. H. Price, *Security and Identity in Europe* (1998), *Európába megy-e a megye? A magyar önkormányzati rendszer az Európai Unió kontextusában, Magyar Kisebbség* (1999/1).

Károly Gruber, Pozitiv, nemzeti alapú intézkedések a kisebbségek és határon túli nemzetpolgárok identitásának megőrzésére Európában, publicat în Pro Minoritate 2001/toamna și preluat cu permisiunea autorului.

Legea statutului sau Ungaria la răspîntie

JÁNOS KIS

Legea statutului este odrasla alintată a Fidesz-ului. Dacă există ceva ce a fost făcut cu convingere de Orbán și tovarășii săi, aceasta era. Ironia soartei este că, de la accederea lor la guvernare, pentru nimic altceva nu au plătit un preț atît de mare ca pentru creația lor favorită. Dacă pierde alegerile*, printre cauzele înfrîngerii, un loc privilegiat va ocupa haosul internațional în care a fost implicată Ungaria datorită legii statutului.

Orbán și ai săi sperau, după toate probabilitățile, că Occidentul va rămîne indiferent, iar mîrîiala vecinilor poate fi ignorată. Calculul a fost greșit. Uniunea Europeană, chiar dacă cu oarecare întîrziere, s-a pronunțat categoric pentru consultarea guvernelor țărilor învecinate, iar dacă nu a fost făcută la timp, trebuia făcută barem ulterior.¹ Guvernul a fost silit astfel să accepte consultări și compromisuri. Ca să-și ascundă umilitatea înfrîngere lăsaseră legea intactă: au fost revăzute doar instrucțiunile de aplicare.² Doar că într-un stat de drept nu poate fi modificată o lege printr-o decizie guvernamentală. Încălcarea dreptului internațional a fost supralicitată astfel prin încălcarea constituției. Situația actuală este de nesuștinut. Legea statutului trebuie inevitabil modificată.³

Grupul Orbán a dorit să rezolve problema — ca și cele disputate în general — printr-o demonstrație de forță. În politica internă acest lucru este posibil — pînă în clipa schimbării lor de către electorat — dacă sînt decizi să macine contraponderea constituțională a surplusului lor de putere. În politica externă însă nu există surplus de putere în spatele politicii maghiare de forță. Eșecul fusese programat.

* Articolul a fost scris înainte de alegerile parlamentare din 2002. Coaliția FIDESZ – MDF a pierdut într-adevăr alegerile. Rămîne de demonstrat dacă cauza principală a acestei înfrîngerii a fost într-adevăr legea statutului. (N.red.)

Dacă doreau o lege a statutului, ar fi trebuit să trateze cu vecinii și încă înainte de demararea inițiativei. Dar să privim lucrurile în clar: legea care s-ar fi născut în urma tratatelor bilaterale nu ar fi fost identică cu cea de față.

Politica de forță nu este doar fenomenul colateral al acestei legi. Opinia că relația juridică dintre statul maghiar și cetățenii de limbă maghiară din țările vecine este o chestiune internă, face parte din esența ei. Dacă este așa, atunci desigur, nu ai de ce să mai întrebi vecinii. Atunci întrebarea este doar dacă guvernul maghiar este destul de puternic ca să replice vecinilor nemulțumiți: „Ungaria nu poate fi șantajată cu incitarea sentimentelor naționaliste, cu ieșiri antimaghiare.”⁴ Dacă însă nu este așa, atunci nu ajungea să fi procedat altfel cu legea statutului, ci ar fi trebuit să facă cu totul altă lege.

Voi încerca o incursiune în această chestiune. Mai întâi voi căuta să interpretez instituția de drept, adică statutul facilităților (pe scurt: statutul) creat de lege. Apoi voi analiza scopurile inițierii statutului, respectiv, dacă ele se justifică sau nu. Apoi, în ipoteza că scopurile se justifică, dacă statutul este un instrument eficace sau nu pentru realizarea lor. După aceasta voi aborda problema decisivă: chiar dacă statutul ar fi un instrument adecvat, poate fi acceptată folosirea sa, nu încalcă oare interese care trebuie respectate de statul maghiar (de orice stat)? De aici nu mai este decât un pas pînă la tragerea unor concluzii practice. Dar acest pas nu poate fi făcut decât dacă putem conveni asupra criteriilor în lumina cărora să efectuăm evaluarea rezultatelor analizei.

Deocamdată lipsește consensul necesar din gîndirea politică maghiară. Se confruntă două mari tradiții. Unul se trage din liberalism, celălalt din naționalism. Voi încerca să le fac o caracterizare și să arăt care este situația astăzi în Ungaria. Voi încerca să demonstrez că legea statutului a fost o eroare și din punct de vedere naționalist.

Cel de al treilea statut

Legea statutului stabilește cercul facilităților atribuite beneficiarilor (în majoritatea cazurilor) în calitate de subiecți de drept. Respectiv, stabilește cercul acelor care pot solicita aceste facilități în calitate de subiecți de drept. Grupul țintă este format din minoritățile maghiare din cele șase țări învecinate.⁵ Maghiarii care trăiesc în minoritate au dreptul a priori la facilități, deși pentru a putea beneficia de acest drept, trebuie să solicite „legitimația de maghiar”.⁶

Solicitantul intră în posesia legitimației pe baza unei convenții personale cu statul maghiar. El însuși își asumă statutul prin înaintarea petiției. Statul însă — și acest aspect este deosebit de important — nu deliberază de la caz la caz dacă acordă sau nu statutul. Autoritatea în cauză nu poate cumpăni: dacă cineva poate demonstra în mod convingător că este cetățean al unuia dintre statele enumerate de lege, trăiește pe pămîntul său natal și este maghiar, atunci pe numele său autoritatea este obligată să elibereze documentul doveditor al statutului.

Statul maghiar s-a obligat printr-un act unic față de fiecare maghiar care trăiește într-unul din cele șase state învecinate să elibereze „legitimația de maghiar”. Astfel, pe lângă statutul oferit de legitimație a creat un statut și mai fundamental: acela al posesorilor de „legitimație de maghiar” ca subiecți de drept. Ei înșiși decid dacă vor s-o ceară sau nu, dar dacă o cer, trebuie s-o primească. S-a creat astfel un nou subiect de drept constituțional.

Constituția Republicii Ungare recunoaște două feluri de subiecți de drept. O parte din drepturile enumerate îi privesc pe cetățenii maghiari (la ei se referă constituția când vorbește de dreptul de a se reîntoarce acasă din străinătate, că pot vota odată cu majoratul în alegerile locale și parlamentare, că pot participa la treburile publice și pot avea demnități publice ș.a.m.d.). Subiecții de drept ale celorlalte drepturi constituționale sînt „toți”, „toate persoanele”, „toți oamenii” (de exemplu, fiecare persoană are din naștere dreptul la viață, la demnitate umană, la libertate și la securitatea persoanei). Cel de al doilea statut se extinde, în afară de cetățenii maghiari, și asupra totalității cetățenilor străini sau fără cetățenie, în ipoteza căderii sub autoritatea juridică a statului maghiar.

De la schimbarea de regim fiecare guvern maghiar a depus eforturi însemnate pentru sprijinirea minorităților de dincolo de frontiere. Dincolo de inițiativele politice pe plan internațional și de tratatele bilaterale cu statele vecine, precum și de gesturi simbolice nu lipsite de importanță, această străduință s-a întruchipat în sprijinul statului prin intermediul fundațiilor publice acordat presei, editării de carte, culturii și învățămîntului maghiar de dincolo de frontiere. Adresanții acestor ajutoare erau în marea lor majoritate nu indivizii ci instituții culturale, de învățămînt, edituri. Și oricine ar fi fost adresantul, nu se putea considera a proprii îndreptățit. Trebuiau depuse aplicații, cererile fiind aprobate sau respinse în baza unei deliberări independente. Întru-cît această practică nu cunoștea persoane îndreptățite din oficiu, nu a fost necesar să se decidă asupra identității subiecților de drept. Formele tradiționale de susținere de dinainte de — dar continuîndu-și existența și după — apariția legii statutului nu a făcut necesară definirea clasei specifice a celor îndreptățiți la facilități de către donatorii acestora, care nu era nici totalitatea cetățenilor ungari, dar nici „toți oamenii”.

Legea statutului a dus la o întorsătură. Beneficiarii nu devin cetățeni maghiari, sprijinul solicitat nu servește pentru integrarea lor în Ungaria. Legea le oferă sprijin să se realizeze în calitate de cetățeni ai altui stat pe teritoriul unui altui stat. Cu toate acestea îi scoate deasupra totalității cetățenilor nemaghiari dintr-una din țările învecinate Ungariei. Posesorul „legitimației de maghiar”, dincolo de tratamentul convenit oricărui străin care calcă pe teritoriu ungar este îndruidit la obținerea diferitelor facilități; de unele din acestea pot beneficia și fără să calce pe teritoriu ungar. Printre avantajele oferite unele nu se cuvin nici măcar cetățenilor unguri.

Legea instituie astfel o a treia categorie pe lângă cetățenii ungari și „toți oamenii”. Acest lucru ridică de îndată întrebarea dacă această situație poate fi susținută fără modificarea constituției.

La prima vedere s-ar zice că: da. Constituția definește subiecții drepturilor fundamentale — subiecții acelor drepturi deci, pe care legiuitorul nu le poate da sau retrage după bunul său plac, care aparține tuturor — parțial față de oricare stat sub jurisdicția căruia cade (drepturile omului), parțial față de statul al cărui cetățean este (drepturi cetățenești). Legea statutului însă nu se referă la drepturi fundamentale ci la drepturi stabilite de o anumită legislație, conform liberei sale judecăți.

Există analogii comode: astfel și legea face referire la practica conform căreia statele acceptă prin tratate bilaterale să ofere asistență medicală de urgență cetățenilor celuilalt stat ca și cum ar fi vorba de proprii cetățeni. Și beneficiarii acestor tratate ies din cercul general al „tuturor oamenilor”, fără să devină cetățenii statului acceptant. Cu toate acestea nu credem că cercul beneficiarilor ar trebui să fie stabilit de constituție.

Numai că, prin tratate bilaterale, statele nu urmăresc sprijinirea cetățenilor celuilalt stat ci doresc să asigure propriilor cetățeni asistența medicală de urgență când aceștia se află în străinătate. Îndreptățirea străinilor la astfel de facilități nu este decât un instrument pentru servirea eficientă a intereselor propriilor cetățeni. Logica legii statului este diferită. Asemenea constituției care asigură protecția subiecților drepturilor fundamentale, legea statutului oferă un tratament privilegiat subiectului său pentru el însuși. Nu pentru că aceasta ar fi bine — în mod indirect — pentru cetățenii ungari, ci pentru că e bine pentru el însuși. Facilitățile sînt menite să servească interesele lui. Baza dreptului o constituie binele și fericirea sa.

Legea declară că, în afară de proprii cetățeni, și membrii unei altei grupări umane, și anume, locuitorii de limbă maghiară a țărilor învecinate dispun de drepturi privilegiate față de statul ungar. Drepturile se referă în general la sprijinul acordat de către stat. În ceea ce privește natura sprijinului concret, decizia aparține legiuitorului. Dar legiuitorul nu poate alege varianta neînsoțirii cu nici o facilitate a „legitimației de maghiar”; după cum nici să refuze sprijinul destinat maghiarilor de dincolo de frontiere unei părți a maghiarilor din Ardeal – să zicem –, deși sînt cetățeni români, trăiesc pe pămîntul lor natal și sînt maghiari.

Această construcție pare doar la prima vedere neobișnuită. Dreptul constituțional ungar cunoaște mai multe cazuri similare. În conformitate cu interpretarea Curții Constituționale și dreptul „la sănătatea fizică și sufletească de cel mai înalt nivel posibil” și dreptul „la securitate socială” sînt similare ca structură. Din aceste drepturi statului îi revin obligații, datorită cărora nu se poate prevala de la sarcina creării și administrării unor instituții de sănătate publică, de pensii sau de ajutor de șomaj. Natura instituțiilor și nivelul sprijinului acordat

beneficiarilor depind deja de judecata statului. Legiuitorul poate să aleagă dintre soluțiile instituționale oferite și poate să decidă ce fel de cheltuieli de sănătate sau sociale poate suporta bugetul. Dar cînd crează drepturi, își îndeplinește obligațiile ce decurg din drepturile de subiecți ai cetățenilor. Iar după instituirea acestor drepturi, toți cetățenii pot să le revendice în calitate de subiecți de drept.⁷

Logica legii statutului nu se deosebește cu nimic de acesta.

Putem conchide: legea se bazează pe acea presupunere tacită că, din punctul de vedere al statului ungar, maghiarii din țările învecinate reprezintă un al treilea statut constituțional. Din spatele presupunerii lipsește însă dispoziția constituțională.

Dar – ar putea invoca cineva –, Constituția proclamă că „Republica Ungară se consideră răspunzătoare pentru soarta maghiarilor care trăiesc dincolo de frontierele sale, și contribuie la păstrarea relațiilor acestora cu Ungaria”! Nu este suficient aceasta pentru fundamentarea constituțională a statutului maghiarilor din străinătate? Nu, nu este suficient. Prevederea definește un obiectiv constituțional. Nu spune nimic despre modul în care statul trebuie să-și realizeze obiectivul. Dacă statul ungar rămîne la modelul tradițional de sprijinire a minorităților, și atunci îndeplinește obligația susținerii maghiarilor de dincolo de frontiere. Din obligația de mai sus decurge că statul trebuie să facă ceva pentru maghiarii din afara frontierelor, nu decurge însă că și cetățenii de limbă maghiară din țările învecinate ar avea dreptul ca subiecți de drept, să fie sprijiniți de statul maghiar. Acest drept a fost recunoscut de către lege, iar acest drept – dacă majoritatea parlamentului va considera – ar trebui să fie recunoscut de constituție.

Dar acesta este aspectul, am putea spune, mai lesne de rezolvat. Modificarea constituției este de competența parlamentului ungar și poate fi rezolvat în cadrul suveranității parlamentare. Adevărata dificultate constă în faptul că legea acordă statut constituțional în cadrul autorității de drept ungar unor persoane care sînt fără excepție cetățeni ai altor state și trăiesc pe teritoriul altor state acum și în viitor. Prin crearea celui de-al treilea statut, statul maghiar își extinde autoritatea asupra unor persoane care se află simultan sub autoritatea altui stat.

Dacă așa este, aproape că am putea trece la concluzii. Propun totuși să nu sărim. Vom avea o viziune mai clară dacă analizăm mai întîi obiectivele legii, instituția juridică chemată s-o deservească, și să încercăm să evaluăm avantajele și dezavantajele previzibile.

Obiectivele legii

În preambulul legii statutului se afirmă că obiectivul este „apartenența maghiarilor care trăiesc în statele învecinate la națiunea maghiară unitară, afirmarea lor pe pămîntul natal, precum și asigurarea conștiinței identității lor naționale”.

Merită să observăm că obiectivele se susțin reciproc. Dacă maghiarii din statele vecine se vor putea afirma pe pămîntul lor natal, va descrește ritmul emigrării lor în

Ungaria (sau într-o țară terță). Dacă se va întări conștiința identității naționale, va scădea elanul asimilării către majoritate. Cele două efecte împreună vor duce la încetinirea retragerii populației de limbă maghiară a regiunii printre hotarele statului maghiar actual. Iar dacă această populație nu se va diviza în atâtea comunități maghiare câte țări îi cuprind astăzi, ci comunitățile locale își păstrează solidaritatea, atunci „națiunea unitară maghiară” se păstrează, în mare, aproximativ în limitele aceleiași patrii geografice în care a locuit înainte de divizarea statului istoric maghiar.

Corelația este valabilă și invers. Dacă maghiarii din țările învecinate sînt legați nu numai de comunitățile lor locale, ci și de națiunea maghiară mai largă, de o națiune a cărei cea mai numeroasă comunitate posedă un stat propriu, atunci își păstrează mai ușor conștiința identitară. Dacă membrii comunităților maghiare locale își păstrează conștiința identitară, și datorită acestui fapt scade asimilarea spre exterior, atunci comunitățile nu vor scădea sub pragul critic, ar putea fi capabili să-și reproducă și să-și întrețină propria intelectualitate și elitele profesionale. Iar dacă posedă o intelectualitate și o elită profesională proprie, atunci pot asigura un mediu cultural bogat membrilor săi, respectiv cresc șansele afirmării maghiarilor din țările învecinate pe pămîntul lor natal.

Nu este indiferent însă, care va fi rațiunea finală a acestui pachet de scopuri. Putem pleca de la presupunerea că țelul final îl constituie afirmarea maghiarilor minoritari – oameni în carne și oase –, să devină deci cetățeni egali ai statului în care trăiesc și să aibă șanse egale cu majoritarii la o viață împlinită. Dar se poate pleca și de la ipoteza că țelul final este păstrarea și înflorirea „națiunii maghiare unitare”. Dacă țelul final este legat de binele națiunii ca întreg, ne aflăm pe un tărîm de gîndire colectivistă. Dacă țelul final este formulat în binele indivizilor care doresc să trăiască ca maghiari, operăm într-o concepție centrată pe individ.⁸ Concepția centrată pe individ a fost adusă în gîndirea politică modernă de către liberalism. Astăzi însă nu mai este împărtășită numai de liberali. Dar adversarii liberalismului se rătăcesc ușor pe meleaguri collectiviste. Ceea ce este adevărat și despre gîndirea naționalistă. În continuare voi identifica, într-un mod oarecum simplificator, gîndirea centrată pe individ cu abordarea liberală, cea colectivistă cu abordarea naționalistă.

Atunci cînd ne punem întrebarea, dacă scopurile urmărite de lege sînt sau nu legitime, justificabile, trebuie să avem în vedere această distincție. Deoarece, dacă scopurile sînt definite în baza intereselor *indivizilor* de limbă maghiară care trăiesc în țările vecine, justificarea lor este posibilă. Dacă însă, formularea obiectivelor se va baza pe înflorirea *colectivității* naționale, justificarea este irealizabilă.

Obiectivele politice trebuie justificate nu pentru cei care oricum sînt de acord cu ele.

Discursul legitimativ trebuie să se adreseze celor ale căror interese pot fi lezate prin realizarea acestor obiective: în cazul nostru cetățeanului contribuabil ungar, care suportă costurile facilităților oferite, cetățenilor majoritari ai țărilor

învecinate și statului lor, de la care legiuitorul se așteaptă să accepte relația dintre maghiarii minoritari și statul ungar, respectiv facilitățile care provin din aceasta, înșfîșit comunității statelor democratice europene, a cărei interes este ca principiile și regulile dreptului internațional să fie respectate pe întregul continent.

Să începem cu cetățenii ungari. Ce spune argumentarea naționalistă acelui contribuabil maghiar care nu se identifică cu întreaga națiune care i-ar cuprinde și pe cei de dincolo de frontiere? Îi spune că: dacă ești maghiar, ești dator să-ți asumi sacrificii pentru națiunea maghiară unitară. Dar asta sună ca și cum ai zice: Ungaria este o țară creștină, ești dator să-ți asumi sacrificii pentru creștinătatea autohtonă. Ambele pretenții încalcă principiul neutralității concepției despre lume a statului. Celui, care își mărginește loialitatea la comunitatea cetățenilor maghiari, nu pot fi impuse obligații legale în baza ideii că există o națiune maghiară mai largă, și s-ar cădea să se identifice cu aceea. Avem dreptul la alegerea liberă a identității: ceea ce nu constă numai din faptul că ne declarăm sau nu maghiari, ci și din acela că, în calitate de maghiari, ne atașăm comunității cetățenilor maghiari sau la cea a națiunii ce transgresează frontierele.

Argumentarea liberală îi zice contribuabilului maghiar: s-ar putea ca legăturile tale să nu depășească frontierele statului ungar. Dar ia te rog în seamă că frontierele nu au fost trasate pe baza alegerii locuitorilor regiunii noastre. Nu aceia au ajuns dincoace de frontieră care au ales Ungaria, și nu aceia au căzut dincolo care au ales România, Cehoslovacia etc. Și tu ești maghiar, și ei sînt maghiari, dar tu ai avut noroc, ei nu. Ei plătesc prețul fărîmîțării Ungariei de odinioară — și în locul tău. Dacă așa este, atunci statul maghiar — statul tău — nu este responsabil numai pentru tine; poartă o răspundere și pentru ei. Este dator să depună eforturi pentru ca a fi maghiar de dincolo de frontiere să nu fie un handicap, ca maghiarul minoritar să poată avea o viață plină la fel ca tine. Și în numele tău — în numele comunității cetățenilor maghiari — poartă această răspundere. Această observație este compatibilă cu principiul neutralității concepției despre lume.

Cetățenilor majoritari din statele învecinate argumentația naționalistă le spune: națiunea maghiară era una și indivizibilă înainte de divizarea statului ungar. Are dreptul să-și păstreze unitatea și peste frontierele statale. Noi am acceptat frontierele, tu trebuie însă să accepți ca statul maghiar să atribuie drepturi maghiarilor din țara ta în scopul păstrării națiunii. Această logică nu poate fi acceptată nici măcar de acel român sau slovac care nu numai că nu ar este naționalist antimaghiar, dar îi recunoaște pe maghiarii care trăiesc în patria sa drept cetățeni egali cu el însuși. De ce ar avea dreptul întreaga națiune maghiară la supraviețuirea transfrontalieră? — s-ar putea întreba. Dacă maghiarii care constituie împreună cu mine un singur stat își limitează legăturile la comunitatea maghiară de aici (după cum francezii din Elveția sau Belgia nu se identifică cu „națiunea franceză unitară”), ce fel de drept îi revine „națiunii maghiare unitare” ca să înființeze instituții care să funcționeze pe teritoriul statului meu numai pentru a-și extinde aria

loialității sale? Demonstrează-mi că aceasta ar servi binele concetățenilor mei de limbă maghiară.

Gîndirea liberală argumentează tocmai cu interesele cetățenilor maghiari din statele învecinate. Le spune cetățenilor aparținînd majorității: maghiarii care trăiesc aici sînt cetățenii aceluiași stat ca și voi, le revin deci aceleași drepturi. Le revine dreptul ca să nu sufere discriminări în patria voastră comună numai pentru că sînt maghiari. Or, statutul de minoritar constituie un handicap; prin eliminarea discriminărilor fătîșe nu se șterge automat acest dezavantaj; ca minoritarii care trăiesc împreună cu voi să beneficieze de șanse egale fără ca pentru aceasta să fie obligați să-și abandoneze legăturile speciale cu minoritatea, starea defavorizată din pornire trebuie compensată. Voi înșivă trebuie să acceptați niște sacrificii pentru aceasta, nu puteți să vă opuneți ca și statul maghiar să-și asume partea care-i revine.

În cele din urmă, și comunitatea statelor democratice poate fi abordat doar de argumentația liberală, și nu de cea naționalistă. Dreptul internațional recunoaște minoritățile naționale, etnice; recunoaște că statutul de minoritar conține a priori dezavantaje care nu pot fi compensate în toate cazurile prin sistemul drepturilor individuale – într-un cuvînt, recunoaște că ocrotirea minorităților necesită și instrumentariul drepturilor colective. Dar prin aceasta colectivul minoritar nu devine subiect de drept asemenea indivizilor. Drepturile individului trebuie ocrotite pentru că sînt importante pentru el însuși, pentru ca omul să-și poată conduce viața în mod liber, în demnitate și în egalitate cu ceilalți. Colectivitățile însă trebuie înzestrate cu drepturi nu pentru ele însele, ci – dacă este justificat –, pentru ca membrii lor, oameni din carne și oase, să-și poată trăi viața în libertate, demnitate și egalitate cu ceilalți. Comunitatea statelor democratice nu recunoaște drepturi colective dincolo de aceasta; nu acceptă argumentări care apelează la interesele colectivităților naționale în sine.

Evaluarea obiectivelor

Dintre cele trei variante, cea de a doua poate fi interpretată cel mai ușor. Maghiarii rămași în afara granițelor Ungariei trăiesc starea minoritarilor; indivizii minoritari au dreptul la șanse egale de afirmare cu concetățenii majoritari; pentru aceasta dezavantajele a priorice trebuie compensate; în această misiune și țara-mamă poate să-și asume o responsabilitate în limitele respectării suveranității statului în care trăiește minoritatea în cauză. Acest scop poate fi denumit obiectiv *compensatoriu*.

Varianta a treia, cea a „asigurării conștiinței identității naționale”, de asemenea poate fi relativ ușor interpretată. Faptul că cineva este de limbă maternă și cultură maghiară, nu înseamnă neapărat că se identifică ca maghiar. Identificarea însăși nu este ceva lipsit de nuanțe, ori da, ori ba, poate avea grade diferite. Or, statutul de minoritate polarizează mulțimea celor de aceeași limbă și cultură. Unora le

provoacă o nevoie identitară deosebit de puternică, îndrjită; cu cît este mai mare presiunea asupra minorității, cu atît este mai aprigă. Altor le provoacă o stare de incertitudine. Ei sînt mult mai ușor asimilabili de populația majoritară, sau cel puțin depun mult mai puține eforturi împotriva asimilării copiilor lor. Această divizare amenință partea mai conștientă a minorității pentru că slăbirea continuă a acestui labil cerc exterior demoralizează comunitatea rămasă și deteriorează condițiile demografice ale existenței minoritare plene. Poate veni vremea cînd minoritatea scade sub pragul critic, ori în această situație nu va mai putea avea universitate chiar dacă nu este împiedicat de statul majoritar, nu va putea avea proprii avocați, medici, economiști chiar dacă membrii săi nu mai sînt victimele discriminărilor, nu va mai putea susține teatre proprii chiar dacă va dispune de resurse financiare. Alegerea dintre păstrarea identității minoritare și asimilarea la majoritate constituie dreptul fundamental al indivizilor și familiilor; amestecul în această chestiune nu ar fi admisibil chiar dacă ar exista mijloace. Dar prin mijloace libere de constrîngere poate fi stimulată fortificarea conștiinței minoritare frînînd scăderea drastică a populației minoritare, îmbunătățind astfel șansele celor care aleg păstrarea identității. Acest obiectiv ar putea fi numit *al ocrotirii identității*.

Nuca cea mai dură o constituie interpretarea primei variante a obiectivelor formulate în preambul (legea dorește să asigure „apartenența maghiarilor din statele învecinate la națiunea maghiară unitară”). Conform vocabularului Fidesz, aceasta înseamnă politică națională. Scopul *politicii naționale* însă, poate avea sensuri diferite după cum interpretăm sintagma „națiune maghiară unitară”.

Într-una din interpretări, sintagma „națiune maghiară unitară” face referire la o comunitate lingvistică și culturală. Definește totalitatea celor care-și asumă limba maghiară ca limbă proprie, cultura maghiară ca și cultură proprie, istoria maghiară ca istorie proprie, și care pe această bază se identifică pe sine și pe ceilalți ca maghiari. În această interpretare unitatea națiunii maghiare înseamnă că purtătorii limbii și culturii maghiare, dispersați geografic și politic (maghiarii din România, Slovacia etc.), se consideră ca făcînd parte din totalitatea maghiarilor din regiune. Altfel spus, deși iau naștere în mod inevitabil comunități maghiare locale – deci, să zicem că maghiarii din România constituie o comunitate distinctă în cadrul populației maghiare a zonei mai extinse –, acestea nu înlocuiesc comunitatea de ansamblu, ci doar diversifică relația față de aceasta. Cine se consideră maghiar din Ardeal se identifică totuși cu întreaga maghiarime din zonă. Obiectivul formulat în prima alternativă, interpretat astfel, înseamnă ca legea să frîneze asimilarea exterioară și să fortifice loialitățile orientate spre întreaga populație maghiară – unitară din punct de vedere lingvistic și cultural. Acest obiectiv poate fi numit: obiectivul *păstrării națiunii culturale*.

Într-o altă citire, „națiunea maghiară unitară” înseamnă nu numai o formațiune culturală, ci și una politică. Într-o astfel de interpretare unitatea națiunii maghiare

nu mai este doar de natură lingvistică și culturală. Chiar dacă această populație se simte oarecum unită „sufletește”, acest motiv nu este suficient pentru a constitui o națiune unitară, „națiunea maghiară unitară” devine o realitate doar dacă unitatea devine și politică. Problema o constituie, în această citire, divizarea politică a națiunii maghiare. Și nu numai indirect, prin dezavantajele statutului de minoritar, ci și direct, întru-cît națiunea și statul său sînt, chipurile, inseparabile.

Interpretarea politică a sintagmei „națiunii maghiare unitare” presupune o relație de drept public între maghiarii din regiune și statul teritorial ungar. Această relație nu este creată de către lege prin extinderea autorității teritoriale a statului ungar. Relațiile de drept public sînt create cu persoane, independent de faptul că autoritatea statului ungar se extinde asupra lor sau nu. Și prin aceasta, maghiarii din zonă ajung în relație de drept public și între ei. Legea supune aceleași categorii juridice pe maghiarul din Slovacia, România, Ucraina, Iugoslavia, Croația și Slovenia: toți posedă dreptul să ceară și să obțină statul de maghiar de dincolo de frontiere. Ceea ce îi leagă – și acesta este cel de-al doilea specific al citirii sintagmei „națiunii maghiare unitare” dezbătute aici – este relația juridică față de statul ungar. Națiunea culturală nu are centru; membrii ei care trăiesc în diferite țări nu se conectează neapărat prin Budapesta. Centrul națiunii de drept public este Budapesta, focusul său este statul ungar. Obiectivul creării unei astfel de structuri de drept public l-aș numi obiectivul creării *unității naționale politice*.

Nu reiese în mod univoc nici din textul legii, nici din dezbaterile din jurul său, care dintre lecturi corespunde intențiilor legiuitorului. Cînd primul ministru român i-a cerut lui Orbán Viktor să ștergă din preambul printre altele sintagma „națiunii maghiare unitare”, răspunsul a fost că este inutil, întru-cît „legea se bazează pe concepția culturală a « națiunii », maghiarii care trăiesc în statele învecinate se consideră aparținători ai limbii și culturii maghiare, fără ca aceasta să însemne o relație politică cu țara mamă.”⁹ Cînd însă același Orbán Viktor interpretase legea pentru publicul autohton, formulase în cu totul alt spirit: „De optzeci de ani așteptăm să poată fi creată și o legătură juridică între părțile dezmembrate ale națiunii maghiare. Să fie creată din nou o legătură dincolo de cele sufletești.”¹⁰

Obiectivul ocrotirii națiunii culturale poate fi tradus în limbajul intereselor individuale; poate fi interpretat și ca instrumentul care servește binele indivizilor minoritari. Dacă locul identității naționale maghiare ar fi preluat de mai multe identități minoritare maghiare, atunci probabil că fiecare minoritate separat ar rezista mai greu la presiunea asimilatorie, ceea ce ar îngreuna situația acelor care ar dori să trăiască ca maghiari în patria lor proprie. Am omis pînă acum un alt tip de interes individual. Pentru mulți este important în sine ca comunitatea cu care se identifică să nu se mărginească la minoritatea maghiară locală, ci să cuprindă întreaga populație de limbă și cultură maghiară. Față de obiectivele urmărite pînă acum acest lucru ar putea oglindi și interesele unor oameni care nu sînt minoritari

– adică a unor cetățeni ai statului ungar. Și ei pot să dorească ca națiunea culturală maghiară să se extindă la întreaga populație de limbă maghiară a regiunii, să se identifice deci cu o comunitate care se extinde în toate direcțiile peste frontierele statului ungar.

După opinia mea, dorința identificării cu „națiunea maghiară unitară” este o dorință de apreciat; cel care așteaptă de la statul ungar să-l sprijine în realizarea acestui deziderat, nu dorește un lucru imposibil sau inacceptabil. Dar există o diferență semnificativă între interesul său și interesul persoanei care datorită statutului său de minoritar se află într-o situație defavorizată. Pentru cel care ar dori să vadă o națiune unică în comunitățile de limbă maghiară derivate din națiunea unitară de odinioară, constituie o traumă să vadă că națiunea sa se fărâmițează și se restrânge. Dacă statul său depune eforturi ca toți cei cu care el dorește să se identifice să formeze într-adevăr o națiune, îi servește *binele*. Dar nu poate fi susținut că i-ar apăra *dreptul*. Nu există un drept conform căruia toți cei ai căror strămoși au format o națiune culturală cu strămoșii noștri să dorească să formeze o națiune culturală cu noi și astăzi (după cum nici adepții tîrziei ai ideii națiunii germane mari nu au dreptul să-i includă pe austriecii de astăzi în „națiunea germană unitară”). Interesele lipite de drepturi oferă o legitimare puternică scopurilor legate de ele: ele cedează doar în fața unor interese contrarii, de asemenea puternice. Interesele nelegate de drepturi oferă o legitimare firavă; trebuie să se încline chiar și în fața unor interese opuse relativ slabe.

Atît despre legimarea obiectivului ocrotirii națiunii culturale. Poate fi justificat în mod asemănător și țelul unificării politice a națiunii? Indiscutabil că, dacă fiecare maghiar este legat de statul ungar prin fire juridice și politice, atunci păstrarea conștiinței de maghiar pentru fiecare este mai ușoară. Crearea legăturilor politice și juridice presupune însă altceva decît ocrotirea națiunii culturale. În scopul dăinuirii națiunii culturale se poate acționa și fără a se pune sub semnul întrebării suveranitatea statelor învecinate într-un fel sau altul. Despre programul unificării politice nu se poate afirma acest lucru.

Statul ungar nu poate crea relații de drept public cu cetățeni ai altor state care trăiesc pe teritoriul acestora fără acordul prealabil al statului respectiv. Dacă totuși o face, atunci procedează astfel nu pentru că era necesar pentru ajutorarea oamenilor respectivi, ci era necesar pentru modificarea propriei poziții. Ei pot fi ajutați – ba tocmai atunci pot fi ajutați –, dacă se obține acordul statelor învecinate pentru crearea instituției juridice care le afectează suveranitatea.

Scrisesem mai de vreme că multă lume ar dori să aparțină corpului națiunii culturale maghiare, și că aceasta este o dorință ce poate fi apreciată. Probabil există mulți care ar prefera să aparțină națiunii maghiare unificate politic. Dorința lor să nu fie legitimă? Ba da, cu condiția ca „reunificarea națională politică” să aibă loc cu acordul statelor învecinate. Dacă dorim însă ca statul maghiar să

efectueze „reunificarea națională politică” ca o problemă internă, răspunsul este: această dorință nu numai că oferă o legitimare *slabă* legii statutului, ca o dorință a apartenenței la națiunea culturală unitară – această dorință nu oferă *nici o* legitimare. Este pur și simplu de nesusținut.

În definitiv, nu există stat în vecinătatea noastră care să accepte în mod voluntar „reunificarea politică a națiunii maghiare”! Morala nu este însă că succesul poate fi obținut doar în fața faptului împlinit. Morala este că nu ar fi fost voie să se pună pe ordinea de zi obiectivul reunificării politice a națiunii.

Înainte să trecem la argumentarea acestei afirmații însă, să încercăm să analizăm dacă pentru obținerea celorlalte obiective crearea statutului este sau nu un instrument legitim.

Instrumentul: avantaje și dezavantaje

Dacă obiectivele unei instituții sînt legitime atunci legitimitatea propriu-zisă a instituției depinde de eficiența cu care servește aceste obiective, și dacă nu lezează în acest timp alte interese pe care statul ar fi obligat să le respecte. Să vedem deci, dacă soluția statutului asociat cu „legitimația de maghiar” este sau nu un instrument eficient. Există speranța unor avantaje prin instituirea statutului și trebuie să ne așteptăm la efecte secundare negative? Încep cu avantajele.

Statul – indiferent că este statul maghiar sau statul minorității respective – îi poate sprijini pe maghiarii minoritari în două feluri. Una dintre posibilități constă în alocarea ajutoarelor unor organizații non-guvernamentale, persoane juridice, care fie că distribuie mai departe sumele respective, fie că le utilizează direct. Cealaltă posibilitate este ca ajutoarele să le parvină beneficiarilor, persoane în carne și oase (eventual familii) fără intermedierea organizațiilor. Calea indirectă este inevitabilă: există nevoi ale minorităților care nu pot fi satisfăcute decît în condiții organizate – realizarea acestora nici nu poate fi imaginată prin ajutoare acordate indivizilor. Astfel, la finanțarea școlilor minoritare, instituțiilor de învățămînt superior, bibliotecilor, teatrelor se poate contribui doar parțial prin sprijinirea elevilor, cititorilor, spectatorilor. Cu toate acestea, poate exista și necesitatea unor ajutoare ale căror destinatari sînt indivizii sau familiile. În aceste situații, intercalarea organizațiilor ar putea avea repercusiuni negative. Pe de o parte există foarte mulți oameni la care pur și simplu nu se poate ajunge prin organizațiile intercalate. Pe de altă parte, chiar dacă reușesc să-i ajungă, intermediarii își pot folosi poziția să aleagă după bunul lor plac printre solicitanți; pot avantaja propria clientelă. Acestea sînt dezavantaje serioase și binecunoscute; ele pot fi eliminate dacă statul oferă ajutorul respectiv în mod direct individului care îl poate solicita în calitate de subiect de drept.

Raționamentele de pînă acum sînt valabile atît pentru ajutoarele compensatoare ca și cele care țintesc păstrarea identității. Există încă un argument care se referă

în mod expres la cea din urmă. Cel care își pierde siguranța identitară – ba chiar și cel care nu – are nevoie de o fortificare simbolică. Iar statutul nu este doar un instrument tehnic juridic în scopul aplicării facilităților, ci totodată un gest simbolic. Cine obține „legitimația de maghiar”, își fortifică într-un fel atașamentul național. Într-o situație ideală – în care recurg mulți la această legitimație dintre cei labili din punct de vedere identitar –, legea poate contribui în mod substanțial la fortificarea identității maghiare.

Atît deocamdată despre posibilele avantaje. Să vedem acum dezavantajele.

Ele toate se ramifică din aceeași tulpină. Statul își leagă subiectul de comunitatea culturală maghiară nu la modul general, ci la statul maghiar, nu cu fire „spirituale” ci cu legături juridice. După cum scrie Németh Zsolt, secretar de stat la externe: „legitimația de maghiar” este „un document public, a cărui completare înseamnă că statul ungar își asumă o relație comună cu maghiarul de dincolo de frontiere. Personal cu el. La fel de personal ca și cu proprii cetățeni.”¹¹ Acest lucru trezește în mod inevitabil îngrijorare în cetățenii majoritari și conducătorii acelor state asupra cetățenilor cărora se extinde efectul legii. Iar îngrijorările, suspiciunile și îndoilele amenință cu numeroase efecte secundare nedorite.

Se amplifică neîncrederea față de minoritate pe scenele vieții cotidiene. Antimaghiarismul politic primește o nouă infuzie. Organizațiile maghiare vor fi nevoite să treacă în defensivă, spațiul lor de manevră restrîngîndu-se.

Se deteriorează și posibilitățile de acțiune ale statului maghiar. Guvernele maghiare din totdeauna pot contribui la afirmarea minorităților de dincolo de frontiere nu numai prin gesturi simbolice și ajutoare materiale. Îndrăznesc să afirm că nici măcar nu acestea sînt instrumentele cele mai importante. Cheia rezolvării situației minorității se află în mîna statului pe teritoriul căruia minoritatea trăiește. Însăși majoritatea sacrificiilor inevitabile trebuie suportate de statul respectiv –, respectiv de cetățenii săi. Statul maghiar poate ajuta în primul rînd prin convingerea statelor învecinate să respecte drepturile minorităților, să contribuie la respingerea retoricii naționaliste, să trateze organizațiile minoritare ca parteneri. Aceste țeluri pot fi atinse în două feluri. În mod direct, printr-o inițiativă de parteneriat cu vecinii; încheiînd tratate bilaterale prin intermediul cărora se obligă la respectarea drepturilor minorității. Iar indirect, prin faptul că ține trează cauza protecției minorităților în cadrul forumurilor internaționale, contribuie la dezvoltarea principiilor de drept referitoare la aceasta, și insistă să fie monitorizată respectarea acestor principii de comunitatea statelor democratice – în primul rînd europene – mai ales în acele țări unde trăiesc (și) maghiari.

În primul deceniu al republicii democratice, guvernele maghiare au avut rezultate frumoase în ambele domenii, chiar dacă nici pe departe nu au reușit să obțină ceea ce minoritățile aveau nevoie. Legea statutului a reușit să strice pozițiile

statului maghiar pe ambele planuri. A provocat dezaprobarea Uniunii Europene. A perturbat relațiile cu acele state vecine – România și Slovacia – în care trăiesc cei mai mulți maghiari. Guvernul maghiar a fost nevoit să treacă în defensivă, să recurgă la explicații, la concesii ulterioare. Printre altele și la unele care depășesc simpla retragere a unor articole. Declarația comună Orbán-Năstase spune de exemplu, că Republica Ungară va putea acorda ajutoare organizațiilor maghiare din România numai după anunțarea prealabilă și aprobarea autorităților române.¹² O astfel de limitare este fără precedent după 1989. Pe de altă parte, a slăbit poziția statului maghiar față de instituțiile europene. Între 1990 și 2001 am fost mereu inițiatori în domeniul politicii minoritare iar vecinii noștri se aflau sub presiune, ei fiind nevoiți să dea explicații și să cedeze. Acum guvernul nostru trebuie să dea explicații și să facă concesii.

Avantajele sperate din partea legii trebuie comparate cu aceste dezavantaje. Folosele așteptate din partea facilităților create de „legitimația de maghiar” nu par a fi deosebit de importante. O parte a facilităților – cele legate de dreptul la muncă și la asistență medicală – nu contribuie la păstrarea limbii materne și culturii maghiare, nici la ocrotirea relațiilor cu Ungaria, și nici nu sînt semnificative. Dacă le punem de-o parte, rămîn gratuitatea folosirii bibliotecilor, reduceri la intrarea în muzee, facilități de călătorie în Ungaria, ceva sprijin financiar familiilor ai căror copii frecventează școlile maghiare pe pămîntul lor natal. Un bilanț destul de modest. Un avantaj mai semnificativ l-ar constitui efectul stimulatîv al conștiinței identitare prin simpla posesie a legitimației – cu condiția să fie solicitată de mulți dintre cei cu identitate oscilantă. Dar în atmosfera înveninată care s-a creat, tocmai acest lucru devine improbabil. Într-o atmosferă de suspiciune și ostilitate solicitantul legitimației poate avea sentimentul că își asumă un risc – și după toate probabilitățile tocmai aceia se vor abține de la solicitarea legitimației care ar avea cea mai mare nevoie de ea pentru fortificarea identității. Se poate întîmpla ca „legitimația de maghiar” să nu diminueze, ci dimpotrivă să accentueze și să scoată în evidență în mod simbolic divizarea comunității minoritare: vor poseda legitimație cei care își asumă cu îndîrjire identitatea de maghiar, ceilalți preferînd să evite identificarea deschisă cu comunitatea maghiarilor.

Balanța nu poate fi numită nicidecum pozitivă. Și nu am cercetat încă de mai aproape chestiunea, dacă legiuitorul a comis doar o eroare tactică, a fost doar lipsit de tact prin indiferența față de sensibilitățile vecinilor, sau a lezat interese care se află sub protecția dreptului internațional.

Conform poziției oficiale a guvernului Orbán, interesele statelor vecine nu au fost lezate. Legea, susțin dînșii, nu are efecte extrateritoriale. Statul maghiar acordă pe teritoriul propriu facilități maghiarilor care trăiesc în țările vecine; aceasta este o chestiune internă maghiară, nu privește alte state.¹³

Sînt nevoit să afirm că acest lucru nu este adevărat.

Legea și suveranitatea statelor vecine

Posesorul „legitimației de maghiar” poate beneficia de o parte a facilităților oferite de legea statutului la locul de domiciliu.¹⁴ Iar mai departe, referitor la modul de obținere a legitimației, legea spune că guvernul Republicii Ungare recunoaște calitatea de organizație de recomandare uneia dintre organizațiile care activează în țara respectivă ca „reprezentantă a comunității naționale maghiare”.¹⁵ Organizația de recomandare din perspectiva propriului stat este o formațiune de drept privat, din perspectiva statului maghiar însă este autoritate.

Dar să presupunem că Parlamentul Ungar anulează facilitățile de care să se beneficieze pe pământul natal, iar procedura eliberării legitimațiilor va fi de la primul pas de competența autorităților din Ungaria. Nici atunci nu poate fi afirmat cu bună credință că legea nu aduce atingere autorității statelor învecinate. Din totalitatea cetățenilor legea definește un cerc – a celor de naționalitate maghiară și aparținătorii lor –, care numai datorită acestei definiții obțin dreptul de statut în Ungaria, iar dacă această înregistrare a avut loc, beneficiază de diferite facilități. Autoritățile ungare sînt împuternicite să culeagă și să stocheze informații despre locuitorii unei țări vecine, respectiv despre cei care solicită luarea în evidența statutului. Dispune eliberarea unei legitimații cu funcție de document de identitate, atribuite unei anumite părți a locuitorilor țării vecine. Aceste măsuri ar necesita acordul statului respectiv, chiar dacă ar fi adevărat că procedura s-ar desfășura de la un capăt la altul pe teritoriul statului ungar.¹⁶

Dar ce reiese din aceasta? Unul dintre răspunsurile posibile este că nici un stat nu poate să dispună în cauze care aparțin autorității altui stat. O astfel de măsură este considerată încălcare a suveranității, fiind interzisă de dreptul internațional. Legea statutului a încercat un lucru din capul locului inacceptabil.

Conform răspunsului alternativ nici un stat nu poate dispune în mod *unilateral* în cazuri care aparțin autorității altui stat. Dar orice stat poate împuternici orice alt stat, ca să dispună în chestiuni aparținînd propriei autorități. Suveranitatea unui stat nu poate fi încălcată de *alt* stat.¹⁷ Dar orice stat își poate limita *propria* suveranitate, fie în favoarea comunității mai largi ai statelor, fie a unei instituții supranaționale, fie a unui alt stat. Pentru primul tip de autolimitare, un exemplu bun este integrarea în Uniunea Europeană. Pentru cel de al doilea este recunoașterea autorității Tribunalului Internațional de sub egida Adunării Generale ONU. Cel de al treilea este exemplificat prin convenția care împarte controlul asupra ordinii interne a Irlandei de Nord între autoritatea Marii Britanii și Republicii Irlanda.

Ar fi greu de contestat că răspunsul, conform căruia suveranitatea nu poate fi limitată în nici un fel, nici măcar cu acordul voluntar al statului suveran, este eronat. Drepturile suverane ale statelor cuprind și dreptul limitării voluntare a suveranității. Una dintre particularitățile cele mai spectaculoase ale istoriei post-belice este că statele acoperă lumea cu o rețea tot mai întinsă și mai deasă de

instituții și comunități supranaționale, create prin autolimitare voluntară. Deși acordul poate fi în principiu retras, tendința este practic ireversibilă. Și cu cât ne asociem la mai multe organizații internaționale cu vecinii noștri, cu atât cresc șansele să ne limităm reciproc suveranitatea și în relațiile bilaterale.

Deci, pe de o parte, suveranitatea poate fi limitată, pe de altă parte ea nu poate fi limitată din afară printr-o decizie unilaterală. Statutul juridic al minorității maghiare din țările vecine nu poate fi modificat de Parlamentul de la Budapesta – exceptând situația în care legea respectivă este în acord cu prevederea unui tratat bilateral sau este adoptată în conformitate cu împuternicirea prealabilă a unei înțelegeri bilaterale.

Primăvara trecută, cu mult înainte de izbucnirea polemicilor maghiaro-române și maghiaro-slovice, cu mult înaintea raportului critic de țară al UE, scrisesem că dacă legea statutului s-ar naște pe baza unui acord prealabil al statelor învecinate, asta i-ar liniști pe vecinii noștri. Ar reconfirma mesajul tratatelor de bază prin care Ungaria, fără gânduri dosnice, acceptă status quo-ul. Dacă însă – ceea ce atunci devenise deja evident – legea se va naște printr-un act unilateral, fără consultarea statelor învecinate, gestul îi va provoca. Mesajul va fi: orice s-ar afla în tratatele de bază, Ungaria nu s-a consolată cu pierderea teritoriilor de odinioară. Prima variantă este acceptată de dreptul internațional, cea de a doua este interzisă. Cu toate acestea a fost aleasă varianta interzisă. Este motivul pentru care Ungaria, pentru prima oară după 1990, se află într-o serioasă criză de politică externă.¹⁸

Statul ungar se află în fața unei răspîntii. Dacă va continua drumul deschis de legea statutului, se va izola complet în cadrul regiunii și riscă integrarea noastră în Uniunea Europeană. Dacă nu dorește acest lucru, trebuie să se reîntoarcă pe drumul trasat de tratatele de bază.

Pentru liberalii maghiari aceasta este o evidență. Nu ar fi inacceptabil nici pentru socialiști, deși au votat legea statutului, dar au atacat vehement acordul Orbán-Năstase – în timp ce s-au alăturat susținătorilor legii.¹⁹ Eu susțin însă mai mult decît atât. După opinia mea înșiși naționaliștii cît de cît raționali trebuie să ajungă la aceeași concluzie. Acest lucru nu cred că se va întîmpla înainte de alegeri, ba nici chiar după alegeri nu imediat. Este nevoie de timp ca dreapta naționalistă să poată prelucra experiența amară a legii statutului. Nu e sigur că va reuși. Dar ar avea toate motivele s-o facă.

Colaborare sau izolare

Politica externă maghiară de după 1989 are două axiome solide. Cine se opune oricăreia din ele, se autoelimină din categoria factorilor politici capabili de guvernare. Prima sună astfel: după prăbușirea sistemului mondial sovietic Ungaria nu are altă alternativă decît să se alăture comunității statelor democratice. Am fost admiși în Consiliul Europei, am intrat și în NATO, trebuie să facem totul ca – în

condiții cât se poate de avantajoase – să ne integrăm în Uniunea Europeană. Cea de a doua axiomă derivă din prima. Noii noștri aliați nici nu vor să audă de modificarea frontierelor Ungariei. Înainte de izbucnirea războaielor din Iugoslavia dreapta ungară putea să se amăgească o vreme cu iluzia că disoluția unora dintre statele învecinate ar putea constitui un punct de plecare pentru un nou tratat de pace. După 1992 nu mai poate crede nimeni așa ceva. Orice guvern ungar trebuie să pornească de la principiul că frontierele date sînt indiscutabile.

Dacă situația internațională nu se modifică în mod substanțial – fie prin apariția unui nou centru de putere capabil să echilibreze influența democrațiilor occidentale, fie prin închiderea porților uniunii în fața Ungariei –, Ungaria nu poate avea un guvern care să pledeze pentru revizuirea frontierelor.

Din punct de vedere liberal, aceste evoluții sînt favorabile. Liberalii nu cred că o nouă modificare a frontierelor fixate acum opt decenii ar duce la o soluție liniștitoare. Imediat după 1920 speculațiile despre trasarea unor hotare mai juste puteau avea încă sens. Această șansă a fost distrusă de faptul că motorul revizuirii frontierelor devenise Germania nazistă; că Ungaria a recăpătat din mâinile lui Hitler acele părți ale teritoriilor pierdute care puteau fi revendicate; și că datorită acestui fapt Ungaria a devenit aliata lui Hitler în războiul ce a urmat. Conform poziției liberale astăzi, la optzeci de ani după stabilirea frontierelor, putem spera la o soluție echitabilă în chestiunea maghiară numai pe baza recunoașterii sincere și serioase a status quo-ului. Din asta nu reiese doar faptul că renunțăm la realipirea teritoriilor pierdute. Nici măcar faptul că recunoaștem autoritatea suverană a statelor vecine asupra acestor teritorii. Ci reiese că, pe maghiarii care trăiesc acolo îi considerăm nu numai maghiari – legați astfel de noi –, ci, de exemplu, și cetățeni ai României – aparținînd în această calitate și totalității cetățenilor de acolo. Și dacă așa este, atunci situația maghiarilor căzuți sub autoritatea statelor învecinate poate fi îmbunătățită în mod durabil și just într-un singur fel: devenind membri cu drepturi egale ai comunității cetățenilor patriei lor.

Ceea ce înseamnă totodată, că dacă doresc, pot deveni membri cu drepturi egale ai comunității constitutive de stat în calitate de maghiari. Întru-cît o minoritate nu poate fi într-o poziție de start egală cu o majoritate fără să beneficieze de o serie de facilități instituționale și materiale, pentru ca minoritatea maghiară să fie acceptată de majoritate în calitatea lor de concetățeni maghiari, trebuie să accepte și sistemul facilităților și instituțiile corespunzătoare. Pentru acceptarea calității de concetățean nu poate constitui un obstacol faptul că minoritatea respectivă aparține totodată unei națiuni culturale mai largi sau că are legături speciale și cu o altă țară.

Toate acestea nu stabilesc decît condițiile în care cetățenii maghiari ai statelor învecinate să poată deveni într-adevăr concetățeni ai indivizilor majoritari, scopul propriu-zis – includerea maghiarilor în comunitatea cetățenilor – nu este anulat. Or pentru aceasta, atît coerența internă a comunităților minoritare maghiare, cît și

legăturile lor transfrontaliere trebuie ocrotite în așa fel încât să înlesnească, nu să împiedice celălalt obiectiv de perspectivă: ca maghiarii minoritari să descopere în țara în care trăiesc o patrie, iar în membri majoritari, niște concetățeni.

Așa arată rezolvarea chestiunii maghiare în concepție liberală. Cheia rezolvării în această concepție se află în apropierea de majoritate și clădirea tenace a încrederii.

Sînt de acord, că nu este ușor să te identifici din punct de vedere sentimental cu această poziție. Problemele de astăzi ale maghiarilor minoritari sînt înrădăcinate în dictate de pace nedrepte. În perioada interbelică, în toate statele învecinate, minoritatea maghiară era considerată element marginalizabil și era discriminată în aproape toate domeniile vieții. În anii comunismului a fost victima unei politici de asimilare sistematică. Odată cu prăbușirea sistemului mondial sovietic s-au deschis posibilități deosebite în fața autoorganizării, pe de o parte partidele maghiarilor au devenit factori politici, în unele locuri devenind parteneri în coaliții de guvernare, pe de altă parte, în vacuumul ideologic creat prin dispariția comunismului, peste tot a pătruns naționalismul militant al cărui țintă naturală era etnia maghiară. Nu este de mirare că politica de apropiere este greu de interiorizat pentru multă lume. Ei livrează publicul natural al gândirii naționaliste maghiare.

În proiectul naționalist minoritatea se organizează într-un corp distinct în cadrul statului; nu se asociază cu organizațiile majorității și mai ales nu se reprezintă în nici o guvernare; ofenselor le răspunde prin strîngerea rîndurilor; nu își caută patria politică acolo unde trăiește, ci visează să-și regăsească o patrie maghiară virtuală. În loc de colaborare, optează pentru izolare, închidere în comunitatea maghiară minoritară și reintegrarea comunității minoritare, structurate spre interior, în națiunea istorică maghiară – acesta este viziunea în care raționează cei care resping politica apropierii.

Închiderea și izolarea reproduc tensiunile dintre majoritate și minoritate. Dar cel care consideră reclădirea încrederii lipsită de orice speranță, obținerea drepturilor bazată pe colaborare imposibilă, nu acceptă că ostilitatea interetnică ar trebui să fie neapărat un lucru rău. Pornește de la ideea că succesul poate fi obținut numai prin luptă; statul majoritar nu cedează decît în situație de forță. Ori pentru aceasta trebuie să accepți confruntarea și sacrificiile ce o însoțesc.

La nivelul politicii guvernamentale oficiale, politicii liberale îi corespunde procesul demarat prin tratatele de bază; iar politicii naționaliste, legea statutului decisă printr-un act unilateral.

Numai că legea statutului a căzut înainte de a intra în vigoare.

Eșecul său demonstrează în mod spectaculos că: politica izolării și închiderii în sine e de nesusținut – și nu numai pe termen lung: chiar și pe termen foarte scurt. Guvernul Orbán și-a ignorat în mod demonstrativ vecinii cu care, în cele din urmă, a fost nevoit totuși să dialogheze. Cu prețul unor concesi pripite s-ar putea să poată cumpăra aprobarea pentru păstrarea formală a legii statutului.

Profitînd de aparența astfel creată s-ar putea să încerce să convingă opinia publică maghiară că Uniunea Europeană aprobă legea, doar naționaliștii români și slovaci i se opun. Adepții legii, din țară și de peste hotare, ar putea să-și facă iluzia că deși a trebuit să accepte concesii ici-colo, victoria finală aparține totuși guvernului: esențial este că statutul există, facilitățile legate de acesta putînd fi ulterior remediate.²⁰ Ceea ce este o gravă eroare. Guvernul poate eventual să arunce vîlul uitării peste umilitoarea înfrîngere de politică externă, dar nu va putea uita el însuși că, începînd cu înțelegerea Orbán-Năstase, are mîinile legate. Încă odată nu va putea încerca crearea unor reguli despre care vecinii să poată susține în mod justificat că au valabilitate extrateritorială. Îndată ce va încerca să facă vreo mișcare, guvernul român și slovac vor protesta vehement, și nici Uniunea Europeană nu va întîrzia să ia poziție.

Experimentul închiderii și izolării este de nesusținut și la nivelul vieții cotidiene a minorității. În zadar se va închide în sine, viața și-o va duce nu în patria maghiară virtuală ci pe pămîntul său natal, printre vecinii majoritari. Pe ei trebuie să-i convingă despre dreptul la existență a organizațiilor și instituțiilor sale. Pe ei trebuie să-i convingă să accepte folosirea tăblițelor și a oficiilor bilingve. Bănuții lor, proveniți din taxe și impozite, trebuie obținuți pentru funcționarea școlilor, facultăților, catedrelor, eventual universităților maghiare. În atmosfera ostilităților continue se golesc pînă și concesiiile obținute pe hîrtie. Va crește presiunea asimilatorie asupra membrilor minorității. Într-o astfel de situație – în ciuda oricăror eforturi – va continua în mod inevitabil separarea „sîmburelui tare” de „învelișul din ce în ce mai moale”; partea conștientă a minorității i se va adresa din ce în ce mai mult sie însuși, iar la periferie se va accelera asimilarea. Dacă credem serios că frontierele nu se vor modifica, atunci politica închiderii este irațională și din punct de vedere naționalist.

Politica jalonată de legea statutului nu poate fi continuată. Ceea ce rămîne de pe urma sa este jocul iluziilor dintre guvern și puținii solicitanți ai „legitimației de maghiar” – o minoritate din cadrul minorității maghiare – , demonstrația ritualică a unei coeziuni iluzorice. Între timp relația dintre majoritate și minoritate se va desfășura pe cu totul alte scene, unde ceremonialul statutelor nu pătrund. Nu numai statul ungar se află în fața unei răspîntii, ci și naționalismul maghiar.

Dacă statul ungar va încerca să continue aventura legii statutului, va trebui să se confrunte cu obiectivul integrării europene. În contextul politic mondial de astăzi acest lucru nu poate fi făcut fără compromiterea și marginalizarea dreptei naționaliste. Dacă naționaliștii, astăzi capabili încă de a influența centrul politic nu acceptă marginalizarea, atunci ei înșiși va trebui să tragă concluziile acestui faliment.

Cînd dreapta naționalistă a ajuns la putere, mai întîi în 1990, apoi în 1998, a reluat pe de o parte numeroase tradiții nepopulare: cultul epocii-Horthy, recuzita prăfuită a neobarocului maghiar, și ceea ce e mai grav, nu s-a delimitat nici senti-

mental, nici politic de naționalismul extremist, iredentist și antisemit. Aventura legii statutului nu a fost întâmplătoare în acest context. Dar pe de altă parte, dreapta și învățat câte ceva din 1989 încoace. A învățat că lumea statelor democratice nu tolerează evocarea deschisă a revizuirii frontierelor, în schimb poate fi mobilizată cu succes în scopul ocrotirii drepturilor minorităților. A învățat că este preferabil să fie prezentată cauza maghiarilor de dincolo de frontiere în termenii drepturilor individuale și colective. A pornit pe o cale, la capătul căreia se află politica apropierei și a colaborării vecinilor. Liberalii procedează corect dacă constată și apreciază acest progres, chiar dacă între timp – doar acesta le este rolul – dau în vileag poticnirile și regresele.²¹

Legea statutului este cea mai gravă în șirul regreselor. Ar fi însă greșit să se presupună că scopul guvernului Orbán era să provoace Uniunea Europeană. Dacă era gata să se confrunte cu Uniunea, ar fi putut legifera și statutul cetățeniei maghiare transfrontaliere; știm că Uniunea Mondială a Maghiarilor a cerut acest lucru. Guvernul însă a respins această inițiativă și a înlocuit-o cu „legitimația de maghiar”, considerată mai „slabă”. A făcut-o cu convingerea că astfel a găsit soluția care să satisfacă atât propriile sale așteptări cât și prevederile dreptului internațional.

A presimțit corect că viitorul aparține instituțiilor juridice care limitează și intersectează suveranitatea națională. A greșit însă profund atunci când a crezut, că în noua ordine mondială instituirea unui statut care transgresează autoritatea de drept a statelor vecine poate fi o chestiune internă maghiară.

Va fi capabil să-și corecteze eroarea? Deocamdată își continuă drumul cu încăpăținare spre izolare. Când scriu aceste rânduri, Ungaria a rămas singură și printre cei patru de la Visegrad. Drepta guvernamentală, datorită aventurii legii statutului, este împinsă către poziția incompatibilă cu guvernarea a extremei drepte. Interesul comunității cetățenilor maghiari, precum și interesul comunității maghiare în general, nu este ca dreapta să se autoexcludă pentru multă vreme de la posibilitatea guvernării. Interesul național maghiar este ca guvernele să se alterneze, iar statul să urmărească cu fermitate de la o guvernare la alta politica tratatelor de bază.

Ce-i de făcut?

Cele mai importante sarcini, după toate acestea, pot fi formulate pe scurt. Legea statutului trebuie prelucrată fundamental. Conform concepției juridice a Uniunii Europene orice deosebire pe bază etnică este discriminatorie și interzisă, exceptând cazul în care contribuie la ocrotirea limbii și culturii grupului respectiv, și la păstrarea legăturilor sale cu țara-mamă. Trebuie eliminate deci acele prevederi ale legii care nu se supun acestor scopuri. Dacă se produce acest lucru, acele prevederi ale înțelegerii Orbán-Năstase care extinseseră facilitățile de muncă și sănătate la toți cetățenii români, și care produseseră atâtea polemici inutile, își pierd sensul.

Îndată ce drepturile la facilități acordate maghiarilor din țările învecinate, ar fi limitate doar la cele la care ar fi interesați în calitate de maghiari – nu de muncitori, nu de bolnavi –, dispăre de-ndată întrebarea referitoare la nevoia demonstrării identității solicitantului. Această chestiune este atât de penibilă din cauza că orice sistem de criterii ar fi formulat de lege pentru verificarea identității de maghiar, intră în conflict în mod inevitabil cu principiul alegerii libere a identității.²² Dacă însă posesia „legitimației de maghiar” nu dă dreptul decât la facilități pentru obținerea cărora nu pot fi interesați decât cei care doresc practicarea limbii maghiare, învățămîntul în limba maghiară și însușirea culturii maghiare, atunci verificarea identității naționale a solicitantului este lipsită de sens. În felul acesta am mai scăpa de două dificultăți. Ar deveni inutilă și „legitimația de aparținător” față de care guvernul român a avut serioase obiecții. Și și-ar pierde utilitatea și așa zisele organizații de recomandare, care trebuiau, de asemenea, să fie date uitării de dispozițiile de aplicare ale legii. Nu trebuie identificate decât datele personale ale solicitantului și ale solicitării, ceea ce poate fi făcut de orice notar public, cunoscător al limbii maghiare.

Trebuie risipită și ambiguitatea formulării din preambul. Ori va fi eliminată referirea la „națiunea maghiară unitară”, ori va fi înlocuită cu varianta „națiune culturală maghiară”.

Preambulul textului în vigoare amintește în mod expres că inițiatorul proiectului este Conferința Maghiară Permanentă. Este cu atât mai strident faptul că guvernele acelor state, sub ale căror autoritate suverană cade chestiunea prevăzută de lege, nu figurează printre factorii participanți la prepararea proiectului. Legea trebuie să declare că textul modificat este înaintat spre aprobarea Parlamentului cu acordul prealabil al guvernelor implicate.

Pentru a încheia criza, trebuie începute discuții ample despre tratatele de bază încheiate cu statele vecine – înainte de toate cu România și Slovacia. Trebuie reconfirmat acordul cu spiritul tratatelor, adăugîndu-se pe cît posibil o anexă la tratatul inițial, care să reafirme principiile de colaborare, păstrînd totul din tratatul inițial, adăugîndu-se în schimb ceea ce mai supraviețuiește confruntărilor din legea statutului.

Ce mai poate urma? Analiza detaliilor ar depăși cadrul acestui text. Aș recomanda însă spre judecare un aspect tactic general. Scriind mai de mult despre drepturile colective ale minorităților, am propus deja această idee. În 1996 am consacrat un studiu amplu tezei conform căreia acceptarea drepturilor colective nu contrazice principiile centrate pe individualism ale liberalismului. Indivizii care trăiesc într-o situație minoritară, argumentam atunci, au interese care merită în mod îndreptățit să fie ocrotite de stat, dar drepturile menite să le apere, nu întotdeauna pot fi destinate individului. Am propus deci ca liberalii să includă în tezaurul lor ideatic principiul drepturilor colective ale minorităților. Am adăugat însă, că ameliorarea situației minorităților nu poate fi începută cu drepturile

colective, deoarece recunoașterea acestora se lovește peste tot de rezistența majorității. Este recomandabil să se înceapă cu acele drepturi pe care majoritatea – sau cel puțin partea care este receptivă față de idealul libertății și egalității – le poate accepta cu relativă ușurință, iar acestea sînt drepturile clasice individuale. Numai după ce aceste drepturi au pregătit suficient terenul, merită să fie aduse în discuție drepturile colective.²³

O rațiune tactică similară pledează pentru abordarea unei cronologii inverse în sprijinirea maghiarilor minoritari de către statul maghiar. Este mai ușor de acceptat pentru vecinii noștri să le acordăm organizațiilor și instituțiilor minoritare un sprijin – care nu poate fi însă solicitat ca drept –, decît ca cetățenii de limbă maghiară să devină individual subiecții de drept ai ajutoarelor statului ungar. Guvernele maghiare din totdeauna pot face încă foarte mult pentru maghiarii minoritari înainte ca să devină actuală necesitatea sprijinirii lor ca subiecți de drept.²⁴ Trebuie să se consolideze încrederea, trebuie să se dezvolte colaborarea între Ungaria și vecinii săi, înainte de a ne gândi serios la dezvoltarea legii statutului.

Problema legii statutului nu este numai faptul că a fost creat printr-un act unilateral; dacă guvernul Orbán ar fi inițiat tratate bilaterale pentru crearea statutului maghiarilor de dincolo de frontiere, inițiativa ar fi venit tot prea de vreme. Dacă Parlamentul a adoptat legea, creînd prin acest act o situație juridică, retragerea ei nu ar fi o soluție rațională. Dar trebuie să știm că, după ce am adaptat-o la exigențele dreptului european și la interesele legitime ale statelor învecinate, nu va putea fi reluată multă, multă vreme. □

Note:

1. Vezi, Commission of the European Communities: „2001 Regular Report on Hungary's Progress Towards Accession”. Brussel, 13.11.2001. SEC (2001) 174

2. Tamás Bauer a arătat în mai multe articole excelente cit de mare a fost prețul plătit de Ungaria din cauza amînării modificărilor legii din considerente de prestigiu. Vezi, „Az Orbán-Nastase-pactum”, *Magyar Hirlap*, 4 ian. 2002; precum și „A státustörvény: kisebbségvédelem helyett nemzetpolitika”, *Magyar Kisebbség*, nr. 1(23) 2002, acest ultim studiu m-a ajutat substanțial în definitivarea poziției mele.

3. Despre caracterul absurd și fals al situației juridice, vezi Nagy Boldizsár: „A szándék-buborék”, *Élet és irodalom*, 25 ian. 2002.

4. La conferința de presă din 17 febr. 2002 a secretarului de stat politic al Ministerului de Externe, Németh Zsolt.

5. Cetățenii de limbă maghiară din toate statele învecinate cu excepția Austriei. Maghiarii cetățeni austrieci au trebuit să fie excepția datorită reglementărilor Uniunii Europene: legea prevedea facilități care nu puteau fi acordate în cadrul uniunii pe baza deosebirilor etnice.

6. Legea prevede și eliberarea „legitimației de aparținător maghiar” pentru aparținătorii posesorilor „legitimației de maghiar” care nu sînt de naționalitate maghiară. În conformitate cu declarația comună Orbán-Nastase această prevedere nu va fi aplicat în cazul României, ceea ce îi pune viitorul sub semnul întrebării și în privința celorlalte țări.

7. Vezi sentințele Curții Constituționale nr. 31/1990, 26/1993, 43/1995, 44/1995, 56/1995.
8. Individualismul nu este similar nici cu părerea că individul trebuie să se ocupe numai de binele său (egoism), nici cu acela după care indivizii trăiesc bine numai dacă nu aparțin vre-unei comunități (atomism). Individualismul este negarea colectivismului: teza sa este: în sine nu este bună decât fericirea individului; înflorirea comunităților este un lucru valoros numai dacă prin aceasta membrii săi duc o viață mai bună ca indivizi.
9. „Bukaresben egyelőre nem kommentálják Orbán Viktor válaszlevelét” (La București deocamdată nu este comentat răspunsul lui Orbán Viktor), *Magyar Hírlap*, 30 nov.2001.
10. Radio Kossuth, *Cronica Dimineții*, 9 ian. 2002.
11. Németh Zsolt, „Bontsuk le a nemzetet megosztó korlátokat” (Să demontăm barierele care divizează națiunea), *Magyar Nemzet*, 4 ian.2001.
12. Vezi Declarația comună dintre Guvernul Republicii Ungare și Guvernul României, punctul 10, 22 dec. 2001.
13. „Sub aspect juridic... este exclusiv chestiunea internă a Ungariei, cui ce fel de facilități oferă pe teritoriul Ungariei.” Răspunsul secretarului de stat, Németh Zsolt, la interpelarea din ședința din 19 febr. 2002 a Parlamentului.
14. Vezi subcapitolul „Facilitățile ce pot fi acordate pe pământul natal”.
15. Vezi subcapitolele „Legitimația de maghiar” și „Legitimația aparținătorului de maghiar”.
16. Vezi Raportul Comisiei de la Veneția: *Report on the Preferential Treatment of National Minorities by their Kin-State, adopted by the European Commission for Democracy Through Law at its 48th Plenary Meeting*. Veneția 19-20 oct. 2001. Raportul declară în mod univoc că acordarea unor drepturi membrilor minorității ca indivizi, precum și eliberarea legitimației, ar fi necesitat acordul prealabil al statelor respective. Nu vorbește de culegerea de informații, acțiune invocată de Adrian Năstase în scrisoarea adresată lui Orbán Viktor la 23 nov. 2001.
17. Exceptând situațiile extreme în care statul încalcă în mod brutal și în proporție de masă drepturile omului, recurge la exterminări sau purificare etnică sau amenință securitatea altor state, înșfîșit, cînd se prăbușește, respectiv devine incapabil să ocrotească viața și securitatea cetățenilor săi. Dreptul internațional pretinde și în aceste cazuri ca intervenția să aibă loc în baza împuternicirii Consiliului de Securitate al ONU.
18. Vezi Kis János: *Liberalizmus Magyarországon II. (Liberalism în Ungaria II.) Élet és Irodalom*, 23 martie, 2001. Această observație o consider integral valabilă. Țin să constat însă că în articolul respectiv am formulat și opinii pe care astăzi le consider eronate sau inexacte. Scriam de exemplu, că legea nu crează statut, ceea ce nu este așa. Nu am fost destul de riguros în formulare în privința scopului creării statutului; am omis să subliniez în mod special că instituirea statutului, crearea legăturii juridice dintre statul ungar și maghiarii de dincolo de frontiere nu poate fi un scop în sine, ci doar mijloc pentru atingerea unor scopuri altfel irealizabile.
19. Partidul Socialist Ungar și-a concentrat tirul asupra aceluși punct al declarației conform căruia nu numai maghiarii din România pot fi angajați pentru munci sezoniere pentru trei luni în Ungaria, ci această facilitate poate fi extinsă la orice cetățean român, independent de naționalitate. Totodată a declarat că nu are probleme cu legea în sine. Această poziție este însă greu de susținut. Motivul pentru care Orbán a cedat în problema muncii în Ungaria a fost aprecierea Comisiei de la Veneția (Comisia pentru Democrație prin Drept a Consiliului Europei) conform căreia orice deosebire pe baze etnice – astfel și în domeniul muncii – care nu este legat direct de protecția limbii, culturii și legăturilor cu țara mamă, este considerată discriminare, ceea ce fusese subliniat și în raportul de țară a Uniunii Europene. Nu pot fi simultan respinse concesiile făcute guvernului român, a susține legea statutului și aproba poziția UE: dacă PSU nu își schimbă atitudinea, va intra în conflict cu Uniunea Europeană. Vezi Bauer Tamás: „Kelletlen kérdés az MSZP-hez” (O întrebare incomodă către PSU), *Magyar Hírlap*, 17 ian. 2002.

20. Vezi Orbán Krisztián: „Aki mer, az nyer” (Cine îndrăznește, câștigă), *Magyar Nemzet*, 26 dec. 2001; Tihanyi Örs: „Medgyessy és a szülőföld” (Medgyessy și pământul natal), *Magyar Nemzet*, 14 ian. 2002; Csekő Árpád: „Státustörvény, az alapkő” (Legea statutului, piatra de temelie), *Magyar Hírlap*, 7 febr. 2002.

21. Am revăzut dezvoltarea naționalismului politic maghiar din eseul meu intitulat „Nation-Building and Beyond”, apărut în volumul redactat de Will Kymlicka și Magda Opalski *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, Oxford University Press, 2002. Textul a fost scris în 2000 și problema statutului nu este abordată încă.

22. Vezi Öllös László: „Hova tartozunk?” *Fundamentum*, 2000, nr.3.

23. Kis János: „Túl a nemzetállamon” I-II (Dincolo de statul național, Altera, nr. 5/1996) *Beszélő*, martie-aprilie 1996. Varianta evoluată a studiului a apărut în volumul *Az állam semlegessége* (Neutralitatea statului), Budapesta, ed. Atlantisz, 1997.

24. Tamás Gáspár Miklós scrie, și are dreptate, că ceea ce guvernul ungar ar trebui în primul rând să dea, nu e necesar (de cele mai multe ori nici nu este posibil) să fie oferit indivizilor. Vezi articolul „A magyar külpolitika csődje” (Falimentul politicii externe ungare), *Népszabadság*, 30 iun. 2001.

Traducere de Elek Szokolý

*

János KIS (n. 1943), filosof. Cercetător al Academiei de Știință din Ungaria între 1967-1973, an în care a fost concediat din motive politice. În 1981, împreună cu prietenii lui, a fondat revista samisdat „*Beszélő*”, care a devenit centrul politic al opoziției democratice. Pînă în 1989 este redactorul șef al revistei. Fondator și primul președinte al Uniunii Democraților Liberi. Din 1992 predă filosofie la Universitatea Central-Europeană din Budapesta. A publicat numeroase articole și studii, este autorul volumelor *Vannak-e emberi jogaink?* (Avem oare drepturi ale omului?, 1986), *Az abortusról* (Despre avort, 1992), *Az állam semlegessége* (Neutralitatea statului), sub tipar.

János Kis, Státustörvény. Magyarország válaszüton, publicat în *Beszélő* (nr. 3 din martie 2002), preluat cu permisiunea revistei.

Dincolo de legea statutului

ELEK SZOKOLY

Textul de față nu a fost preocupat de aspectele juridice aplicative ale legii statutului (sau a facilităților). Mulți au analizat-o cu mai multă competență probabil decît aş putea s-o fac eu. Mesajul și sensul profund al proiectului („diavolul”) nu se află de astă dată, cred eu, în detaliile sale tehnice. Chiar dacă pragmatismul politic — în definitiv este vorba de o inițiativă politică — nu pune mare preț pe clarificări teoretice, ignorarea lor duce în cele din urmă la situații capcană de genul celor în care se zbate astăzi legea statutului. Și nu doar din pricina relelor intenții ale liderilor statelor „succesoare”. Nu este de mirare deci, că unul dintre părinții spirituali ai inițiativei, fostul secretar de stat de la externe și actualul președinte al comisiei de politică externă din parlamentul ungar, Németh Zsolt, afirmă dezinvolt că „este indiferent prin ce fel de definiție este formulată la *înalt nivel ideatic*” problema în cauză, „faptele rămîn fapte”. Ceea ce este adevărat, în general faptele sînt chemate să stea la baza definițiilor, neclaritatea conceptuală însă duce în mod direct la starea care caracterizează astăzi aplicabilitatea inițiativei legislative în cauză.

Mă tem că textul de față nu se va bucura de mare popularitate în cercurile „naționale” și, mai ales, în cele ale comunităților minoritare maghiare. Însăși datorită faptului că mi-am însușit într-o bună măsură — nu puteam face altfel — critica liberală a proiectului. Iar a critica o inițiativă care, pentru mulți maghiari care trăiesc soarta vitregă a minoritarului este mană cerească, elixir sau firul de pai, nu este o sarcină prea populară.

Deși, cum bine știm, polemicile sînt stimulate de opiniile contrare, nu neg că mai de grabă analizele lui Kis János și Bauer Tamás m-au inspirat, cu toate că în bună măsură le împărtășesc vederile. Noroc, că nu toate. Multă vreme am avut impresia că problema statutului este o temă neinteresantă, uzată, arhi-dezbătută în Ungaria ca și în țările învecinate, că de mult nu mai este vorba despre minoritățile de dincolo de frontiere, ci mai de grabă interesele minore ale statelor naționale și ale partidelor politice stau în centrul confruntărilor. Nici altfel nu mă ațrăgea în

mod deosebit să schimblazonul multicultural al Ardealului cu coroana Sfântului Ștefan, chiar dacă strămoșii mei fuseseră în mod demonstrabil „maghiari”, îndărăt pînă la regele ctitor al statului. Maghiaritatea, ca și credința (sau necredința), este o chestiune privată asupra căreia nici o instituție bisericească sau laică nu este chemată să se pronunțe.

Importanța și actualitatea chestiunii este demonstrată, cred eu, nu numai de faptul că polemicile, după cum se vede, nu mai conțin, dar și de atenția internațională acordată de reprezentanții instituțiilor europene, independent dacă sentințele lor sînt pro sau contra. Se pare că legea statutului a reușit să reimplanteze problematica etno-culturală (chiar dacă ea avut un efect invers) în capul funcționarilor europeni. Și asta înseamnă deja ceva. Însăși faptul că un înalt funcționar OSCE a denumit legea statutului „un precedent periculos” dovedește, că instituțiile internaționale au devenit atente la această problematică. Ce-i drept, dacă observația lor, din punctul de vedere al *status quo*-ului statelor naționale pare să fie corectă, din cel al unei Europe viitoare unite, în ciuda tuturor limitelor și defectelor sale, este un „precedent provocator, care numai pentru un *status quo* pietrificat poate să devină „periculos”. Inițiativa are valoare de precedent, chiar dacă aproape toate statele învecinate au adoptat măsuri similare de protecție a minorităților proprii, indiferent dacă sînt formulate în termeni juridici asemănători sau nu. (În mod evident, cei mai prudenți au evitat adoptarea unor reglementări spectaculoase.) Are valoare de precedent însăși confruntarea dintre diferitele filozofii naționale, provocate la nivelul instituțiilor internaționale de legea statutului. Continuarea reflecției asupra lor este inevitabilă.

După cum reiese din rîndurile de mai sus, vorbesc despre legea *statutului* și nu despre legea *facilităților*, deși este vorba de același text, pare însă indiscutabil că proiectul pornise ca lege a statutului și a devenit în final lege a preferențialității, oarecum independent de intenția legiuitorului. Sinceritatea aceluiași Németh Zsolt care afirmă că instituționalizarea statutului „este cel mai important merit și cîștig politic al proiectului” chiar dacă „nu se va putea obține nimic cu legitimația respectivă”, dezvăluie de fapt esența. Caracterul atractiv al avantajelor (în definitiv, a oricărui avantaj) va mări firește numărul solicitanților (cine ar refuza dacă i se dă ceva?) dar, în opinia mea, „avantajul” determinant — după cum confirmă și Németh Zsolt — provine din calitatea de pașaport al legitimației de maghiar. Cu accent identic pe „pașaport” și pe „maghiar”. Ceea ce nu a ocolit suspiciunile mereu vigilente ale liderilor statelor succesoare, nici atenția prudentă a birocrăților europeni.

*

Redefinirea (etnică) a națiunii de către legea statutului este un fapt. Este un fapt chiar dacă redefinirea este indirectă, întru-cît efectele sale datorate redefinirii sînt similare cu a unei redefiniri directe.

Și trebuie să cădem la învoială că legea statutului are caracter discriminativ. Este discriminativ spre exterior, întru-cît face distincție între „maghiar” și „nemaghiar”, că doar acesta a fost scopul proiectului, și este discriminativ spre interior, pentru că, datorită acestei redefiniri indirecte a conceptului de națiune, face deosebire între proprii cetățeni maghiari.

Dar să nu disperăm. Toate măsurile și reglementările menite să protejeze minoritățile de dincolo de frontiere din Europa sînt discriminative. Chiar și acelea care sînt trecute cu vederea, acceptate sau sprijinite de instituțiile internaționale. Toate convențiile internaționale în vigoare sînt discriminative, odată ce sprijină exclusiv conaționalii culturali ai națiunii de stat, dominante, întru menținerea identității acestora. Toate politicile de susținere, și reglementările care izvorăsc din acestea, au caracter discriminativ, în definitiv acesta este scopul lor declarat, ca din punct de vedere etno-cultural să trateze în mod preferențial conaționalii de dincolo de frontiere.

Oricum am lua-o însă, în ciuda obiectivelor declarate, natura lor discriminativă (cu toate justificările cointeresate) este o injustiție, pentru că din preferințele față de unii decurg în mod inevitabil dezavantaje — directe sau indirecte — altora. În cazul unei zone cu populație mixtă, acest lucru este evident și inevitabil. Nimeni nu va putea cuantifica vreodată dacă avantajele oferite unei minorități compensează sau nu dezavantajele provenite din statutul lor de minoritar, sau dimpotrivă, le asigură avantaje față de populația majoritară. Poate că sprijinul obținut rămîne mult sub nivelul asigurării supraviețuirii identitare a minorității respective, cu toate acestea, măsurile de protecție vor fi sursa nesfîrșită a contradicțiilor și tensiunilor în zonele multietnice. Ceea ce duce în mod inevitabil la escaladarea competiției măsurilor de protecție: statele naționale vor crea legi de *protecția rasei și a limbii* pentru protejarea națiunii etno-culturale majoritare, și legi ale *statuturilor* și de protecție pentru ocrotirea minorităților etno-culturale de dincolo de frontiere. Toate acestea, din punctul de vedere al politologiei liberale, nu înseamnă decît punerea zilnică sub semnul întrebării a egalității cetățenești. În cadrul logicii sistemului statului național este o situație fără ieșire.

Există deci discriminare acceptată, legalizată, și discriminare neacceptată. Dar independent de aceasta, orice politică de protecție a minorităților care trăiesc pe teritoriul altui stat, este de natură discriminativă. Și dacă sprijinul etno-cultural orientat spre afară poate fi justificat oarecum în cadrul ideologiei statului național, mai de grabă cu argumente morale decît logice, discriminarea propriilor cetățeni în cadrul logicii păstrării identității etno-culturale a națiunii de stat dincolo de frontiere, este mai greu de acceptat. Or, legea statutului, prin codificarea etnică a definiției națiunii, în mod indirect asta face. Deși se referă la maghiarii din afara granițelor, îi tratează în mod discriminativ pe proprii cetățeni. Acest lucru poate fi explicat oarecum prin filozofia dublei definiri a națiunii care străbate întreaga istorie modernă a regiunii. Această duplicitate nu ocolește atenția lui Kántor Zoltán

atunci cînd în studiul său pivot îl citează pe Szűcs Jenő privitor la dubla raportare a elitei maghiare în timpul Monarhiei Habsburgice — ca națiune culturală față de austrieci și ca națiune politică față de minoritățile care trăiau pe teritoriul Regatului Ungar —, la fel de valabil și în cazul statului român — care aplică o politică bazată pe principiul națiunii politice față de minoritățile de pe teritoriul României, și o politică bazată pe principiul națiunii culturale față de românii de dincolo de frontiere. În privința situației duplicitare create de legea statutului, în contextul statului maghiar actual, analizele nu mai insistă. Or, legea îi tratează în mod indiscutabil pe cetățenii maghiari în contextul principiului națiunii politice, iar pe maghiarii de peste hotare în contextul principiului națiunii culturale, ceea ce nu este altceva decît cazul tipic al mixării lui *jus sanguinus* cu *jus soli*.

Astfel dacă subiectul de drept al legii este maghiarul etnic (în sens etno-cultural desigur), adică dacă legea face deosebire între maghiarul și ne-maghiarul de dincolo de frontiere, dincoace de frontieră, în interior deci, diferența dintre naționalitate și cetățenie dispare, în „țara-mamă” toată lumea este maghiară, atîta timp cît ne-maghiarul etnic, în calitatea sa de contribuabil, este dator să contribuie în aceeași măsură la sprijinirea etnicului maghiar de peste hotare ca și concetățeanul său etnic maghiar. În timp ce, un etnic german, slovac sau român din Ungaria, de exemplu, nu poate contribui la sprijinirea părinților, fraților sau verilor săi din Ardeal, Slovacia sau Transcarpatia, căci ei nu sînt „maghiari”, vecinul său etnicul maghiar poate contribui la sprijinirea acelorași rude, deși ambii sînt cetățeni contribuabili egali ai aceluiași stat maghiar. Astfel spiritul dublei măsuri funcționează impecabil și în practica legii statutului. În timp ce legislatorul era ocupat cu întrebarea „cine e maghiar?” dincolo de frontiere, a uitat să clarifice cine e maghiar în Ungaria. Este ceea ce Tamás Gáspár Miklós sesizează ca redefinire a conceptului de națiune de către legea statutului: „Pentru minoritățile naționale/etnice din Ungaria asta înseamnă că demnitatea cetățenească și pretenția egală la justiție a fost călcată de identitatea etno-culturală, iar comunitatea politică (națiunea cetățenilor) se desparte de comunitatea etno-culturală. Acest demers confiscă pe de o parte — deocamdată în mod simbolic — cuceririle seculare ale emancipării cetățenești, pe de altă parte îmbracă percepția „maghiarimii” cu sensuri exclusiviste de natură etno-culturală.” Fina capacitate analitică a lui Tamás Gáspár Miklós sesizează esențialul, în același timp pare să se blocheze în fața analizei reale a conținutului contradicției dintre „cuceririle emancipării cetățenești” și „sensurile etnoculturale”. Nu putem decît să constatăm și aici prezența limitelor tradiționale ale gîndirii liberale în privința relației dintre drepturile individuale și drepturile colective. Ceea ce nu influențează de fel caracterul discriminativ al inițiativei legislative discutate.

Complexitatea chestiunii este accentuată doar de specificitatea istorică a minorităților diferitelor state naționale, de realitatea istorică pe care a trăit-o comunitatea în cauză în epoca formării și construcției naționale. Dacă utilizarea noțiunii de națiune politică în raport cu minoritățile sale ar putea fi legitimă în

cazul Ungariei, întru-cît (spre deosebire de minoritățile maghiare din statele naționale învecinate) aceștia fiind părtași la formarea și construcția națională a națiunii (politice) maghiare moderne din secolul 19. (Molnár Gusztáv), posedă astfel o dublă identitate — și pe cea maghiară — (asemenea probabil cu grecii sau armenii din Principatele Române), este cu atât mai stridentă această deosebire dintre „maghiar” și „ne-maghiar” în consecințele interne ale legii statutului care ia în considerare exclusiv doar pe „maghiarul” din afara granițelor ungare. Pe cînd în baza aceleiași rațiuni, germanul sau românul din Transilvania, a fost în aceeași măsură părtaș la formarea națiunii (politice) maghiare moderne dinaintea de 1918 ca și maghiarul maghiar. Iată un alt paradox al filozofiei statului național.

(În același context, ne putem întreba dacă, de exemplu, identitatea „românilor” din Basarabia sau Bucovina poate fi identificată cu identitatea națională românească, atîta timp cît niciuna dintre aceste provincii nu făcuseră parte din statul național român în epoca construcției naționale moderne. Tot așa de dilematică pare a fi în acest context identitatea „germană” a alsacienilor sau identitatea „maghiară” a ceangăilor, deși originea lor etno-culturală este neîndoielnică.)

Nici Comisia de la Veneția nu este ferită de optica statului național atunci cînd abordează o chestiune a priori condamnată la eșec, și anume întrebarea: „cine este maghiar?”. Dacă *statutul* nu ar fi însoțit de *avantaje*, ar fi probabil mai ușoară deliberarea asupra acestei întrebări, statul maghiar permițîndu-și să împartă cu mult mai multă dare de mîna *statutul* gratuit față de *avantajele* costînd multe milioane de forinți. Astfel ar fi putut să trateze cu mai puțină rigurozitate preceputul identificării naționale, toți „maghiarii” și „ne-maghiarii” care aparținuseră în epoca construcției naționale de Ungaria (și firește, urmașii acestora) ar fi putut să solicite *statutul* maghiar, umflînd astfel într-adevăr la mai multe milioane numărul „maghiarilor” de peste hotare (motivul spaimii lui Adrian Năstase că se vor găsi în Ardeal șase milioane de maghiari). Posibilitățile practice limitate ale facilităților ia obligat la moderație pe legiuitorii maghiari.

Firește, se poate pune întrebarea, dacă în lipsa avantajelor oferite de lege în ce măsură ar fi optat maghiarii și ne-maghiarii pentru *statut*. Dacă ne aducem aminte, acest aspect al dezbaterei fusese atît de fierbinte pe vremea cînd România avea nevoie de vize pentru statele Schengen, iar *statutul* ne făcea să sperăm că va servi drept pașaport în lumea liberă. Odată cu ștergerea obligativității vizelor, chestiunea a fost ștearsă de pe ordinea de zi ale scandalurilor politice și de presă. Dacă cumva se lasă din nou cortina (inoxidabilă) de fier, probabil că se va revalorifica rolul protecționist al legitimației de maghiar dar, totodată, odată cu intrarea în uniunea Europeană, Ungaria va fi obligată să renunțe tocmai la acest privilegiu. Capcana este inevitabilă?

*

Comparația legii statutului cu instituția dublei cetățenii — care în mod surprinzător este o practică curentă în multe țări învecinate, printre care și în România — este o încercare de a clarifica chestiunea din alt unghi de vedere. Este evident că dubla cetățenie reprezintă un statut juridic mai *hard* decât legea statutului maghiarilor. Cu toate acestea nu a ajuns în conflict cu „sistemul normelor europene” și nu a tulburat sensibilitatea sistemului nervos al vecinilor. Analiza lui Constantin Iordachi ar putea să arunce o rază de lumină asupra motivului acestui tratament preferențial. „În primul rînd — zice Iordachi —, ambele legi adoptă un mod de abordare centrată pe stat, deoarece sînt vizați foștii cetățeni care și-au pierdut cetățenia datorită modificărilor de frontieră. În același timp, dacă legea românească acordă tuturor foștilor săi cetățeni dreptul restabilirii cetățeniei, indiferent de naționalitate, legea maghiară combină concepția etatistă cu cea etnică, întru-cît numai celor de naționalitate maghiară (respectiv membrilor lor de familie) li se asigură statutul preferențial.” Deși statutul juridic al dublei cetățenii este mai *hard* față de legea statutului și de fapt urmărește același scop ca și aceasta, evită în mod inteligent acuzația discriminării etnice acceptînd în schimb riscul unei invazii a etnicilor ne-români. (Recenta suspendare a procedurii de către autoritățile române pare să confirme tocmai acest lucru.) *Rien n'est parfait*.

Ne putem pune întrebarea, desigur, în ce proporție au solicitat ne-românii din Republica Moldova și din Bucovina de Nord cetățenia românească, respectiv în ce proporție au fost respinse astfel de cereri (ceea ce de asemenea poate fi presupus) de către autoritățile românești. Ne putem întreba deci, dacă și modul de aplicare a acestei reglementări este la fel de liberal ca și litera sa. Această întrebare poate fi pusă însă și în cazul acordării legitimației de maghiar, în definitiv acesta era menirea instituțiilor de recomandare: să constituie un filtru pentru acordarea facilităților. Ambele cazuri însă reflectă dilemele statelor sărace sau cu mijloace modeste.

Din punctul de vedere al ideologiei națiunii politice soluția hibridă, acceptată mai mult sau mai puțin tacit pe plan internațional, ca un cetățean al unui stat național să aibă relații preferențiale cu națiunea culturală a altui stat național chiar dacă nu posedă dublă cetățenie, mergînd eventual pînă la „dubla conexiune instituțională” (Bíró Béla), în contextul statului național este un nonsens logic, struțo-cămila compromisurilor internaționale, de fapt recunoașterea acelei filozofii a națiunii culturale pe care din punctul de vedere al națiunii politice era menită s-o nege. Aș merge mai departe. Acel sistem de sprijin cultural care poate fi oferit de instituțiile unui stat cetățenilor altui stat, indiferent dacă se produce pe cale individuală sau instituțională, încalcă în aceeași măsură principiul teritorialității, respectiv al suveranității. Convențiile internaționale subliniază firește necesitatea acordului statului în cauză, dar faptul că un stat acceptă extrateritorialitatea nu devine din punct de vedere juridic intrateritorialitate. Nu înseamnă decât că statul respectiv închide ochii în fața unei inconsecvențe și incoerențe juridice atîta timp cît îi cere

interesul. Trebuie să ne bucurăm, firește, că există astfel de soluții de compromis și instituțiile internaționale le acceptă, ceea ce nu schimbă însă caracterul juridic incoerent al soluțiilor. Dreptul, în măsura în care este într-adevăr o știință, trebuie să găsească în perspectivă soluții non-contradictorii.

Legea statutului este o continuare hibridă a unei filozofii politice europene inevitabil întrerupte de primul război mondial și definitiv blocate de cel de al doilea, care, dincolo de politicile imperiale, în locul Europei națiunilor s-a împotmolit în Europa statelor naționale. Ea cuprinde atât erorile și păcatele ideologiilor statelor naționale din ultimele două secole, dar și proiecția *in nuce* a unei componente de loc neglijabile a Europei viitoare, cu posibilitatea eliminării limitelor teoretice impuse de *realpolitik*-ul războiului rece care încătușase perspectivele reale ale proiectărilor naționale.

Acest dualism între națiunea politică și cea etno-culturală este permanent prezent în spiritul legii statutului ca obol plătit concepției statului național. Tocmai în aceasta constă eroarea sa principală, faptul că pornește de la aceeași concepție a statului național ca și criticii și adversarii săi, fiind incapabil să se ridice deasupra spațiului de joc a intereselor imediate, sacrificînd propriu-zis valențele de perspectivă a inițiativei. Deși, îi cuprinde și pe aceștia.

*

Dacă polemicele au adus la suprafață în mod accentuat limitele și contradicțiile legii statutului, o virtute indiscutabilă a rămas discret în umbră. Această virtute nu constă în facilitățile oferite, după cum nu constă nici în caracterul material al legitimației de maghiar. Iar discreția care a învăluit-o se datorează probabil încălcării filozofiei politice tradițional acceptate a *status quo*-ului.

Sînt convinși deci, că *statutul* cuprinde și o valență teoretică de perspectivă, insuficient analizată, privitor la viitorul Europei unite, organic legată de mult pomenita „spiritualizare a frontierelor” (Nicolae Titulescu) sau de „patria în înalături” (Illyés Gyula), care ar fi capabil să proiecteze cu mai multă îndrăzneală imaginea de viitor a Continentului fără frontiere, în care liniile de forță s-ar așeza altfel decît în filozofiile politice tradiționale asigurînd un loc mai onorabil „comunităților imaginate” (Benedict Anderson).

E greu să nu observi că politica secolului XX. a statului național a dus aproape în mod direct la seria de purificări etnice (de diferite „nuanțe”) ca urmare logică a tendințelor către „state naționale pure”, filozofie politică aflată în contradicție flagrantă cu filozofia construcției europene de astăzi.

Status quo-ul atât de scump tuturor, sancționat și sanctificat de la acordurile de la Paris pînă la cele de la Helsinki, și chiar și după, nu a însemnat doar „pacea rece” pentru Europa, dar și înghețarea situației date, oricît de nedreaptă și inechitabilă ar fi fost pentru unii (mai mici, îndeosebi). Acest neo-conservatorism

politic, care a corespuns atât de bine regulilor de joc ale politicii mondiale bipolare, se pare că a putut fi urnit din starea sa de echilibru de către revoluțiile de la sfârșitul secolului XX. Din păcate, punerea sub semnul întrebării a acestei „stabilități” a fost în general stigmatizat de opinia politică internațională drept iredentism, blocând astfel posibilitățile dezvoltării oricărei gândiri alternative în acest domeniu.

Limitele organice ale liberalismului clasic nu pot fi evitate se pare nici măcar de un gânditor liberal — Kis János —, de o coerență și obiectivitate remarcabile, care cade în capcana ideologie statului național tocmai atunci când își dezvăluie concepțiile legate de *status quo*, când își clădește filozofia politică pe acordurile de pace dictate de învingătorii marilor războaie ale veacului trecut, cuprinzând și creaturile monstruoase ale lumii bipolare, avînd la bază tocmai „teoria stabilității” procreată în spiritul „luptei pentru pace”. Stabilitate în bine și în rău, în dreptate și nedreptate, în echitate sau inechitate, dar să nu perturbe stabilitatea, firește prioritară față de confruntare, în care însă și interesele „celor mari” erau mereu prioritare. A nu se crede că pentru „mărunte” echități iluzorice aș fi dispus să sacrific principiul stabilității și să risc „pacea lumii”. (Mi-aș deconseia eventualii parteneri de polemică să recurgă la astfel de argumentări ieftine.) Dar ar fi inutil să se iluzioneze cineva, oricît de liberal ar gândi, că un *status quo* născut din forța împrejurărilor, poate să se transforme în timp într-un *status quo* voluntar acceptat. Așa că, creaturile național-statale ale secolului XX, independent de spiritul de *realpolitik* al subiecților victimizați, va trebui să iasă din istorie ca atare, chiar dacă au reușit să-și îndeplinească idealul — statul național etnic omogen — prin diferitele „varante” ale purificărilor etnice. Ceea ce adepții liberalismului „real” (independent de apartenența de partid) sînt incapabili să înțeleagă este că, o minoritate națională culturală care trăiește pe teritoriul unui alt stat național nu poate deveni, fără o profundă spălare a creierului, adeptul și supusul sincer al statului național dominant doar pentru că într-un moment accidental al istoriei frontierele au fost mutate peste capetele lor. Atîta nu ajunge. Dat fiind faptul că, orice stat național este un stat reprezentînd dominația absolută a unei națiuni culturale date, cu alte cuvinte, națiunea politică a oricărui stat se află sub dominația unei națiuni culturale.

După cum și liberalul Bauer Tamás, meditănd din adîncul capcanei aceluiaș sistem, greșește profund cînd susține (sau își imaginează) că „a pornit un proces, în finalul căruia minoritarii maghiari vor considera statul în care trăiesc drept patria lor”. Probabil așa interpretează Bauer prezența reprezentanților minorității maghiare în viața politică, ba chiar la guvernarea acestor state naționale. (În România cel puțin a existat pentru scurt timp această șansă — după mai bine de șaptezeci de ani de la crearea României mari, în primele zile după revoluția din decembrie 89 —, șansă ratată sau, mai bine zis, respinsă de elita politică românească, respingere pecetluită pentru mult timp prin adoptarea Constituției din 1991 și prin

stabilirea zilei naționale la 1 decembrie.) Dar perspectiva lui Bauer asupra rolurilor politice asumate de partidele maghiare din România și Slovacia este superficială, generalizatoare și simplificatoare, chiar dacă privită din exterior pare corectă. Pune față în față pe de o parte *integrarea*, pe altă parte *confruntarea*, fără să precizeze, *integrare în ce* și *confruntare cu cine*. Pentru Bauer partenerul sau adversarul este în fiecare caz un stat majoritar abstract, indiferent că acesta este tocmai de stînga sau de dreapta, liberal sau conservator, democratic sau nu. Or, minoritățile trăiesc în state naționale foarte concrete în care nu te poți integra, și cu care nu te poți confrunta la modul abstract.

Eroarea fundamentală sălășluiește din nou în ideologia statului național care mixează în mod nepermis conceptul de *patrie* cu cel de *regiune* („țară”) și de *stat* (național). (Întîmplător nici maghiarul din Ardeal nu va deveni propriu-zis „maghiar din România” — sau doamne ferește „român”, cum l-ar identifica mulți maghiari din Ungaria în spiritul aceluiași principiu al statului național —, nici maghiarul din Voivodina nu va deveni maghiar din Serbia sau maghiarul din Transcarpatia maghiar din Ucraina. Aceste nuanțe nu lipsite de semnificație, se pare că îi scapă lui Bauer Tamás.) După cum și relația statelor occidentale cu „politica națională” este analizată superficial de către Bauer cînd susține că pentru aceștia noțiunea este pur și simplu neinterpretabilă. Da, poate că e neinterpretabilă. Dar un analist curios nu se poate cantona într-o astfel de poziție fără să-l intereseze cauzele acesteia. Eventual că, spre exemplu, aceste state „neutre” față de „politica națională” ascund cu predilecție în spatele conceptului de „națiune politică” o politică de purificare etno-culturală desăvîrșită anterior, care culminează prin *status quo*-ul principiului „o limbă-o națiune”.

Toate acestea nu contrazic însă afirmația lui Bauer Tamás că legea statutului îi va contrapune pe maghiarii din *regiunile* (nu din statele!) învecinate cu populația majoritară de-acolo. Din păcate, acest pericol este real. Și tocmai în aceasta constă lipsa de înțelegere și de tact al celor din „țările-mamă” față de situația reală a minoritarilor de dincolo de frontiere. Indiferent despre ce țară și ce minoritate ar fi vorba. Dar nu în asta constă „sentimentul apatrid al maghiarilor din statele vecine”, ci în menținerea și aplicarea statutului și spiritului statului național. Concepția statului național exclude din capul locului posibilitatea tratării echitabile a alterității întru-cît prin definiție introduce în diviziunea cantitativă majoritate-minoritate o diviziune calitativă. Astfel, majoritatea soluțiilor care au fost produse de către instituțiile lumii postbelice în curs de democratizare (ONU, CE, UE etc.) au fost paliative pompieristice menite să evite cu maximă precauție schimbarea *status quo*-ului. Iar acesta era menit, în fond și în esență, să mențină și să ocrotească situația dată a sistemului statelor naționale. Nu trebuie să ne mirăm deci, dacă cel de-al doilea război mondial este în strînsă corelație cu păcile inechitabile de după primul, conflictele naționale de după 89, inclusiv cele din fosta Iugoslavie, sînt în

strînsă legătură cu acordurile de pace de după cel de al doilea război mondial și cu compromisurile perioadei războiului rece.

Cu atît mai surprinzătoare mi se pare argumentarea lui Kis János, căci tocmai el a fost acel gînditor liberal care a fost capabil să depășească limitele tradiționale ale liberalismului clasic prin recunoașterea legitimității drepturilor colective ale minorităților și critica profundă a sistemului statelor naționale. (*Dincolo de statul național*)

*

Indiscutabil, legea statutului nu este în acord cu normele internaționale. Cred că și legislatorul a fost în clar cu aceasta, chiar din momentul inițierii proiectului dar spera să s-o facă să treacă forțînd cadrele existente. Armonizarea legislativă este posibilă pe trei căi. Sau se adaptează la normele internaționale renunțînd la scopul său inițial și golindu-se de conținut (ceea ce se produce sub ochii noștri), sau normele internaționale „se adaptează” la filozofia legii statutului, lărgindu-și oarecum cadrul (ceea ce Comisia de la Veneția parțial a făcut deja, dar în realitate instituțiile europene nu-și arată dispoziția în acest sens), sau „furtuna” provocată în jurul legii va reuși să oblige opinia internațională să pună în dezbatere concepte care să țină cont de realitățile europene ale mileniului trei. Ultima variantă s-ar putea să pară prea optimistă. Adepții proiectului, cu oarece aroganță, ar putea spune că e cu atît mai rău pentru normele internaționale dacă nu sînt în acord cu legea statutului. Dar știm bine, că realitățile politice ale Europei de astăzi nu sînt acestea, cu toate că ne-am putea întreba dacă normele internaționale sînt oare în acord cu realitățile naționale europene? Răspunsul ar putea fi dezarmant. Și atunci e atît mai rău pentru realități?

Situațiile conflictuale din Balcani și Europa de Est ne sugerează că realitățile pot fi ignorate doar pentru scurtă vreme, iar planurile desenate în capitale îndepărtate nu se potrivesc întotdeauna cu realitățile de pe teren...

Cred că e timpul să ne dăm seama că sistemul de protecție a minorităților aplicat după cel de al doilea război mondial a fost mai de grabă un paleativ menit să liniștească conștiința puterilor decizionale și care a dus în cele din urmă, dacă ar fi să facem un calcul, la lichidarea lentă a existenței minoritare în toată Europa. Nu este de mirare deci, că sfîrșitul de mileniu a adus din nou la suprafață toate acele contradicții și probleme nerezolvate pe care sistemul bipolar al războiului rece le anesteziase multă vreme. Ce-i drept, adesea în situații limită, în care rămînea doar problema, minoritatea dispăruse. Și în timp ce sîntem din ce în ce mai sensibili la dispariția speciilor de plante și animale, în privința dispariției comunităților etnice, lingvistice, culturale apelăm la *stabilitate* și *status quo*. Din această cauză consider legitimă și necesară forțarea limitelor sistemelor normative prin inițiative de tipul legii statutului. Este regretabil însă, că datorită unui punct de pornire politico-filozofic eronat, a unui moment istoric inadecvat și a unei formulări

juridice hibride proiectului i-a fost dat să moară în fașă. Ceea ce pune în pericol însuși viitorul filozofiei național-culturale conținute în lege.

*

Deci, perspectiva limitării progresive a suveranității naționale în procesul de integrare euro-atlantică ar trebui să ne îndemne să găsim noi forme — dacă nu chiar un nou sistem — ale relațiilor internaționale pentru vremurile în care sistemul tradițional al suveranității naționale ar deveni inutil. Semnele acestei nevoi apar destul de marcant în situațiile de criză (de exemplu, în cazul bombardării Iugoslaviei de către NATO sau a războiului din Irak), când legitimarea intervenției, adică a încălcării suveranității naționale — în ciuda tuturor scamatoriilor procedurale — a fost destul de îndoielnică. Chiar dacă, din punct de vedere moral, aceste măsuri — fiind vorba de cazuri limită — pot fi justificate.

Cum va arăta acest sistem juridic internațional căruia i-au început deja durerile facerii, și care va reduce într-o măsură considerabilă sistemul juridic bazat pe principiul suveranității naționale, este greu de prevăzut, deși constituția europeană în pregătire reflectă tocmai această concepție, iar polemica dintre Joschka Fischer și Chevènement se desfășoară tocmai pe marginea acestei tendințe. Conservatorismul clădit pe tradițiile statului național reprezentat de Chevènement este greu de armonizat cu federalismul vizionar degajat al lui Fischer într-o Europă constituită din uniunea unor state „naționale” în care, datorită unei descentralizări pronunțate ar rămîne doar competențe simbolice în atribuția acestora. Dacă autoritatea centrală a statului național își va delega majoritatea competențelor către regiuni, iar restul va fi transferat către instituțiile europene federative, ce fel de atribuții și competențe reale ar mai rămîne în posesia statelor naționale? Ce altceva ar rămîne decît organizarea, coordonarea și sprijinirea *culturii naționale a națiunii culturale*? Toate celelalte putînd fi delegate în sus sau în jos. Iar cultura națională a națiunii culturale nu poate fi legată de politica izolaționistă a frontierelor de stat și nu poate fi făcută dependentă de voința și capriciile națiunilor majoritare ale statelor naționale. Nu pot decît să-mi exprim acordul cu Bakk Miklós atunci cînd afirmă că „originalitatea legii statutului constă în faptul că, în timp ce declarativ formulează obiective de politică națională și de protecția minorităților, în realitate trasează calea pe care începe deconstrucția statului teritorial — a paradigmei vestfalice — în zona noastră. Originalitatea legii statutului — în acest context — este că pregătește integrarea europeană nu prin « înfăptuirea » omogenității în interiorul teritoriului, ci prin organizarea spațiilor cultural-simbolice din afara teritoriului.” De asemenea, sîntem la unison atunci cînd afirmă că locul politicii depășite a statului național va fi preluat de o epocă nouă, post-național-statală. În rest însă, aș avea îndoieli în legătură cu afirmația că *legea* statutului s-ar cadra cu epoca amintită, chiar dacă *concepția* legii statutului se cadrează cu aceasta.

Va trebui deci să acceptăm ideea că e bine să părăsim cadrul unui sistem ideologic depășit de istorie, în ciuda tiparelor seculare pietrificate ale mentalității național-statale, și să încercăm să creăm, pe căi într-adevăr democratice, acea formă politică federativă care bate în mod necesar la poarta Europei mileniului trei. Legea statutului, deși lansează un astfel de semnal către făcătorii de politică europeni, nu pare să sesizeze filonul de aur ascuns între rîndurile sale. Furnalul statului național nu este adecvat pentru extragerea acestuia.

*

Conceptul de „*nemzetpolgár*”, „*nation-citizen*”, „*cetățean al națiunii*”. Pentru urechea occidentală sună probabil a pleonasm. Pentru un est-european poate fi o combinație plină de sensuri. Poate fi criticată, ignorarea sa ar fi însă neinspirată. În cadrul sistemului instituțional al Europei unite am putea lesne să ne-o imaginăm ca identitate terțiară, alături de cetățenia europeană și cea regională. Nu are nimic de-a face cu cetățenia tradițională a „statului național”. Este „cetățenia” națiunii culturale, care trebuie să fie în *cetate*, independent de teritorialitate.

În măsura în care identitatea lingvistică, culturală va mai avea un rol de jucat — or, prognozele arată că va avea încă foarte multă vreme — și conceptul (și statutul) „cetățeniei naționale” va trebui să-și găsească locul în sistemul juridic al Europei federale. Din punct de vedere juridic va putea conta probabil pe un statut mai *soft* decît celelalte două surate, dar dacă locul lăsat gol de „statele naționale” hibride va fi ocupat de „regiuni” — hibride și ele din punct de vedere național, dar coerente sub aspectul auto-organizării economico-sociale —, și acest nivel (național-cultural) al realității sociale va trebui să fie asigurat de o entitate juridică. Realitatea socială o va secreta. Căci dacă, statul național își pierde legitimitatea în mod meritat, națiunea (culturală) va rămîne o realitate care va trebui să aibă locul ce i se cuvine în sistemul juridic continental. Pentru moment trăim tocmai criza acestei stări nefirești de tranziție, care se manifestă mult mai violent și mai spectaculos în Est, dar care nu va ocoli nici Vestul, oricît s-ar iluziona că a depășit această fază a istoriei. Cele două orientări fundamentale (uniunea slabă a statelor naționale sau sistem federativ) care se află în centrul dezbaterilor Uniunii Europene astăzi, constituie anticamera punerii pe ordinea de zi a acestei probleme.

Firește, ideea de „cetățean al națiunii” nu are nici o legătură cu noțiunile de „germene de stat” și „germene de cetățean”, pe care le invocă Bauer Tamás în legătură cu politica națională a Fidesz-ului și care poartă aceleași caracteristici ale statului național. Din păcate, ideologia fostului partid de guvernămînt nu țintește perspectiva îndepărtată a Uniunii Europene prin filozofia legii statutului ci mai de grabă rămîne captivă nostalgiilor confuze ale statului național.

Ironia situației este — după cum am subliniat mai de vreme — că atît critica liberală cît și politica națională a Fidesz-ului se sprijină pe acelaș sistem normativ internațional clădit pe principiul statului național. Pe trecut deci, în loc de viitor.

Pe de o parte avem de-a face cu pseudo-toleranța cumpătată a „realpolitik”-ului, pe de alta cu un cult timid al politicii nostalgice. Nici una dintre poziții nu a reușit să treacă peste *status quo*-ul care reprezintă fără tăgadă trecutul, ca orice sistem juridic creat de mîna omului. Inițiatorii legii statutului au fost mai atenți la aspectele morale ale problemei naționale decît criticii, în realizarea efectivă a proiectului însă au fost grăbiți și nechibzuți, respectiv, nu au fost capabili să se detașeze definitiv de umbra rănilor de la Trianon.

*

Marele absent din această dezbatere, în ciuda aparențelor, este *regiunea*. Deși este vorba de maghiarii din Ardeal, Voivodina, Burgenland, Transcarpatia etc., povestea “sună nu despre faptul că cineva este de dincolo de frontiere — după cum subliniasse Németh Zsolt —, ci despre faptul că e maghiar”. Acest lucru nu este surprinzător dacă luăm în considerație că statul maghiar nu este capabil să gîndească în altă formulă de filozofie politică despre națiune decît în cea a statului național, odată ce tocmai statul național maghiar modern de după Compromisul din 1867 a fost acela care a lichidat după model francez autonomiile regionale, Ungaria de astăzi neavînd regiuni propriu-zise, iar procesul de regionalizare care se desfășoară sub presiune europeană, nu se deosebește în esență de pseudo-regionalizarea din Bulgaria sau România. Maghiarii de dincolo de frontiere însă, în marea lor majoritate trăiesc în regiuni istorice specifice bine conturate, chiar dacă tratatele de pace i-au forțat între granițele altor state naționale. Ardealul, Voivodina, Transcarpatia, Țara de sus, Burgenland nu sînt numai părți ale României, Serbiei, Ucrainei, Slovaciei sau Austriei, ci înainte de a fi fost, au fost „țări” cu trăsături specifice bine definite în cadrul statului ungar sau austro-ungar, independent de statutul lor juridic oficial. Aceste note specifice s-au adîncit și s-au accentuat doar în ultimii 80 de ani față de statul ungar, și deși s-au estompat oarecum față de specificul statelor succesoare în urma politicilor nivelatoare ale acestora, în filioanele sale profunde nu a putut dispărea ceea ce a fost determinant în decursul veacurilor anterioare.

Principiul politic al „dublei legături”, specific relațiilor statelor naționale (către națiunea politică din punct de vedere juridic și către națiunea culturală din punct de vedere spiritual) care nu poate fi armonizat nicidecum cu *status quo*-ul, sperăm să se dizolve în timp într-o „triplă legătură” cvazi politică — continentală, regională și național-culturală — în care statele naționale nu vor mai avea nici un rol sau vor păstra exclusiv doar un rol simbolic. În privința rolului național-cultural nu încapem îndoială că, în pofida integrării europene și a specificului regional, instituția chemată să construiască, să modeleze și să acrediteze limba maghiară va rămîne în continuare Academia Ungară de la Budapesta, după cum cea a limbii române va rămîne Academia Română de la București, independent de faptul că „maghiarul cultural” își va exercisa limba maternă la Budapesta, Cluj, Kosice sau Subotica, sau „românul cultural” va trăi

la București, Cernăuți, Chișinău sau Vîrșeț. Ideea deosebit de fertilă a „federației culturale” pe care ne-o propune și Bakk Miklós, conține o specificitate complexă demnă de atenție, conform căreia aceasta „s-ar putea baza pe funcționarea unor astfel de centre regionale care în cadrul culturii maghiare (sau române, sau slovace, Sz.E.) ar fi în același timp punctele de sprijin ale unei elite regionale și scena legăturilor organice cu celelalte culturi naționale regionale.”

*

Cu regret trebuie să constatăm că această concepție a legii statutului e proastă așa cum e, în ciuda faptului că legea însăși conține o mulțime de elemente pozitive. După cum reiese din nesfârșitele polemici, în mediul ostil în care încearcă să se impună, cîrpeala nu o poate salva. Din această capcană nici guvernarea Orbán, nici guvernarea Medgyessy nu are cum ieși cu fața curată, în zadar se bucură de sprijinul reprezentanților legitimi ai maghiarilor de peste hotare. Limitele sistemului juridic european se opresc deocamdată aici. Ne place, nu ne place, trebuie să le luăm în considerare. Zicala engleză „too little, too late” poate fi parafrizat în „too much, too soon”. Ceea ce nu înseamnă, ca luînd în considerare tendințele politice de după cel de-al doilea război mondial, să nu fim optimiști în privința posibilității de afirmare a valorii de precedent a legii statutului, cînd îi va veni sorocul. Acest edificiu însă nu va putea fi construit pe ruinele filozofiei statului național. Această misiune va trebui să revină altei „legi a statutului”. □

*

Elek SZOKOLY (n. 1939) publicist, absolvent al Facultății de Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj. După 1990 este redactor și editorialist la *Gazeta de Mureș*, director al Centrului Intercultural al Ligii Pro Europa și al editurii cu același nume, apoi director executiv al Ligii Pro Europa. A publicat numeroase articole, eseuri și studii în limba maghiară și română, în diferite publicații din țară, precum și în volumele colective *Revenirea în Europa* (coord. Adrian Marino) și *Problema transilvană* (coord. Gabriel Andreescu și Molnár Gusztáv). Membru fondator al Ligii Pro Europa și membru al Asociației Ziariștilor Maghiari din România, al Asociației Ziariștilor Români și al Comitetului Helsinki Român.

Legea privind maghiarii din țările vecine

PARLAMENTUL REPUBLICII UNGARE

Parlamentul

– în vederea exercitării răspunderii față de maghiarii care trăiesc în afara granițelor țării, răspundere prevăzută în alin. (3) al art. 6 al Constituției Republicii Ungare, pentru promovarea cultivării relațiilor multilaterale ale acestor persoane cu Ungaria,

– luînd în considerare eforturile de integrare europeană ale Republicii Ungare, precum și principiile de bază ale organizațiilor internaționale și în special ale Uniunii Europene privind respectarea drepturilor omului și apărarea drepturilor minorităților,

– avînd în vedere reglementările generale acceptate ale dreptului internațional și obligațiile de drept internațional asumate de Republica Ungară,

– avînd în vedere dezvoltarea relațiilor bilaterale și multilaterale de bună vecinătate în cadrul spațiului central-european, a cooperării regionale, cu scopul întăririi rolului stabilizator jucat de Republica Ungară,

– în vederea asigurării apartenenței la națiunea maghiară unitară, a prospe-

rării pe meleagurile lor natale, respectiv a păstrării identității naționale a maghiarilor din statele învecinate,

– la inițiativa și pe baza propunerilor Consiliului Permanent Maghiar, în calitate sa de organizație consultativă urmărind păstrarea și întărirea identității naționale a comunităților maghiare din țările vecine,

– fără a aduce atingere facilităților și subvențiilor asigurate prin reglementări legale persoanelor de naționalitate maghiară care trăiesc în alte regiuni ale lumii în afara granițelor,

adoaptă următoarea lege:

Capitolul I. Dispoziții generale

Valabilitatea legii

Articolul 1

(1) Valabilitatea legii se întinde asupra acelor persoane de naționalitate maghiară și fără cetățenie ungară cu domiciliul în Republica Croația, Republica Federativă Iugoslavia, România, Republica Slovenia, Republica Slovacă sau Ucraina, care

a) nu și-a pierdut cetățenia ungară prin renunțarea voluntară la aceasta și

b) nu deține drept de ședere permanentă în Ungaria.

(2) Valabilitatea acestei legi se extinde și asupra soțului/soției cu același domiciliu a(1) persoanei definite în aliniatul (1) și asupra copilului minor crescut împreună de aceștia în gospodăria comună, chiar dacă aceștia nu sînt de naționalitate maghiară.

(3) Valabilitatea acestei legi se extinde, de asemenea, asupra colaborării cu organizațiile definite în articolele 13, 17, 18, respectiv 25, respectiv sprijinirii acestora.

Articolul 2

(1) Persoana aflată sub incidența prezentei legi, în condițiile prevăzute de lege, va beneficia de anumite facilități și subvenții pe teritoriul Republicii Ungare, respectiv la domiciliul stabil din țările învecinate, pe baza legitimației definite în articolul 19.

(2) Prevederile prezentei legi trebuie aplicate fără a încălca obligațiile asumate de Republica Ungară în acorduri internaționale.

(3) Facilitățile, respectiv subvențiile care pot fi solicitate, prevăzute în prezenta lege nu aduc atingere facilităților și subvențiilor disponibile, asigurate și în prezent prin reglementări legale, persoanelor de naționalitate maghiară care nu posedă cetățenie maghiară și care trăiesc în orice altă regiune a lumii.

Articolul 3

Republica Ungară,

a) în vederea asigurării menținerii permanente a relațiilor,

b) în vederea asigurării posibilității de a beneficia de facilitățile și subvențiile prevăzute în prezenta lege,

c) în vederea menținerii neîngrădite a relațiilor culturale, economice și familiale,

d) în vederea asigurării liberei circulații a persoanelor și ideilor,

asigură persoanelor aflate sub incidența legii tratamentul cel mai favorabil în situația dată în privința accesului pe teritoriul țării și a șederii acolo, luînd în considerare obligațiile de drept internațional asumate.

Capitolul II. Facilitățile și subvențiile de care pot beneficia persoanele aflate sub incidența prezentei legi

Educație, cultură, știință

Articolul 4

(1) În domeniul culturii, persoanele aflate sub incidența prezentei legi au drepturi egale cu cetățenii ungari pe teritoriul Ungariei. În mod corespunzător, Republica Ungară le va asigura în special

a) posibilitatea de a folosi instituțiile de cultură generală și de a beneficia de serviciile acestor instituții,

b) accesul la valorile culturale pentru public și cercetare,

c) accesul la valorile cu caracter de monument istoric și la documentele referitoare la acestea,

d) posibilitatea studierii în scop științific a materialelor de arhivă care

conțin date personale protejate, cu condiția ca statul de care aparține persoana maghiară din afara granițelor să fie parte a tratatelor internaționale privind protecția datelor personale.

(2) Persoana aflată sub incidența acestei legi este îndreptățită să beneficieze de serviciile oricărei biblioteci publice de stat și beneficiază gratuit de următoarele servicii de bază:

- a) frecventarea bibliotecii,
- b) folosirea la fața locului a colecțiilor parțiale desemnate de bibliotecă,
- c) folosirea instrumentelor de evidență a fondurilor,
- d) informații privind serviciile bibliotecii și ale sistemului de biblioteci,
- e) în cazul înscrierii, împrumutarea documentelor tipărite din bibliotecă, în condițiile prevăzute în regulamentul de utilizare a bibliotecii.

(3) Facilitățile suplimentare de care beneficiază persoanele aflate sub incidența prezentei legi privind utilizarea serviciilor instituțiilor de stat muzeale și de cultură generală sînt cuprinse într-un act normativ special.

Articolul 5

Oamenii de știință maghiari aflați sub incidența legii pot deveni membri exteriori sau membri plini ai Academiei Maghiare.

Distincții, burse

Articolul 6

(1) Republica Ungară asigură posibilitatea ca persoanele aflate sub incidența legii să beneficieze de dis-

tințiile statale ale Republicii Ungare sau de titlurile de onoare și diplomele înființate de ministere, ca recunoaștere a activității lor proeminente, exemplare în serviciul națiunii maghiare, al sporirii valorilor maghiare și universale.

(2) La stabilirea condițiilor pentru acordarea bursei de stat trebuie asigurată posibilitatea acordării acestor burse persoanelor aflate sub incidența prezentei legi.

Protecție socială și servicii sanitare

Articolul 7

(1) Persoanele aflate sub incidența prezentei legi care lucrează pe teritoriul Republicii Ungare în cadrul unor relații juridice privind desfășurarea unor activități lucrative pe baza prevederilor articolului 15 – în măsura în care acordurile internaționale nu prevăd altfel – au obligația de a plăti contribuție de asigurare de sănătate și de pensie. Prin plata contribuțiilor, angajatul devine îndreptățit să beneficieze de servicii sanitare și de pensie identice cu cele de care beneficiază asigurații cu cetățenie ungară. Sfera acestor îndreptățiri este cuprinsă într-un act normativ special.

(2) Persoanele aflate sub incidența prezentei legi care nu au obligația de plată a contribuției la asigurarea de sănătate și de pensie conform aliniatului (1) poate solicita de la organizația de utilitate publică înființată în acest sens (articolul 25), prin concurs, în prealabil, rambursarea cheltuielilor legate de serviciile medicale de care pot beneficia contra cost pe teritoriul Ungariei.

(3) în cazurile care necesită îngrijire edicală imediată pe teritoriul Ungariei, persoanele aflate sub incidența prezentei legi beneficiază de această îngrijire în condițiile prevăzute de acordurile bilaterale de asigurare socială (politică socială).

Facilități de călătorie

Articolul 8

(1) Persoanele aflate sub incidența legii beneficiază pe teritoriul Ungariei de reduceri la călătoriile pe mijloacele de transport comun local și interurban intern pe bază de grafic – în cazul călătoriei cu trenul, la clasa a 2-a.

(2) Au dreptul la un număr nelimitat de călătorii gratuite

a) copiii care nu au împlinit vârsta de 6 ani,

b) persoanele care au împlinit vârsta de 65 de ani.

(3) au dreptul la o reducere de 90% la călătoriile interurbane interne pe mijloacele de transport în comun

a) persoanele definite în aliniatul (1), de patru ori pe an,

b) în cazul călătoriei în grup, grupurile compuse din cel puțin 10 persoane de vîrstă sub 18 ani aflate sub incidența legii și doi adulți însoțitori, o dată pe an.

(4) Reglementările detaliate privind reducerile de preț la călătorii sînt cuprinse într-un act normativ special.

Învățămînt

Articolul 9

(1) Persoanele aflate sub incidența prezentei legi sînt îndreptățite – con-

form prevederilor referitoare la cetățenii ungari din legea LXXX din 1993, în condițiile acestui articol – să beneficieze în instituțiile de învățămînt ale Republicii Ungare de

a) pregătire de bază de nivel universitar sau de școală superioară,

b) pregătire de bază complementară,

c) pregătire parțială,

d) pregătire de doctorat (PhD) și de masterat (DLA),

e) perfecționare generală, respectiv specializată,

f) pregătire profesională de nivel superior în sistem școlar acreditat.

(2) Studenții cursurilor de zi ale formelor de învățămînt finanțate de stat definite în alin. (1) au dreptul la normativ de student, la alocațiile bănești și în natură conform prevederilor privind studenții, respectiv la rambursarea diferențială a contribuțiilor sanitare, conform prevederilor legii LXXX din 1993. Sfera subvențiilor suplimentare va fi definită într-un act normativ special de către ministrul învățămîntului.

(3) în cadrul instruirii finanțate de stat, un număr de persoane aflate sub incidența legii – determinat anual de ministrul învățămîntului – își vor putea desfășura studiile în instituțiile de învățămînt superior ale Republicii Ungare.

(4) Studenții care participă la pregătire în instituții nefinanțate de stat pot solicita prin concurs de la organizația de utilitate publică înființată în acest scop rambursarea parțială sau totală a cheltuielilor legate de șederea în Republica Ungară și de studii.

Facilități pentru elevi și studenți

Articolul 10

(1) Persoanele aflate sub incidența prezentei legi care sînt elevi în statele vecine, încadrați în învățămîntul cu predare în limba maghiară sau studenți în orice instituție de studii superioare, beneficiază de toate facilitățile pe care carnetul de elev/student îl conferă cetățenilor ungari conform reglementărilor legale relevante.

(2) Îndreptățirea pentru obținerea facilităților prevăzute în alin. (1) este dovedită prin anexa cu acest rol al legitimației (art.19). Regulile detaliate privind obținerea facilităților sînt prevăzute de un act normativ special.

Perfecționarea profesională a pedagogilor maghiari de peste hotare

Articolul 11

(1) Pedagogii maghiari aflați sub incidența prezentei legi care predau în limba maghiară într-un stat învecinat (în continuare: pedagogi maghiari de peste hotare) au dreptul să participe - în limita efectivului anual stabilit de ministrul învățămîntului - la perfecționare profesională regulată și să beneficieze de facilitățile definite în aliniatul (2).

(2) Persoanele definite în aliniatul (1) sînt îndreptățite să solicite de la instituția maghiară de învățămînt care asigură perfecționarea, pentru perioada participării la cursul de perfecționare,

a) rambursarea cheltuielilor de cazare,

b) rambursarea cheltuielilor de transport, precum și

c) contribuție la cheltuielile de înscriere.

(3) Regulile detaliate privind perfecționarea pedagogilor maghiari de peste hotare sînt cuprinse într-un act normativ special.

Articolul 12

(1) Pedagogii maghiari de peste hotare și cadrele didactice universitare din instituțiile de învățămînt superior din statele vecine care cad sub incidența prezentei legi beneficiază de facilități speciale.

(2) Facilitățile de care pot beneficia pedagogii maghiari de peste hotare sînt identice cu cele asigurate prin acte normative pedagogilor cu cetățenie maghiară care posedă legitimație de pedagog.

(3) Îndreptățirea pentru obținerea facilităților prevăzute în alin. (1) este dovedită prin anexa cu acest rol al „Legitimației de maghiar”. Regulile detaliate privind obținerea facilităților sînt prevăzute de un act normativ special.

Instruire detașată peste hotare

Articolul 13

(1) Republica Ungară sprijină păstrarea și cultivarea limbii materne, a culturii și identității naționale a maghiarilor din țările vecine, de asemenea, prin detașarea, organizarea și funcționarea în statele vecine a unor secții ale instituțiilor de învățămînt superior maghiare acreditate. Resursele financiare disponibile realizării în acest scop vor fi alocate printr-un fond spe-

cial la bugetul Republicii Ungare. Decizia privind utilizarea fondurilor disponibile va fi luată de ministrul învățământului pe baza prevederilor unui act normativ special.

(2) Republica Ungară sprijină înființarea, funcționarea, dezvoltarea în statele vecine a unor instituții de învățământ superior (secții, facultăți) cu predare în limba maghiară acreditate în țara respectivă. Resursele financiare necesare realizării acestora pot fi solicitate prin concurs de la organizația de utilitate publică înființată în acest scop.

Subvenții pentru învățământul în țara natală

Articolul 14

(1) Poate beneficia de subvenție de educație-învățământ un părinte aflat sub incidența prezentei legi care are cel puțin doi copii minori în întreținere în gospodăria proprie, pentru fiecare copil care:

a) este înscrisă într-o instituție de educație sau învățământ corespunzătoare vârstei în care beneficiază de educație sau învățământ în limba maghiară și

b) instituția de învățământ amintită în pct. a) se află pe teritoriul statului vecin în care își are domiciliul stabil părintele.

(2) Poate beneficia de subvenție pentru manuale și rechizite școlare (în continuare: subvenție pentru rechizite școlare) părintele aflat sub incidența prezentei legi care asigură educația în limba maghiară a copilului minor crescut în gospodăria proprie, la o

instituție de învățământ aflată pe teritoriul statului vecin în care își are domiciliul stabil.

(3) Subvenția pentru educație-învățământ, respectiv subvenția pentru rechizite școlare pot fi solicitate de la organizația de utilitate publică înființată în acest scop. La evaluarea cererii, organizația de utilitate publică va solicita luarea de poziție, formată cu acordul ministrului învățământului din Ungaria, a organizației de recomandare (art. 20) din țara respectivă privind asigurarea educației, respectiv învățământului în limba maghiară în instituția de educație sau învățământ specificată.

(4) Persoana aflată sub incidența prezentei legi poate solicita subvenție pentru studiile efectuate în instituții de învățământ superior din țara vecină dată, pe bază de concurs, de la organizația de utilitate publică înființată în acest scop.

Încadrare în muncă

Articolul 15

Persoanele aflate sub incidența prezentei legi pot fi încadrate în muncă pe teritoriul Republicii Ungare pe bază de autorizație. În cursul procesului de autorizare, vor fi aplicate regulile generale privind încadrarea în muncă a cetățenilor străini, cu modificarea că autorizația poate fi acordată fără studierea situației de pe piața forței de muncă, pe o perioadă totală de cel mult trei luni pe an calendaristic. Prin acte normative speciale se poate institui posibilitatea acordării autorizațiilor în acest fel pe termen mai lung.

Articolul 16

(1) Persoanele implicate pot solicita de la organizația de utilitate publică înființată în acest scop, pe bază de concurs, rambursarea cheltuielilor legate de dovedirea îndeplinirii condițiilor legale pentru angajare, în special dovedirea prealabilă a studiilor, a calificării și a aptitudinii medicale necesare.

(2) Regulile detaliate privind procedura de autorizare, respectiv evidența autorizațiilor sînt cuprinse într-un act normativ special.

Sarcinile organelor de informare de utilitate publică

Articolul 17

(1) Organele de informare de utilitate publică din Ungaria vor asigura în mod sistematic colectarea și difuzarea informațiilor privind maghiarii de peste hotare și de transmiterea informațiilor privind Ungaria și maghiarime către maghiarii de peste hotare.

Aceste informații servesc la

- a) transmiterea valorilor spirituale și culturale maghiare și universale,
- b) formarea unei imagini obiective despre Ungaria și despre maghiarime,
- c) conservarea identității, a limbii materne și a culturii comunităților naționale maghiare care constituie minoritate în țara lor.

(2) Republica Ungară asigură realizarea și difuzarea unei emisiuni de televiziune de utilitate publică prin înființarea și asigurarea funcționării organizației de utilitate publică constituite în acest scop. Resursele financiare

necesare în acest scop vor fi asigurate din bugetul central.

Sprijinirea organizațiilor din țările vecine

Articolul 18

(1) Republica Ungară sprijină organizațiile din țările vecine care sprijină obiectivele comunităților naționale maghiare din statele vecine.

(2) în vederea obținerii subvențiilor, pot depune cereri de finanțare la organizația de utilitate publică înființată în acest scop organizațiile cu scop lucrativ definite în aliniatul (1) ale căror scop este în special

- a) păstrarea, sprijinirea, cercetarea tradițiilor naționale maghiare,
- b) conservarea și cultivarea limbii, literaturii, culturii, artei populare maghiare,
- c) sprijinirea învățămîntului superior maghiar din țările vecine prin facilitarea primirii cadrelor didactice din Ungaria ca profesori invitați,
- d) restaurarea și conservarea monumentelor istorice din cadrul patrimoniului cultural maghiar,
- e) îmbunătățirea puterii de reținere a populației a localităților defavorizate din teritoriile locuite de comunitatea națională maghiară de peste hotare, dezvoltarea agroturismului,
- f) crearea și dezvoltarea condițiilor infrastructurale a menținerii relațiilor cu Republica Ungară,
- g) alte activități care promovează obiectivele prevăzute în aliniatul (1).

Capitolul III. Regula de procedură pentru acordarea facilităților și subvențiilor

„Legitimația de maghiar” și „Legitimația de rudă de maghiar”

Articolul 19

(1) Facilitățile și subvențiile prevăzute în prezenta lege pot fi obținute pe baza „Legitimației de maghiar”, respectiv a „Legitimației de rudă de maghiar” care pot fi acordate la cerere persoanelor de naționalitate maghiară sau de altă naționalitate, în condițiile stabilite în art. 20.

(2) Poate solicita de la organul administrativ central desemnat în acest scop de Guvernul Republicii Ungare (în continuare: autoritatea de examinare)

a) eliberarea „Legitimației de maghiar” cu fotografie, persoana de naționalitate maghiară aflată sub incidența prezentei legi,

b) eliberarea „Legitimației de rudă de maghiar” cu fotografie, soțul/soția, respectiv copilul minor crescut în gospodăria comună care nu este de naționalitate maghiară, în cazul în care satisface condițiile prevăzute în pct. a)-b) alin. (1) art. 1 și organizația de recomandare specificată în art. 20 a eliberat recomandarea, respectiv autoritatea maghiară competentă nu a emis împotriva lui interdicție de intrare și ședere pe teritoriul Ungariei, respectiv nu a dispus expulzarea lui din cauzele prevăzute în legea specială relevantă, respectiv nu există proceduri penale în curs împotriva lui pe teritoriul Ungariei.

(3) Pe lângă cele cuprinse în alin. (2), pentru eliberarea „Legitimației de

rudă de maghiar” există și condiția ca membrul de familie de naționalitate maghiară care îndreptățește ruda să solicite eliberarea legitimației să dețină deja „Legitimația de maghiar” sau să fie îndreptățit să primească legitimația. În cazul retragerii „Legitimației de maghiar” va trebui retras și „Legitimația de rudă de maghiar”.

Articolul 20

(1) Autoritatea de examinare eliberează „Legitimația de maghiar” dacă solicitantul deține o recomandare eliberată de o organizație care reprezintă în statul respectiv comunitatea națională maghiară din statul vecin, acceptată de Guvernul Republicii Ungare ca organizație de recomandare, respectiv

a) certifică naționalitatea maghiară a solicitantului pe baza declarației date de acesta (în cazul minorilor, de reprezentantul legal al acestora),

b) certifică autenticitatea semnăturii acestuia, respectiv

c) conține:

ca) cererea, fotografia și adresa solicitantului;

cb) datele personale ce urmează a fi înscrise în legitimație (art. 21);

cc) numele organizației de recomandare, ștampila oficială a acesteia, semnătura reprezentantului organizației;

cd) locul și data eliberării recomandării.

(2) Recomandarea eliberată pentru solicitarea „Legitimației de rudă de maghiar” va conține, în locul celor specificate în pct. a) alin. (1), certificarea relației de membru de familie existentă

cu persoana de naționalitate maghiară aflată sub incidența prezentei legi.

(3) Guvernul Republicii Ungare acceptă ca organizație de recomandare acea organizație care reprezintă comunitatea națională maghiară dintr-un stat în statul respectiv, care este capabilă

a) să reprezinte în statul respectiv întreaga comunitate națională maghiară care trăiește într-un anumit stat,

b) să asigure condițiile organizatorice și de personal ale preluării și examinării cererilor de recomandare.

Articolul 21

(1) Valabilitatea legitimației

a) pentru minori: până la data la care împlinesc 18 ani;

b) pentru persoanele cu vîrsta cuprinsă între 18-60 de ani: 5 ani;

c) pentru persoanele în vîrstă de peste 60 de ani: nelimitată.

(2) în cazul expirării valabilității legitimației, la cerere, se va relua procedura prevăzută în articolele 19-20.

(3) Autoritatea de examinare retrage legitimația dacă

a) organizația de recomandare a retras recomandarea pe motiv că posesorul legitimației a furnizat date nereale la solicitarea recomandării;

b) posesorul legitimației a obținut drept de imigrare sau de ședere permanentă pe teritoriul Ungariei;

c) posesorul legitimației a obținut cetățenia ungară;

d) posesorul legitimației a fost recunoscut ca refugiat sau azilant de către autoritatea responsabilă de refugiați;

e) posesorul legitimației a fost expulzat de pe teritoriul Republicii

Ungare, s-a dispus interdicție de intrare și de ședere împotriva lui;

f) s-au inițiat măsuri penale împotriva posesorului pe teritoriul Ungariei, respectiv

g) legitimația a fost folosit abuziv sau a fost falsificat;

h) a încetat relația de rudenie care îndreptățește folosirea legitimației de rudă;

i) posesorul legitimației solicită acest lucru.

(4) Decizia finală de retragere a legitimației va fi comunicată și organizației de recomandare.

(5) Legitimația conține următoarele date ale îndreptățitului:

a) numele și prenumele (în cazul femeilor, și numele și prenumele anterioare căsătoriei), în forma utilizată în mod oficial (cu grafie latină) în țara de origine; în cazul persoanelor de naționalitate maghiară, și în limba maghiară;

b) denumirea oficială din țara de origine și cea maghiară a locului nașterii;

c) data nașterii, sexul;

d) numele mamei în forma utilizată în mod oficial (cu grafie latină) în țara de origine; în cazul persoanelor de naționalitate maghiară, și în limba maghiară;

e) fotografia, cetățenia, apatrizia;

f) semnătura proprie, respectiv

g) data eliberării și valabilitatea legitimației, precum și numărul documentului.

(6) Mențiunile și adeverințele prevăzute pentru solicitarea facilităților și subvențiilor sînt incluse în anexa legitimației.

(7) în scopul asigurării autenticității legitimației, respectiv verificării acordării facilităților, autoritatea de examinare (în aplicarea acestor prevederi: organul de gestionare a datelor) va conduce o evidență privind datele din legitimații și identificatorul anexei la legitimație, domiciliul din străinătate al posesorului legitimației, relația de rudenie care îndreptățește la deținerea legitimației, respectiv numărul și valabilitatea permisului de ședere, precum și privind datele prevăzute în alin. (3). Organul de gestionare a datelor poate gestiona datele cuprinse în evidență pînă la retragerea sau expirarea valabilității legitimației. Din evidență pot fi transmise date Biroului Național de Statistică pentru scopuri statistice, respectiv organului care acordă facilități sau subvenție și organului de evidență a facilităților și subvențiilor, în vederea combaterii abuzurilor, precum și judecătorei care acționează într-un caz penal, organelor de combatere a crimei și serviciilor de siguranță națională, respectiv autorității de evidență a străinilor.

(8) Autoritatea de examinare va putea solicita date în vederea examinării cererii, respectiv pentru cercetarea cauzelor de retragere, de la următoarele organe:

a) de la evidența centrală privind străinii, cu privire la existența unor proceduri de evidență a străinilor, a unui ordin de expulzare, a unei interdicții de intrare și ședere, respectiv datele permisului de ședere pe teritoriul Ungariei;

b) de la organul competent pentru acordarea cetățeniei, privind obținerea cetățeniei ungare;

c) de la evidența centrală a refugiaților privind recunoașterea statutului de refugiat sau azilant;

d) de la cazierul judiciar, privind procedurile penale în curs.

Articolul 22

(1) Procedurile autorității de examinare sînt reglementate de legea IV din anul 1957 privind procedurile generale ale administrației de stat. Cheltuielile procedurilor administrative vor fi suportate de stat.

(2) Solicitantul poate înainta recurs la instanțele judecătorești împotriva hotărîrii definitive luate în urma plîngerii împotriva deciziei de primă instanță a autorității de examinare privind emiterea, respectiv retragerea legitimației. Instanța judecătorească poate modifica decizia administrativă, conform procedurilor descrise în codul de procedură civilă.

(3) Regulile detaliate de procedură ale autorității de examinare, respectiv regulile de evidență a legitimațiilor eliberate, precum și privind conținutul de date al legitimației sînt cuprinse într-un act normativ special.

Utilizarea facilităților pe teritoriul Republicii Ungare

Articolul 23

(1) Persoana maghiară de peste hotare, în timpul șederii legale pe teritoriul Ungariei, poate beneficia de drept de facilitățile prevăzute în art. 4, art. 7 alin. (1), art. 8, art. 10, art. 11 alin. (2) și art. 12, în condițiile prezentate în articolele respective, prin prezentarea legitimației sale (art. 19).

(2) Fondurile necesare pentru acordarea facilităților de către organizațiile și instituțiile de stat care acordă facilitățile enumerate în aliniatul (1), respectiv organizațiile cu scop lucrativ care acordă reduceri de tarife la călătorii vor fi asigurate din bugetul central.

Procedura de solicitare a subvențiilor ce se pot acorda în Republica Ungară

Articolul 24

(1) Guvernul înființează o organizație (organizații) de utilitate publică pentru examinarea cererilor și acordarea subvențiilor pe care le pot solicita persoanele (organizațiile) aflate sub incidența prezentei legi.

(2) Obiectivele activității organizației de utilitate publică, sfera cererilor de finanțare care vor fi examinate de aceasta și organul de conducere abilitat să ia decizii vor fi cuprinse în actul de înființare al organizației, cu respectarea legii CLVI din 1997 privind organizațiile de utilitate publică.

(3) Cererile de finanțare pentru subvențiile ce pot fi solicitate în temeiul prezentei legi, pe bază de concursuri anunțate public, vor fi depuse la organizația de utilitate publică competentă din punct de vedere al obiectului cererii.

(4) La cerere trebuie anexate datele și documentele solicitate de organizația de utilitate publică în anunțul concursului.

(5) În caz de decizie favorabilă, solicitantul și organizația de utilitate publică vor încheia un contract civil care va conține condițiile și suma finanțării, cu specificarea scopurilor în

care va putea fi utilizată finanțarea și regulamentul de justificare a cheltuielilor.

(6) Fondurile necesare pentru desfășurarea activității organizației (organizațiilor) de utilitate publică vor fi asigurate din bugetul central în diviziune anuală, sub forma unui fond special.

Procedura de solicitare a subvențiilor disponibile în statele vecine

Articolul 25

(1) Cererile pentru subvențiile prevăzute în prezenta lege pot fi depuse de către persoanele (organizațiile) aflate sub incidența legii la organizația non-profit înființată în mod legal în acest scop în țara vecină în care își au domiciliul/sediul (în continuare: organizație de utilitate publică din străinătate).

(2) Contractul civil încheiat între organizația de utilitate publică înființată în Ungaria în scopul examinării cererilor de finanțare și acordării finanțărilor și organizația de utilitate publică din străinătate conține datele necesare pentru examinarea cererii, date ce vor fi confirmate prin acte, declarații, documentații de proiect etc.

(3) Organizația de utilitate publică din Ungaria va examina cererile pe baza datelor prevăzute în contractul civil definit în aliniatul (2) și pe baza opiniei organizației de utilitate publică din străinătate.

(4) Finanțările obținute vor fi acordate solicitanților de către organizația de utilitate publică maghiară pe baza unui contract civil. Acest contract

va conține condițiile și suma finanțării, cu specificarea scopurilor în care va putea fi utilizată finanțarea și regulamentul de justificare a cheltuielilor.

Articolul 26

(1) În scopul coordonării întregului sistem de subvenționare, se va crea o evidență centrală privind cererile de finanțare și deciziile privind acestea ale organizațiilor de utilitate publică constituite în scopul examinării cererilor de finanțare.

(2) Organul de administrație centrală care va ține evidența va fi desemnată de Guvern.

(3) Organul de evidență va gestiona următoarele date:

a) Numele, domiciliul stabil (se-diul), numărul de legitimație al solicitantului sprijinului,

b) Tipul sprijinului solicitat,

c) Suma subvenției acordate.

(4) Datele prevăzute în alin. (3) vor putea fi gestionate de organul de evidență pe o perioadă de 10 ani de la acordarea subvenției.

(5) Vor putea prelua date din evidență organizațiile de utilitate publică înființată în Ungaria și în țările vecine, respectiv organele administrației centrale ungare implicate în vederea asigurării fondurilor necesare finanțării.

Capitolul IV. Dispoziții finale

Articolul 27

(1) Prezenta lege intră în vigoare la 1 ianuarie 2002.

(2) Din momentul aderării Republicii Ungare la Uniunea Europeană,

prevederile prezentei legi vor fi aplicate în concordanță cu prevederile contractului de aderare și cu legislația Uniunii Europene.

Articolul 28

(1) Guvernul este mandatat să reglementeze prin ordonanțe următoarele:

a) prevederile privind desemnarea, respectiv determinarea competențelor organului de administrație publică abilitat să emită, să retragă și să țină evidența legitimațiilor, respectiv a organului căruia acesta îi este subordonat;

b) regulile detaliate privind reducerile de tarif la transportul în comun al persoanelor aflate sub incidența prezentei legi;

c) regulile detaliate privind acordarea facilităților pentru elevi și studenți acordate persoanelor specificate în alin. (1) al art. 10 din prezenta lege.

(2) Guvernul se va îngriji de înființarea organizațiilor de utilitate publică ungare care vor examina cererile de finanțare și vor acorda subvențiile disponibile în temeiul prezentei legi, respectiv de coordonarea activității organizațiilor de utilitate publică deja existente cu același scop, de modificarea corespunzătoare a actelor constitutive ale acestora, respectiv de regruparea finanțărilor în acest cadru.

Articolul 29

(1) Ministrul de interne și ministrul de externe vor stabili printr-o ordonanță comună regulile detaliate privind

emiterea, retragerea, evidența legitimației, respectiv cerințele de conținut și de formă ale acestuia.

(2) Ministrul economiei

a) va stabili într-o ordonanță, împreună cu ministrul de externe, regulile de evidență și de procedură privind autorizarea încadrării în muncă a maghiarilor de peste hotare, respectiv organizația de administrație de stat responsabilă de îndeplinirea acestor sarcini,

b) este mandatat să reglementeze condițiile acordării autorizațiilor de încadrare în muncă pe termen mai lung decât cel stabilit în articolul 16 al prezentei legi, referitor la persoanele aflate sub incidența acestei legi. În problemele care afectează și sportivii profesioniști, reglementarea se va elabora de comun acord cu ministrul tineretului și sportului.

(3) Ministrul de externe este mandatat ca în cazuri care merită considerație

specială în cursul procedurii de examinare de către autoritatea specificată în articolul 19, respectiv în cazul în care derularea procedurii descrise în art. 20 alin. (1) este împiedicată, în scopul fluentizării prelucrării cazurilor, să înlocuiască cu o declarație proprie recomandarea prevăzută în articolul 20 al prezentei legi.

(4) Ministrul patrimoniului cultural național va determina printr-o ordonanță regulile detaliate privind facilitățile cuvenite maghiarilor din țările vecine în cazul în care apelează la serviciile bibliotecilor publice, a instituțiilor muzeale și de cultură finanțate de stat.

(5) Ministrul învățământului – cu acordul ministrului de externe – va stabili printr-o ordonanță regulile detaliate privind perfecționarea pedagogilor maghiari de peste hotare, respectiv facilitățile prevăzute în art. 9, 11 și 12, art. 13 alin. (1) și art. 14 ale prezentei legi, inclusiv cuantumul subvențiilor individuale referitoare la aceste facilități. □

Raport despre tratamentul preferențial al minorităților naționale de către statul înrudit

*COMISIA EUROPEANĂ PENTRU DEMOCRAȚIE PRIN DREPT
(COMISIA DE LA VENEȚIA)*

Introducere

La 21 iunie 2001, primul ministru al României, dl. A. Năstase, a cerut Comisiei de la Veneția să examineze compatibilitatea Legii maghiarilor care trăiesc în țările vecine, adoptată de către Parlamentul Ungar la 19 iunie 2001, cu standardele europene și cu normele și principiile dreptului internațional public contemporan.

La 2 iulie 2001, ministrul afacerilor externe al Ungariei, dl. J. Martonyi, a cerut Comisiei de la Veneția să elaboreze un studiu comparativ al tendințelor recente în legislațiile europene cu privire la tratamentul preferențial al persoanelor care aparțin minorităților naționale care trăiesc în afara hotarelor țării lor de cetățenie.

La reuniunea sa plenară din 6-7 iulie 2001, Comisia de la Veneția a decis să întreprindă un studiu bazat pe legislația și practica unor state membre

ale Consiliului Europei, despre tratamentul preferențial al unui stat privitor la minoritățile înrudite care trăiesc în străinătate. Țelul acestui studiu a fost să stabilească dacă un astfel de tratament poate fi considerat compatibil cu standardele Consiliului Europei și cu principiile dreptului internațional.

Prin urmare, un grup de lucru a fost format, fiind compus din dnii. Franz Matscher, François Luchaire, Giorgio Malinverni și Pieter Van Dijk. O întrunire a avut loc la Paris în data de 18 septembrie 2001. Raportorii s-au întâlnit cu reprezentanții Guvernului României, respectiv Ungariei, în vederea obținerii unor clarificări în urma informațiilor pe care ambele părți le-au depus, la cererea Comisiei, în luna august.

Raportul de față a fost pregătit pe baza comentariilor dnilor. Matscher, Luchaire, Malinverni și Van Dijk; el a fost discutat în cadrul Subcomisiei pentru

Protecția Minorităților la 18 octombrie 2001, fiind pe urmă adoptat de către Comisie la cea de-a 48-lea reuniune plenară care a avut loc la Veneția în zilele de 19-20 octombrie 2001.

A. Antecedente istorice¹

Grija „statelor înrudite” pentru soarta persoanelor aparținând comunităților lor naționale² (denumite în cele ce urmează „minorități înrudite”) care sînt cetățenii altor țări („state de cetățenie”), avînd reședința în străinătate, nu este un fenomen nou în dreptul internațional.

Pe lângă cîteva principii generale ale dreptului internațional uzual, tratatele internaționale în vigoare încredințează statelor de cetățenie sarcina de a asigura tuturor persoanelor aflate în jurisdicția lor să se bucure de drepturile fundamentale ale omului, inclusiv drepturile minoritare, și atribuie comunității internaționale în general rolul de supraveghere a obligațiilor statelor de cetățenie³. Statele înrudite, cu toate acestea, și-au arătat dorința de a interveni în mod mai semnificativ și direct, adică în paralel cu forurile prevăzute în cadrul cooperării internaționale din acest domeniu⁴, în favoarea minorităților înrudite cu ele.

Principalul mijloc de care statele înrudite dispun în această privință este negocierea tratatelor multilaterale sau bilaterale, avînd ca obiectiv protecția minorității înrudite, cu statele de cetățenie aflate în cauză.

O abordare bilaterală a protecției minorităților s-a încercat pentru prima

oară în urma prăbușirii imperiilor Rusiei, Austro-Ungariei și Imperiului Otoman după primul război mondial, sub egida Ligii Națiunilor⁵. Ea a fost adoptată din nou după cel de-al doilea război mondial. Experiența Tirolului de Sud este interesantă în mod deosebit. În urma tratatului de pace de la Saint-Germain-en-Laye (1919), Tirolul de Sud a fost anexat Italiei împotriva voinței populației locale (cîteva mii de italieni și 280.000 de sud-tirolezi – ultimii obținînd cetățenia italiană). Nici un fel de protecție n-a fost acordată acestei minorități în timpul perioadei fasciste. În 1945, sud-tirolezii și-au revendicat dreptul la autodeterminare. Ca o măsură compensatorie, Aliații au îndemnat Italia și Austria să găsească o soluție printr-un tratat bilateral, care a fost încheiat în data de 4 septembrie 1946 (Tratatul Gruber-de Gasperi, anexat ulterior Tratatului de pace între Puterile Aliate și Italia din 10 februarie 1947). Drept urmare, regiunii i-a fost acordată o autonomie limitată. După Tratatul de la Viena din 15 mai 1955 care a restabilit complet independența Austriei, aceasta a urmărit o mai bună îndeplinire a Tratatului, cerînd continuarea negocierilor bilaterale, pe care Italia, între 1958 și 1961, le-a refuzat. În 1959, Austria a dus acest caz în fața Adunării Generale a Națiunilor Unite care, prin două rezoluții, din 1960, respectiv 1961, a îndemnat Italia și Austria să angajeze negocieri, ratificînd astfel în mod implicit dreptul Austriei de a purta grija sud-tirolezilor pe baza Tratatului de la Paris. Conflictul s-a

intensificat prin atacuri teroriste. În 1969 a fost încheiat „tratatul pachet” („*pacchetto*”) în favoarea minorității sud-tiroleze. În vara anului 1992, guvernul austriac a publicat o declarație cu privire la faptul că guvernul italian a aplicat, în sfârșit, pachetul. În 1996, Austria și Italia au înștiințat Națiunile Unite despre găsirea unei soluții reciproce satisfăcătoare. În ziua de azi, Austria continuă să supravegheze punerea în aplicare a „pachetului”, iar Italia, în lumina bunelor relații care există acum între cele două țări, nu contestă dreptul Austriei la această supraveghere.

În anii 1990, după terminarea războiului rece și după prăbușirea comunismului, chestiunea protecției minorităților a devenit o problemă proeminentă, în timp ce dorința țărilor din Europa Centrală și de Est de a juca un rol decisiv în protecția minorităților înrudite a devenit și mai aparentă⁶.

Prevederi referitoare la grija pe care statul înrudit o poartă pentru minoritățile înrudite din străinătate, susținând legăturile cu acestea, sînt într-adevăr incluse în mai multe constituții noi, elaborate în acești ani⁴.

De exemplu, articolul 6 din Constituția Ungariei (revizuită în 1989) prevede:

„Republica Ungară se simte responsabilă pentru soarta maghiarilor care trăiesc dincolo de hotarele ei și va promova și sprijini legăturile acestora cu Ungaria”.

Articolul 7 al Constituției României (1991) spune:

„Statul susține întărirea legăturilor cu românii care trăiesc în afara grani-

țelor și acționează în vederea prezervării, dezvoltării și expresiei identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase, respectînd legislația statului ai cărui cetățeni sînt.”

Articolul 5 al Constituției slovene (1991) prevede, printre altele, că:

„Slovenia își va menține grija pentru minoritățile naționale slovene autohtone din țările vecine și va susține contactele acestora cu patria mamă. (...) Slovenii care nu dispun de cetățenie slovenă pot beneficia de drepturi și privilegii speciale în Slovenia. Natura și măsura acestor drepturi și privilegii vor fi reglementate prin lege”.

Articolul 49 din Constituția „Fostei Republici Iugoslave Macedonia” (1991) stipulează:

„Republica se îngrijește de statutul și drepturile persoanelor aparținînd poporului macedonean din țările vecine (...), acordă asistență dezvoltării lor culturale și promovează legăturile cu aceștia.”

Articolul 10 al Constituției croate (1991) prevede:

„Pentru părțile națiunii croate din alte țări se garantează grija specială și protecția Republicii Croate.”

Articolul 12 din Constituția Ucrainei (1996) de asemenea prevede că:

„Ucraina se îngrijește de satisfacerea necesităților naționale, culturale și lingvistice ale ucrainenilor care au reședința în afara granițelor statului.”

Articolul 6 al Constituției polone din 1997 prevede:

„Republica Polonă va asigura asistență polonezilor care trăiesc în

străinătate în vederea menținerii legăturilor lor cu tradițiile culturale naționale.”

Articolul 7a din Constituția Slovaciei (amendată în 2001) prevede:

„Republica Slovacă va susține conștiința națională și identitatea culturală a slovacilor care trăiesc peste granițe și instituțiile acestora, în vederea îndeplinirii acestor obiective, precum și relațiile lor cu patria mamă.”

În aceeași perioadă, abordarea prin tratate a protecției minorităților a reapărut, cu o anvergură și mai importantă. Germania, în vederea securizării granițelor sale și pentru a acorda protecție minorităților înrudite, care după al doilea război mondial au fost supuse stăpînirii statelor din Europa Centrală și de Est, a încheiat tratate de cooperare prietenească și de parteneriat, îndeosebi cu Polonia, Bulgaria, Ungaria și România⁷. Ungaria a încheiat tratate similare cu trei dintre țările vecine: Ucraina, Croația și Slovenia⁸.

Potențialul tratatelor bilaterale în privința reducerii tensiunilor între statele înrudite și statele de cetățenie s-a arătat semnificativă, astfel încît aceste tratate pot determina îndatoriri specifice privind probleme sensibile, în timp ce înțelegerile multilaterale pot doar să prevadă o abordare indirectă a acestor probleme⁹. Mai mult, tratatele țin cont de caracteristicile specifice și necesitățile fiecărei minorități naționale ca și contextul istoric, politic și social particular care trebuie luat în considerare nemijlocit.

Astfel, Uniunea Europeană a considerat tratatele bilaterale un mijloc

atractiv pentru garantarea stabilității în Europa Centrală și de Est. În 1993, ea a sancționat și a lansat o inițiativă franceză („inițiativa Balladur”) cu privire la încheierea unui Pact de Stabilitate în Europa în 1995. Acesta a avut ca obiectiv realizarea „stabilității prin promovarea relațiilor de bună vecinătate, inclusiv chestiunile referitoare la frontiere și minorități, și a cooperării regionale și consolidării instituțiilor democratice prin acorduri de cooperare ce vor fi stabilite în diverse domenii care pot contribui la atingerea acestui obiectiv”¹⁰. Pactul, semnat de 52 state și adoptat în 1995, s-a referit la Bulgaria, Republica Cehă, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, România, Slovacia și Ungaria, toate aceste țări manifestîndu-și interesul pentru aderarea la Uniunea Europeană. Aceste state au fost chemate „să-și intensifice relațiile de bună vecinătate sub toate aspectele, inclusiv cele legate de drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale”; s-a considerat că această intensificare trebuie să impună aplicarea efectivă a principiilor egalității suverane, respectul drepturilor inerente suveranității, abținerea de la amenințarea cu forță sau de la utilizarea forței, inviolabilitatea frontierelor, rezolvarea pașnică a disputelor, neamestecul în treburile interne, respectul drepturilor omului, incluzînd drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale, și libertăților fundamentale, incluzînd libertatea gîndirii, conștiinței, religiei sau credinței, drepturile egale și autodeterminarea popoarelor, coope-

rarea între state și satisfacerea cu bună credință a obligațiilor impuse de dreptul internațional¹¹.

În jur de o sută de înțelegeri noi sau existente – referitoare, printre altele, la protecția minorităților – au fost incluse în acest Pact.

Statele participante ale Pactului s-au obligat, în Declarația Finală, la supunere față de principiile OSCE. În caz de probleme legate de respectarea înțelegerilor, statele se vor bizui pe instituțiile și procedurile existente ale OSCE în vederea prevenirii conflictelor și pentru rezolvarea pașnică a disputelor. Acestea includ posibilitatea de a consulta Înalțul Comisar pentru Minoritățile Naționale (articolul 15 al Declarației Finale), respectiv de a supune disputele legate de interpretarea sau executarea tratatelor Curții Internaționale de Conciliere și Arbitraj (articolul 15 al Declarației Finale).

Sub auspiciile Pactului, alte două tratate bilaterale de cooperare au fost semnate de către Ungaria și Slovacia (1995), respectiv Ungaria și România (1996)¹².

B. Abordarea bilaterală a protecției minorităților

Stabilitatea și pacea, după cum se știe, nu pot fi realizate fără o protecție satisfăcătoare a minorităților. Astfel, toate tratatele bilaterale de relații de prietenie în cauză conțin prevederi referitoare la (respectivele¹³) minorități¹⁴. În contextul acestor înțelegeri bilaterale, statele înrudite încearcă să asigure o protecție de nivel ridicat minorităților lor, în timp ce statele de

cetățenie urmăresc realizarea unui tratament egal și integrarea minorităților care trăiesc între granițele lor, aparținându-și prin aceasta integritatea teritorială.

În anumite cazuri, tratatele de prietenie se referă la instrumente bilaterale preexistente, privitoare în special la minorități (de exemplu, tratatul de cooperare între Ungaria și Slovenia decurge din Convenția asupra prevederii drepturilor speciale pentru minoritatea slovenă din Republica Ungară și pentru minoritatea maghiară din Republica Slovenă din 6 noiembrie 1992, iar Tratatul de bază a relațiilor de bună vecinătate și cooperare între Ungaria și Ucraina urmează Declarația despre principiile de cooperare între Republica Ungară și Republica Sovietică Socialistă Ucraineană pentru garantarea drepturilor minorităților naționale din 31 mai 1991.)

În alte cazuri, un instrument specific referitor la minorități urmează în timp tratatul bilateral; Tratatul de relații prietenești și cooperare între Ungaria și Croația, de exemplu, a fost completat ulterior prin Convenția despre protecția minorității maghiare din Republica Croată și a minorității croate din Republica Ungară (5 aprilie 1995). În mod similar, Declarația principiilor călăuzitoare ale cooperării între Republica Ungară și Federația Rusă privitoare la garantarea drepturilor minorităților naționale din 11 noiembrie 1992 urmează și se referă la Tratatul de relații prietenești și cooperare între Republica Ungară și Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă din 6 decembrie 1991.

Aceste tratate și convenții conțin de obicei obligații reciproce de a respecta normele și principiile internaționale privind minoritățile naționale. Ele includ prevederi legislative flexibile cum ar fi Recomandarea nr. 1201 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (din 1993) și Documentul CSCE de la Copenhaga (1990), acordându-le prin aceasta un efect obligatoriu în relațiile lor reciproce.

O analiză comparativă detaliată a conținuturilor acestor tratate depășește cu mult obiectivul prezentului document. Este suficient pentru scopul nostru să subliniem că ele prevăd anumite drepturi esențiale „clasice” (dreptul la identitate; drepturi lingvistice; drepturi culturale; drepturi educaționale; drepturi referitoare la utilizarea mass-media; libertatea expresiei și asocierii; libertatea religiei; dreptul de a participa la procesele de luare a deciziilor). Cîteodată, în cazuri mai rare, sînt incluse și alte drepturi, cum ar fi dreptul la contacte transfrontaliere și preservarea patrimoniului arhitectural. Unele tratate acordă drepturi colective sau anumite forme ale autonomiei. Pe lîngă acestea, altele pun accentul pe îndatoririle persoanelor aparținînd minorităților față de statele lor de cetățenie.

Aceste tratate sînt, mai mult sau mai puțin, tratate cadru: ele necesită să fie puse în aplicare prin acte legislative specifice sau prin acorduri interguvernamentale în domenii specifice.

Îndeplinirea tratatelor implică două aspecte distincte: pe de o parte, părțile

trebuie să respecte obligațiile asumate reciproc; pe de altă parte, ele trebuie să desfășoare convorbiri bilaterale în legătură cu problemele care fac obiectul tratatelor, avînd în vedere și asumarea unor obligații noi sau diferite. Totodată, îndeplinirea efectivă și corectă a tratatelor în general nu este supus nici unui control legal: într-adevăr, nici unul dintre aceste tratate nu creează un mecanism de control jurisdicțional sau legal¹⁵. Executarea lor cade mai degrabă în sarcina comisiilor mixte interguvernamentale (în mod normal, reprezentanții minorităților fac parte din fiecare delegație guvernamentală, ei însă nu au putere de veto). Aceste comisii trebuie să se reunească la intervale regulate, sau de cîte ori se consideră necesar, și sînt în mod normal împuternicite să facă recomandări guvernelor lor respective cu privire la executarea sau chiar modificarea tratatelor.

Nu există sancțiuni explicite pentru absența de cooperare a uneia dintre părți în executarea tratatului.

În măsura în care majoritatea acestor tratate au fost incluse în Pactul de Stabilitate, oricare dintre state se poate adresa Curții Internaționale de Conciliere și Arbitraj, în căutarea soluționării unei dispute sau interpretării unei prevederi a tratatului bilateral în cauză. Cu toate acestea, în realitate, acest lucru nu s-a întîmplat niciodată. În plus, Înalțul Comisar OSCE pentru Minorități Naționale poate fi solicitat pentru asistență, în virtutea articolului 15 al Declarației Finale a Pactului de Stabilitate, ceea ce nu s-a întîmplat.

În afară de aceasta, întrucât tratatele în cauză cuprind prevederi ale Convenției-cadru, îndeplinirea lor cade, fie și doar indirect, în domeniul de competență al Comitetului Consultativ în cauză și al Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei; într-adevăr, statele au depus în rapoartele lor, deși numai în mod indirect, informații detaliate despre aceste cazuri.

În ceea ce privește soluțiile autohtone, posibilitatea teoretică, în acele țări ale căror sistem constituțional permite aplicarea directă a regulilor tratatelor în legislația autohtonă, de a înainta în fața unei curți autohtone cazul nerespectării unui tratat autoexecutoriu nu a fost utilizată pînă acum (și nu pare foarte probabilă, datorită îndeosebi cunoașterii deficiente a acestei posibilități de către avocați).

De aici rezultă că, potrivit stării de azi a lucrurilor, dacă una dintre părți refuză să participe la convorbirile bilaterale cu privire la executarea unui tratat, numai presiunea politică a celeilalte părți sau a comunității internaționale poate să o convingă să facă acest lucru.

Totuși, acest refuz ar încălca nu numai obligația specifică, asumată prin tratat, de a duce negocieri privitoare la măsurile de punere în aplicare a tratatului în cauză (o încălcare, prin urmare, a principiului *pacta sunt servanda*), dar și principiul general al dreptului internațional potrivit căruia „în relațiile lor reciproce, statele trebuie să acționeze în concordanță cu principiile și regulile legăturilor prietenești de vecinătate care trebuie să ghideze acțiunea lor la nivel

internațional, în special în contextul local și regional”¹⁶.

C. Legislația internă referitoare la protecția minorităților înrudite: analiză¹⁷

În completare la înțelegerile bilaterale și la legile și regulile autohtone prin care acestea sînt puse în aplicare, un număr de state din Europa au aprobat acte legislative sau regulamente specifice, acordînd avantaje speciale, prin urmare un tratament preferențial, persoanelor care aparțin minorităților înrudite cu ele¹⁸.

Următoarele legi merită să fie citate în acest context:

- Legea egalității sud-tirolezilor cu cetățenii Austriei în anumite domenii administrative, 25 ianuarie 1979 (Austria) (în cele ce urmează: „Legea Austriacă” sau LA)¹⁹

- Legea despre slovacii expatriați precum și schimbarea și completarea unor legi – nr. 70 din 14 februarie 1997 (Slovacia) (în cele ce urmează: „Legea Slovacă” sau LS)

- Legea referitoare la sprijinul acordat comunităților românești din întreaga lume, 15 iulie 1998 (România) (în cele ce urmează: „Legea Română” sau LR)

- Legea federală despre politica de stat a Federației Ruse cu privire la compatrioții de peste hotare, martie 1999 (Federația Rusă) (în cele ce urmează: „Legea Rusă” sau LRu)

- Legea despre bulgarii care trăiesc în afara Republicii Bulgaria, 11 aprilie 2000 (Bulgaria) (în cele ce urmează: „Legea Bulgară” sau LB)

• Legea despre măsurile de favorizare a minorității italiene din Slovenia și Croația, 21 martie 2001, nr. 73 (care lărgeste valabilitatea articolului 14 § 2 al Prevederilor pentru dezvoltarea activităților economice și cooperării internaționale a Regiunii Friuli-Venezia Giulia, a provinciei Belluno și a zonelor învecinate, 9 ianuarie 1991, nr. 19) (Italia) (în cele ce urmează: „Legea Italiană” sau LI)

• Legea despre maghiarii care trăiesc în țările vecine, 19 iunie 2001 (care va intra în vigoare la 1 ianuarie 2002) (Ungaria) (în cele ce urmează: „Legea Maghiară” sau LM)

De asemenea, sînt demne de remarcat cele ce urmează:

• Rezoluția Parlamentului Sloven despre statutul și situația minorităților slovene care trăiesc în țările vecine și îndatoririle statului sloven și ale altor organe în această privință, din 27 iunie 1996.

• Decizia Ministerială Comună nr. 4000/3/10/e a Miniștrilor de Interne, de Apărare, de Afaceri externe, Muncii și Ordinii publice din 15-29 aprilie 1998 despre Condițiile, durata și procedura de eliberare a legitimațiilor de identitate speciale pentru cetățenii albanezi de origine greacă (Grecia) (în cele ce urmează: „Decizia Ministerială Greacă” sau DMG)

Sfera de aplicare ratione personae

Legea Română și Legea Italiană se limitează la referirea la „comunitățile” sau „minoritățile” care trăiesc în afara teritoriilor lor respective. Celelalte legi

examine, dimpotrivă, precizează în detaliu criteriile cărora o persoană trebuie să corespundă pentru a intra în sfera lor de aplicare. Aceste criterii sînt următoarele:

Cetățenia străină

Acest criteriu decurge din raționamentul [*ratio*] foarte asemănător al acestor legi și, din această cauză, le este comună tuturor (cu excepția parțială a Legii Ruse). Criteriul nu este precizat întotdeauna în mod explicit (vezi Legile Română și Italiană menționate mai sus; Legea Bulgară nu-l specifică în articolul 2, o face însă în capitolul al doilea). Legea Maghiară precizează că cetățenia ungară trebuie să fie pierdută din alte motive decît cel al renunțării voluntare.

Originea națională specifică

În timp ce Legile Italiană și Română nu precizează în mod explicit nici un criteriu pentru stabilirea originii naționale, celelalte legi fac acest lucru, mai mult sau mai puțin detaliat.

În Legea Slovacă, „originea etnică” slovacă derivă dintr-un „strămoș direct pînă la a treia generație” (articolul 2 § 3 al LS). Pentru Legea Bulgară este necesar a avea cel puțin un ascendent de origine bulgară (articolul 2 al LB). În Legea Maghiară, este de „naționalitate” maghiară persoana care se declară ca atare (articolul 1 al LM). Pentru ruși, compatrioți sînt „cei care împărtășesc aceeași limbă, religie, cultură, aceleași tradiții și obiceiuri, precum și descendenții lor direcți” (articolul 1 al LRu).

Ca dovadă a originii naționale, Legea Slovacă cere un „document susținător” care poate consta din: certificatul de naștere, certificatul de botez, o declarație a oficiului stării civile, o „dovadă a naționalității” sau permisul de ședere permanentă; în lipsa acestora, se cere o dovadă scrisă din partea unei organizații a slovacilor din străinătate sau mărturia a cel puțin doi conaționali slovaci expatriați (articolul 2 § 4 al LS). Legea Bulgară cere un document eliberat de o autoritate străină sau de o asociație a bulgarilor de peste hotare, sau de Biserica Ortodoxă Bulgară; în lipsa acestora, originea bulgară poate fi dovedită prin mijloace justițiare (articolul 3 al LB). Legea Rusă cere, pe lângă „libera alegere” a persoanei, „documente susținătoare” ale cetățeniei sovietice sau ruse anterioare sau a reședinței anterioare pe teritoriul Rusiei, URSS, RSFSR sau al Federației Ruse, sau al descinderii directe din imigranți (articolul 4 al LRu).

Dovedirea originii maghiare este mai complexă; deși formularea articolului 1 § 1 a Legii Maghiare pare să sugereze că este suficientă simpla declarație a solicitantului, reiese²⁰ că organizațiile reprezentative ale comunității naționale maghiare din țările vecine vor trebui să cerceteze originea națională a solicitantului înaintea eliberării – sau refuzului – recomandării în cauză. Cu toate acestea, legea nu specifică ce fel de criterii se vor aplica de către aceste organizații.

Reședința în afara granițelor

Legile Bulgară și Rusă solicită ca persoana în cauză să aibă reședința pe teritoriul unei țări străine (articolul 2, respectiv 1), asemenea Legii Române (articolul 1). Legea Maghiară prescrie că numai cei care au reședința în una dintre țările învecinate (cu excepția Austriei) au dreptul la avantajele în cauză (articolul 1 § 1 al LM). Legea Italiană se limitează la minoritățile italiene din Croația și Slovenia²¹.

Lipsa permisului de ședere permanentă în statul înrudit

Această cerință este cuprinsă în Legea Maghiară (articolul 1 § 1). De fapt, obținerea unui permis de ședere permanentă în Ungaria constituie baza retragerii „Certificatului de Naționalitate Maghiară” (articolul 21 § 3 (b) al LM). Față de aceasta, Legea Slovacă îi încurajează pe expatriați să solicite reședința permanentă în Slovacia (articolul 5 § 3 al LS). Legitimația de identitate specială greacă echivalează cu un permis de ședere de trei ani (articolul 3 al DMG).

Conștiința lingvistică

Potrivit Legii Slovace, „expatriații” trebuie să posede cel puțin o cunoaștere pasivă a limbii slovace, care trebuie atestată prin rezultatele activităților proprii, sau prin dovada unei organizații slovace din țara de reședință sau prin mărturia a cel puțin doi conaționali din străinătate (articolul 2 §§ 6, 7 al LS).

Conștiința culturală

Legea Slovacă cere o cunoaștere de bază a culturii slovace, care trebuie să fie dovedită prin aceleași metode ca și conștiința lingvistică (vezi mai sus). Legea Bulgară pretinde „conștiința națională bulgară” (articolul 2 al LB).

Soți și copii minori

Potrivit Legii Maghiare, soții și copiii minori care trăiesc în gospodărie comună sînt îndreptățiți la avantajele stipulate în Lege (articolul 1 § 2 al LM). Decizia Ministerială Greacă extinde avantajele albanezilor de origine greacă la soții și descendenții acestora, care pot dovedi rudenția prin documente oficiale (articolul 1 § 2 DMG). Avantajele Legii Slovace sînt extinse asupra copiilor expatriatului, avînd vîrsta de cel mult 15 ani, care sînt menționați în Legitimația de Expatriat (articolul 4 § 1 al LS)

Documentul doveditor al dreptului la avantajele acordate prin lege

Legile Maghiară, Slovacă și Rusă subordonează dreptul la avantaje specifice deținerii unui document special. La fel procedează și Decizia Ministerială Greacă.

Natura acestui document nu întotdeauna este identică.

Potrivit regulamentului grec, acesta este (și este denumit) o legitimație de identitate (cuprinzînd fotografia și amprenteles posesorului său), eliberată pe o perioadă de trei ani (care poate fi prelungită); funcționează și ca permis de ședere și permis de lucru (vezi declarația/circulara corespunzătoare a Ministerului Grec al Ordinii Publice).

„Legitimația de Expatriat” slovac, care se eliberează pe o perioadă de timp nedefinită, conține datele personale ale posesorului, precum și adresa lui permanentă (datele copiilor minori pot fi și ele incluse, la cererea persoanei în cauză, în măsura în care acest lucru este compatibil cu tratatele internaționale în vigoare). Această legitimație nu echivalează cu legitimația de identitate și este valabilă numai cînd este folosită împreună cu un document de identitate valabil (articolul 4 § 2 al LS) eliberat de către statul de cetățenie. Cu toate acestea, deținătorul legitimației poate să intre pe teritoriul slovac fără invitație scrisă, viză sau permis de ședere.

„Certificatul de Naționalitate Maghiară” – care se eliberează pe o perioadă de cinci ani sau pînă la împlinirea vîrstei de 18 ani, respectiv pentru o perioadă nedefinită dacă posesorul a depășit vîrsta de 60 ani – conține fotografia posesorului și toate datele personale ale acestuia (articolul 21 § 5 al LM).

Legea Rusă stipulează că apartenența la categoria de „compatriot” poate fi dovedită – ca și prin pașaportul rus pentru cetățenii ruși sau cei care dețin o dublă naționalitate – printr-un certificat eliberat de reprezentanțele diplomatice sau consulare ale Federației Ruse sau de către autoritățile competente ruse (articolul 3 al LRu). Acest certificat, care nu este însoțit de fotografia posesorului, nu echivalează cu o legitimație de identitate.

În ceea ce privește procedura de eliberare a documentelor în cauză, ele

sînt eliberate de autoritățile statului înrudit: un „organ central de administrație publică” desemnat de Guvernul Ungariei (articolul 19 § 2 al LM); Ministerul Afacerilor Externe slovac (articolul 3 § 1 al LS); „autoritățile competente” sau misiunile diplomatice și consulatele rusești din străinătate (articolul 3 al LRu); departamentul de poliție responsabil pentru străini (articolul 1 al DMG).

Consulatele sau ambasadele statelor înrudite pe teritoriul țărilor de cetățenie pot avea un rol în această procedură. Potrivit articolului 1 al Legii Slovace, misiunile sau serviciile consulare slovace pot primi cereri pentru Legitimația de Expatriat, pe care le transmit Ministerului Afacerilor Externe pentru decizie. Misiunile diplomatice sau consulatele ruse pot elibera certificatul de atestare a originii ruse (articolul 3 al LRu). Autoritățile consulare greci nu joacă și nu pot avea nici un rol, dat fiind că legitimația de identitate specială greacă poate fi eliberat numai acelorora care se află pe teritoriu grec (articolul 1 § 1 al DMG).

Legea Maghiară nu atribuie nici un rol consulatelor sau misiunilor diplomatice ale Ungariei, însă prevede un rol esențial în această procedură pentru organizațiile maghiarilor de peste granițe. Certificatul de Naționalitate Maghiară este eliberat, de fapt, de către autoritățile ungare în cazul în care solicitantul a fost „recomandat” de una dintre aceste organizații, care trebuie să verifice declarația făcută de solicitant asupra apartenenței sale la minoritatea

maghiară, să ateste autenticitatea semnăturii sale și să furnizeze, printre altele, fotografia solicitantului și datele personale ale acestuia (articolul 20 § 1 al LM). În absența unei astfel de recomandări, certificatul nu poate fi eliberat²²; nici un fel de remediu nu este admis împotriva refuzului unei organizații de a elibera recomandarea. Am menționat mai sus că criteriile, de care organizațiile trebuie să țină seama, sînt neclare.

Un rol cu totul diferit este atribuit organizațiilor asemănătoare de către Legea Slovacă. Conform articolului 2 § 5 al LS, ele pot atesta apartenența unei persoane la minoritatea slovacă în cazurile în care aceasta nu poate furniza documentele formale enumerate în articolul 2 § 4 din LS. Trebuie reținut în acest context că Legea Slovacă prevede un criteriu clar pentru evaluarea originii naționale. În mod similar, Legea Bulgară (articolul 3 al LB) prevede posibilitatea de a dovedi originea bulgară prin declarația unei asociații a bulgarilor din străinătate; legea specifică, totuși, ceea ce trebuie să fie dovedit, adică de a avea cel puțin un ascendent bulgar.

Natura avantajelor

Avantaje referitoare la învățămînt și cultură

Aceste avantaje constă de obicei în: bursele pentru studenți în vederea urmăririi studiilor în statul înrudit; reducerea taxelor sau scutirea de taxe de utilizare a instituțiilor culturale și

educaționale (cum sînt muzeele, bibliotecile și arhivele); sprijinul acordat instituțiilor de învățămînt de limbă maternă din statele de cetățenie; pregătirea cadrelor didactice în limba maternă în statele de cetățenie (articolul 6 § 1 al SL; articolul 17 al LRu; articolele 9 și 10 ale LB; articolul 7 al LB; articolele 4 și 9-14 ale LM), recunoașterea reciprocă a diplomelor universitare (vezi numeroasele înțelegeri între Austria și Italia); accesul la cariera universitară (articolele 2 și 4 § 2 ale LA).

Articolul 10 § 1 al Legii Maghiare prevede în continuare acordarea de burse pentru studenții aparținînd minorității înrudite care urmează studii de orice natură în instituțiile de învățămînt superior – indiferent de limbă sau curriculum – din statul de cetățenie.

Articolul 18 al Legii Maghiare precizează bazele asistenței de către Ungaria a organizațiilor care funcționează peste hotare și promovează cunoașterea și păstrarea limbii, literaturii și tradițiilor culturale maghiare.

Asigurări sociale și de sănătate

Potrivit articolului 7 al Legii Maghiare, angajații care dețin Certificatul de Naționalitate Maghiară pot contribui la asigurările de sănătate și la sistemul de pensii. Ei au de asemenea dreptul la îngrijiri medicale nemijlocite în Ungaria pe baza tratatelor de asigurări sociale bilaterale. Articolul 2 al Legii Române se referă la posibilitatea membrilor comunităților românești de a primi ajutor individual în cazuri medicale speciale. Expatriații slovaci pot cere scutirea de la

plata asigurării sociale în străinătate dacă îndeplinesc condițiile necesare pentru a-și primi drepturile pe teritoriul slovac (articolul 6 § 1 (d)).

Avantaje în domeniul transporturilor

Acestea constă în tarife speciale pentru cei care călătoresc spre sau pe teritoriul statului înrudit (vezi articolul 8 al LM; vezi de asemenea articolul 6 § 3 al LS care prevede tarife speciale pentru expatriații pensionari, invalizi sau vîrstnici).

Permise de lucru

Potrivit Legii Slovace, posesorii Legitimației de Expatriat Slovac, care vor să se angajeze, nu trebuie să solicite permisul de lucru sau reședința permanentă în Slovacia (articolul 6 (b) din LS). Conform Legii Maghiare, permisele de lucru pot fi acordate în mod excepțional conaționalilor din străinătate pe o durată de trei luni, fără evaluarea prealabilă a necesităților pieței forței de muncă (articolul 15 al LM). Mai mult, conaționalii din străinătate pot solicita rambursarea costurilor care se impun pentru îndeplinirea condițiilor legale necesare angajării (articolul 16 al LM).

Scutirea de vize

Potrivit Legii Slovace, posesorii Legitimației de Expatriat care doresc să intre pe teritoriul Slovaciei nu au nevoie de nici un fel de viză sau invitație, în măsura în care acest lucru este posibil în virtutea tratatelor internaționale în vigoare (articolul 5 § 1 al LS). Conform articolului 5 al Legii Austriece, sud-

tirolezii definiți ca atare prin această lege nu au nevoie de viză în vederea șederii în Austria.

Scutirea de permise de ședere și rambursarea costurilor / scutirea de costurile șederii

Expatriaților slovaci li se permite șederea pe timp îndelungat pe teritoriul slovac în virtutea Legitimațiilor de Expatriat (articolul 5 § 2 al LS). Legitimația de identitate specială greacă echivalează cu un permis de ședere pe durata valabilității sale (până la trei ani, cu posibilitate de prelungire) (articolele 1 și 3 ale DMG).

Bulgarii au dreptul la un regim special de tarificație referitor la șederea sau stabilirea lor pe teritoriul bulgar (articolul 6 § 2 al LB). Legea Română prevede posibilitatea studenților care doresc să urmeze studii în România de a beneficia de cazare gratuită în căminele studențești pe durata șederii lor (alte forme de sprijin putând fi acordate de către Guvern) (articolul 9 al LR).

Dobîndirea proprietății

Conform articolului 6 § 2 din Legea Slovacă, expatriații au dreptul de a deține și de a dobîndi proprietate imobiliară. Potrivit Legii Bulgare, conaționalii din străinătate pot participa la privatizare, pot să-și redobîndească proprietatea, pot moșteni proprietate imobiliară (articolul 8 al LB).

Dobîndirea cetățeniei

În conformitate cu Legea Rusă (articolul 11 al LRu), „compatrioților”

li se poate acorda cetățenia rusă imediat, în urma unei simple cereri. Potrivit Legii Slovace, „expatriații” pot solicita cetățenia slovacă din motive personale deosebite (articolul 6 § 1 c) din LS).

Sfera de aplicare ratione loci

Avantajele sînt acordate în mod normal conaționalilor din străinătate atunci cînd aceștia se află pe teritoriul statului înrudit.

Conform Legii Maghiare, anumite avantaje sînt valabile în statul de cetățenie (vezi articolul 10 al LM despre avantajele acordate studenților din instituțiile de învățămînt public cu limba de predare maghiară din țările vecine sau din „orice altă instituție de învățămînt superior”; articolul 12 al LM despre avantajele acordate cadrelor didactice care trăiesc în afara granițelor; articolul 13 al LM: „Învățămîntul de peste hotare în cadrul facultăților afiliate”; articolul 14 al LM despre „Asistența educațională valabilă în țara de cetățenie”; articolul 18 din LM despre asistența acordată organizațiilor care activează în afara granițelor).

D. Evaluarea compatibilității protecției minorităților de către statele înrudite prin legislația autohtonă cu standardele europene și cu normele și principiile dreptului internațional²³

Importanța absolută a unei protecții adecvate și efective a minorităților naționale ca un aspect special al apărării drepturilor omului și libertăților fundamentale, precum și în vederea promovării stabilității, securității democratice

și păcii în Europa, a fost subliniată și accentuată în repetate rînduri. Aplicarea completă a tratatelor internaționale în materie – *in primis* a Convenției-cadru pentru Protecția Minorităților Naționale, precum și cea a Cartei pentru Limbi Regionale sau Minoritare și, chiar dacă mai puțin explicit, a Convenției Europene a Drepturilor Omului – a devenit o prioritate pentru toate statele membre ale Consiliului Europei.

Pe acest fundal, apariția formelor noi și originale ale protecției minorităților, în special din partea statelor înrudite, constituie o tendință pozitivă în măsura în care ele pot contribui la realizarea acestui obiectiv.

Practica stipulării tratatelor bilaterale privitoare la cooperarea prietenească sau la protecția minorităților face deja obiectul încurajării și asistenței, precum și al unui control minuțios al comunității internaționale.

Tendința mai recentă a statelor înrudite de a crea legi sau regulamente autohtone care acordă drepturi speciale minorităților înrudite nu au beneficiat, pînă nu demult, de o atenție specială, și au trezit doar în mică măsură, sau chiar deloc, interesul comunității internaționale. Pînă acum nu s-a solicitat și nici nu s-a întreprins nici un fel de supraveghere sau coordonare a legilor și regulamentelor în domeniu. Totuși, campania în jurul adoptării de către Ungaria a Legii despre maghiarii care trăiesc în țările vecine demonstrează necesitatea presantă a ridicării problemei compatibilității acestor legi și regulamente cu dreptul internațional și

cu standardele europene cu privire la protecția minorităților.

Comisia este de părere că posibilitatea statelor de a adopta măsuri unilaterale cu privire la minoritățile înrudite, indiferent dacă acestea trăiesc în țări vecine sau în alte țări, este condiționată de respectarea următoarelor principii: a) suveranitatea teritorială a statelor; b) *pacta sunt servanda*; c) relații prietenești între state, și d) respectul drepturilor omului și al libertăților fundamentale, în special interzicerea discriminării.

a. Principiul suveranității teritoriale ale statelor

Statele se bucură de suveranitate, și prin aceasta de jurisdicție exclusivă pe teritoriul național²⁴. Acest fapt implică, în principiu, jurisdicția asupra tuturor persoanelor, proprietăților și activităților de pe teritoriul lor și de pe apele interne, de pe marea teritorială și din spațiul aerian deasupra teritoriului național. Nici un alt stat sau organizație internațională nu poate exercita jurisdicție pe teritoriul unui stat fără consimțămîntul acestuia. Dreptul internațional public conferă, totuși, puteri specifice statelor, cu referire la legile privind ambasadetele, navele sau cetățenii lor de peste hotare.

Acte legislative și administrative (precum și cele judiciare) sînt emanații ale acestei jurisdicții suverane: prin urmare, destinatarii lor naturali sînt locuitorii statului respectiv, iar spațiul natural de aplicare este teritoriul național.

O primă întrebare se ivește din acest context: simpla adoptare a unei legi cu efecte extrateritoriale poate fi considerată, *per se*, ca un amestec în treburile interne ale altei (altor) țări interesate și, prin aceasta, o încălcare a principiului suveranității teritoriale a statelor?

În vederea găsirii unui răspuns exhaustiv, este necesar să facem o distincție, cu privire la semnificația „extrateritorialității”, între efectele legislației unui stat asupra cetățenilor străini, de pe teritoriul aceluia stat sau de peste hotare, și exercitarea puterii unui stat în afara granițelor acestuia.

i. Efectele legislației unui stat asupra cetățenilor străini

Simplul fapt că destinatarii unui act legislativ sînt cetățeni străini, nu constituie, după părerea Comisiei, o încălcare a suveranității teritoriale. Într-adevăr, există numeroase exemple pentru acte legislative care consideră cetățenia străină, nu a unui stat special, ci în general (de exemplu în dreptul internațional privat, cu privire la jurisdicția penală a statului etc.), ca „punct de legătură”. Toate aceste acte sînt în conformitate cu principiile generale ale dreptului internațional.

Statul poate elibera în mod legitim legi sau regulamente privitoare la cetățeni străini fără a cere în prealabil consimțămîntul statelor, ale căror cetățeni sînt persoanele în cauză, atîta timp cît aceste legi sau regulamente își exercită efectele doar între granițele statului. De exemplu, un stat poate decide în mod unilateral să acorde un

anumit număr de burse acelor studenți străini meritorii care doresc să urmeze studii în universitățile acestui stat.

În cazul în care legea caută în mod explicit să-și desfășoare efectele asupra cetățenilor străini într-o țară străină, legitimitatea ei nu este atît de evidentă. De fapt, este de neconceput ca statul de cetățenie al persoanelor în cauză să nu aibă un cuvînt de spus în problema respectivă.

În unele domenii, cum ar fi învățămîntul sau cultura, au fost dezvoltate și continuate de către numeroase state anumite practici care urmăresc obiective culturale evidente²⁵. În general se acceptă, de exemplu, cel puțin între state care au legături prietenești, ca ele să acorde burse studenților străini aparținînd minorităților înrudite pentru studiile lor în limba maternă în instituții de învățămînt de peste hotare. Aceste instituții, pe de altă parte, sînt deseori finanțate de statele înrudite. De asemenea, este un lucru obișnuit ca statele să promoveze studiul limbii și culturii lor și prin mijloace stimulativе acordate studenților străini, independent de originea lor națională.

În aceste domenii, dacă există o cutumă internațională, consimțămîntul statului de cetățenie poate fi prezumat, iar statele înrudite pot lua măsuri administrative sau legislative unilaterale²⁶. În continuare, atunci cînd un stat înrudit ia măsuri unilaterale cu privire la tratamentul preferențial al minorităților înrudite dintr-un stat de cetățenie anume, acesta din urmă poate prezuma consimțămîntul statului înrudit în cauză

față de măsuri similare privitoare la cetățenii săi.

În schimb, în acele domenii care nu sînt acoperite prin tratate sau cutume internaționale, consimțămîntul statelor de cetățenie afectate de măsurile statelor înrudite trebuie să fie explicit. Astfel, ca să cităm un exemplu, dacă un stat a decis în mod unilateral să acorde burse studenților străini aparținînd minorităților înrudite, indiferent de legătura dintre studiile lor și statul înrudit însuși, această decizie trebuie considerată ca amestec în treburile interne ale statului de cetățenie în cauză (în politica sa educațională, de exemplu).

ii. Exercițarea puterii statale în afara frontierelor naționale

În absența unei reguli care să permită contrariul – ori o cutumă internațională²⁷, ori o convenție – un stat nu-și poate exercita puterea, sub nici o formă, pe teritoriul altor state²⁸.

Acordarea de către un stat a unor funcții administrative, cvazi-oficiale unor asociații neguvernamentale înregistrate în alte țări constituie o formă indirectă a puterii de stat: prin urmare, acest lucru este nepermis, cu excepția unui acord explicit.

Acordarea acestor funcții pare deosebit de problematică atunci cînd ele nu sînt nici permise, nici reglementate de către legile statului de cetățenie. În aceste circumstanțe, de fapt, asociațiile care exercită aceste funcții nu sînt supuse nici unui control legal efectiv: autoritățile statului de cetățenie sînt competente, însă ele pot să nu recu-

noască fundamentul acestor legi, din motivul amintit mai sus, deoarece aceste legi nu sînt prevăzute în sistemul lor legal; statul înrudit, în ciuda faptului că a prevăzut fundamentul necesar elaborării legilor în cauză, nu are competență jurisdicțională asupra lor, dat fiind că asociațiile sînt înregistrate și funcționează în afara granițelor sale. Acest lucru se aplică cu atît mai mult în cazul în care condițiile și limitele exercițiului acestei puteri nu sînt enunțate în mod clar în legea inițială.

Dacă un stat înrudit pretinde un certificat *in situ* de orice natură, după părerea Comisiei „agenții” naturali trebuie să fie autoritățile consulare: aceștia fiind autorizați de către statul de cetățenie, așa cum se cuvine, în conformitate cu dreptul internațional²⁹, să execute acte oficiale pe teritoriul său. Se înțelege că aceste acte oficiale trebuie să aibă o natură obișnuită, iar consulatele să nu fie investite cu sarcini care depășesc pe acelea care sînt în general practicate și admise.

În această privință, referindu-se la necesitatea exprimată de mai multe dintre legile examinate de a obține o dovadă a originii naționale a străinilor care doresc să aibă acces la avantajele prevăzute pentru minoritățile înrudite, Comisia consideră că este de preferat (chiar dacă acest lucru nu este cerut de către dreptul internațional) ca legislația în materie să precizeze criteriile exacte care trebuie aplicate în cursul evaluării originii naționale. Această indicație vrea de fapt să prevină investirea consulatelor cu putere discreționară care – dispensată

fiind de orice revizuire judiciară substanțială, nu numai formală – riscă să devină arbitrară. În această privință, Comisia dorește să se refere, *mutatis mutandis*, la Convenția-cadru, care, conservînd cu sfințenie principiul alegerii libere a persoanei în privința apartenenței sale la o minoritate, nu împiedică statele să ceară îndeplinirea unor criterii în cazul acordării privilegiilor persoanelor care aparțin acelei minorități. Cu alte cuvinte, alegerea personală a persoanei este un element necesar, dar nu și suficient pentru a avea dreptul la privilegii specifice.

Considerațiuni similare se referă și la asociațiile minorităților înrudite de peste hotare. În viziunea Comisiei, rolul acestor asociații nu poate fi exclus, dacă ele sînt solicitate de către statele înrudite numai ca să furnizeze informații despre fapte precise, determinate în mod legal, în absența altor documente sau materiale susținătoare sau dacă sînt însărcinate numai cu eliberarea unei recomandări informale, fără caracter obligatoriu, destinate autorităților consulare ale statului înrudit. De exemplu, ele pot elibera o declarație despre circumstanțele în care bunicul unei persoane a fost cetățeanul statului înrudit, în cazul în care nici un document formal nu stă la dispoziție.

b. Principiul pacta sunt servanda

Tratatele trebuie să fie respectate și executate cu bună credință³⁰. Atunci cînd un stat participă la tratate bilaterale privitoare, sau conținînd prevederi referitoare la protecția minorităților³¹, el trebuie să îndeplinească cum se cuvine

toate obligațiile cuprinse în aceste tratate, inclusiv obligația de a desfășura convorbiri bilaterale în vederea evaluării stadiului de aplicare a tratatului, precum și în vederea îndrumării unor eventuale extinderi sau modificări ale drepturilor acordate minorităților respective.

În cazul în care anumite dificultăți în desfășurarea acestor convorbiri bilaterale duc la forme de intervenție alternative, unilaterale în domeniile prevăzute în tratat, acest lucru contravine obligației de a pune în aplicare tratatul cu bună credință, cel puțin în afară de cazul în care toate procedurile existente de soluționare a disputei (inclusiv cererea de intervenție adresată Înalțului Comisar OSCE pentru Minoritățile Naționale și Curții Internaționale de Conciliere și Arbitraj) au fost utilizate cu bună credință³² și s-au dovedit zadarnice.

Prin urmare, legile sau regulamentele referitoare la tratamentul preferențial al minorităților înrudite nu trebuie să atingă domenii prevăzute în mod demonstrabil în tratatele bilaterale existente, exceptînd bineînțeles cazul în care statul de cetățenie interesat a fost consultat și a fost de acord cu acest pas, sau dacă l-a acceptat în mod implicit – dar neambiguu –, neridicînd obiecții.

Considerațiuni similare sînt valabile în cazul în care un anumit domeniu nu este acoperit prin reguli specifice sau printr-un tratat existent.

c. Principiul relațiilor prietenești de vecinătate

Cadrul tratatelor bilaterale care leagă statele Europei Centrale și de Est

își are sursa în principiul bunei vecinătăți, pe care îl păstrează ca scop principal al acestor tratate.

Obligația statelor de a conlucra în vederea realizării relațiilor prietenești între state derivă de asemenea dintr-un principiu mai general; articolul 2 al Convenției-cadru promovează principiile bunei vecinătăți, ale relațiilor prietenești și ale cooperării între state. Relațiile interstatuale prietenești sînt astăzi, într-adevăr, unanim considerate ca o condiție prealabilă a păcii și stabilității în Europa.

Statele trebuie deci să se abțină de adoptarea măsurilor unilaterale care riscă să compromită climatul de cooperare cu alte state.

Legislația aflată sub examinare atinge domenii sensibile, din motivele analizate mai sus. Un aspect specific dintre aceste domenii ridică probleme care merită să fie examinate îndeaproape: elaborarea de către statul înrudit a unui document care dovedește că posesorul său aparține minorității înrudite, și în special modalitățile de eliberare a documentului în cauză.

Acest document, în diferitele forme ale sale (vezi mai sus), a fost justificat de către statele care l-au introdus ca un mijloc de simplificare a treptelor administrative pe care persoana trebuie să le parcurgă în vederea obținerii accesului la avantajele prevăzute în legea în cauză.

În măsura în care acest document permite un acces mai ușor la aceste avantaje, Comisia este de părere că el se poate dovedi util. Cu toate acestea, observă că în numeroase țări acest docu-

ment are caracteristicile unui act de identitate, deoarece conține fotografia posesorului său și toate datele personale ale acestuia. Actul face referire la originea națională a posesorului său. Este foarte probabil că posesorii acestor documente îi vor utiliza ca legitimații de identitate, cel puțin pe teritoriul statului înrudit.

Sub această formă, acest document creează, în consecință, o legătură politică între acești străini și statul lor înrudit. Se înțelege că această legătură este un motiv de îngrijorare pentru statele de cetățenie care, după părerea Comisiei, ar trebui să fie consultate înainte de adoptarea oricărei măsuri prin care se creează documentele în cauză.

În vederea utilizării sale exclusive ca un mijloc de simplificare a demersului administrativ, Comisia consideră că documentul trebuie să fie o simplă dovadă a dreptului la serviciile prevăzute de către o lege specifică sau un regulament specific. El nu poate avea ca scop stabilirea unei legături politice între posesorul său și statul înrudit și nu se poate substitui unui document de identitate eliberat de autoritățile statului de cetățenie.

d. Respectul drepturilor omului și al libertăților fundamentale. Interzicerea discriminării.

Statele sînt obligate să respecte tratatele internaționale privitoare la drepturile omului la care participă. În consecință ele trebuie să respecte întotdeauna, în exercițiului puterii lor, drepturile omului și libertățile funda-

mentale. Printre acestea, interzicerea discriminării, prevăzută printre altele în Carta Națiunilor Unite, în Declarația Universală a Drepturilor Omului³³, în Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice³⁴ și în Convenția Cadru³⁵.

În special statele care participă la Convenția Europeană a Drepturilor Omului (în cele ce urmează, „Convenția” sau CEDO) trebuie să asigure accesul fără discriminare la drepturile înscrise cu sfințenie în aceasta, a oricărei persoane care se află sub jurisdicția lor³⁶. Statele sînt considerate responsabile, potrivit articolului 1 al Convenției, și pentru legile lor cu efecte extrateritoriale: toate persoanele afectate de acestea, fie că sînt străine sau nu, pot cădea sub jurisdicția statului în cauză.

Legile și regulamentele care fac obiectul prezentului studiu au ca scop acordarea unui tratament preferențial unor persoane, adică unor cetățeni străini avînd o origine națională specifică. Astfel ele creează o diferență de tratament (între aceste persoane și cetățenii statului înrudit; între acestea și ceilalți cetățeni ai statului de cetățenie; între acestea și străinii care aparțin altor minorități), ceea ce poate constitui o discriminare – bazată pe motive etnice, în esență – și pot contraveni principiului nediscriminării subliniat mai sus.

Discriminarea trebuie invocată în legătură cu unul dintre drepturile garantate prin Convenție. Nu toate avantajele acordate de către legile luate în considerare se referă, cel puțin la prima vedere, la drepturi garantate.

Unele prevederi ale CEDO pot fi pertinente: în primul rînd articolul 2 al Primului Protocol; probabil și articolul 8 al Convenției și articolul 1 al Primului Protocol. Jurisprudența stabilită la Strasbourg³⁷ arată că tratamentul diferit al persoanelor în situații similare³⁸ nu este întotdeauna interzis: acesta nu este un caz în care diferența de tratament poate fi justificată în mod obiectiv și rezonabil, ținînd cont de marja de apreciere aplicabilă. Existența unei justificări trebuie evaluată în relație cu obiectivele urmărite (care trebuie să fie legitime) și efectele determinate de măsura în cauză, avînd în vedere principiile generale care prevalează în societățile democratice (trebuie să fie o relație rezonabilă între obiectivul legitim urmărit și mijloacele folosite în vederea obținerii acestuia).

Articolul 14 interzice discriminarea persoanelor pe baza statutului lor personal; el conține o listă neterminată cu exemple de origini ale discriminării, care au fost interzise, incluzînd limba, religia și originea națională. Cu privire la baza diferenței de tratament a legilor și regulamentelor în cauză, opinia Comisiei este că circumstanța acordării unei părți a populației a unui tratament mai puțin favorabil pe baza neapartenenței lor la un grup etnic specific nu este, în sine, discriminatoriu, nici contrar principiilor dreptului internațional³⁹. Într-adevăr, direcționarea pe bază etnică este un lucru obișnuit, de exemplu în legile cetățeniei⁴⁰. Acceptabilitatea acestui criteriu depinde, bineînțeles, de obiectivul urmărit.

În această privință, Comisia consideră că, din punctul de vedere al naturii avantajelor acordate de legislația în cauză, se impune o distincție între cele referitoare la învățământ și cultură, și celelalte avantaje.

În ceea ce privește primele dintre aceste avantaje, tratamentul diferențiat pe care îl promovează poate fi justificat prin obiectivul legitim de întreținere a legăturilor culturale ale populației în cauză cu populația statului înrudit. Cu toate acestea, pentru a fi acceptabile, prioritățile acordate trebuie să fie autentic legate de cultura statului, și proporționale. În viziunea Comisiei, de exemplu, justificarea acordării avantajelor în învățământ pe baza criteriului pur etnic, independent de natura studiilor urmate de persoana în cauză, nu ar fi evidentă.

În domeniile diferite de cele ale învățământului și culturii, Comisia consideră că tratamentul preferențial poate fi acordat doar în cazuri excepționale și atunci când s-a dovedit că acesta urmărește obiectivul autentic de menținere a legăturilor cu statele înrudite și că este proporțional cu acest obiectiv (de exemplu, când prioritatea se referă la accesul la avantaje care sînt oricum valabile pentru alți cetățeni străini, avînd o origine națională alta decît cea a statului înrudit).

E. Concluzii

Responsabilitatea protecției minorităților aparține în primul rînd statelor de cetățenie. Comisia ia notă de faptul că statele înrudite joacă și ele un rol în apărarea și păstrarea minorităților înru-

dite, în dorința de a asigura ca legăturile lingvistice și culturale dintre ele să rămîină solide. Europa s-a dezvoltat ca o unitate culturală bazată pe o diversitate de limbi și tradiții culturale legate între ele; diversitatea culturală constituie o bogăție, iar acceptarea acestei diversități este o condiție prealabilă a păcii și stabilității în Europa.

Comisia consideră, cu toate acestea, că trebuie să se acorde prioritate respectului pentru cadrul existent al protecției minorităților. În acest domeniu, tratatele multilaterale și bilaterale au fost stipulate sub umbrela inițiativelor europene. Eficiența abordării prin tratate poate fi subminată dacă aceste tratate nu sînt interpretate și aplicate cu bună credință, în lumina principiului relațiilor de bună vecinătate între state.

Adoptarea de către state a unor măsuri unilaterale care acordă avantaje persoanelor aparținînd minorităților înrudite, al căror trecut, în opinia Comisiei, nu este destul de îndelungat pentru a fi devenit o cutumă internațională, este legitimă numai dacă se respectă principiile suveranității teritoriale a statelor, *pacta sunt servanda*, al relațiilor prietenești între state și respectul drepturilor omului și al libertăților fundamentale, în special interzicerea discriminării.

Respectul acestor principii presupune ca unele aspecte ale măsurilor în cauză să fie respectate, în special:

- Statul poate adopta legi referitoare la cetățeni străini în măsura în care aceste legi își exercită efectul în interiorul frontierelor sale.

• În cazul în care aceste legi au ca obiectiv desfășurarea efectelor lor asupra cetățenilor străini în afara granițelor, în domenii care nu sînt acoperite de către tratate sau cutume internaționale care să permită statului înrudit să prezume consimțămîntul statului de cetățenie în cauză, acest consimțămînt trebuie solicitat înainte de aplicarea oricărei măsuri.

• Nici o funcție cvazi-oficială nu poate fi atribuită de către un stat unor asociații neguvernamentale înregistrate într-un alt stat. Orice formă de atestare *in situ* trebuie obținută prin autoritățile consulare, în limita atribuțiilor obișnuite ale acestora. Legile sau regulamentele în cauză trebuie să precizeze, pe cît posibil, criteriile exacte ale sferei de aplicare. Asociațiile pot furniza informații privitoare la aceste criterii în absența documentelor formale susținătoare.

• Măsurile unilaterale legate de tratamentul preferențial al minorităților înrudite nu trebuie să atingă domenii care sînt prevăzute în mod demonstrabil în tratate bilaterale fără consimțămîntul expres sau acordul implicit, dar neambiguu, al statului de cetățenie. În cazul disputelor privind executarea sau interpretarea tratatelor bilaterale, se va recurge la utilizarea tuturor procedurilor de rezolvare existente ale acestora, cu bună credință, măsuri unilaterale putînd fi aplicate de către statul înrudit dacă și după ce aceste proceduri s-au dovedit zadarnice.

• Documentul administrativ eliberat de statul înrudit poate certifica numai dreptul posesorului său la avantajele prevăzute de legile și regulamentele în vigoare.

• Tratamentul preferențial poate fi acordat persoanelor aparținînd minorităților înrudite în domeniile educației și culturii, în măsura în care urmărește obiectivul legitim al întretinerii legăturilor culturale și este proporțional cu acest obiectiv.

• Tratamentul preferențial nu poate fi acordat în alte domenii decît cele ale educației și culturii, în afara unor cazuri excepționale și dacă se dovedește că urmărește un obiectiv legitim și este proporțional cu acesta. □

Note:

1. Pentru o referință completă, vezi: J. Marko, E. Lantschner și R. Medda, *Protection of National Minorities through Bilateral Agreements in South-Eastern Europe*, 2001.

2. În actele legislative care vor fi examinate în cele ce urmează, termenul „naționalitate” se regăsește cîteodată cu înțelesul de „cetățenie”. Cu toate acestea, pentru scopurile acestui studiu, „naționalitate” înseamnă legătura legală între persoană și stat și nu indică originea etnică a persoanei (vezi articolul 2 al Convenției Europene despre Naționalitate).

3. Vezi articolul 1 al Convenției-cadru pentru Protecția Minorităților Naționale (în cele ce urmează: „Convenția-cadru”).

4. Există proceduri variate pentru protecția minorităților în Europa. *In primis*, mecanismul prevăzut în Convenția Europeană a Drepturilor Omului (aplicații atât individuale cît și interstatuale). Pe urmă, monitorizarea Convenției-cadru de către Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei și de Comitetul Consultativ pe baza rapoartelor statelor în cauză. Trebuie să reamintim și activitatea Înalțului Comisar OSCE pentru Minoritățile Naționale și Grupul de Lucru al Națiunilor Unite pentru Minorități.

5. Rezolvarea disputei asupra Insulelor Îland în 1920 a fost un succes, în timp ce

principalele probleme minoritare, avînd originea în tratatele de pace, au rămas nerezolvate.

6. Prezentul raport se ocupă în primul rînd de protecția minorităților în contextul Europei Centrale și de Est în ultimul deceniu. Într-adevăr, există numeroase alte exemple (protecția minorităților slovenă și croată în Austria în virtutea articolului 7 al Tratatului de Stat al Austriei din 1955) care pot fi relevante pentru concluziile raportului.

7. Tratat despre relațiile de bună vecinătate și cooperare prietenească între Republica Federală Germania și Republica Polonă (17 iunie 1991); Tratat despre relațiile prietenești și parteneriatul în Europa între Republica Federală Germania și Bulgaria (9 octombrie 1991); Tratat privitor la cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa între Republica Federală Germania și Ungaria (6 februarie 1992); Tratat privitor la cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa între Republica Federală Germania și România (21 aprilie 1992).

8. Tratat de bază despre relațiile de bună vecinătate și cooperare între Republica Ungară și Ucraina (6 decembrie 1991); Tratat de prietenie și cooperare între Republica Ungară și Slovenia (1 decembrie 1992); Tratat despre relațiile prietenești și cooperarea între Republica Ungară și Croația (16 decembrie 1992).

9. Semnarea tratatelor bilaterale referitoare la protecția minorităților „în vederea promovării toleranței, prosperității, stabilității și păcii” (vezi Raportul Explicativ al Convenției Cadru) este prevăzută în articolul 18 § 1 al Convenției Cadru, potrivit căruia statele „se vor strădui să încheie, acolo unde este necesar, înțelegeri bilaterale și multilaterale cu alte state, îndeosebi cu statele vecine, în vederea asigurării protecției persoanelor care aparțin minorităților naționale în cauză”. Același lucru este încurajat și de Pactul de Stabilitate în Europa de Sud-Est (1999). Națiunile Unite promovează de asemenea stipularea tratatelor bilaterale și multilaterale: vezi rezoluția Comisiei pentru Drepturile Omului din 22 februarie 1995, UN Doc. E/CN.4/1995 L. 32.

10. Vezi „Documentul Final a conferinței inaugurale pentru un Pact de Stabilitate

în Europa” în 94/367/CFSP: Decizia Consiliului din 14 iunie 1994 despre continuarea acțiunii comune adoptată de Consiliu în baza articolului J.3 al Tratatului despre Uniunea Europeană la conferința inaugurală despre Pactul de Stabilitate.

11. Vezi Declarația Finală a Pactului de Stabilitate, §§ 6 și 7.

12. Tratat de bună vecinătate și cooperare prietenească între Republica Ungară și Slovacia (19 martie 1995); Tratat de înțelegere, cooperare și relații de bună vecinătate între Republica Ungară și România (16 septembrie 1996).

13. Atunci cînd ambele părți sînt în același timp țări de cetățenie și țări înrudite, tratatul respectiv conține obligații reciproce; în restul cazurilor, tratatul cuprinde doar obligații ale statului de cetățenie (ca exemplu pentru cel din urmă, vezi Tratatul Germano-Polon de relații de bună vecinătate și cooperare prietenească din 1991).

14. Există practica generală pentru state de a semna înțelegeri bilaterale cu privire la cooperarea culturală, în care unele prevederi sînt dedicate în mod special pregătirii și altor tipuri de asistență acordate cadrelor didactice participante la educarea minorităților naționale. Aceste înțelegeri sînt în mod normal aplicate și completate prin înțelegeri interministeriale.

15. A se vedea totuși Acordul între Austria și Italia din 17 iulie 1971 (încheiat în concordanță cu „calendarul operațional” – „*calendario operativo*” din 1969) care supune disputele relative la aplicarea înțelegerii Gruber-de Gasperi din 1947 mecanismului prevăzut în Convenția Europeană din 29 aprilie 1957 despre Soluționarea pașnică a disputelor.

16. Vezi Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept, Drept și politică externă, Colecția „Știința și tehnica democrației”, Nr. 24, p.14. Vezi articolul 2 al Convenției-cadru.

17. Această analiză se bazează pe materialul care a fost depus la Secretariatul Comisiei.

18. În unele cazuri, anumite avantaje legate de domenii care nu sînt prevăzute în mod direct de către înțelegerile bilaterale, de exemplu în legătură cu sănătatea sau alte

chestiuni, sînt reglementate prin înțelegeri informale (de drept privat) între organele regionale ale statului înrudit și ale statului de cetățenie. Beneficiarii unui astfel de tratament preferențial nu sînt în mod necesar membrii minorității, ci orice persoană rezidentă în regiunea în care minoritatea trăiește (vezi, de exemplu, relațiile între Tirol și Tirolul de Sud).

19. Această lege a fost amendată în 1997. Astăzi, sud-tirolezii pot urma universități din Austria dacă au studiat în licee de limbă germană, și nu în cazul în care aparțin minorităților lingvistice germană sau latină.

20. Formularea articolului 20 al Legii nu clarifică rolul organizațiilor recomandatoare; Ministerul Afacerilor Externe al Ungariei a precizat, totuși, în prezentările făcute la 14 septembrie 2001 (CDL (2001) 93) că aceste organizații vor fi încredințate cu sarcina de a verifica dacă există criteriile obiective necesare apartenenței la minoritatea maghiară.

21. În această privință, este demn de reținut că prevederile Constituțiilor Sloveniei și Macedoniei privitoare la dorința acelor țări care se îngrijesc de soarta minorităților înrudite, se referă la minoritățile naționale „din țările vecine” (vezi mai sus, articolele 5 și 49 ale Constituțiilor Slovenă, respectiv Macedoneană).

22. Cu toate acestea, în conformitate cu articolul 29 § 2(3) al Legii Maghiare, Ministerul Afacerilor Externe poate înlocui cu o declarație proprie recomandările organizațiilor „în cazuri care cer un tratament excepțional pe baza echității” și „în cazurile în care procedurile ... sînt împiedicate în asigurarea desfășurării liniștite a procedurilor administrative”.

23. În urma rezoluției Parlamentului European din 5 septembrie 2001 (Rezoluție despre solicitarea Ungariei de aderare la Uniunea Europeană și stadiul negocierilor (COM(2000) 705—C5-0605/2000-1997/2175 (COS)), o evaluare a Comisiei Europene a compatibilității legislației cu privire la reglementările speciale și privilegiile acordate persoanelor aparținînd minorităților naționale de către statele înrudite cu legislația comunitară [*acquis communautaire*] precum și cu spiritul de bună

vecinătate și cooperare între statele membre ale UE se află în desfășurare. Din acest motiv, ea nu face obiectul prezentului studiu.

24. Acest principiu al dreptului internațional a fost codificat în special prin articolul 21 al Convenției Cadru.

25. Vezi articolul 2 § 2 al Convenției Culturale care spune: „Fiecare dintre Părțile Contractante se va strădui, în măsura posibilităților, (...) să promoveze studiul limbii sau limbilor, istoriei și civilizației sale pe teritoriul celeilalte Părți Contractante și să faciliteze cetățenilor celorlalte Părți să urmeze studii pe teritoriul său”.

Convenția Culturală a fost ratificată, printre altele, de Bulgaria la 2 septembrie 1991; de Grecia la 10 ianuarie 1962; de Ungaria la 16 noiembrie 1989; de Italia la 15 mai 1957; de România la 19 decembrie 1991; de Rusia la 21 februarie 1991; de Slovacia la 10 mai 1990 și de Slovenia la 2 iulie 1992.

26. Cu toate acestea, aceste măsuri sînt deseori adoptate în cadrul înțelegerilor interguvernamentale.

27. Vezi, de exemplu, convențiile consulare obișnuite.

28. În această privință, jurisdicția extrateritorială în chestiuni civile, chiar și cea legată de cetățenii străini rezidenți în țara lor de cetățenie sau în alte țări, exercitată de Statele Unite, este în mare măsură controversată.

29. Vezi, de exemplu, articolul 5 al Convenției de la Viena din 1963 despre relațiile consulare.

30. Vezi articolul 26 al Convenției de la Viena despre Legea Tratatelor, din 1969.

31. Trebuie subliniat că adoptarea regulamentelor de tratament preferențial nu este în mod necesar condiționată de existența unui tratat bilateral între statele interesate. Cu toate acestea, dacă un asemenea tratat există, măsurile în cauză și procedura de aplicare a lor trebuie să fie conforme acestui tratat.

32. Vezi articolul 31 al Convenției de la Viena, potrivit căruia „Un tratat trebuie interpretat cu bună credință, în conformitate cu înțelesul obișnuit care trebuie acordat

termenilor tratatului în contextul lor, și în lumina intențiilor și scopului acestuia.”

33. Articolul 7 al Declarației Universale a Drepturilor Omului spune: „Toți oamenii sînt egali în fața legii și au dreptul fără nici o discriminare la protecția egală a legii. Toți oamenii au dreptul la protecția egală împotriva discriminării ca violare a acestei Declarații și împotriva oricărei incitări la asemenea discriminare.”

34. Articolul 26 al AIDCP spune: „Toate persoanele sînt egale în fața legii și au dreptul fără nici o discriminare la protecția egală a legii. În această privință, legea trebuie să interzică orice discriminare și să garanteze tuturor persoanelor protecția egală și efectivă împotriva discriminării din orice motiv, cum ar fi rasa, culoarea, sexul, limba, religia, opinia politică sau de altă natură, originea națională sau socială, proprietatea, nașterea sau alte condiții.”

35. Articolul 4 al Convenției-cadru prevede: „(1) Părțile se angajează să garanteze persoanelor aparținînd minorităților naționale dreptul la egalitate în fața legii și la protecția egală a acesteia. În această privință, orice discriminare bazată pe apartenența la o minoritate națională trebuie interzisă. (2) Părțile se angajează să adopte, acolo unde este necesar, măsuri adecvate în vederea promovării, în toate domeniile vieții economice, sociale, politice și culturale, egalității depline și efective între persoanele aparținînd unei minorități naționale și cele aparținînd majorității. În această privință, ele trebuie să țină cont așa cum se cuvine de condițiile specifice ale persoanelor care aparțin minorităților naționale. (3) Măsurile adoptate în concordanță cu paragraful 2 nu pot fi considerate ca un act discriminatoriu.”

36. Vezi articolul 1 și articolul 14 al CEDO. Cel din urmă articol spune: „Stăpînirea drepturilor și libertăților expuse în Convenție trebuie asigurată fără discriminare

pe orice bază, cum ar fi sexul, rasa, culoarea, limba, religia, opinia politică sau de altă natură, originea națională sau socială, asocierea cu o minoritate națională, proprietatea, nașterea sau alte condiții”. Dacă articolul 14 interzice discriminarea doar în privința drepturilor și libertăților precizate în alte părți ale Convenției, un Protocol suplimentar, al douăsprezecelea, conținînd o clauză generală împotriva discriminării, a fost întocmit și deschis pentru semnătură la 4 noiembrie 2000.

37. Vezi precedentul privitor la semnificația „discriminării” în accepțiunea articolului 14 al Convenției: Curtea Europeană a Drepturilor Omului, decizia lingvistică belgiană din 9 februarie 1967, Seria A nr. 6.

38. Reclamația unei discriminări este semnificativă numai atunci cînd reclamantul vrea să compare situația sa cu cea a celor care se află într-o situație identică, asemănătoare sau „în mod relevant similară”.

39. Vezi în special paragraful 3 al articolului 4 din Convenția Cadru.

40. Vezi articolul 116 al Grundgesetzes-ului German, care prevede: „În afară de cazurile contrare prevăzute prin Statut, un german, în sensul prezentei Constituții, este o persoană care posedă cetățenia germană sau care a fost admisă pe teritoriul Imperiului German între frontierele acestuia din 31 decembrie 1937 ca refugiat sau expulsat de origine etnică germană, sau ca soț sau descendent al unei asemenea persoane. (2) Foștii cetățeni germani care, între 30 ianuarie 1933 și 8 mai 1945 au fost privați de cetățenia lor din motive politice, rasiale sau religioase, precum și descendenții acestora, pot redobîndi cetățenia germană în urma unei cereri. Ei sînt considerați ca nefiind privați de cetățenia lor germană în cazul în care și-au stabilit reședința în Germania după 8 mai 1945 și nu au exprimat o intenție contrară.”

Adoptat de Comisia de la Veneția în cadrul celei de-a 48-a Reuniuni Plenare, Veneția, 19-20 octombrie 2001

Problema transilvană în politica ungară a lui Soliman I

MIHNEA BERINDEI

De-a lungul întregii sale domnii, de la prima campanie din 1521, pînă la cea din urmă, cea de la Szigetvár din 1566, în timpul căreia a căzut pradă morții, Soliman s-a străduit constant să impună supremația otomană asupra Europei Centrale, să-și dispute hegemonia, inclusiv pe acest front, cu Carol Quintul, care a urcat pe tronul imperial la 1519. Pentru atingerea acestui țel precis, încă de la venirea lui pe tron, sultanul hotărîse să supună, într-un fel sau altul, Regatul Ungariei. Acordul dinastic încheiat între Iagelonii Ungariei și Habsburgi făcea să planeze amenințarea că aceștia din urmă vor pune mîna pe regat. Efortul otoman a fost considerabil: opt din cele treisprezece campanii majore duse de sultan avură ca teatru de operații, integral sau parțial, teritoriul Ungariei. Rezultatele se vădiră la înălțimea strădaniilor: în timpul domniei lui Soliman, pentru un secol și jumătate, harta Europei este remodelată în favoarea Porții. În acest context se înscrie și vasalizarea Transilvaniei, subiectul prezentei expunerii. Ne vom apleca îndeosebi asupra etapelor și modalităților acestei vasalizări.

O întrebare preliminară se impune de îndată: ce înțelegeau, la acea epocă, otomanii prin termenul de Transilvania? Care era entitatea teritorială desemnată cu acest nume? Voievodatul Transilvaniei, provincie a Regatului Ungar, se bucura de o structură autonomă. Regiunea, delimitată la sud și est de frontiera naturală a Carpaților, era alcătuită din șapte comitate, districtele secuiești și săsești și „ținuturile românești”. Ori, începînd cu 1541, după întemeierea provinciei otomane a Budei – *beglerbegilik de Budun* –, otomanii folosiră numele Transilvaniei (Țara Ardealului, mai precis *Erdel villayeti*), pentru a desemna o regiune mult mai vastă, corespunzînd părții de răsărit a Regatului Ungariei. Documentele otomane din 1544-1545, pe care le-am editat și studiat recent împreună cu Gilles Veinstein, ilustrează cu claritate această realitate nouă¹. Într-adevăr, această „Țară a Ardealului” cuprindea la început, în afara voievodatului, ansamblul teritoriilor

situate la est de Tisa: Partium-ul (*Partes Regni Hungariae*), din documentele ungurești ale vremii. Mai precis, era vorba de Banatul de Temesvár (Timișoara), de comitatele situate între Tisa și Voievodatul Transilvaniei: Csanád (Cenad), Arad, Zaránd (Zarand), Békés, Külső Szolnok (Solnocul exterior), Bihar (Bihor), Kraszna, Szabolcs și de comitatele din nord-est: Szatmár (Sătmăr), Közép Szolnok (Solnocul de Mijloc), Máramaros (Maramureș), Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén.... Această „Țară a Ardealului” va suferi în cursul domniei lui Soliman mai multe amputări teritoriale în folosul Habsburgilor (comitatele din nord) sau al Otomanilor (sudul Partium-ului și îndeosebi Banatul)². Astfel, dacă la 1541 Ardealul depășea sensibil limitele voievodatului – ca de altfel și pe cele ale provinciei moderne –, după 1556 configurația sa geografică corespunde sensibil celei a acesteia din urmă. Numai că, această nouă entitate teritorială corespunde și unei noi entități politice. Abordăm, iată, tema principală a expunerii de față: etapele și modalitățile de vasalizarea a Transilvaniei. Limitări obiective nu ne permit decât o abordare schematică. Iată cele trei etape ce se degajă:

I.

Etapă întâi acoperă perioada 1526-1541. Unii istorici români – și nu dintre cei mai neînsemnați, bunăoară C.C. Giurescu – consideră că de la 1526 Transilvania s-ar fi despărțit în fapt de Ungaria, devenind principat autonom, tribut ar Imperiului Otoman, asemenea Moldovei și Valahiei³. Or, analiza faptelor, așa cum apar ele în documentele disponibile, infirmă această opinie. Constatarea care se impune este că pentru această epocă este imposibil de separat istoria Transilvaniei de cea a Ungariei: în viziunea otomană, soarta acestora este legată. După victoria de la Mohács și ocuparea temporară a Budei, capitala, sultanul nu ocupă decât două comitate de la sud de Dunăre: Szerém (Srem) și Valkó (Vukovar). Cu toate acestea, de la această dată, el se consideră – și se proclamă în nenumărate rânduri –, ca singur stăpân al destinelor acestei țări cucerite de oștile Islamului. Pe teren, Ioan de Zápolya (Zápolya János, n.t.), voievodul Transilvaniei, ales rege al Ungariei de Dieta de la Székesfehérvár la 11 noiembrie 1526, își vede tronul contestat de Ferdinand de Habsburg, proclamat la rândul său rege la 17 decembrie 1526 de Dieta de la Pozsony (Bratislava). Învins de acesta din urmă, Ioan de Zápolya se adresează Porții (ambasada lui Laski, decembrie 1527 - februarie 1528). Soliman decide să-l susțină și să-l recunoască rege al Ungariei, „regele János” (cu acest titlu primea în 1529 – e drept, din mâinile unui simplu ofițer al Porții – coroana regilor unguri capturată în 1526). Cele două campanii imperiale din 1529 și 1532 nu s-au soldat cu victorii decisive asupra Habsburgilor. Totuși, ele consolidară poziția lui Ioan de Zápolya care, începând cu 1533, își va impune autoritatea asupra celei mai mari părți a regatului de dinainte de Mohács. Pentru Sultan, „regele János” nu este decât un protejat, („fiul său”, dacă nu chiar „servitorul” său), iar

Ungaria, o țară vasală, chiar dacă Laski obținuse scutirea de plata tributului. Această vasalizare nu fu nicidecum fictivă: ea acționează cel puțin în plan spiritual. La moartea lui Ioan de Zápolya, sfetnicii săi trimit o solie la Istanbul pentru a obține – de astă-dată în schimbul plății birului –, recunoașterea lui Ioan Sigismund, fruct al căsătoriei cu Izabella, fiica regelui Poloniei. Sultanul concede, într-o primă etapă, cererii lor, dar situația din Ungaria, unde irump oștile lui Ferdinand de Habsburg, îl obligă să revină asupra deciziei sale.

II.

Astfel se deschide ce-a de-a doua etapă, care ține de la 1541 la 1550. În 1541, în fața incapacității partizanilor lui Ioan Sigismund și ai reginei Izabella de a-și asuma apărarea regatului, sultanul procedează la transformarea centrului Ungariei în provincie otomană. Cu toate acestea, nu abandonează de tot ideea creării unui stat ungar tributar: Ungaria orientală, controlată efectiv de sfetnicii defunctului rege Ioan de Zápolya, György Martinuzzi, guvernator și trezorier, și Petro Petrovics, comite de Timișoara. La Buda, în prezența lui Ioan Sigismund și a reginei Izabella, un copil și o văduvă lipsiți de putere reală, Soliman ezită în fața hotărârilor de luat. La început, în septembrie 1541, nu îi va acorda „fiului regelui” decât posesia a ceea ce considera a fi patrimoniul tatălui său, respectiv voievodatul Transilvaniei. În consecință, Ioan Sigismund primea un stindard de investitură pentru „*sancak*-ul Transilvaniei”. Răspunderea reală a acestui teritoriu îi revenea lui György Martinuzzi care, în afara altor dregătorii, era și tutorele tânărului prinț. Guvernatorul avea să obțină mai apoi pentru Ioan Sigismund, probabil la sfârșitul lui 1541, ansamblul regiunilor de la est de Tisa. Este „Țara Ardealului” de care vorbeam. Dar, în septembrie 1541, la Buda, Soliman lua o altă decizie încărcată de consecințe: acorda un al doilea stindard de investitură lui Petro Petrovics, care-și redobândește titlul de comite de Temesvár (Timișoara). Și teritoriul său avea să fie desemnat ca formînd un *sancak*. Asistăm astfel la aplicarea unui mecanism inedit, întemeiat pe cunoașterea realităților locale, ce avea să funcționeze corect timp de un deceniu. Documentele otomane dintre 1544-1545 arată cum sultanul face practic abstracție de prințul și regina în numele cărora este guvernat acest stat încă hibrid, pentru a nu se adresa decât adevăraților stăpîni ai „Țării Ardealului”, György Martinuzzi și Petro Petrovics. Funcțiile acestora din urmă față de Poartă sînt în general complementare. Cel dintîi este principalul responsabil de bunul mers al afacerilor țării, garantul colectării și trimiterii către Poartă a tributului de 10.000 piese de aur și a proviziilor comandate pentru campaniile imperiale. Tot lui îi revine sarcina de a transmite cu regularitate informații privindu-i pe Habsburgi sau pe vecinii săi moldavi și valahi – și de a furniza, dacă se va fi ivit cazul, inclusiv trupe –, ca și, de o manieră generală, obligația de a se conforma întru totul, în politica externă, intereselor Porții. Se aștepta de la el, ca de la oricare alt

prinț tributar sultanului (chiar dacă nu deținea funcția decît prin procură) să fie un servitor „fidel și loial” ce execută întocmai ordinele primite, cu supunere și devotament. Aceleași îndatoriri și calități îi sînt cerute și lui Petro Petrovics. El nu este dator cu plata unui tribut, căci Poarta considera ținuturile de care era responsabil ca făcînd parte tot din „Țara Ardealului”. Este evident faptul că sultanul este la curent cu rivalitățile interne din această parte răsăriteană a regatului ungar și socoate să tragă folosul cuvenit: vede în Petro Petrovics un eventual înlocuitor al lui György Martinuzzi. Evenimentele îl vor confirma.

III.

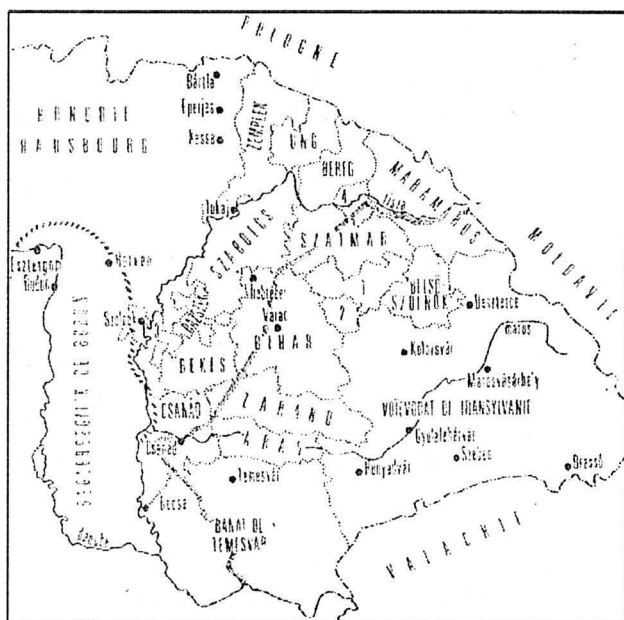
Ajungem astfel la ce-a de-a treia perioadă, dintre 1550 și 1566. Într-adevăr, György Martinuzzi se apropiase tot mai mult de Habsburgi, cu care întreținuse, de altfel, contacte neîntrerupte. În 1550, voi s-o convingă pe Izabella să cedeze coroana și țara lui Ferdinand de Habsburg în schimbul unei despăgubiri teritoriale și a unei indemnizații destinate lui Ioan Sigismund și ei înseși. Sultanul, pus la curent de regină și de Petro Petrovics, reacționează rapid: acordă, de astă dată explicit, coroana Ungariei fiului regelui Ioan, condiția fiind ca guvernarea efectivă să fie asigurată de Petro Petrovics, iar György Martinuzzi să fie îndepărtat de la putere. În primăvara lui 1551, doi *çavuş* îi aduseră Izabellei coroana Ungariei, pentru ca Ioan Sigismund, în ciuda vârstei fragede, să fie înscăunat efectiv, așa cum fusese și tatăl lui, Ioan de Zápolya⁴, la vremea sa. Însă, regatul care-i fu acordat lui Ioan Sigismund nu era decît partea orientală a vechiului Regat Ungar, această nouă „Țară a Ardealului”. De la această dată și pînă la moartea sa, în 1571, documentele otomane îl vor prezenta în mod constant pe Ioan Sigismund – numit cu obstinație *Iştefan* –, ca rege al Transilvaniei. (*Erdel Kirali Iştefan Kiral*)⁵.

Cu toate acestea, ca și în 1540-1541, situația din teren îl obligă pe Soliman să revadă parte din planurile sale. În 1551, intervenția trupelor habsburgice în Transilvania îi constrînsese pe regină și pe tînărul rege să se refugieze în Polonia, unde li se alătură și Petro Petrovics. Cele două expediții otomane care au loc, prima în 1551, sub conducerea lui Mehmet Sokollu, *beglerbeg* de Rumeli, și a doua în 1552, sub conducerea vizirului Kara Ahmed Pașa, se soldară cu ocuparea Banatului. „*Sancak-ul*” lui Petro Petrovics fu mărit și transformat în *beglerbegilik* otoman. Acesta va rămîne în posesia sultanilor pînă la 1716. Cît despre Habsburgi, ei nu vor reuși să se mențină în Transilvania. Sultanul, reținut pe frontul iranian, refuză orice aranjament propus de Ferdinand. În 1554 Petrovics se întorcea în sudul Transilvaniei. La 1555 Dieta îi chemă pe Izabella și Ioan Sigismund să revină în țara pe care o cîrmuiau, ceea ce se va întîmpla în anul următor. Voința sultanului fu astfel împlinită.

Ostilitățile cu Habsburgii continuară pînă în 1562, ca să fie mai apoi reluate în 1565; ele provocară în 1566 expediția de la Szigetvár, ultima dintre campaniile

lui Soliman. Pacea nu fu restabilită decît la 1568 după moartea marelui sultan. Cu toate acestea, se poate afirma că începînd cu 1556, situația „Țării Ardealului” deveni stabilă. Vasalizarea întreprinsă de Soliman va asigura fără îndoială dominația otomană, cel puțin nominală, pînă la Pacea de la Carlovitz din 1699. Dar, în același timp, ea va permite dezvoltarea autonomă a acestei țări, regat al Transilvaniei pînă la 1571, apoi, de la această dată, principat, avînd cultura și tradițiile sale specifice. □

Transilvania – 1541-1544

1. Solnocul de Mijloc
2. Crasna
3. Solnocul exterior
4. Ugocsa

frontierele actuale

limitele cuceririi
otomane în 1544

Forma actuală a denumirilor geografice din afara frontierelor Ungariei:

Arad – Arad
Bártfa – Bardejov
Becse – Bečeș
Belső-Szolnok – Solnocul interior
Beszterce – Bistrița
Bihar – Bihor
Brassó – Brașov
Csanád – Cenad
Eperjes – Păresov
Gyulafehérvár – Alba Iulia
Hunyadvár – Hunedoara
Kolozsvár – Cluj

Kassa – Košice
Közép-Szolnok – Solnocul de Mijloc
Kraszna – Crasna
Máramaros – Maramureș
Maros – Mureș
Marosvásárhely – Tîrgu-Mureș
Szatmár – Satu Mare
Szeben – Sibiu
Temesvár – Timișoara
Várad – Oradea
Zaránd – Zarand

Note:

1. M.Berindei, G.Veinstein, *L'Empire Ottoman et les pays roumains, 1544-1545, étude et documents* ; Paris, 1987, p.18-46 (studiu); p.145-338 (documente); p. 339 sq. (bibliografie); Cititorul va găsi în această lucrare majoritatea referințelor documentare și bibliografice pe care le-am utilizat pentru prezenta expunere.

2. În ceea ce privește cuceririle otomane dintre 1551-1552, a se vedea C. Feneșan „Un aspect méconnu de la fondation de l'eyalet de Timișoara: l'instauration des autorités ottomanes à Timișoara en 1552” în *Revue des Etudes Sud-Européennes*, București, XXVII, 1-2, 1989, p.73-79.

3. C.C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967, p.89. Asupra opiniei predominante în istoriografia română cu privire la constituirea Principatului Transilvaniei de la 1541, și incoerențele ei, cf. M.Berindei, G.Veinstein, *op.cit.*, p.44.

4. *Ibid*, p.38-39. Faptul era cunoscut la Viena în luna martie: „Imperator Turcarum misit ad reginam Isabellam duos Chiausos, per quos jubet urgentissime filium Joannem coronari, spe magnificarum rerum Hungaris promissa, quicunque in eam consenserint, tamquam perfidiarum illius non esset adhuc satis”, *Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. N.Densusianu ed., București, 1894, II, 4, p.528, doc. CCCXXVIII.

5. Cunoaștem o singură excepție, o scrisoare din 1567 a lui Soliman către Ferdinand de Habsburg, în care Ioan Sigismund este prezentat ca fiind regele Țării Ardealului și al Ungariei (*vilayet-i Erdel ve Macar Kirali İstefan Kiral*); A.C. Schaemllinger, *Die Schreiben Suleimans des Prächtigen an Karl V, Ferdinand I und Maximilian II aus dem Haus-Hof-und Staatsarchiv zu Wien*, Viena, 1983, doc.27, p.76. Să notăm totuși că inclusiv în această titulatură, rolul dintii revine Transilvaniei.

Traducere de Smaranda Enache

*

Mihnea BERINDEI (n. 1948), istoric. Absolvent al Facultății de Istorie a Universității din București și a Școlii de Înalte Studii în Științe Sociale din Paris. Actualmente istoric și cercetător la același institut. A publicat numeroase studii individuale sau colective bazate pe documente de arhivă despre istoria Imperiului Otoman și a regiunilor pontice sau danubiene în secolele XV-XVII. Confondator al Comitetului pentru Apărarea Drepturilor Omului din România, fost vicepreședinte și purtător de cuvânt al Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului din România, cofondator al programului Villages Roumains, fost vicepreședinte al Asociației Est Libertés. Coautor al unei lucrări despre Imperiul Otoman și Țările Române în secolul al XVI-lea.

Articolul a apărut în *Soliman le Magnifique et son temps*, Actes du Colloque de Paris, Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 martie 1990, ed. Gilles Veinstein, La Documentation Française, Paris, 1992, p. 505-510, și a fost publicat cu acordul autorului.

Evreii khazari

ADRIAN MAJURU

*Motto: „Se știe că atunci când e să dispară un popor,
întîi dispare înalta societate și o dată cu ea și literatura.”*

Milorad Pavici, Dicționarul khazar

Istoriografia de dată recentă este deosebit de numeroasă, variată ca tematici abordate și bogată în subiecte de mare dificultate istorică privind istoria khazarilor.¹ Demersul meu acoperă un segment restrîns, atît spațial cît și temporal. Teritoriul locuit de români deși s-a aflat în vecinătatea Imperiului medieval Khazar², este destul de rar abordat în lucrările de specialitate și de aceea este dificil de argumentat o teorie sau alta³; rămîne desigur arealul vast și dinamic al etnografiei care se hrănește cu numeroase elemente de civilizație, conservate foarte bine în eșafodajul său cultural.⁴

Am construit studiul de față pe două elemente principale: istorică și etnografică, elemente prin care încerc să prezint eventuale influențe de civilizație ale evreilor khazari, primite de români la începutul evului mediu. Elementul istoric va fi greșit pe influența maghiară în Transilvania în veacurile IX-XI iar elementul etnografic, pe cercetările de teren realizate în ultimele două decenii ale secolului XIX în Oltenia de filologul Lazăr Șăineanu.*

Nu voi insista asupra elementelor constitutive de istorie khazară, ele fiind în cuprinsul a sutelor de cărți care au apărut cel puțin de la 1900 încoace.⁵ Statul khazar s-a constituit la nord de munții Caucaz, între Marea Caspică și Marea Neagră, începînd cu veacurile VI-VII. În veacurile VIII și IX, acesta s-a extins spre nord, est și vest, cucerind noi teritorii. Spre nord influența lor a atins regiunea Vladimirului și a Moskovei, spre vest linia Nistrului iar spre est, munții Ural și lacul Aral, unde

*În acest număr al revistei publicăm prima parte a studiului, cea istorică, dedicată prezenței khazarilor în Transilvania (n. red.).

locuiau turcii oghuzi. La sud de Caucaz, influența khazară a fost oprită cu greu de califatele arabe care stăpîneau Armenia și platoul Iranului. Cea mai importantă cucerire a imperiului khazar a rămas peninsula Crimeea, unde vor supraviețui comunități khazare pînă în perioada modernă. Acest imperiu controla spațiul carpatic, cîmpia panonică și linia Dunării mijlocii și de jos.⁶ Această situație a durat pînă către secolele X-XI, cînd imperiul khazar cunoaște un recul teritorial, pe fondul invaziilor neamului rhus, originar din Scandinavia. Cu acest prilej, sînt pierdute teritoriile aflate la nord de Marea Neagră. Invazia mongolă din veacurile XII-XIII va distruge statul khazar care supraviețuia între Marea Caspică și Marea Neagră.⁷

Elementul istoric fundamental al khazarilor a fost trecerea la religia iudaică în veacul al VIII-lea; iudaismul fiind singura religie care desființează etnia⁸ pe cînd celelalte religii le acceptă ca atare. De aici și extraordinara coeziune internațională a sionismului. Dar, cea mai mare parte a poporului khazar (khazarii negri sau karakhazarii) „au fost, desigur, tot timpul turci, tribali, analfabeți, păgîni și călăreți nomazi (o excelentă sursă de soldați pentru o armată de călăreți). Clasa înaltă, khazarii albi sau Aq-Khazarii, nobili (taidsi), nucleul de ridicare și formare a statului khazar, au fost purtători și mediatori ai culturii elenistice. Ei au fost cultivați, au avut puternice relații cu lumea elenistică și erau bine organizați. Erau de asemenea evrei, în înțelesul de urmași israeliți cu relații, cunoștințe și tradiții iudaice!”⁹

Oficial, un khazar putea fi atît de origine turcă cît și de altă origine etnică precum: grec, slav, rhus, arab, „goth”, maghiar, „roman” (posibil de origine romanică n.a.); statul khazar era așadar pluri-lingv și pluri-confesional.¹⁰ Khazaria era o țară „cosmopolită, deschisă influențelor culturale și religioase de tot felul; era o țară surprinzător de modernă în raport cu vecinii ei.”¹¹

Începînd cu secolul al IX-lea și îndeosebi în veacurile X și XI, numeroase comunități khazare emigrează și se stabilesc în Polonia, Rhutenia, Ungaria, România și în Balcani, formînd așezări durabile; migrare petrecută pe fondul retragerii teritoriale a statului khazar în spațiul de origine, dintre mările Caspică și Neagră.¹²

Evreii khazari și Transilvania. O dispută istoriografică

Penetrarea unor mici comunități khazare în Transilvania prin vastul proces de transmigrație prin Europa Centrală și de Sud-Est a populației din fostul imperiu al Khazariei, este amintită într-o serie de lucrări.¹³ Punctul de plecare al acestui studiu a fost de fapt, o expresie preluată de Arthut Koestler dintr-o lucrare precedentă: „O legendă românească ne vorbește de o invazie – în această țară – a unor evrei înarmați la o dată necunoscută.”¹⁴ Precedenta lucrare este de fapt o impresionantă operă în patru volume, publicată în 1957 la New York, *A Social and Religious History of the Jews*, semnată Baron S.W.. Cum această carte îmi este inaccesibilă în România, nu a rămas pentru identificarea acestei legende, decît puținele repere istorice și etnografice publicate în limba română.

O posibilă interpretare a acestei invazii a unei armate evreești în evul mediu timpuriu, armată a evreilor khazari indubitabil, ar fi putut fi ancorată în spațiul vestic al Transilvaniei unde, au penetrat cândva în secolul al X-lea, tribul cabarilor de origine khazară. Acest controversat și delicat subiect al istoriografiei românești contemporane, formează conținutul primei părți al studiului de față.

Numeroși istorici sînt de părere că în 896, maghiarii „au fost conduși în Panonia de un trib khazar dizident, cunoscut sub numele de kabari care s-au așezat împreună cu ungurii în noua lor vatră. Khazarii-cabari erau bine cunoscuți ca aurari și argintari iscusiți; maghiarii (inițial mai primitivi) au deprins aceste meșteșuguri abia în noua lor țară.”¹⁵ În cadrul imperiului Khazar, maghiarii erau folosiți ca „perceptori” iar în cursul veacurilor de existență comună cu khazarii, maghiarii „primiseră – metaforic, dar poate chiar și ad litteram o transfuzie de sînge din partea khazarilor” iar asta „i-a afectat în mai multe feluri”, cel puțin în privința limbii.¹⁶

Faptul că maghiarii au fost conduși în Panonia de un trib de khazari, aceasta se datorează „cunoașterii drumului pe care aceștia îl mai parcuseră anterior, cu ocazia primei lor intrări în Pannonia alături de huni, drum prin care se ținea legătura între Pannonia și centrul lor politic din nordul Caucazului.”¹⁷

Árpád, primul conducător al maghiarilor a fost investit în funcție, „după datinile și obiceiurile khazarilor, prin ridicarea pe scuturile luptătorilor.”¹⁸ Árpád era fiul lui Almus sau Almutzes, „turc-cabar de origine, conducător al celor trei triburi de turci-cabari și șapte de unguri în drumul lor din Atelkuz spre Pannonia; el a fost ucis în Erdevelu (Ardeal, n.a.).”¹⁹ Așadar, ungurii „au fost supuși de cabari, care făceau parte din neamul mai mare al chazarilor de origine turcică. Sub conducerea celor trei triburi de cabari cărora le erau supuși și care aveau ca șef pe cabarul Almutzes, ungurii au fost dirijați spre Pannonia.”²⁰

Numele conducătorului lor era Kanda (în maghiară Kende) și acesta este titlul regelui lor mai mare, deși rangul care îi conduce cu adevărat este Julia (în maghiară Gyula). Și maghiarii fac tot ce le poruncește acest Julia al lor.”²¹ Astfel Almutzes a fost Gyula iar conducătorul principal a fost Leved. Almutzes a predat puterea fiului sau Árpád.

Din această strînsă comuniune cabaro-maghiară, a rezultat o caracteristică interesantă a tînărului stat maghiar; în cadrul său, astfel că, „cel puțin pînă la 950 se vorbeau atît maghiara cît și khazara.” Astfel Bury, J.B. (*A History of the Eastern Roman Empire*, London, 1912) scria: „rezultatul acestei limbi duble îl constituie caracterul amestecat al maghiarei moderne, care a furnizat argumente false, dar atrăgătoare pentru cele două opinii opuse referitoare la afinitățile etnice ale maghiarilor.” Toynbee, A (*Constantine Porphyrogenitus and his World*, London, New York and Toronto, 1973) afirma: „ungurii au fost bilingvi la începuturile statului lor, după cum dovedesc cele 200 și mai bine de împrumuturi din vechiul dialect ciuvaș al limbii turce pe care-l vorbeau khazarii.”²²

Istoricul maghiar Erik Molnár în opera sa consacrată etnogenezei ungarilor, a atribuit o mare importanță influenței khazare care ar fi durat timp de 200 de ani, opinie argumentată înaintea sa și de Gyula Moravcsin. Potrivit lor, triburile cabare „au jucat un rol important în compoziția etnică a ungarilor.”²³

Pe măsură ce statul maghiar se consolida, „cîmpia Alföld a fost ocupată de neamul nomad al kabarilor, adevărați turci, crescători de vite, călăreți și luptători”; această „seminție a kabarilor îi prăda pe slavii și rușii din stepă.”²⁴

Așezarea cabarilor în Alföld, corespunde de fapt cu un spațiu mai vast, al cărui nucleu ar fi fost Tisa mijlocie. De aici, spațiul locuit sau controlat de chazari s-ar fi întins pînă la Munții Apuseni, cu Dunărea la sud și râul Someș la nord.²⁵ În centrul acestui spațiu se află vechiul areal al Bihorului. Dealtfel, acest toponim este de origine khazară iar derivatele sale sunt: Bihor, Biheros, Bihar, Virhor.²⁶

István Erdély, afirma că „triburile cabarilor s-au așezat în nordul Ungariei, la poalele Carpaților, pe cursul superior al Tisei”.²⁷ Este interesant, căci Victor Neumann descrie o particularitate a diasporei iudaice moderne în Maramureș: păstoritul evreiesc. Stîmile oierilor evrei erau „o realitate economică imposibil de neglijat”, atît în Maramureș cît și în Bucovina, „pînă la începutul veacului XX”.²⁸ Este posibil, ca una dintre principalele trăsături de civilizație cabară, creșterea animalelor să fi devenit preponderentă cu trecerea timpului, în detrimentul caracterului militar. Autorul totuși afirmă că aceste comunități evreiești rurale sînt colonii migrate din Galiția poloneză în perioada modernă dar, marea majoritate a evreimii galițiene este de origine khazară. Apoi, autorul menționează același areal al Tisei mijlocii unde au locuit evrei și „unde se formaseră deja primele voievodate medievale”.²⁹

Alături de toponimul Bihar se află un omonim considerat a fi și el de origine khazară. Este vorba de Menumorut. Derivatele sale sunt: Menumarot, Menu Marot. El este fiul unui anume Morut sau Marot, și el de origine khazară.³⁰

O altă ocupație a evreilor khazari era legată de transportul sării pe Mureș, comunități care dispuneau de mijloace și depozite în Transilvania; situație care va rezista dincolo de secolul al XI-lea. Pe de altă parte, khazarii „practicau o religie necunoscută, venerau sarea, își ciopleau templele în saline ori în munți de sare”.³¹ Se știe că singurele zone cu zăcămintele de sare din cadrul Khazariei, cu excepția Caucazului, se aflau în munții Carpați.

În afară de asta, în prezent, sînt două situri arheologice, aflate în vecinătatea spațiului descris mai sus și atribuite evreilor khazari. Unul se află „în partea de sud a Ungariei”³² iar celălalt în Voivodina-Banatul sîrbesc, la Celarevo. Celarevo este un sit arheologic datat pentru veacurile VII-IX, „în apropierea Dunării, în Jugoslavia, adăpostind o necropolă medievală. Nu s-a găsit însă și așezarea care a hrănit cimitirul. Nu se știe cu certitudine cine erau cei înhumați la Celarevo, cert este însă că s-au observat unele particularități cu ale avarilor, influența perșilor asupra unor obiecte găsite în morminte, menorele (reprezentarea unor sfeșnice

ritualice iudaice cu șapte brațe) și alte simboluri ori laconice însemnări în ebraică. Siturile arheologice de la Cherson, din Crimeea, adăpostesc de asemenea plăcuțe de același tip de minore de la Celarevo. Aceasta i-a determinat pe specialiști să tragă concluzia că în împrejurările Novi Sadului (unde se află și Celarevo) există vestigii arheologice care se diferențiază de vestigiile avar, ceea ce poate sugera prezența unui alt substrat, așadar a unui popor strămutat în cîmpia Panonică înaintea venirii ungarilor. (Fapt subliniat și de Paul Lazăr Tonciulescu n.a.). În acest sens ar exista mărturii scrise. Un scrib anonim al regelui Béla, Abdul Hamid de Andaluzia și Kinam socotesc că acest ținut dunărean a fost locuit de popoare de origine turcă (ismailiți) care socoteau a fi urmașii triburilor migratoare din Cherson. Faptul în sine ar putea dovedi că necropola de la Celarevo aparține, în parte, khazarilor iudaizați. Doctorul Isajlo Suk, arheolog și arabist, originar din această zonă, aflat printre primii la săpăturile arheologice de la Celarevo, avea să facă o însemnare găsită după moartea sa. Această însemnare nu privea doar situl Celarevo, fiind mai degrabă o reflecție personală. Textul sună astfel: „Pe cei îngropați la Celarevo, ungurii îi voiau unguri sau avari, evreii îi voiau evrei, musulmanii îi voiau mongoli, dar nimeni nu-i voia khazari. Cînd de fapt ei asta erau... Cimitirul e plin de cioburile ulcelelor cu minore încrustate. Și cum la evrei o ulcică spartă înseamnă un om decăzut, un om pierdut, tot așa și acest cimitir este al celor decăzuți și pierduți, așa cum au fost khazarii pe aceste meleaguri în acele vremuri.”³³

La Sînnicolaul Mare, localitate din județul Timiș, s-a descoperit în 1799 un tezaur datat din secolul al X-lea. Pe unul din principalele vase ale tezaurului, apare „figura prințului victorios care tîrîie de păr un prizonier” iar „scenele mitologice de pe spatele vasului de aur conțin afinități cu Sarkelul khazar.”³⁴

Un al toponim de rezonanță khazară este Semender, reședința de vară a kaghanului khazar de pe malul mării Caspice; ori, pe malul sudic al Dunării, în aval de Belgrad, se află vechea cetate medievală a Semendriei.

Aceste descoperiri demonstrează o prezență khazară în spațiul delimitat de Dunăre, Someș, Munții Apuseni și Tisa. Deși personajul reprezentat pe vasul de aur al tezaurului amintit „tîrîie de păr un prizonier”, se pare că „nici la geograful Bavarez și nici la Anonymus nu se consemnează conflicte sau războaie între chazari și populația daco-română autohtonă. Este cert că relațiile dintre cele două popoare au fost pașnice, căci altfel cronicarii timpului ar fi consemnat ceva dacă ar fi existat conflicte, așa cum au făcut în situații asemănătoare.”³⁵ Dacă este să dăm curs reprezentărilor mitologice românești, lucrurile stau tocmai invers.

Pe de altă parte, prezența khazară în regatul arpadian atît prin numele unor regi cu nume iudaice precum Aba Sámuel „care, pentru propriul său respect, se numea Oba. Oba se referă la Aba Sámuel, căsătorit cu sora regelui Ștefan cel Sfînt. El vine la conducerea regatului ungar între 1041-1044. Numele său confirmă că era turc-chazar, deoarece în ebraică *aba* înseamnă *tată*.”³⁶ Apoi, regele Andrei

(1046-1060) a avut un fiu pe nume Salamon (1063-1074), în timpul căruia „Biharvár a fost practic a doua capitală a Ungariei”³⁷, deci centrul teritoriului dintre Tisa, Mureș și Apuseni locuit de triburile cabare.

Mai mult, în secolul al X-lea, conducătorul ungar Taksony „a poftit un al doilea val de emigranți khazari să se instaleze pe domeniile lui”³⁸, fapt semnalat și de Anonymus.³⁹ Două secole mai târziu de la invitația conducătorului Taksony (947-970), Ioan Cinnamus, „cronicarul bizantin vorbește de trupe care păstrau legea mozaică, dar luptau în cadrul armatei maghiare din Dalmația în anul 1154 . (...) nu încapă îndoială că majoritatea evreimii moderne își are originea în valurile migratoare de kabari-khazari, care joacă un rol de amploare în istoria timpurie a Ungariei. Nu numai că țara era la început bilingvă dar și guvernarea ei se baza pe dualismul monarhic (regim acceptat de unguri și în modernitate. Cu 1867 prin dualismul austro-ungar, împăratul Austriei (Kende) era și Gyula al Ungariei, adică rege. Probabil că nobilimea maghiară de atunci au văzut în acest nou regim și o revenire la tradiție), adică o variantă a sistemului khazar: regele de Jula sau Gyula (foarte popular și astăzi ca nume de botez unguresc). Sistemul a durat până la sfârșitul secolului X când Sf. Ștefan a îmbrăcat credința romano-catolică și l-a învins pe un Gyula răzvrătit (care stăpînea voievodatul Transilvaniei n.a.) – după cum ne putem și aștepta un khazar, «trufaș în credința lui, care nu vroia în ruptul capului să se creștineze». Acest episod a pus capăt dualismului monarhiei, dar nu și influenței comunității khazaro-evreiești în Ungaria.”⁴⁰

O ipoteză amintită de István Erdély și susținută de Moor E., este legată de o presupusă originie cabară a secuilor de astăzi, care ar fi venit în regiunea Bihor la invitația ducelui Taksony în cursul veacului al X-lea.⁴¹ Paul Lendvai presupune că „în bazinul carpatic secuii au imigrat inițial ca un trib bulgaro-turanic împreună cu kabarii sau înaintea maghiarilor, și că deja luptele de dinaintea descălecăturii ei ar fi stat de partea ungarilor. Oricum ar fi, sigur este că secuii au mai folosit la începutul epocii moderne o variantă a scrierii turcești.”⁴²

O altă versiune afirmă că secuii „ar putea fi identificați cu un popor turc care a migrat în bazinul carpatic în preajma lui 670” însă „evidența arheologică nu a fost verificată lingvistic”. La mijlocul secolului al X-lea erau „încă bilingvi, vorbeau ambele limbi materne: limba turcă și limba ungară finno-ugrică. Numele lor în general a derivat din numele tribului turco-bulgar *Eskil*, dealtfel, acest lucru este foarte disputat.” Constantin Porfirogenetul afirma că secuii „descind dintr-un trib numit al cabarilor”. Oricum, originea secuilor „ar putea fi turcică”, păstrându-și organizarea turcică tribală până în vremurile moderne.⁴³

În 1990, istoricul Kevin Alan Brook a vizitat ținutul secuiesc din Transilvania într-o expediție privind evreii ardeleni. În acest spațiu, Alan Brook a primit confirmarea că evreii transilvăneni, sînt potrivit tradiției, de origine turcică. Dar „aceasta nedovedind că au fost khazari. Ei ar puteau fi tătari, cumani sau oghuzi.

Dar, cel mult ei ar fi putut fi khazari, precum khazarii convertiți la principiul iudaismului în număr mai mare decât oricare al grup turcic.”⁴⁴

În consecință, atât problema originii etnice a secuilor cât și chestiunea evreimii ardelene rămîne deschisă. În ceea ce privește legenda românească amintită de Koestler legată de o invazie evreiască, poate fi localizată undeva în Transilvania de vest. Deși Lazăr Tonciulescu afirmă că sursele documentare contemporane epocii nu amintesc conflicte între khazari și autohtoni, același autor discută pe larg scrisoarea regelui khazar Iosif adresată rabinului Chasdai/Hasdai din Cordoba în anul 960. Acolo regele khazar afirmă că Dumnezeu i-ar fi spus: „Fii tare și puternic, pune-te în fruntea vitejilor tăi și pleacă în țara Rudlas și în țara Ardial (Ardeal – după părerea lui Tonciulescu), căci eu am băgat frică și teamă de tine în inimile acelor locuitori și ți-ți voi preda pe mîna ta.”⁴⁵ Și apoi avem și tezaurul de la Sînnicolaul Mare cu cavalerul khazar trăgînd de păr un prizonier. Reperele arheologice și istorice îi arată prezenți pe culoarul Tisei și mai la est de aceasta, între Someș, Munții Apuseni și Dunăre. Reperele etnografice și mitologice au păstrat prezența evreilor khazari, într-o regiune apropiată Banatului și Transilvaniei și legată de acestea prin schimburile comerciale și pendulările pastorale. □

Note:

1. Din vasta bibliografie pentru acest subiect amintesc selectiv: Artamonov, M.I., *Khazar History*, Leningrad, 1962; Bartha, A., *A IX-X Szazadi Magyar Tarsadalom* (Hungarian Society in the 9th–10th Centuries), Budapest, 1968; Dunlop, D.M., *The History of the Jewish Khazars*, Princeton, 1954; Frazer, Sir James, *The Killing of the Khazar Kings*, Folklore, XXVIII, 1917; Graetz, H.H., *History of the Jews*, Philadelphia, 1891-1898; Kokovtsov, P., *The Hebrew-Khazar Correspondence in the Tenth Century*, Leningrad, 1932; Kutschera, Hugo Freiherr von, *Die Chasaren*, Wien, 1910; Landau, *The Present Position of the Khazar Problem*, Zion, Jerusalem, 1942; Poliak, A.N., *The Khazar Conversion to Judaism*, Zion, Jerusalem, 1941 și *Khazaria – The History of a Jewish Kingdom in Europe*, Mossad Bialik, Tel Aviv, 1951; Roth, C., *The World History of the Jewish People*, vol.II: *The Dark Ages*, London, 1966; Shapiro, H., *The Jewish People: A Biological History*, UNESCO, Paris, 1953; Vetulani, A., *The Jews in Medieval Poland*, Jewish J. of Sociology, December, 1962; Zajackowski, *The Khazar Culture and its Heirs*, Breslau, 1946 și *The Problem of the Language of the Khazars*, Proc.Breslau Soc. Of Sciences, 1946; Zborowski, M., and Herzog, E., *Life Is With People – The Jewish Little-Town of Eastern Europe*, New York, 1982.

2. În cursul secolului X, Imperiul Khazar a atins ca frontieră vestică linia fluviului Nistru.

3. Din cele citeva lucrări apărute în limba română care abordează în subsidiar chestiunea khazară amintesc: Victor Neumann, *Tentația lui Homo Europaeus, Geneza ideilor moderne în Europa centrală și de sud-est*, Editura All, 1997, București; V.Spinei, P.Diaconu și I.Ferenczi, *Migratori la cumpăna dintre milenii: ungurii, pecenegii, uzii și cumanii apud Istoria Românilor*, vol.III, Editura Enciclopedică, București, 2001. Mult mai documentată este lucrarea : Paul Lazăr Tonciulescu, *Ardealul pămînt și cuvînt românesc*, Editura Miracol, 2001, București. Între lucrările de ficțiune amintesc aici pe Milorad Pavici, *Dicționarul khazar, roman-lexic în 100 000 de cuvinte, exemplar feminin*, Editura Nemira, 1998, București. Milorad Pavici a publicat și exemplarul masculin al Dicționarului khazar, dar acesta nu a fost tradus în limba română.

4. Între cele mai importante lucrări ale filologului Lazăr Șăineanu, amintesc selectiv: *Elemente turcești în limba română*, București, 1885; *Studiu dialectologic asupra graiului evreo-german*, București, 1889; *Istoria filologiei române. Studii critice*, București, 1892; *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice. Studiu comparativ*, București, 1895; *Studii folclorice. Cercetări în domeniul literaturii populare*, București, 1896; *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1900.

5. Lucrarea care a impulsionat cercetarea evreilor khazari a fost aceea scrisă de Arthur Koestler, *Al XIII-lea trib. Imperiul khazarilor și moștenirea sa*. Pentru versiunea în limba română (singura), vezi exemplarul publicat la Editura Nagard, Roma, 1987.

6. „In the early Middle Ages a powerful state, inhabited by the Khazars, existed on the coast of the Black Sea.” (Raymond Leslie Buell, *Polland: Key to Europe*, New York, N.Y.:A.A.Knopf, 1939, p.288) „The immigration (originally transmigration) of fews to Poland started in the middle of the IX century. (...) Chazars was situated in the vicinity of Kiev and extended to the Dniestr(Nistru n.a.), it ceased to exist in 1969.” (Michal M.Borwicz, *A Thousand years of Jewish Life in Poland*, Paris, 1955, p.18)

7. vezi *Khazaria (586-1083 A.D.)*, essay bassed on Dennis A.Leventhal's article, *Suggested Modifications to an MW Army List: The Khazars*, Saga, no.73, February 2000, pp.31-35

8. „(...) kaghanul se îndreptă spre trimisul evreilor întrebându-l ce avea de zis despre religia sa. Rabinul Isaac Sangari îi răspunse că, de fapt, khazarii nici nu trebuiau să treacă la o nouă credință. Să se țină de cea veche. Cum toți păreau mirați de gândirea lui, rabinul le explică: Voi nu sunteți khazari. Sunteți niște evrei care vă întoarceți acolo unde vă e locul: către adevăratul Dumnezeu al străbunilor voștri.” (Milorad Pavici, op.cit., pp. 228-229) Răspunsul teologului grec de la universitatea din Constantinopol, a fost următorul: „Noi grecii, dîndu-vă crucea, n-o să vă luăm și cuvîntul ca zălog, așa cum ar face-o sarazinii ori evreii. Nici n-o să vă cerem ca o dată cu crucea să vă însușiți și limba noastră greacă. Dimpotrivă, țineți-vă sănătoși limba voastră khazară. Dar aveți grijă, dacă veți trece la legea iudaică ori la cea mahomedană, n-o să mai fie tot așa. Căci o dată cu credința lor o să trebuiască să le însușiți și limba.” (idem, p. 130)

9. vezi site-ul *The Khazar Heritage*, cap. *The Jewish Kingdom of Khazaria*. Despre teritoriul imperiului khazar, aflăm: “The geographical expansion did not decrease until the khazar empire covered an area from Hungary-Austria in the west to the Aral sea in the east, Kiev-Upper in the North and the Black and Caspian seas and Caucasus in south. They installed counts (the so called Jewish princes) in Hungary-Austria, they taxated Goths in Crimeea and Greek-Byzantine towns and laudlords at the northern shores of the Black sea, they taxated Rhus merchands and raiders and all other trading through their territory.”

10. “A khazar official could be of Turk, Slav, Greek, Rhus, Arab, Goth, Roman and Magyar ethnical origin, as well as a confessional Christian, Jew, Muslim or maybe just pagan. They then just had to be multilingual and capable of communicating with all these nationalities.” (ibidem)

11. Arthur Koestler, op.cit., pp.45-47. „(...) În capitala khazară, după datină, sînt șapte judecători. Dintre aceștia doi sînt pentru musulmani, doi pentru khazari – care judecă după Tora, doi pentru creștini – care judecă după Evanghelie și unul pentru saqualiti, neamul rhus și alți păgîni, care judecă după legea păgînească. În orașul lui (al kaganului, n.a.), sînt mulți musulmani, negustori și meșteșugari care au venit în țara asta datorită dreptății și adăpostului de primejdii pe care le asigură.” (ibidem, p. 52) Khazaria era singurul refugiu, singura „formă de îndurare manifestată în istorie față de cei care au luat calea surghiunului, sau au fost împinși pe ea”. Khazaria devenise un adevărat „cămin național” pentru toți bejenarii din Bizanț, din califatul arab sau de aiurea, imagine pe care a avut-o și continuă să o aibe S.U.A, astăzi.

12. "After 900, in an attempt to escape Russia and keep their sovereignty, small detachments of Khazars with their families, especially from the splintered and disrupted army, fled westward to Crimea, Roumania and Hungary. A northern group, penetrating Russia, went out of reach to Prussia/Lithuania." (*The Khazar Heritage, The Jewish Kingdom of Khazaria*, p.1)

13. "The Khazar kings, nobility and many tribesmen converted to Judaism and the khazars became a sedentary nation. Together with their Judaic compatriots they advanced civilization throughout Russia and Transylvania. (...) The art thereafter spread with the advancing khazar Judaic influence up the Volga, Don, Danube, Dniester and Dniepr rivers into Transylvania and Silesia." (Samuel Kurinsky, *The Jews and the Khazars*) Victor Neumann amintește despre „prezența mai mult sau mai puțin întâmplătoare a unor evrei în regiunea dintre Mureș și Dunăre, acolo unde se formaseră deja primele voievodate medievale. Informațiile ne parvin din însemnările lui Eustathies, Gerhardus de Sagredo, Benjamin de Tudela și Petahija din Ratisbona. Documentele amintesc pentru secolele medievalității timpurii relațiile evreilor cu maghiarii, românii, bulgarii, respectiv, cu rușii, sîrbii, grecii.” (Victor Neumann, op.cit., p. 82)

14. "A Rumanian legend tells of an invasion – the date unknown – of armed Jews into that country." (Arthur Koestler, op.cit., p. 176 quoted by Baron, S.W., *A Social and Religious History of the Jews*, vol.IV, New York, 1957, p. 77).

15. Ibidem, p. 50. „Maghiarii fuseseră aliații khazarilor și aparent, vasalii lor, de bună voie, încă dela ivirea Imperiului Khazar. Maghiarii, la origine nu erau înrudiți cu națiunile slave și turcice din stepe, în mijlocul cărora au venit să trăiască; așadar o curiozitate etnică și asta au rămas pînă în zilele noastre. La o dată necunoscută din primele secole ale erei creștine, acest trib nomad a fost alungat de pe arealul său inițial din Urali și a migrat spre sud prin stepe, într-un târziu stabilindu-se în regiunea dintre râurile Don și Kuban. Astfel au ajuns vecini cu khazarii încă dinainte ca aceștia din urmă să devină importanți. O vreme au făcut parte dintr-o federație de populații seminomade, onogurii (cele zece săgeți sau zece triburi); se crede că numele de ungar sau ungur reprezintă o versiune slavă a cuvîntului respectiv, în timp ce maghiar este numele pe care și l-au dat ei înșiși din vremuri străvechi și l-au păstrat pînă astăzi.” (ibidem, p. 98)

16. Mai mult, „khazarii le-au dat un rege care a întemeiat prima dinastie maghiară; în al doilea rînd, mai multe triburi khazare s-au unit cu maghiarii și le-au transformat fundamental caracterul etnic.” (ibidem, p. 99 și 101) „În timpul cît au suportat dominația chaganatului chazar, ungurii au fost nevoiți să se conformeze îndatoririlor militare și de altă natură impuse de acesta. Durata exactă a perioadei cît s-au aflat în subordinea chazarilor nu este cunoscută.” (V.Spinei, P.Diaconu și I.Ferenczi, op.cit., p. 252)

17. Paul Lazăr Tonciulescu, op.cit., pp. 304-305 „(...) ungurii au aparținut vreme mai îndelungată imperiului khazar turanic dintre Volga mijlocie și cursul inferior al Dunării. (...) Tradiția maghiară mai târzie a trecut însă sub tăcere atît relațiile strînse cu khazarii, a căror pătură conducătoare s-a convertit în secolul al VIII-lea la iudaism, cît și motivele reale ale migrației, care a condus triburile împreună cu aliații lor de origine khazară sau turanică pînă în coastele Carpaților.” (Paul Lendvai, *Ungurii*, Humanitas, București, 2001, pp. 21-22)

18. Constantin Porfirogenetul, 950, apud Arthur Koestler, op.cit., p.100.

19. István Erdély, *Teza de candidat în științe*, Budapesta, 1959.

20. *Cronica notarului Anonymus, Faptele ungurilor*, traducere: Paul Lazăr Tonciulescu, Editura Miracol, București, 1996, p. 16. „Almos a murit în timpul călătoriei și, pe nesimțite, a dispărut din istorie.” (Paul Lendvai, op.cit., p. 23).

21. Gardezi cit. Arthur Koestler, op.cit., p. 102. „Există motive care îndeamnă să credem că primii Jula ai Ungariei erau kabari.” Vezi și Gergely András, *Istoria Ungariei*, Odorheiu Secuiesc, 1993.

22. Bury și Toynbee cit. Ibidem, p. 101. Iată și o referire recentă: “Magyars and Khazars learned each others languages, such that the khazar language was spoken in Hungary until at least the middle of the tenth century.” (Kevin Alan Brook, *The Jews of Khazaria*, 1999, p. 208 – referir la faptul că Khazari care trăiau în Ungaria învățau limba lor la vecinii ungari.); Marczali N., în *Histoire de la nation hongroise*, Budapesta, afirmă că ungurii vorbeau o limbă mixtă.

23. István Erdély, *Les Relations Hungaro-Khazares*, Studia Et Acta Orientalia, IV, Bucuresti, 1962, pp.40-41 și 42-43

24. Arthur Koestler, op.cit., p. 105 „Kabarii care erau mai vrednici la război și mai vîrtoși, au ajuns tribul conducător și au adus gazdelor lor o infuzie de spirit de aventură care avea să-i prefacă foarte curînd într-un flagel al Europei. (...) Ei i-au învățat pe maghiari acele tactici cu totul deosebite și caracteristice, folosite din vremuri străvechi de toate neamurile turcice, și de nimeni altcineva. (...) khazarii au jucat un rol important în înființarea statului ungar.” (Macartney, C.A., *The Magyars in the Ninth Century*, 1930, Cambridge, quoted in idem)

25. Paul Lazăr Tonciulescu, op.cit., p. 302 „(...) Această zonă corespunde Tisei mijlocii, fiind identică cu cea descrisă de Geograful Bavarez ca fiind locuită de chazari la sfîrșitul secolului al IX-lea (866-890), deci înainte de intrarea ungurilor migratori în Pannonia. De aici putem trage concluzia că poporul chazar, sub forma mai multor triburi exista pe Tisa mijlocie, deci între Dunăre și Munții Apuseni încă de la mijlocul secolului al IX-lea, formînd ramura cea mai occidentală a întinsului imperiu chazar.” (ibidem, pp. 302-303)

26. *Armenian version of the life of Saint Stephen of Sugdaia*, cited in Gero, p. 22

27. István Erdély, op.cit., p. 46

28. Victor Neumann, op.cit., p. 103

29. Ibidem, p. 82

30. Anonymus, cited in Douglas Dunlop's article *The Khazars in The Dark Ages: Jews in Christian Europe, 711-1096*, 1966, p. 348

31. Milorad Pavici, op.cit., p. 237. Vezi și pp. 240-241: Sare și vis

32. “(...) In southern Hungary, archaeologists discovered a khazar ring engraved with Hebrew letters. These Khazars joined the pre-existing Jews of Hungary and formed communities in the main cities, including Buda.” (Eli Valley, *The Great Jewish Cities of Central and Eastern Europe*, Northvale, New York: Jason Aronson, 1999, p. 377)

33. Milorad Pavici, op.cit., pp. 59-60. „(...) Zac în morminte de familie risipite pe malul Dunării, iar în fiecare mormînt capul e orientat spre Ierusalim. Zac în morminte duble, dimpreună cu caii, doar că stau cu ochii închiși și întorși spre o altă lume decît aceea a dobitoacelor; zac sub femeile lor care stau ghemuite pe pîntece, încît ei nu le mai văd fața ci sinii. Uneori sînt îngropați în picioare și arată îngrozitor de bătrîni, cu o figură descompusă cu atîta scrutare a cerului, avînd cu ei cîte o plăcuță de teracotă încrustată cu numele lui Yehuda ori cu cuvîntul *shahor* – negru. La colțurile mormintelor ard focuri, la picioare țin hrana, la cîngătoare pumnalele. Lîngă ei zace și cîte un animal, mereu altul, de la mormînt la mormînt: aici o oaie, un bou sau o capră, acolo o găină, un porc sau un cerb, iar în mormintele de copii sînt depuse ouă. Alteori lîngă ei dai de unelte lor, securi sau tot soiuri de clești de aurar. Ochii, urechile și gurile le sînt astupate cu căpăcele din cioburi de teracotă încrustate cu sfeșnice evreiești cu șapte brațe, teracota fiind de proveniență romană datînd din secolul al III-lea sau al IV-lea. (...) Aceste căpăcele cu încrustații pentru ochi, gură și urechi îi apărau de demoni și *ședini*, ca nu cumva să li se furîșeze în morminte, doar că cioburile erau risipite în tot cimitirul (...).” (Ibidem, pp. 109-110)

34. Arthur Koestler, op.cit., p. 49

35. Paul Lazăr Tonciulescu, op.cit., p.303

36. Cronică..., p.63

37. *History of Transylvania*, General Editor Béla Köpeczi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999, pp. 142

38. Arthur Koestler, op.cit., p. 146

39. „(...) din țara Bular au venit oarecari stăpîni foarte nobili cu o mulțime mare de ismaeliți al căror nume fuseseră Billa și Bocsun. Căroră, ducele Toskun le-a dăruit pămînturi în diferite locuri ale ungarilor și pe deasupra le-a cedat pe veci o fortăreață care se numește Pest.” *Cronica...*, p. 109

40. Arthur Koestler, op.cit., pp. 146-147. Astfel, de pildă în veacul al XIII-lea, custodele veniturilor Curții Regale sub Andrei II (1205-1235) „era șambelanul conte Teka, un evreu de origine khazară, mare moșier, un geniu al finanțelor și diplomației”. Apoi, pînă către 1222, „evreii erau fie șefi de tarapane, percepatori (ceea ce fuseseră și ungurii la rîndul lor în Khazaria n.a.) sau controlori ai monopolului regal asupra sării” (idem) lucru confirmat și de Victor Neumann op.cit., p. 82. O altă sursă afirmă că „(...) the last khazars who fled into Hungary in 1200-1300, where they received by their former vassals, the Magyar kings.” (Monroe Rosenthal and Isaac Mozeson, *Wars of the Jews: A Military History from Biblical to Modern Times*, New York, N.Y.: Hippocrene Books, 1990, p. 224

41. Moor, E., *L'établissement des Hongrois de la conquête arpadienne et l'origine des sicules*, Szeged, 1944 vezi și Györfy Gy., *Du clan hongrois jusqu'au comitat, de la tribu jusqu'au pays*, II Századok, 1958

42. Paul Lendvai, op.cit., p. 31. Despre scrierea veche a secuilor, vezi articolul: Dr. Hosszú Gábor, *The Bug Symbols in the Sekler-Hungarian Rune Writing*.

43. *The Formation of the Szekely Settlements*, in *History of Transylvania...*, pp.178-179. „(...) regiunea Bihor a fost complet ocupată de așezări ungurești în cursul secolului X, ceea ce explică de ce secuii s-au maghiarizat în veacul al XI-lea și vorbesc numai maghiara în timp ce s-au mișcat prin Transilvania, păstrîndu-și totdeauna și alfabetul lor runic.” (idem)

44. “(...) A relative of a Transilvanian Jew who has been in touch with we once told him *We are not Semites – we are white Turks from far to the East, and our homes were destroyed by the Russians*. These are the Jews of the town Sfîntul Gheorghe in what is now Romania. Though their community had intermingled with some Hungarians and Romanians, they remained a cohesive community with knowledge of its Turkic origins for centuries. In the 1999 a genealogical expedition hired by my Transilvanian Jewish acquaintance found confirmation of the tradition that these Jews are Turkic. That does not prove that they were khazars. They could have been Tatars or Kipchaks (Cumans) or Oghuzes. But most likely they were khazars, as the khazars converted to standard Judaism in larger numbers than any other Turkic group.” (Kevin Alan Brook, *Are Russian Jews Descended from the khazars? A Reassessment Based upon the Latest Historical, Archeological, Linguistic and Genetic Evidence*.

45. Paul Lazăr Tonciulescu, op.cit., p. 189

*

Adrian MAJURU, doctorand, este licențiat al Facultății de Istorie din București, MA din 1998 cu lucrarea *Regele Carol al II-lea: mitul omului politic vs. miturile României „veșnice”*. A publicat studii și articole în revistele 22, Magazin istoric și A Hét. În prezent este istoric la Muzeul Municipiului București.

Reconstituirea dreptului de proprietate al comunităților minoritare

EMÓD VERESS

„Proprietatea este dreptul ce-l are cineva de a se bucura și a dispune de un lucru în mod exclusiv și absolut, însă în limitele determinate de lege.”

Art. 480, Codul civil român

1. Premisele reprivatizării

Regimul comunist, clădit pe ideologia marxist-leninistă conform căreia eliminarea tuturor formelor de exploatare poate fi realizată doar prin abolirea proprietății private asupra mijloacelor de producție, a făcut din principiul etatizării o valoare absolută. Astfel, prin diferite procedee specifice sistemelor totalitariste (ca naționalizarea, cooperativizarea etc.) proprietatea privată a fost abolită sau sever limitată.

După schimbările din decembrie 1989 era de așteptat să apară, prin democratizarea regimului politic, un proces invers — reprivatizarea — ca premisă a statului de drept, a pieței libere și concurențiale. Acest proces al perioadei postdecembriste, în general, poate fi caracterizat prin următoarele:

a) *caracterul limitat și treptat al soluțiilor, prin punerea sub semnul întrebării a principiului restitutio in integrum, și soluții conjuncturale;*

b) întârzierea adoptării actelor normative reparatorii în raport cu majoritatea țărilor foste socialiste.¹ Se poate realiza un întreg inventar al promisiunilor politice, chiar cuprinse în textul unor acte normative, neonorate sau nejustificate de întârziere.²

c) probleme de aplicare a actelor normative în materie;

d) contestarea ideii de reprivatizare („lipsa de respect față de proprietatea privată manifestată în timpul regimului comunist, ca și propaganda ideologică efectuată în acel timp nu puteau să nu lase și urme adânci în mentalitatea unei mari părți a populației, îndeosebi a celei care nu are proprietăți de recuperat și care își vede uneori propriile interese, mai mult sau mai puțin legitime, amenințate prin retrocedările solicitate de proprietari”³);

e) datorită tergiversărilor și ezitărilor, complexitatea problemei reprivatizării a crescut continuu. Aplicarea primelor legi de reprivatizare limitată (Legea nr. 18/1991 sau Legea nr. 112/1995), precum și abuzurile în aplicarea acestor legi au făcut imposibilă punerea în practică în mod normal și deplin a legislației ulterioare de reprivatizare.

2. Tipuri de proprietate în Constituția din 1991

Constituția adoptată prin referendum la 8 decembrie 1991 recunoaște două forme ale dreptului de proprietate: proprietatea privată și proprietatea publică. Așa cum s-a subliniat, „proprietatea privată este regula, iar proprietatea publică excepția”.

2.1. Proprietatea privată

Art. 41 din Constituția din 1991, avînd titlul „Protecția proprietății private”, cuprins în capitolul referitor la drepturile și libertățile fundamentale, prevede:

„(1) Dreptul de proprietate, precum și creanțele asupra statului, sînt garantate. Conținutul și limitele acestor drepturi se stabilesc prin lege.

(2) Proprietatea privată este ocrotită în mod egal de lege, indiferent de titular. Cetățenii străini și apatrizii nu pot dobîndi dreptul de proprietate asupra terenurilor.

(3) Nimeni nu poate fi expropriat decît pentru o cauză de utilitate publică, stabilită potrivit legii, cu dreaptă și prealabilă despăgubire.⁴

(4) Pentru lucrări de interes general, autoritatea publică poate folosi subsolul oricărei proprietăți imobiliare, cu obligația de a despăgubi proprietarul pentru daunele aduse solului, plantațiilor sau construcțiilor, precum și pentru alte daune imputabile autorității.

(5) Despăgubirile prevăzute în alineatele (3) și (4) se stabilesc de comun acord cu proprietarul sau, în caz de divergență, prin justiție.

(6) Dreptul de proprietate obligă la respectarea sarcinilor privind protecția mediului și asigurarea bunei vecinătăți, precum și la respectarea celorlalte sarcini care, potrivit legii sau obiceiului, revin proprietarului.

(7) Avera dobîndită licit nu poate fi confiscată. Caracterul licit al dobîndirii se prezumă.

(8) Bunurile destinate, folosite sau rezultate din infracțiuni ori contravenții pot fi confiscate numai în condițiile legii.”

La rîndul său, art. 135, avînd titlul „Proprietatea”, cuprins în titlul referitor la economie și finanțele publice, dispune:

„(1) Statul ocrotește proprietatea.

(2) Proprietatea este publică sau privată.

(3) Proprietatea publică aparține statului sau unităților administrativ-teritoriale.

(4) Bogățiile de orice natură ale subsolului, căile de comunicație, spațiul aerian, apele cu potențial energetic valorificabil și acelea ce pot fi folosite în interes public,

plajele, marea teritorială, resursele naturale ale zonei economice și a platoului continental, precum și alte bunuri stabilite prin lege, fac obiectul exclusiv al proprietății publice.

(5) Bunurile proprietate publică sînt inalienabile. În condițiile legii, ele pot fi date în administrare regiilor autonome ori instituțiilor publice sau pot fi concesionate ori închiriate.

(6) Proprietate privată este, în condițiile legii, inviolabilă.”

Alineatul (6) din art. 135 nu a figurat în proiectul inițial al legii fundamentale, fapt care caracterizează atitudinea generală față de proprietatea privată a celor care au elaborat textul proiectului.

S-ar putea reproșa textului constituțional că a omis principiul reprivatizării, ca modalitate de desființare a abuzurilor regimului comunist. Consacrarea acestui principiu la nivel constituțional ar fi influențat atît evoluția legislației în privința retrocedărilor, cît și practica instanțelor. Însă în condițiile ideologice post-comuniste acest principiu nu a fost considerat ca o valoare constituțională.

Pe baza prevederilor constituționale, dreptul de proprietate privată a fost definit ca „dreptul de proprietate privată aparținînd persoanelor fizice și persoanelor juridice de tip particular, dreptul de proprietate al societăților comerciale cu capital integral sau majoritar de stat și dreptul de proprietate privată al statului, unităților administrativ-teritoriale și al persoanelor juridice înființate de autoritățile centrale ale statului sau de autoritățile locale, cum sînt regiile autonome.”⁵ În privința domeniului privat al statului, în perioada interbelică s-a concluzionat că „statul le stăpînește ca orice proprietar particular, adică de care se folosește, care îi produc venituri și pe care de obicei le poate înstrăina. Aceste bunuri nu sînt afectate uzului public. Ele nu se deosebesc de bunurile particularilor decît prin aceea că proprietarul lor este statul, județul sau comuna în loc de a fi o persoană particulară.”⁶ Din punct de vedere economic prezintă importanță proporția capitalului de stat în economie.

2.2. Proprietatea publică

Din articolul citat mai sus rezultă caracterul constituțional al dreptului de proprietate publică. Acest drept diferă esențial față de dreptul de proprietate socialistă.

Din prevederile constituționale reiese faptul că titular al dreptului de proprietate publică poate fi exclusiv statul sau unitățile administrativ-teritoriale (comunele, orașele și județele).

Regulile detaliate se găsesc în Legea nr. 213/1998 privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia.⁷ Potrivit art. 1 din Lege, dreptul de proprietate publică „aparține statului sau unităților administrativ-teritoriale, asupra bunurilor care, potrivit legii sau prin natura lor, sînt de uz sau de interes public.” Statul apare ca titular în cazul domeniului public de interes național, iar unitățile administrativ-teritoriale, în cazul domeniului public de interes local.

Caracteristicile cele mai importante ale dreptului de proprietate publică⁸ sînt (art. 11 din Legea nr. 213/1998):

a) inalienabilitate – adică aceste bunuri nu pot fi înstrăinate în nici un mod, fiind scoase din circuitul civil. Valorificarea lor este posibilă prin darea în administrare sau folosință, concesiune, închiriere.⁹

b) inesizabilitate – adică nu pot fi urmărite de creditorii statului sau unităților administrativ-teritoriale sau al persoanelor care le posedă cu orice titlu, și nu pot servi ca garanție pentru creanțe.

c) imprescriptibilitate – atît sub aspect extinctiv (acțiunea în revendicare nu se prescrie) cît și achizitiv (dreptul respectiv nu poate fi dobîndit prin uzucapiune).

În schimb, bunurile proprietate privată sînt alienabile, sesizabile, imprescriptibile extinctiv, dar prescriptibile achizitiv (adică acțiunea în revendicare poate fi paralizată prin invocarea uzucapiunii).

Legea nr. 213/1998 privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia este însă importantă și din punctul de vedere al reprivatizării, fiindcă a reluat la nivelul unei legi și a extins posibilitatea de a se adresa instanțelor judecătorești pentru restituirea imobilelor preluate fără titlu, adică fără respectarea legislației în vigoare la data preluării.

Astfel, art. 6 alin. (2) prevede că „bunurile preluate de stat fără un titlu valabil, inclusiv cele obținute prin vicierea consimțămîntului, pot fi revendicate de foștii proprietari sau succesorii acestora, dacă nu fac obiectul unor legi speciale de reparație.”

În privința domeniului public al statului, art. 6 alin. (1) din Legea nr. 213/1998 stabilește că fac parte din domeniul public „bunurile dobîndite de stat în perioada de 6 martie 1945-22 decembrie 1989, dacă au intrat în proprietatea statului, în temeiul unui titlu valabil...” Prin titlu valabil se înțelege că manifestarea de voință de preluare a respectat Constituția, tratatele internaționale la care România era parte și a legilor în vigoare la data preluării lor de către stat.¹⁰ Conform alin. (3) din articolul citat, instanțele judecătorești sînt competente să stabilească valabilitatea titlului.

Condițiile de valabilitate se raportează la:

- respectarea Constituției în vigoare la data preluării (Constituțiile din 1948, 1952, 1965);
- respectarea tratatelor internaționale la care România era parte;
- respectarea legilor în vigoare.

Dacă nu au fost respectate aceste prevederi, se poate adresa instanțelor judecătorești pentru a aprecia valabilitatea titlului. Dacă titlul nu este valabil, se poate obține retrocedarea. „Legea îndrituiește instanțele de judecată să cerceteze doar dacă legile de preluare de către stat, în perioada analizată, au fost respectate, în sensul aplicării lor corecte, și nu rațiunea pentru care astfel de legi au fost edictate, aspect care intră deja în sfera politicului, fiind străin controlului judecătoresc.”¹¹

Un aspect diferit reprezintă cazul imobilelor trecute în proprietatea statului prin vicierea consimțământului. Vicierea consimțământului este sancționată printr-o acțiune de anulare, care este prescriptibilă în termenul general de prescripție extinctivă de 3 ani. Însă, în acest caz special, acțiunea de anulare devine acțiune în nulitate absolută, cu caracter imprescriptibil, prin efectul Legii nr. 213/1998, care se referă la „revendicare”. Sîntem în prezența unui caz de nulitate absolută pentru vicii de consimțământ, alături de cele reglementate de Codul civil (error in corpore și error in negotio).¹² Există și părerea conform căreia legiuitorul a operat o repunere în termenul general de prescripție,¹³ asemănător situațiilor prevăzute de art. 13 alin. (2) din Legea nr. 18/1991 republicată și art. 5 alin. (5) din Legea nr. 112/1995. În aceste cazuri repunerea în termen este expres prevăzută; în cazul nostru acest lucru nu este prevăzut; în schimb legea însăși se referă la revendicare („pot fi revendicate”), care implică imprescriptibilitatea unei acțiuni cu acest scop.

3. Reprivatizarea în România postcomunistă

Reprivatizarea, în funcție de obiectul său concret, poate fi clasificată în:

a) reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor cu destinație agricolă, forestieră sau de altă natură. Actele normative care reglementează acest aspect: Decretul-lege nr. 42/1990, Legea nr. 18/1991, Legea 169/1997, Ordonanța de urgență nr. 198/1999, Legea nr. 1/2000, Legea nr. 268/2001 privind privatizarea societăților comerciale ce dețin în administrare terenuri proprietate publică sau privată a statului cu destinație agricolă și înființarea Agenției Domeniilor Statului etc.

b) restituirea în natură sau prin echivalent a unor imobile (clădiri și terenuri) preluate abuziv. Actele normative care reglementează acest aspect: Legea nr. 112/1995, Legea nr. 10/2001 etc.

c) reprivatizarea unor bunuri mobile preluate în mod abuziv (de exemplu: metale prețioase). Actele normative care reglementează acest aspect: Legea nr. 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural național mobil, Ordonanța de urgență nr. 190/2000 privind regimul metalelor prețioase etc.

3.1. Atitudinea U.D.M.R. față de reprivatizare

Primul program al U.D.M.R., adoptat la Oradea în aprilie 1990 (la primul Congres al Uniunii) comportă aspectele specifice acelor vremuri. Astfel, potrivit programului, economia României nu poate fi făcută funcțională fără schimbarea relațiilor de proprietate. „Este necesară realizarea unei economii de piață în care proprietatea de stat, cea cooperatistă, cea colectivă și cea privată există paralel, în mod egal și cooperează. Proporția dintre formele de proprietate să fie decisă de concurența liberă.” Proprietatea de stat trebuie limitată în funcție de necesități raționale. Se poate observa încă o abordare mai puțin radicală în privința limitării proprietății de stat, fapt ușor explicabil prin condițiile politice, ideologice existente în aprilie 1990. Totuși, în acest program se acordă o atenție sporită reprivatizării.

Programele adoptate la Tîrgu Mureş (mai 1991 – Congresul al II-lea) şi la Braşov (ianuarie 1993 – Congresul al III-lea) au dezvoltat ideile U.D.M.R. despre proprietatea privată şi reprivatizare exprimate în primul program.

La Congresul al IV-lea (martie 1995, Cluj) s-a adoptat un nou program, care conţine un punct de vedere mult mai bine conturat, definitiv. (Programele ulterioare dezvoltă şi readaptează doar ideile formulate atunci). Elementele principale referitoare la reprivatizare pot fi rezumate astfel:

- necesitatea înfăptuirii economiei moderne de piaţă, bazată pe proprietatea privată;
- diminuarea treptată, pînă la nivelul minim, a rolului asumat de stat (la nivel central şi local) în economie;
- o reglementare a raporturilor de proprietate incluzînd reprivatizarea bunurilor, respectiv, după caz, despăgubirea şi/sau recompensarea;
- în arhive: accesul cercetătorilor şi al altor persoane interesate la întregul fond arhivistic român, retrocedarea către proprietarii de drept a materialelor confiscate, în special a registrelor de stare civilă şi a proceselor verbale parohiale întocmite în limba maghiară;
- retrocedarea către proprietarii de drept a averilor bisericeşti, mobile sau imobile (terenuri agricole, clădiri, păduri, fundaţii, biblioteci, arhive, obiecte de cult etc.);
- ca principiu de bază al politicii U.D.M.R. în privinţa locuinţelor a fost restabilirea siguranţei dreptului de proprietate. Oricine are dreptul la condiţii existenţiale minime, la o locuinţă proprie, pe cît posibil, proprietate personală. Chiriaşii locuinţelor proprietate de stat să fie cointeresaţi în cumpărarea acestora. S-a considerat necesară reprivatizarea caselor familiale naţionalizate. Chiriile datorate de cei cu venituri mici să fie subvenţionate. Statul să asigure credite avantajoase, pe termen lung, pentru tineri şi pentru cei aflaţi la începutul carierei, în vederea cumpărării sau construirii de locuinţe.

Aceste idei sînt reluate şi în Programul adoptat de cel de-al V-lea Congres al U.D.M.R. (octombrie 1997, Tîrgu-Mureş), cu mici actualizări, cu luarea în seamă a schimbărilor sociale.

Programul în vigoare a fost adoptat în mai 1999, la Congresul al VI-lea (Miercurea Ciuc). În acest program este reafirmată concepţia Uniunii privind proprietatea privată, statuînd că „*edificarea economiei de piaţă care se bazează pe proprietatea privată, modernizarea structurii economice şi descentralizarea acesteia*” se înscriu între principiile şi scopurile fundamentale ai Uniunii.

Un capitol distinct din program se ocupă cu „reconfigurarea” formelor de proprietate: privatizarea („rapidă” – dat fiind lentoarea şi fluctuaţiile acestui proces economico-juridic), respectiv reîmproprietărirea (cu ideea de bază a restituirii integrale în natură). Merită citată cel puţin această parte care consacră principiul restitutio in integrum: „sprijinim şi promovăm reîmproprietărirea pe baza restituirii integrale în natură în cazul magazinelor, atelierelor, morilor, hotelurilor,

locuințelor, instituțiilor de învățământ și sociale, farmaciilor, imobilelor aparținând bisericilor, societăților științifice și culturale, asociațiilor, fundațiilor etc.; în situațiile în care acest lucru nu este posibil, considerăm necesară despăgubirea integrală a foștilor proprietari; restituirea integrală a averii cooperativelor în proprietatea acestora sau a organizațiilor cooperatiste desființate și naționalizate”. *Un alt aspect principal se referă la reconstituirea dreptului de proprietate asupra averilor bisericești naționalizate, care se regăsește și ea în program.*

3.2. Acte de reprivatizare

1§. Decretul-lege nr. 42/1990 privind unele măsuri pentru stimularea țărănimii
În ianuarie 1990 a fost adoptat decretul-lege nr. 42/1990.¹⁴ Art. 8 din acest decret-lege a dispus că „terenul aferent casei de locuit și anexelor gospodărești, precum și curtea și grădina din jurul acestora, în zonele cooperativizate, constituie proprietatea particulară a deținătorilor; acestea pot fi înstrăinate și lăsate moștenire.” Alineatul (2) din articolul citat mai dispune că terenul prevăzut la alin. (1), împreună cu lotul atribuit în folosință membrului cooperativ¹⁵, nu poate depăși suprafața de 6.000 metri pătrați pentru deținătorul casei de locuit.

De ce a însemnat o astfel de regulă o noutate? Art. 5 din Statutul Cooperativei Agricole de Producție¹⁶ a limitat proprietatea personală a țăranilor cooperatori la casa de locuit și construcțiile gospodărești anexe, și terenul pe care se află acestea și curtea, a căror suprafață totală nu putea depăși 250 mp. Dacă acest teren depășea această suprafață, era considerat atribuit în folosință.¹⁷ Prin decretul-lege însă, dreptul de proprietate privată a țăranilor cooperatori s-a extins: el cuprindea și terenul ocupat de casă și anexe, chiar dacă acestea au depășit 250 mp, și grădina din jurul acestuia, limita fiind stabilită la 6000 mp.

Terenurile respective au trecut de drept (ope legis) în proprietatea privată a țăranilor cooperatori, nefiind necesar un titlu translativ de proprietate din partea cooperativei sau al altor autorități¹⁸, astfel realizându-se prima reprivatizare postdecembristă. Efectele în acest sens ale decretului-lege nr. 42/1990 au fost reiterate prin Legea nr. 18/1991. Legea nr. 18/1991 cere și eliberarea titlului de proprietate ca dovadă a dreptului de proprietate.

2§. Legea nr. 18/1991 a fondului funciar

De la 1989 încoace, reglementarea regimului juridic al terenurilor agricole și forestiere s-a făcut prin mai multe acte normative. Trebuie însă subliniat că „prevederile acestora n-au fost aduse la îndeplinire nici pînă în prezent, astfel încît operațiunile juridice, inclusiv litigiile privind reconstituirea dreptului de proprietate asupra acestor terenuri sînt încă în curs de finalizare sau desfășurare.”¹⁹ În momentul actual, sînt pe rolul instanțelor mai mult de 1 milion de procese.²⁰

Legea nr. 18/1991 a reglementat două căi de trecere în proprietate privată a terenurilor avînd destinație agricolă sau forestieră: reconstituirea dreptului de proprietate și constituirea dreptului de proprietate. Constituirea dreptului de proprietate constă în împrăștierea unor categorii de persoane, în condițiile legii, cu terenuri care s-au aflat în patrimoniul fostelor cooperative agricole sau în proprietatea privată a statului, și nu prezintă interes din punctul de vedere al reprivatizării. De fapt, este vorba de o reformă agrară.

Reconstituirea dreptului de proprietate semnifică reîmprăștierea foștilor proprietari sau a moștenitorilor acestora cu terenurile care le-au aparținut, terenuri care se aflau în patrimoniul fostelor cooperative agricole sau în proprietatea privată a statului.²¹ Adică reconstituirea dreptului de proprietate este o formă a reprivatizării.

Trebuie făcută distincție și între situațiile în care obiectul reconstituirii sau constituirii dreptului de proprietate este un teren care a aparținut fostelor cooperative agricole sau statului (proprietate privată).

1. Reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor care s-au aflat în patrimoniul fostelor cooperative agricole.

S-au restituit terenuri care au intrat în patrimoniul fostelor cooperative agricole de producție, indiferent prin ce titlu, prin cooperativizare sau orice altă cale. Au avut dreptul să solicite reconstituirea dreptului de proprietate:

- membrii cooperatori care au adus pămînt în cooperativă sau aceia cărora li s-au preluat, în orice mod, terenuri de către aceasta, indiferent dacă au muncit sau nu în cooperativă, au părăsit cooperativa și chiar dacă nu locuiesc în localitatea respectivă

- persoanele care nu au fost membri cooperatori dar ale căror terenuri au trecut, cu titlu sau fără titlu, în patrimoniul cooperativei

- proprietarii particulari a căror terenuri au fost comasate, în măsura în care nu au preluat în schimb alte terenuri

- cetățenii români aparținînd minorității germane, precum și persoanele care au fost deportate sau strămutate, deposedate de terenuri prin acte normative intervenite după anul 1944, dacă terenurile respective se aflau în patrimoniul fostei cooperative agricole

- moștenitorii tuturor persoanelor din categoriile arătate mai sus, potrivit vocației lor succesoriale sau testamentare stabilită de legea civilă.

Este importantă limita reconstituirii dreptului de proprietate: maxim 10 ha de familie (prin familie înțelegîndu-se soții și copii necăsătoriți, dacă se gospodăresc împreună cu părinții).²²

O situație specială au avut cultele recunoscute de lege. La cererea lor, li s-au atribuit, la cerere, parohiilor din mediul rural pînă la 5 ha teren în echivalent arabil, iar mănăstirilor pînă la 10 ha teren, dacă și în măsura în care au posedat în trecut terenuri cu destinație agricolă, preluate de cooperative. O condiție a acestei

reconstituiri era ca parohiile și mănăstirile vizate să nu fi avut la data înaintării cererii terenuri agricole, sau să aibă terenuri cu o suprafață mai restrânsă.

2. Constituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor care s-au aflat în patrimoniul fostelor cooperative agricole.

Spre deosebire de reconstituire, aici ne aflăm în prezența unui act translativ de proprietate cu titlu gratuit în favoarea următoarelor categorii de persoane:

- membri cooperatori activi care nu au adus terenuri în cooperativă ori au adus o suprafață de teren mai mică de 0,5 ha

- persoanele fizice care nu au avut calitatea de cooperatori dar au lucrat în cooperativa agricolă sau într-o asociație intercooperatistă, în orice mod, în ultimii trei ani înaintea intrării în vigoare a legii nr. 18/1991, dacă sînt stabilite sau urmează să se stabilească în localitatea respectivă și nu au avut terenuri în proprietate

- persoanele care au fost deportate și nu au avut terenuri în proprietate
- persoanele care și-au pierdut total sau parțial capacitatea de muncă, moștenitorii celor care au decedat ca urmare a participării la lupta pentru victoria Revoluției din decembrie 1989 și alte persoane participante la Revoluție stabilite de legislația specială pot primi în proprietate, la cerere, terenuri în suprafață de pînă la 10.000 mp, în echivalent arabil.

În general, în privința Legii nr. 18/1991, în forma sa inițială, se poate reține faptul că a limitat nejustificat atît sfera beneficiarilor, cît și întinderea terenurilor restituite. Astfel, s-a subliniat că „limitele reconstituirii dreptului de proprietate au fost foarte mici în raport cu suprafețele de teren preluate sau trecute în proprietatea fostelor cooperative agricole de producție sau a statului”.²³ Iar unul dintre factorii politici de limitare a reconstituirii dreptului de proprietate a fost „pericolul maghiar”, în cazul reprivatizării pămînturilor din Transilvania.

3§. Legea nr. 169/1997 pentru modificarea și completarea Legii fondului funciar nr. 18/1991²⁴

Art. 10 alin. (5) din Legea 18/1991 prevedea că stabilirea dreptului de proprietate se va încheia în termen de cel mult 90 de zile de la data intrării în vigoare a legii. Acest termen s-a dovedit a fi utopic.

În anul 1997 a fost adoptată Legea nr. 169 cu scopuri multiple: dinamizarea retrocedărilor și eliminarea limitelor mult prea restrictive prevăzute în Legea nr. 18.

Legea nr. 169/1997 a adus modificări pozitive în privința următoarelor aspecte:

- s-a lărgit sfera persoanelor fizice, dar în principal juridice care au putut astfel beneficia de reconstituirea dreptului de proprietate de care au fost private de regimul dictatorial;

- s-au stabilit alte limite maxime în privința reconstituirii dreptului de proprietate. Persoanele fizice pot beneficia de max. 50 de ha teren agricol pe familie, iar pentru terenuri forestiere, de max. 30 ha. Aceasta este limita maximă și în cazul instituțiilor de învățămînt. Fostele posesoritate, moșneni, răzeși,

terenurile cu destinație forestieră, aflate în proprietate comună în devălmășie „se restituie în limitele suprafețelor prevăzute în actele de proprietate care le atestă această calitate” (art. 46).

Unitățile de cult au putut formula cereri pentru redobândirea următoarelor suprafețe agricole: 10 ha în cazul parohiilor și al filiilor oricăror unități de cult, recunoscute de lege, din mediul rural sau urban; 50 ha pentru schituri, mănăstiri și protoierii; 100 ha pentru centrele eparhiale; 200 ha pentru centrul patriarhal (această ultimă prevedere va fi eliminată prin Legea nr. 1/2000).

4§. Legea nr. 1/2000 pentru reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor agricole și a celor forestiere, solicitate potrivit prevederilor Legii fondului funciar nr. 18/1991 și ale Legii nr. 169/1997²⁵

Legea nr. 1/2000 era menită să aducă un impuls nou procesului de retrocedare și să pună în aplicare prevederile Legilor 18 și 169.

Acest act normativ s-a referit la cererile de retrocedare formulate în conformitate cu prevederile Legilor nr. 18/1991 și 169/1997, prevăzându-se că dreptul de proprietate se stabilește în condițiile prevăzute de Legea nr. 1/2000. Desigur, drepturile anterior stabilite (prin adeverințe de proprietate, punere în posesie sau titlu de proprietate) au rămas valabile fără nici o altă confirmare. În acest sens, Legea nr. 1/2000 este în primul rând o lege procedurală: aduce elemente noi în privința procedurii retrocedării, fiindcă procedurile anterior stabilite nu s-au dovedit eficiente pentru realizarea restituirii. În plus, așa cum s-a reținut, Legea nr. 10 constituie etapa a doua în procesul de reprivatizare, fiindcă după stabilirea suprafețelor de teren disponibile și a celor solicitate este posibilă, pe baza balanței fondului funciar, stabilirea suprafețelor efectiv restituibile.²⁶

Art. 2. din lege stabilește o regulă cu valoare de principiu: reconstituirea dreptului de proprietate se face pe vechile amplasamente, dacă acestea sînt libere. În privința terenurilor cu destinație forestieră, acest principiu este preluat de art. 24. Există probleme legate de practica aplicării acestui principiu.

În general, situația aplicării legilor 18, 167 și 1 arată existența unor priorități, explicabile doar din prisma unei voințe politice de a tergiversa retrocedările în Transilvania.

În clasamentul după procentul suprafeței pentru care proprietarii au fost puși în posesie pînă la 31 decembrie 2001, cinci județe se află cu un procent de peste 90%: Olt, Bacău, București, Tulcea, Galați. Între ultimele zece județe, cu procente sub 60%, se află opt județe din Transilvania și Banat: Mureș, Harghita, Hunedoara, Covasna, Bistrița Năsăud, Brașov, Maramureș și Caraș Severin. La fel, în clasamentul după procentul suprafeței pentru care s-au emis titluri de proprietate pînă la 31 decembrie 2001, între primele șase județe (cu procente peste 80%) se află județele București, Galați, Olt, Tulcea, Brăila, Suceava, iar între ultimele 16 (cu procente sub

60%) sînt 12 județe din Transilvania și Banat (Arad, Covasna, Cluj, Alba, Hunedoara, Maramureș, Sibiu, Mureș, Caraș Severin, Brașov, Bistrița Năsăud, Harghita. În clasamentul după suprafața pentru care s-au emis titluri de proprietate pînă la 31 decembrie 2001, între primele cinci județe (cu suprafețe peste 30.000 ha) se află Dolj, Timiș, Teleorman, Constanța, Olt, iar între ultimele 11 (sub 10.000 ha) sînt opt județe ardelenе și bănățene: Alba, Maramureș, Hunedoara, Caraș Severin, Harghita, Covasna, Bistrița Năsăud, Brașov.

5§. Legislația privind circulația juridică a terenurilor

Prin circulația juridică a terenurilor înțelegem constituirea, modificarea, transferul și stingerea dreptului de proprietate sau altor drepturi reale principale sau accesorii. Aceste aspecte interesează problematica reprivatizării, în mod special exercițiul liber al dreptului de proprietate.

Inițial, în legislația postdecembristă, circulația juridică a terenurilor era stabilită de Legea nr. 18/1991 a fondului funciar, depășind limitările stabilite în perioada dictaturii comuniste.

Legea nr. 54/1998 privind circulația juridică a terenurilor²⁷ a adus reglementări noi în acest domeniu. Cîteva idei ale legii trebuie reținute:

- pentru înstrăinarea terenurilor situate în extravilan și în intravilan pot fi înstrăinate și dobîndite prin acte juridice între vii, încheiate în formă autentică;
- în cazul dobîndirii prin acte juridice între vii, proprietatea funciară a dobînditorului nu poate depăși 200 ha teren agricol în echivalent arabil, de familie, iar sancțiunea este reducțiunea. Legea nr. 18/1991 limitase această suprafață la 100 ha;
- reiterînd regula constituțională, Legea nr. 54 dispune că cetățenii străini, apatrizii și persoanele juridice străine nu pot dobîndi dreptul de proprietate asupra terenurilor. Însă legiuitorul a rezolvat definitiv o problemă mult controversată: persoanele fizice care au cetățenie română și domiciliul în străinătate pot dobîndi în România, prin acte juridice între vii și prin moștenire, terenuri de orice fel;
- Legea nr. 54 reglementează un drept de preemțiune și o procedură de valorificare a acestui drept în favoarea coproprietarilor, vecinilor ori arendașilor. Față de reglementarea din Legea 18/1991, statul nu mai beneficiază de acest drept, iar ordinea de prioritate a dispărut;
- sînt interzise înstrăinările, sub orice formă, ale terenurilor cu privire la titlul cărora există litigii la instanțele judecătorești, pe tot timpul soluționării acestor litigii.

Circulația juridică a terenurilor cu destinație forestieră este stabilită prin acte normative speciale. Ordonanța de urgență nr. 226/2000 aprobată, modificată și completată.

6§. Legea nr. 112/1995 pentru reglementarea situației juridice a unor imobile cu destinația de locuințe trecute în proprietatea statului

Legea nr. 112/1995, a fost caracterizată ca „o nouă naționalizare”. Prin parțialitatea soluțiilor date și favorizarea chirieșilor caselor naționalizate în

defavoarea foștilor proprietari, legea s-a dovedit o soluție nefericită. Cuprinsul său normativ are un caracter hibrid: se regăsesc idei limitate de reprivatizare alături de soluții menite să păstreze proprietatea socialistă.

Caracterul restrictiv al Legii nr. 112/1995 rezultă în primul rând din:

- a) sfera beneficiarilor legii;
- b) sfera de aplicare a legii;
- c) caracterul excepțional al restituirilor în natură;
- d) posibilitatea de cumpărare a apartamentelor de către chiriași.

Beneficiarii legii sînt foștii proprietari persoane fizice și moștenitorii foștilor proprietari, fiind excluse de la început persoanele juridice.²⁸ Legea dispune fără echivoc că de prevederile ei beneficiază numai cetățenii români.²⁹ Probleme deosebite au fost ridicate de această prevedere. Astfel, în practica mai multor instanțe s-au respins cererile înaintate de moștenitorii proprietarului care nu a avut cetățenia română la data decesului, statuînd că acești moștenitori nu pot beneficia de măsurile reparatorii prevăzute de Legea nr. 112/1995 chiar dacă ei sînt cetățeni români sau au declanșat procedura legală în vederea obținerii cetățeniei române.

Alte instanțe, dimpotrivă, au admis asemenea plîngerii, considerînd că aplicarea dispozițiilor reparatorii ale Legii nr. 112/1995 nu este condiționată de calitatea de cetățean român a fostului proprietar, ci de calitatea de cetățean român a celui care formulează cererea prevăzută la art. 14 din această lege. Această din urmă soluție este cea legală,³⁰ în primul caz instanțele au interpretat și au aplicat greșit legea. Astfel, s-a reținut că, din prevederile Legii nr. 112/1995, coroborate cu reglementările cuprinse în art. 2 din normele metodologice de aplicare a acestei legi³¹, trebuie să aibă cetățenia română sau să facă dovada declanșării procedurii legale pentru obținerea cetățeniei române numai moștenitorii fostului proprietar și fostul proprietar în viață, care solicită în nume propriu restituirea imobilului. Din nici o prevedere a Legii nr. 112/1995 și nici din normele metodologice de aplicare a acestei legi nu reiese însă că, în cazul revendicării imobilelor de către moștenitori, fostul proprietar ar fi trebuit să aibă cetățenia română la data decesului. De altfel, dacă posibilitatea revendicării imobilului preluat abuziv de stat ar fi condiționată și de apartenența proprietarului, la data survenirii decesului, la cetățenia română, s-ar contraveni principiului ocrotirii proprietății private în mod egal de către lege, înscris în art. 41 alin. (2) din Constituție. Împrejurarea că la data decesului fostului proprietar, aparent, nu mai avea un drept propriu asupra imobilului nu îi poate împiedica pe moștenitori să îl revendice după ce au făcut dovada calității lor, deoarece ei sînt îndreptățiți să beneficieze de măsurile reparatorii în temeiul legii.³²

În privința sferei de aplicare a Legii, trebuie reținut că s-a aplicat în mod exclusiv pentru *imobilele cu destinația de locuințe*, care au fost trecute ca atare, cu titlu³³ în proprietatea statului sau a altor persoane juridice, după 6 martie 1945, și care se aflau în posesia statului sau a altor persoane juridice la data de 22 decembrie 1989 (art. 1 din Legea nr. 112/1995).

Foștii proprietari au putut beneficia de restituirea în natură sau despăgubiri. În privința restituirii în natură, condițiile sînt, după cum se observă, foarte restrictive. În primul rînd, s-a cerut a fi îndeplinite următoarele condiții alternative:³⁴

a) foștii proprietari (sau moștenitorii acestora) trebuie să locuiască în apartamentul vizat, în calitate de chiriași, sau;

b) apartamentul trebuie să fie liber.

Astfel au fost exceptate de la restituire în natură toate apartamentele ocupate de chiriași, alții decît beneficiarii legii. Condițiile cerute pentru restituirea în natură erau extrem de rare.

În cazul apartamentelor trecute în proprietatea statului pentru care s-au primit despăgubiri, dacă sînt ocupate de foști proprietari sau sînt libere, ele se restituie în natură. Redobîndirea dreptului de proprietate în acest caz este condiționată de restituirea sumei primite ca despăgubire, actualizată.³⁵ Efectul restituirii în natură este redobîndirea dreptului de proprietate asupra apartamentului trecut în proprietatea statului.

Dacă restituirea în natură nu era legal posibilă, sau persoana îndreptățită, în pofida faptului că erau îndeplinite condițiile restituirii în natură, a optat pentru despăgubiri, s-au putut acorda despăgubiri bănești plafonate.

Art. 9 (sever criticat de adepții reîmproprietăririi) prevede că, în cazul apartamentelor ce nu s-au restituit în natură foștilor proprietari sau moștenitorilor acestora, chiriașii titulari de contract au putut opta pentru cumpărarea acestor apartamente cu plata integrală sau în rate a prețului.³⁶

Procedura de restituire era una administrativă.

7§. Importanța distincției dintre imobilele preluate cu titlu sau fără titlu

Distincția preluărilor făcute cu titlu, respectiv fără titlu, la care ne-am referit mai sus, are incontestabile consecințe practice.

Din caracterul dictatorial al regimului rezultă că preluarea imobilelor chiar cu titlu, respectîndu-se sistemul normativ comunist, constituie un abuz. Astfel de fapte nu s-ar fi produs în cadrul unui regim democratic. De aceea legiuitorul a considerat abuzive și preluările de imobile realizate cu titlu, adică cu respectarea și pe baza actelor normative valabile din acea perioadă. În doctrină s-a considerat că „caracterul abuziv al respectivei legislații este dat de absența oricăror despăgubiri sau a unor despăgubiri echitabile...”³⁷ După părerea noastră, problema are un caracter mult mai complex. Chiar preluările masive cu despăgubiri, justificate teoretic prin teoria socialistă a proprietății statului, ca proprietate a întregului popor, ar fi trebuit considerate abuzuri, căci și în aceste cazuri este vorba de învingerea consimțămîntul proprietarilor, încălcînd astfel caracterul inviolabil al dreptului de proprietate.

În privința imobilelor preluate fără titlu, după abolirea regimului comunist, practica judiciară s-a exprimat contradictoriu. Într-o primă fază unele instanțe au admis acțiuni de revendicare a acestor imobile.

Președintele României, Ion Iliescu, la data de 20 mai 1994, la Satu-Mare a făcut o declarație publică contestată: „*Legea (caselor naționalizate – n.n.) se află în dezbaterea Parlamentului. De aceea, cea care a fost emisă și promulgată, privind protecția chiriașilor pe următorii cinci ani de zile, are în vedere ca rezolvarea pe fond să se facă pe baze legale. Și este la Parlament în dezbatere. Parlamentul nu s-a grăbit tocmai pentru că au apărut foarte multe situații diverse și, în această perioadă, comisiile parlamentare, împreună cu organele de specialitate de la guvern, s-au consultat cu reprezentanții proprietarilor, ai chiriașilor, căutînd să elucideze toate aceste situații diferite. O să iasă legea; se vor crea fundamentele legale pentru rezolvarea pe fond a problemei. De aceea, spuneam: n-avea voie, în această perioadă, instanța juridică să se pronunțe pînă ce, pe fond, pe bază legală, nu se stabilește cadrul de reglementare (subl. n.). Deocamdată e valabilă legea existentă pînă la apariția unei legi noi. De aceea, eu sînt de acord cu dumneavoastră, aveți dreptate: este un abuz care se săvîrșește față de dumneavoastră. Și asta ar merita – administrația locală, unitățile de specialitate trebuie să-și îndeplinească funcția pe care o au: de apărători ai interesului public. Deci, administrația locală și unitățile specializate – ICRAL-ul. Am auzit, și-n București, se deschid procese, iar ICRAL-ul, care este reprezentantul interesului public, nu se prezintă la proces. Și aici, fără îndoială că apar abuzuri și mercenariate. Sînt plătiți. Ei ca persoane, funcționari din aceste instituții, care nu mai merg să apere interesul chiriașilor și interesul public. Și, atunci, instanța judiciară n-are decît o parte care pledează „pentru” și cedează. N-ar trebui să cedeze. Pentru că n-are acoperire legală. Toate hotărîrile adoptate de judecători sînt în afara legii (subl. n.), n-au acoperire legală pentru a repune în proprietate cîtă vreme o lege nu stabilește în ce context, cum se repune în proprietate un fost proprietar naționalizat sau aflat într-o altă situație legală. Asta e problema de fond. Și trebuie să aibă răbdare să vină legea și doar pe baza legii să poată acționa cu acoperirea corespunzătoare, atît instanța judecătorească, cît și administrația locală. Administrația nu trebuie să aplice o hotărîre judecătorească care nu are acoperire legală (subl. n.) și n-are voie să evacueze cetățeanul din casă. Au venit la noi în audiență oameni care, tot așa, abuziv, cu o rapiditate extraordinară, au fost evacuați; altminteri nu se mișcă – nici administrație locală, nici judecătorie, să se pronunțe în cazuri diverse; aici, cu o rapiditate extraordinară, într-o zi, au obținut hotărîre judecătorească, a doua zi administrația a și venit și l-a dat pe om afară din casă, a treia zi cel care de fapt interesat a intrat cu buldozerul, a demolat casa ca să construiască. Nu dau nume, este vorba de un demnitar, parlamentar, care se ține de afaceri locative și care a obținut sprijinul judecătorului și sprijinul ICRAL-ului, al tuturor, ca să elibereze terenul și să construiască, să facă afaceri. Asta este sursa de care vorbea dînsul a abuzului și corupției. Și trebuie să unim forțele oamenilor cinstiți, și din administrație și din puterea judecătorească, să apărăm legea, să apărăm interesul public și al cetățeanului.”*

Acest discurs a determinat o încercare de suspendare din funcție a Președintelui României.³⁸

Important este efectul acestui discurs: schimbarea practicii judiciare. Instanțele, pînă atunci, în unele cazuri, au retrocedat imobile preluate în mod abuziv de către regimul comunist. Procurorul General a promovat recursuri în anulare împotriva hotărîrilor definitive și irevocabile de retrocedare, iar Curtea Supremă de Justiție a anulat aceste hotărîri.

Curtea Supremă de Justiție („din motive extrajudiciare”³⁹) a adoptat Hotărîrea nr. 1/1995 a secțiilor unite, prin care s-a decis că *„instanțele judecătorești nu au atribuția de a cenzura și a dispune restituirea imobilelor naționalizate prin Decretul nr. 92/1950 și listele anexe la acest decret”*. În concepția Curții Supreme de Justiție, restituirea se poate efectua doar „prin efectul unor legi speciale”. În privința acestei hotărîri, Curtea Europeană a Drepturilor Omului (C.E.D.O.) a stabilit că excluderea competenței instanțelor judecătorești în privința soluționării revendicărilor inițiate de foștii proprietari contravine dreptului de acces la justiție garantat de art. 6 alin. (1) din Convenție.⁴⁰ Adăugăm noi că hotărîrea respectivă era și neconstituțională, din aceleași considerente.

Ulterior, Curtea Supremă de Justiție și-a schimbat punctul de vedere (după trecerea unui timp de doi ani de la alegerile generale din 1996), adoptînd Hotărîrea nr. 1/1998 a secțiilor unite, prin care a statuat că *„instanțele judecătorești sînt competente să judece, în condițiile legii, litigiile referitoare la încălcarea dreptului de proprietate și a celorlalte drepturi reale, intervenite în perioada 1944-1989.”*

Prima consacrare legislativă a dreptului de a se adresa instanței în cazul litigiilor privitoare la imobilele preluate fără titlu s-a făcut prin Legea nr. 213/1998. Art. 6 alin. (2) prevedea că *„bunurile preluate de stat fără titlu valabil, inclusiv cele obținute prin vicierea consimțămîntului, pot fi revendicate de foștii proprietari sau de succesorii acestora, dacă nu fac obiectul unei legi speciale de reparație.”* Potrivit alin (3) din art. citat, instanțele sînt competente să stabilească valabilitatea titlului.

Legea nr. 10/2001 tranșează în mod definitiv problema (a se vedea partea referitoare la această lege).

Legea nr. 112/1995, în forma sa inițială, s-a referit și la imobilele preluate fără titlu, însă Curtea Constituțională a considerat că precizarea fără titlu este neconstituțională (Decizia nr. 73/1995).

Normele metodologice de aplicare a Legii nr. 112/1995⁴¹ definesc imobilele cu destinația de locuințe trecute ca atare în proprietatea statului cu titlu ca *„imobile care au fost preluate ca locuințe în proprietatea statului în baza unei prevederi legale în vigoare la data respectivă, cum ar fi Decretul nr. 92/1950, Decretul nr. 142/1952, Decretul nr. 111/1951, Decretul nr. 218/1960, Decretul nr. 712/1966, Legea nr. 4/1973, Decretul nr. 223/1974, precum și alte asemenea acte normative, inclusiv hotărîri ale fostului Consiliu de Miniștri sau ale Guvernului”* (art. 1 alin. (3)). Iar referitor la bunurile imobile preluate fără titlu, normele stabilesc că

„locuințele care au fost preluate de stat în fapt, în condițiile inexistenței unei reglementări legale care să reprezinte temeiul juridic al constituirii dreptului de proprietate al statului, sînt considerate ca fiind trecute, fără titlu, în proprietatea statului și nu intră sub incidența Legii nr. 112/1995.”

După modificare, art. 1 din norme a fost formulat astfel (reproducem textul deoarece cuprinde elemente noi, importante):

„(1) Beneficiază de măsurile reparatorii prevăzute de Legea nr. 112/1995 numai foștii proprietari, persoane fizice, ai imobilelor cu destinația de locuințe, trecute ca atare în proprietatea statului sau a altor persoane juridice, după 6 martie 1945, cu titlu, și care se aflau în posesia statului sau a altor persoane juridice la data de 22 decembrie 1989, precum și moștenitorilor acestora, în condițiile legii.

(2) Imobilele cu destinația de locuințe trecute în proprietatea statului, cu titlu, sînt acele imobile care erau folosite ca locuințe și care au fost preluate în proprietatea statului cu respectarea legilor și decretelor în vigoare la data respectivă, cum sînt Decretul nr. 92/1950, Decretul nr. 111/1951, Decretul nr. 142/1952, Legea nr. 4/1973 și Decretul nr. 223/1974.

(3) Prin imobil trecut în proprietatea statului potrivit Decretului nr. 92/1950 se înțelege imobilul naționalizat cu respectarea prevederilor art. I pct. 1-5 și ale art. II din decret, precum și cu respectarea identității dintre persoana menționată ca proprietar în listele-anexă la decret și adevăratul proprietar al imobilului la data naționalizării.

(4) Locuințele care au fost preluate de stat cu nerespectarea prevederilor legale în vigoare la data respectivă, sau care au intrat în posesia acestuia în condițiile inexistenței unei reglementări legale care să reprezinte temeiul juridic al constituirii dreptului de proprietate al statului sînt considerate ca fiind trecute fără titlu în posesia acestuia și nu intră sub incidența Legii nr. 112/1995.

(5) Imobilele care nu intră sub incidența Legii nr. 112/1995 și pentru care nu există titlu valabil constituit în favoarea statului pot face obiectul cererilor de restituire sau de acordare a despăgubirilor, formulate de persoanele îndreptățite pe cale judecătorească, potrivit dreptului comun.

(6) În cazul în care pe rolul instanțelor judecătorești se află cereri referitoare la imobilele prevăzute la alin. (5), procedurile administrative reglementate de Legea nr. 112/1995, de restituire în natură, de acordare de despăgubiri sau de vînzare de către chiriași, se suspendă de drept pînă la soluționarea definitivă și irevocabilă a cererilor respective.”⁴²

Pentru a lămuri problema, de exemplu, sîntem în prezența unei preluări cu titlu valabil, dacă sînt respectate prevederile Decretului nr. 92/1950, care în art. I., prevede:

„1) Pentru întărirea și dezvoltarea sectorului socialist în economia R.P.R.;

2) Pentru asigurarea unei bune gospodăririi a fondului de locuințe supuse degradării din cauza sabotajului marelui burghezii și a exploatatorilor care dețin un mare număr de imobile;

3) Pentru a lua din mîna exploatare a un important mijloc de exploatare;

4) Se naționalizează imobilele prevăzute în listele anexe, înregistrate la Cancelaria Consiliului de Miniștri sub Nr. 543 din 14 Aprilie 1950, care fac parte integrantă din prezentul decret și la a căror alcătuire s-a ținut seama de următoarele criterii:

1. Imobilele clădite care aparțin foștilor industriași, foștilor moșieri, foștilor bancheri, foștilor mari comercianți și celorlalte elemente ale marii burghezii;

2. Imobilele clădite care sînt deținute de exploatare a de locuințe;

3. Hotelurile cu întreg inventarul lor;

4. Imobilele în construcție, clădite în scop de exploatare, care au fost abandonate de proprietarii lor, precum și materialele de construcție aferente oriunde s-ar afla depozitate;

5. Imobilele avariate sau distruse pe urma cutremurului sau a războiului, clădite în scop de exploatare și ai căror proprietari nu s-au îngrijit de repararea sau de reconstrucția lor.”

Dacă preluarea a fost făcută respectînd aceste prevederi – desigur și ele abuzive – preluarea a fost făcută cu titlu; dacă aceste prevederi au fost încălcate, preluarea nu are la bază un titlu valabil.

8§. Legea nr. 10/2001

Legea nr. 10/2001 privind regimul juridic al unor imobile preluate abuziv în perioada 6 martie 1945 – 22 decembrie 1989⁴³ este în plin proces de aplicare, și, așa cum s-a reținut, „se vor ridica probleme juridice numeroase și diverse legate de interpretarea și aplicarea acestei legi.”⁴⁴ Prin această lege s-a făcut încă un pas (întîrziat)⁴⁵ de a se recupera pe cît posibil prejudiciile cauzate de regimul totalitar de stînga.

Legea, în primul său articol, stabilește: „Imobilele preluate în mod abuziv de stat, de organizațiile cooperatiste sau de orice alte persoane juridice în perioada 6 martie 1945-22 decembrie 1989, precum și cele preluate de stat în baza Legii nr. 139/1940 asupra rechizițiilor și nerestituite se restituie, de regulă în natură, în condițiile prezentei legi.”⁴⁶ De aici rezultă obiectul de reglementare al acestei legi: restituirea în natură a imobilelor preluate în mod abuziv, sau, în subsidiar, măsuri reparatorii prin echivalent în cazurile în care restituirea în natură nu este (material sau legal) posibilă.

Legea nr. 10/2001 prezintă deosebiri esențiale față de Legea nr. 112/1995, primul act normativ care a reglementat o restituire în domeniul construcțiilor și a terenurilor aferente.⁴⁷ Astfel, pot fi reținute:

a) noua lege are o sferă de cuprindere mult mai largă: terenuri cu sau fără construcții, imobile cu destinația de locuință sau avînd altă destinație.

b) în mod unanim, s-a susținut că, spre deosebire de Legea nr. 112/1995, în Legea nr. 10/2001 „problema restituirii imobilelor preluate în mod abuziv este

reglementată în mod integral”⁴⁸; după părerea noastră, nici Legea nr. 10/2001 nu rezolvă complet problema regimului juridic al imobilelor preluate în mod abuziv de către statul comunist, excluzând imobilele preluate de la cultele religioase⁴⁹

c) sfera persoanelor îndreptățite la măsuri reparatorii este mult mai largă decât categoriile de persoane prevăzute în Legea nr. 112/1995; sfera beneficiarilor nu mai este limitată la cetățenii români; se pot bucura de beneficiile legii și cetățenii străini sau apatrizii, mai mult, apar ca beneficiare și persoanele juridice.

Această lege soluționează nu numai problemele create de desproprietări, dar și cele create de Legea nr. 112/1995, în modul următor:

- Dacă imobilul nu a fost vândut, potrivit Legii nr. 112/1995, pînă la intrarea în vigoare a Legii nr. 10/2001 (14 februarie 2001), atunci persoana îndreptățită poate solicita (numai) restituirea în natură, indiferent dacă îl deține sau nu în calitate de chiriaș, sau dacă a primit ori nu despăgubiri în condițiile Legii nr. 112/1995 (conform art. 19 alin. (1) din Legea nr. 10/2001). Ca o condiție a restituirii în natură, legea prevede obligația returnării sumei reprezentînd despăgubirea primită, actualizată cu indicele inflației. Pe data intrării în vigoare a Legii nr. 10/2001, înstrăinările către chiriași a locuințelor trecute în proprietatea statului, conform Legii nr. 112/1995 a fost oprită ex lege pînă la data expirării termenului de depunere a notificărilor privind cererea de restituire în natură. Actele încheiate cu nerespectarea acestei interdicții implicite, dar de ordine publică, sînt lovite de nulitate absolută. Motivele care au condus la faptul că imobilul nu a fost cumpărat de către chiriași sînt următoarele: a). chiriașii nu au optat pentru cumpărarea locuinței; b). contractul de vânzare-cumpărare încă nu a fost încheiat pînă la data intrării în vigoare a Legii nr. 10/2001, în pofida faptului că chiriașii au dorit să cumpere imobilul; c). imobilul face parte din una dintre categoriile exceptate de la vânzare, prevăzute în art. 10 din Legea nr. 112/1995. A fost evidențiat de unii autori, că „stadiul aplicării Legii nr. 112/1995 privit în raport cu data intrării în vigoare a legii de față relevă existența unui relativ redus cîmp de potențială aplicare a dispoziției de la art. 19 alin. (1). Avem în vedere faptul că, în majoritatea cazurilor, imobilele cu destinația de locuințe preluate ca atare după 6 martie 1945 au fost vîndute chiriașilor, în condițiile art. 9 din Legea nr. 112/1995.”⁵⁰

- Dacă imobilul (cu destinația de locuință) a fost vîndut chiriașilor, cu respectarea prevederilor Legii nr. 112/1995, pînă la data intrării în vigoare a Legii nr. 10/2001, restituirea în natură nu mai este posibilă (art. 18 lit. c) din Legea nr. 10/2001). Persoana îndreptățită poate beneficia de despăgubiri și măsuri reparatorii prin echivalent, în condițiile stabilite de Legea nr. 112/1995 și Legea nr. 10/2001. Dacă persoanele îndreptățite au primit despăgubiri, ele au dreptul la diferența dintre valoarea încasată, actualizată cu indicele inflației și valoarea corespunzătoare a imobilului⁵¹, care se acoperă prin acordarea de titluri de valoare nominală folosite exclusiv în procesul

de privatizare sau prin acțiuni la societățile comerciale tranzacționate pe piața de capital, în funcție de opțiunea persoanei fizice sau juridice îndreptățite. Dacă persoanei îndreptățite i s-a stabilit despăgubirea potrivit prevederilor Legii nr. 112/1995 și nu a încasat-o, valoarea astfel stabilită i se va acorda în despăgubiri bănești, iar diferența pînă la valoarea corespunzătoare a imobilului se va acoperi prin acordarea de titluri de valoare nominală folosite exclusiv în procesul de privatizare sau prin acțiuni la societățile comerciale tranzacționate pe piața de capital, în funcție de opțiunea acesteia. În cazul în care valoarea despăgubirii nu a fost încă stabilită potrivit prevederilor Legii nr. 112/1995, calculul și plata măsurilor reparatorii se vor stabili ținînd cont de prevederile ambelor legi (despăgubiri bănești conform Legii nr. 112/1995 și alte măsuri reparatorii prin echivalent, pînă la valoarea corespunzătoare a imobilului, conform Legii nr. 10/2001).

- Legea nr. 112/1995 a prevăzut o interdicție de înstrăinare pe timp de 10 ani în privința imobilelor cumpărate de către chiriași, sancționată cu nulitatea absolută a actului de înstrăinare. Totuși, în acest caz, conform art. 44 din Legea nr. 10/2001, chiriașii cărora, în temeiul art. 9 alin. (1)-(4) din Legea nr. 112/1995, li s-au vîndut, cu respectarea prevederilor acestei legi, apartamentele în care locuiau au dreptul să le înstrăineze sub orice formă înainte de împlinirea termenului de 10 ani de la data cumpărării numai persoanei îndreptățite, fost proprietar al acelei locuințe. Prețul vînzării nu poate fi mai mare decît valoarea actualizată a prețului plătit de către chiriaș la cumpărarea locuinței în baza Legii nr. 112/1995, cu excepția situațiilor cînd părțile convin altfel.

- Persoanele îndreptățite care nu au formulat cereri potrivit prevederilor Legii nr. 112/1995, precum și cele ale căror cereri au fost respinse ori nu au fost soluționate pînă la data intrării în vigoare a prezentei legi au avut dreptul de a formula o cerere în temeiul Legii nr. 10/2001.

O altă situație specială reprezintă cea a contractelor de înstrăinare, încheiate bazîndu-se pe prevederile Legii nr. 12/1995, dar lovite de nulitate absolută.

Potrivit art. 46 alin. (4), actele juridice de înstrăinare avînd ca obiect imobile preluate cu titlu valabil, sînt lovite de nulitate absolută dacă au fost încheiate cu încălcarea dispozițiilor imperative ale legilor în vigoare la data înstrăinării.

În consecință, se poate obține restituirea în natură în cazul imobilelor înstrăinate, cînd contractul este lovit de nulitate absolută. În schimb, așa cum am mai subliniat, alin. (1) din articolul 46 prevede că actele juridice de înstrăinare, inclusiv cele făcute în cadrul procesului de privatizare, avînd ca obiect imobile care cad sub incidența Legii nr. 10/2001, sînt valabile dacă au fost încheiate cu respectarea legilor în vigoare la data înstrăinării (textul citat are în vedere imobilele preluate cu titlu valabil),⁵² deci restituirea în natură în aceste cazuri fiind imposibilă.

Alin. (5) din articolul citat⁵³, prevede că, prin derogare de la dreptul comun, indiferent de cauza de nulitate, dreptul de acțiune se prescrie în termen de 13

luni de la intrarea în vigoare a Legii nr. 10/2001. Această prevedere, după părerea mea, este neconstituțională, raportat la prevederile art. 1 alin. (3) și ale art. 41 din Legea fundamentală. În plus, după părerea mea, nu se poate susține înfrângerea regulii imprescriptibilității nulității absolute prin necesitatea protejării securității circuitului civil. În doctrină, de altfel, s-a reținut că această prevedere „demonstrează intenția legiuitorului nu atât de a repara nedreptățile comise în contra celor deposezați abuziv, cât de a acoperi cât mai urgent neregularitățile comise cu ocazia înstrăinărilor făcute de stat în favoarea celor care ocupau aceste imobile cu titlu de chiriași, lucru care, trebuie spus, constituie o nouă nedreptate.”⁵⁴

9§. Măsuri de protecție a chiriașilor în procesul de reprivatizare

Prin actele normative care reglementează regimul juridic al imobilelor preluate în mod abuziv, s-a procedat la diferite măsuri de protecție a chiriașilor, în principal la prelungirea contractelor de închiriere sau stabilirea cuantumului chiriei.

Prorogarea legală a contractului constă în prelungirea forțată a existenței sale după împlinirea termenului extinctiv stipulat de părți.⁵⁵ Adică prin intervenția legiuitorului, durata contractului este prelungit, chiar împotriva voinței închiriatorului. De aceea, consider că prorogarea legală a contractelor este o instituție de drept public. De regulă, legiuitorul nu intervine pentru modificarea unui contract, manifestînd respect față de contractul încheiat.⁵⁶ Astfel de măsuri au caracter excepțional. Prin prorogare, contractul de închiriere nu este cel de drept comun, dat fiind că prin imixtiunea dreptului public el dobîndește caractere distincte: nici durata contractului, nici chiria nu sînt stipulate de părți, ci determinate de legiuitor.

Prorogarea legală a contractelor de închiriere era o practică cotidiană atât în timpul regimului comunist⁵⁷, cât și după schimbarea regimului politic.⁵⁸ După adoptarea Constituției din 1991, s-a pus în general problema constituționalității prorogării legale a contractelor de închiriere. Curtea Constituțională s-a pronunțat prin mai multe decizii în favoarea posibilității prorogării.⁵⁹ Astfel, s-a reținut că legiuitorul „*este îndreptățit, stabilind conținutul și limitele dreptului de proprietate, să țină seama nu numai de interesele proprietarilor, ci și de cele ale chiriașilor, cărora trebuie să le asigure dreptul la locuință, realizînd astfel un echilibru între aceste comandamente constituționale.*” Din perspectiva drepturilor fundamentale, problema se prezintă ca o corelare între dreptul de proprietate și dreptul la un nivel de trai decent al chiriașilor. Prorogarea legală a contractelor de închiriere a constituit una dintre problemele deosebit de complexe ale întregului proces de reprivatizare, o conciliere între interesele opuse ale foștilor proprietari și ale chiriașilor din imobilele preluate în mod abuziv fiind greu (dacă nu imposibil) de realizat. Problema are conotații nu numai juridice, dar și sociale și politice.

Legea nr. 10/2001 conține mai multe măsuri care privesc contractele de închiriere, care trebuie raportate la prevederile Ordonanței de urgență nr. 40/1999 privind

protecția chiriașilor și stabilirea chiriei pentru spațiile cu destinația de locuințe (modificată prin Legea nr. 241/2001). Aceste prevederi se aplică în cazul restituirii în natură, când legea reglementează soarta contractelor de închiriere încheiate, de regulă cu persoana juridică deținătoare (ex. ICRAL).

Dintre problemele care se ridică analizăm numai durata contractului de închiriere (durata prorogării) și instituția încetării unor contracte de închiriere.⁶⁰

În privința prorogării contractelor de închiriere, Legea nr. 10/2001 se referă la mai multe ipoteze. Trebuie remarcat de la început că nu sîntem în prezența cazurilor clasice de prorogare.

1. Art. 15 alin. (1) din Legea nr. 10/2001 prevede că „*contractele de închiriere prevăzute la art. 6 din Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 40/1999 se vor încheia pentru o perioadă de cinci ani. În cazul în care chiriașului i se pune la dispoziție o altă locuință corespunzătoare, acesta este obligat să elibereze de îndată locuința ocupată.*”

Art. 6 din OUG nr. 40/1999, modificată prin Legea nr. 241/2001, prevede: „*În cazul contractelor de vânzare-cumpărare încheiate cu încălcarea prevederilor Legii nr. 112/1995 pentru reglementarea situației juridice a unor imobile cu destinația de locuințe, trecute în proprietatea statului, și desființate prin hotărîre judecătorească, proprietarul recunoscut de justiție va încheia cu persoanele care au cumpărat locuința în baza Legii nr. 112/1995 și care o ocupă efectiv, la cererea acestora un contract de închiriere pentru o perioadă de cinci ani.*”

Din analiza celor două texte lege, reies următoarele condiții:

- Locuința să fie vîndută chiriașului, pe baza prevederilor Legii nr. 112/1995.
- În fapt, însă nu au fost îndeplinite condițiile cerute de lege pentru încheierea valabilă a contractului de vânzare-cumpărare (de exemplu, imobilul vîndut a fost preluat fără titlu).

- S-a obținut o hotărîre judecătorească definitivă și irevocabilă prin care s-a desființat contractul de vânzare-cumpărare.

Rolul acestor dispoziții a fost reținut în doctrină. „*Desființarea contractelor de vânzare-cumpărare a readus imobilul în patrimoniul vînzătorului, dar nu a putut face să renască și contractul de închiriere. De aceea, foștii chiriași aflați în această situație nu au un titlu locativ și ar putea fi evacuați ca atare de persoanele îndreptățite cărora imobilul le-a fost restituit în natură. Ca o măsură de protecție a acestora legea a instituit în sarcina proprietarului imobilului restituit obligația încheierii unui contract de închiriere, dar numai la cererea foștilor cumpărători și condiționat de împrejurarea ca aceștia să locuiască în imobilul respectiv.*”⁶¹

În consecință, nu sîntem în prezența unei prorogări propriu zise, în ciuda faptului că efectele sînt identice, ci a unui contract forțat.⁶² Prorogarea presupune un contract existent, a cărui durată se prelungește prin intervenția legiuitorului. Aici acest contract nu există, iar legea impune obligația de a încheia un contract nou.

Trebuie remarcat că teza ultimă din alineatul citat prevede un schimb obligatoriu de locuințe („în cazul în care chiriașului i se pune la dispoziție o altă locuință corespunzătoare, acesta este obligat să elibereze de îndată locuința ocupată”).

2. Art. 15 alin. (2) stabilește că „neîncheierea noului contract de închiriere în cazul prevăzut la art. 9 și 10 din Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 40/1999, cauzată de neînțelegerea asupra cuantumului chiriei cerute de proprietar sau de pretenția acestuia de restrângere a suprafeței locative pentru persoanele prevăzute la art. 32 alin. (1) din aceeași ordonanță, atrage prelungirea de drept a contractului de închiriere pînă la încheierea noului contract.”

Persoana îndreptățită care a redobîndit un imobil ocupat de chiriași, are obligația de a încheia cu aceștia un nou contract de închiriere (procedura încheierii acestui contract fiind reglementată prin art. 9-10 din OUG 40/1999).⁶³ După părerea mea, nici în acest caz nu sîntem în prezența unei prorogări propriu-zise, ci a unei inovații subiective prin schimbare de creditor, care își are izvorul nu în voința părților, ci în actul de restituire și se impune în temeiul legii.

3. Art. 13 alin. (2) din Legea nr. 10/2001 prevede că „contractele de închiriere pentru imobilele restituite în natură, ocupate de misiuni diplomatice, oficiile consulare, reprezentanțele organizațiilor internaționale interguvernamentale acreditate în România și de personalul străin al acestora, se prelungesc de drept pentru o durată de 5 ani, cu renegocierea celorlalte clauze ale contractului.” Și acest caz de prorogare are caractere specifice: în primul rînd, prin persoanele care au calitatea de chiriaș, și prin intervenția mai limitată a legiuitorului, care dispune o prorogare, dar asigură posibilitatea renegocierii celorlalte clauze contractuale.

Art. 45 alin. (1) din Legea nr. 10/2001 dispune: „Persoanele cărora li s-a restituit în natură un imobil cu destinația de locuință și care dețin cu chirie în aceeași localitate o locuință din fondul locativ de stat sînt obligate să pună la dispoziția primăriei această locuință la data mutării efective în imobilul restituit.”

Scopul acestei dispoziții este „de a asigura o ocupare cît mai eficientă a disponibilului locativ existent și de a evita dezechilibrele sociale ce pot apărea în urma aplicării necesarelor măsuri reparatorii”⁶⁴,

Încetarea contractului de închiriere își găsește aplicabilitatea în următoarele condiții:

- persoanei în cauză i s-a restituit în natură un imobil, cu destinația de locuință (restituire în sens de punere în posesie);
 - persoana în cauză are un contract de închiriere asupra unei locuințe din fondul locativ de stat;
 - locuința restituită și cea deținută în calitate de chiriaș se află în aceeași localitate.
- Per a contrario, dacă imobilul restituit nu se află în aceeași localitate cu imobilul deținut în calitate de chiriaș, aceasta din urmă nu trebuie pusă la dispoziția primăriei.

Contractul de închiriere, în prezența acestor condiții, încetează la data mutării efective în imobilul restituit. S-a susținut că „chiriașul nu poate amîna această

dată în mod nerezonabil”, și în cazul în care „mutarea efectivă este amînată în mod nejustificat, se poate obține evacuarea chiriașului din locuința aparținînd fondului locativ de stat.”⁶⁵ Temeiul juridic al evacuării constituie abuzul de drept⁶⁶, iar procedura este strict judiciară.

După părerea mea, pot fi reținute multe cauze de amîinare a părăsirii imobilului aparținînd fondului locativ de stat, spre exemplu starea imobilului restituit care necesită reparații, continuarea sau prelungirea contractului de închiriere asupra locuinței restituite în natură etc.

Art. 45 alin. (1) al Legii nr. 10/2001 dispune că imobilele astfel eliberate se constituie într-un fond locativ special, destinat chiriașilor din imobilele restituite foștilor proprietari.

10§. Scurte considerații privind reprivatizarea bunurilor mobile

Principalele controverse – atât politice, cît și juridice – au fost și sînt legate de bunurile imobile. Nu pot fi trecute însă cu vederea nici bunurile mobile, cel puțin două categorii dintre acestea: bunurile culturale și metalele prețioase, preluate în mod abuziv de la proprietarii lor.

*Legea nr. 182/2000 privind protejarea patrimoniului național cultural mobil*⁶⁷ reglementează reprivatizarea bunurilor culturale. Astfel, prin *bunuri culturale mobile, în accepțiunea legii, se înțeleg* „bunurile cu valoare deosebită sau excepțional istorică, arheologică, documentară, etnografică, artistică, științifică și tehnică, literară, cinematografică, numismatică, filatelică, heraldică, bibliofilă, cartografică și epigrafică – reprezentînd mărturii materiale ale evoluției mediului natural și ale relațiilor omului cu acesta, ale potențialului creator uman și ale contribuției românești la civilizația universală. Ele alcătuiesc patrimoniul cultural mobil aflat în proprietatea publică sau privată a statului ori a unităților administrativ-teritoriale sau, după caz, în proprietatea privată a persoanelor fizice și a persoanelor juridice de drept privat”.

Bunurile culturale mobile care au fost preluate în orice mod de autoritățile statale trebuie revendicate prin acțiune judecătorească de la instituțiile care le-au preluat. Baza legală a acțiunii este art. 80 alin (2). Acțiunile pentru revendicare sînt scutite de taxele judiciare de timbru. Ca o garanție a exercitării acestui drept, s-a prevăzut și obligația instituțiilor deținătoare de arhive privind bunurile culturale preluate de a permite accesul persoanelor interesate și a reprezentanților acestora la documentele privind proveniența și preluarea acestor bunuri. Altfel probațiunea preluării ar întîmpina dificultăți (ținînd seama, de exemplu, de faptul că revendicarea se face de multe ori de către moștenitorii adevăratului proprietar, situație în care este posibil ca moștenitorii să nu cunoască exact ce bunuri culturale și în ce condiții au fost preluate).

Legea nu prevede nici un termen pentru introducerea acțiunii de revendicare; aceasta însemnînd aplicarea dreptului comun: imprescriptibilitatea acțiunii în

revendicare. În consecință, o cerere de retrocedare a unui bun cultural preluat în mod abuziv poate fi formulată oricând. Înaintea preluării bunului cultural mobil clasat, proprietarul care a obținut retrocedarea este obligat să declare în scris că va respecta prevederile Legii privind protejarea patrimoniului cultural național mobil.

Situația este mai simplă în cazul bunurilor culturale care se află în custodia unei instituții publice. În acest caz, instituția deținătoare este obligată să le restituie persoanei care le-a depus în custodie, la cererea scrisă a acesteia, cu avizul Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor.

Problema aurului preluat în mod abuziv este reglementată de Ordonanța de urgență nr. 190/2000 privind regimul metalelor prețioase⁶⁸ (art. 21-23). Aici s-au ivit probleme: prin Ordonanța de urgență nr. 295/2000⁶⁹ s-a dispus suspendarea Ordonanței de urgență nr. 190 de la data de 1 ianuarie 2001 pînă la adoptarea legii de aprobare sau de respingere de către Parlament.

Totuși, trecem în revistă prevederile privitoare la reprivatizare. Persoanele fizice și juridice, ale căror obiecte din metale prețioase au fost preluate în mod abuziv, adică cu încălcarea reglementărilor în vigoare la data preluării, în perioada 1946-1990, pot solicita instanțelor de judecată retrocedarea acestora, în termen de un an de la intrarea în vigoare a ordonanței (acest termen fiind suspendat, el își va începe din nou curgerea dacă Parlamentul aprobă ordonanța). Competența teritorială a instanței este una derogatorie, cu scop de protecție: instanța de la domiciliul reclamantului – adică a celui depozitat. În cazul obiectelor din metale prețioase care nu mai există fizic, fiind topite sau valorificate, se vor acorda despăgubiri bănești. Despăgubirile se stabilesc în funcție de contravaloarea metalului prețios, în funcție de prețurile practicate de Banca Națională a României la data pronunțării hotărîrii judecătorești, și vor fi suportate de bugetul de stat, prin Ministerul Finanțelor.

Cadrul normativ privind metalele prețioase, chiar cu depășirea acestei stări de suspendare, nu dă o rezolvare completă a regimului „aurului” preluat de către stat.

11§. Acte normative speciale de retrocedare imobiliară

Actele normative de retrocedare speciale se referă numai la anumite categorii de persoane fizice sau juridice.⁷⁰

În primul rînd, se impune constatarea că aceste retrocedări, din punctul de vedere al dreptului constituțional, s-au făcut prin ordonanțe – adică acte administrative, emise de la Guvern, dar avînd forța juridică a legii. Ordonanțele au fost denumite acte organic executive și material legislative.⁷¹ Nici o ordonanță nu va avea niciodată legitimitatea unei legi,⁷² fiindcă nu emană de la organul reprezentativ suprem, Parlamentul, ales prin vot universal, egal, direct, secret și liber exprimat.

Din punct de vedere politic, trebuie reținut un control al executivului asupra întregului proces al retrocedării (direct și prin diferite comisii de retrocedare, în cadrul cărora, chiar alcătuite pe baze paritare, se manifestă dominația executivului). De altfel,

caracterele generale reținute pentru întregul proces de reprivatizare își găsesc aplicarea și în aceste cazuri particulare. Chiar și astăzi sînt pe rolul instanțelor procese în care se contestă legitimitatea acestor retrocedări (exemplul cel mai elocvent fiind fostul sediu al Episcopiei Romano-catolice din Oradea, trecut în folosința statului român prin act de donație forțată și ilegală). Un alt aspect ține de activitatea diferitelor grupuri de presiune: ale comunității evreiești, Uniunii Democrate Maghiare din România, formațiune politică aflată la guvernare în perioada 1996-2000 etc. În lipsa intervenției factorilor de presiune, nici aceste acte de retrocedare timidă nu s-ar fi adoptat. Iar aplicarea acestor acte nici astfel nu este completă, desăvîrșită.

Prin Ordonanța de urgență nr. 21/1997 s-au retrocedat unele imobile (clădiri, împreună cu terenul aferent) confiscate sau naționalizate după anul 1940, care au aparținut comunității evreiești. Inițial beneficiarul a fost Federația Comunităților Evreiești din România (F.C.E.R.). Pentru administrarea bunurilor retrocedate a luat ființă o fundație, pentru desfășurarea de activități cu caracter nonprofit. Prin Ordonanța nr. 111/1998 s-a stabilit că beneficiarul retrocedărilor (adică proprietarul imobilelor reprivatizate) este însăși fundația înființată de către Federația Comunităților Evreiești din România și Organizația Mondială Evreiască pentru Restituirea Bunurilor.

Scopurile principale ale fundației au fost stabilite prin primul act normativ incident în cauză:

- a) ajutorarea și protecția socială a membrilor comunității evreiești din România și a altor persoane aflate în nevoie;
- b) păstrarea și afirmarea identității culturale a comunităților evreiești din România;
- c) prezentarea istoriei vechi și contemporane a poporului evreu, cu accent pe istoria comunităților evreiești din România;
- d) combaterea antisemitismului, rasismului, xenofobiei și intoleranței, dezvoltarea respectului pentru diversitate, democrație, libertate și justiție;
- e) păstrarea și dezvoltarea legăturilor dintre cetățenii României și cetățenii altor state, în special cetățenii Statului Israel, originari din România.

Prin Ordonanța de urgență nr. 13/1998 s-au restituit unele imobile cuprinse în anexa ordonanței, care au aparținut comunităților (organizații sau culte religioase) cetățenilor aparținînd minorităților naționale din România și au fost trecute după anul 1940 în patrimoniul statului român prin măsuri de constrîngere, confiscare, naționalizare sau manevre dolosive. Au fost vizate comunitatea germană, maghiară, comunitatea polonezilor, bulgarilor, sîrbilor, comunitatea turcă, elenă, fiind restituite doar cîteva imobile. La fel: Ordonanța nr. 112/1998.

Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 83/1999 privind restituirea unor bunuri imobile care au aparținut comunităților cetățenilor aparținînd minorităților naționale din România a fost un alt act normativ reparator cu caracter special.

Un alt act normativ de aplicabilitate specială este Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 94/2000 privind retrocedarea unor bunuri imobile care au aparținut

cultelor religioase din România. Numărul maxim al imobilelor reprivatizabile fiecărui centru eparhial sau centru de cult⁷³, prin ordonanța amintită, a fost fixat la 10. Pot fi retrocedate imobile care au aparținut cultelor religioase, și care au fost preluate în mod abuziv, cu sau fără titlu, de statul român, existente în natură la data intrării în vigoare a ordonanței, și deținute de statul român sau unitățile administrativ-teritoriale, altele decât lăcașele de cult, compuse din construcții și terenul aferent.

Mai sus am amintit un control excesiv al executivului asupra întregului proces de retrocedare. Comisia specială de retrocedare este compusă din reprezentanții executivului. Reprezentanții cultului religios solicitant nu sînt membrii acestei comisii. Un singur reprezentant al cultului religios poate avea statutul de invitat la lucrările comisiei de retrocedare, pentru a susține cererea. Totuși, s-a instituit și un control judecătoresc asupra deciziilor comisiei.

12§. Reglementarea regimului juridic al imobilelor preluate de la cultele religioase

O problemă importantă din punctul de vedere al comunității maghiare și-a găsit rezolvarea normativă în cursul anului 2002, în principal datorită Protocolului privind colaborarea între P.S.D. și U.D.M.R. Astfel a fost adoptată Legea nr. 501/2002, prin care formal s-a aprobat Ordonanța de urgență nr. 94/2002, în fapt procedîndu-se la o modificare a acesteia. Ordonanța s-a transformat astfel dintr-un act special de retrocedare într-un act general de reprivatizare.

Aplicarea acestui act normativ (procedura administrativă, oarecum similară celei mai sus analizate) este în curs, și pot fi anticipate multe probleme concrete în implementarea acestei legi.

Conform actului normativ, se retrocedează atît imobilele (construcții, împreună cu terenul aferent) preluate cu titlu, cît și cele preluate fără titlu. În cazul în care imobilele care fac obiectul cererilor de retrocedare sînt afectate unor activități de interes public din învățămînt și cercetare, sănătate sau sînt destinate funcționării unor așezăminte social-culturale, sedii ale partidelor politice legal înregistrate, misiuni diplomatice, oficii consulare, reprezentanțe ale organizațiilor internaționale interguvernamentale acreditate în România, solicitantul retrocedării poate opta pentru:

a) restituirea numai a nudei proprietăți, caz în care imobilul respectiv își va păstra afecțiunea pe o perioadă de pînă la 5 ani de la data deciziei de retrocedare. În această perioadă proprietarul este scutit de plata impozitului pe proprietate și, totodată, va fi beneficiarul unei chirii în cuantumul stabilit prin hotărîre a Guvernului. În acest interval plata cheltuielilor de întreținere aferente imobilului respectiv revine utilizatorilor;

b) acordarea de măsuri reparatorii prin echivalent, în condițiile Legii 10/2001 privind regimul juridic al unor imobile preluate în mod abuziv în perioada 6 martie 1945-22 decembrie 1989.

Legea stabilește inclusiv retrocedarea unor bunuri mobile, destinate la data preluării funcționării cultului, dacă acestea au fost preluate împreună cu imobilul

respectiv și dacă acestea mai există la data depunerii cererii de retrocedare. Mai sunt prevăzute măsuri de protecție a chiriașilor persoane fizice. Chiar în cazul imobilelor preluate fără titlu, dar care au destinație de școli, spitale, grădinițe, centre de plasament, aziluri de bătrâni, se vor încheia contracte de închiriere, pe o durată de 5 ani de la data emiterii deciziei de retrocedare, între noii proprietari și utilizatorii acestora. În această perioadă proprietarul este scutit de plata impozitului pe proprietate, iar cheltuielile de întreținere aferente imobilului respectiv se vor suporta de utilizatori. Limitele maxime ale chiriei aferente acestor contracte se vor stabili prin hotărâre a Guvernului, pe categorii de utilizatori.

Așteptările bisericilor tradiționale maghiare sînt foarte mari. Între culte și Uniunea Democrată Maghiară din România există un consens și sprijin reciproc pentru redobîndirea proprietăților bisericești preluate în mod abuziv.

3.4. Privatizarea societăților economice de stat

Privatizarea societăților economice de stat nu este reprivatizare, dar datorită atît importanței sale deosebite, cît și conexiunilor care există cu tematica cercetată, sînt necesare a fi reținute cîteva idei.

De ce e nevoie de privatizare? În doctrina economică, au fost sintetizate problemele societăților economice de stat:⁷⁴

- eficiență scăzută
- numărul prea mare al angajaților
- productivitate scăzută
- lipsa capacităților manageriale
- mai multe scopuri antagoniste
- intervenție politică
- alocarea greșită a resurselor
- lipsa elasticității pieței capitalurilor
- tehnică învechită
- activități străine de profit
- poluare
- furt, corupție

Probleme similare apar și în sectorul privat. Dar, s-a adăugat, dacă astfel de fenomene se produc la o întreprindere privată, aceasta, într-o piață concurențială, intră pur și simplu în faliment.⁷⁵ Monopolul de stat în multe sectoare agravează situația existentă.

În doctrina juridică, privatizarea a fost definită drept „trecerea capitalului de stat din proprietatea statului și a unor bunuri privite în materialitatea lor, în special a mijloacelor de producție, din proprietatea statului, a societăților comerciale cu capital de stat sau a altor unități economice de stat în proprietatea particulară a persoanelor fizice și a persoanelor juridice de tip particular.”⁷⁶

Astfel, transmiterea dreptului de proprietate în procesul de privatizare are un component mobilier și unul imobiliar.

Problema privatizării este și ea deosebit de complexă. Pierderile sectorului de stat și ponderea încă mult prea ridicată a proprietății de stat, precum și criza economică perpetuată constituie coordonatele economiei de piață limitată a României.

4. Concluzii

Una din principalele probleme nerezolvate legislativ este cea a despăgubirilor. Din cauza problemelor economice prin care trece România, despăgubirile reprezintă o problemă delicată, iar de la adoptarea cadrului normativ în viitorul apropiat va trece mult timp până când despăgubirile vor fi acordate în folosul persoanelor îndreptățite (probabil în mod eșalonat).

Un alt aspect este aplicarea și terminarea aplicării legilor de reprivatizare. Aproape în fiecare zi aflăm, din interpelări sau din presă, de probleme, abuzuri, procese legate de aplicarea acestor acte normative. Prin aducerea la bun sfârșit a acestui proces, chiar dacă nu se elimină toate abuzurile regimului comunist (acestea fiind imposibil de eliminat), încetul cu încetul, se pun bazele unei viitoare dezvoltări. Proprietatea privată apare astfel ca un mijloc al propășirii economice, desigur, susținută de politici publice necesare pentru dezvoltarea agriculturii, ramură care necesită acest tip de intervenționism (vezi exemplul Uniunii Europene). În privința terenurilor agricole, forestiere și în privința aplicării Legii nr. 10/2001, situația comunității maghiare nu prezintă un specific: probleme similare există în toate zonele României, poate că gradul de sensibilitate a colectivității diferă. Importanță specifică au însă retrocedările (viitoare) ale imobilelor bisericești, a căror preluare abuzivă a fost percepută ca un atac împotriva întregii comunități maghiare.

Pentru reprivatizare au acționat diferite grupuri de presiune interne și externe. Semnalăm câteva aspecte internaționale de presiune asupra României, în favoarea reprivatizării. Semnificativă este, în acest sens, Rezoluția nr. 1123, adoptată în aprilie 1997 de către Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei, care a „încurajat România să reglementeze problema restituirii bunurilor imobiliare confiscate sau naționalizate”. Adunarea Parlamentară a solicitat „ferm autorităților române să modifice legislația referitoare la restituirea proprietăților confiscate sau expropriate, în special Legea nr. 18/1991 și Legea nr. 112/1995, pentru a prevedea restituirea acestor proprietăți în integritate sau acordarea unei despăgubiri corecte în schimb.”⁷⁷

În octombrie 1998 Camera Reprezentanților din SUA a adoptat Rezoluția nr. 562 cu privire la proprietățile naționalizate în mod abuziv de către fostele regimuri totalitare, solicitându-se restituirea imobilelor preluate în mod abuziv proprietarilor de drept, iar în cazurile când restituirea în natură nu este posibilă, acordarea de „compensații imediate, drepte și efective.” Menționăm aici că, după părerea noastră, nici compensațiile prevăzute de Legea nr. 10/2001 în cazurile

cînd restituirea în natură nu este legal sau material posibilă (bunuri sau servicii, acțiuni tranzacționate pe piața de capital, titluri de valoare nominală folosite exclusiv în procesul de privatizare sau, în cazuri concret stabilite, despăgubiri bănești) nu întrunesc condițiile cuprinse în Rezoluție.

La fel, Parlamentul European, în decembrie 1998, a adoptat Rezoluția nr. A4-0428, cerînd modificarea Legilor 18 și 112 și găsirea unei soluții definitive și corecte „care să asigure restituirea integrală a proprietăților, sau, dacă acest lucru nu este posibil, plata unei compensații corespunzătoare.” Aceste acțiuni au contribuit și ele la realizarea bazelor legislative ale reprivatizării.

Am început prezentul studiu citînd din Codul civil. Codul civil leagă proprietatea de bucurie. În societățile democratice proprietatea înseamnă într-adevăr sursă de bucurie și bunăstare. În timpul totalitarismului și în timpul tranziției, cel puțin pînă la finalizarea anevoiosului proces de reprivatizare, proprietatea este însă o sursă de incertitudine, probleme și neîmpliniri. Astăzi însă datele se schimbă față de deceniul premergător. Sîntem de părere că se produc mutațiile ideologice și de conștiință atît de necesare, favorabile proprietății private, inclusiv la nivelul grupurilor care odată s-au opus reprivatizării sau au militat pentru o reprivatizare limitată. Interesantă este atitudinea inițială și actuală a Partidului Social Democrat (și a precursorilor săi). Politicile actuale ale PSD sînt în favoarea reprivatizării.

Uniunea Democrată Maghiară a luat poziție și a acționat în mod constant în favoarea reprivatizării. Reprivatizarea, așa cum se afirmă în documentele Uniunii, nu este un scop în sine. Societatea democratică este bazată pe proprietatea privată: există o intercondiționare între democrație și proprietate privată. □

NOTE:

1. Nu se poate nega faptul că și în celelalte țări fost-socialiste au existat probleme politice, financiare, sociale legate de diferitele măsuri și procedee reparatorii. Tot astfel, nu există un model ideal de reprivatizare, care s-ar fi putut aplica în mod general. Problema României este însă specifică din mai multe alte privințe.

2. Numai cîteva exemple. În Legea nr. 58/1991 privind privatizarea societăților comerciale, în prezent abrogată, art. 77 prevedea în mod expres că, „reparațiile pentru bunurile preluate de stat în mod abuziv se vor reglementa printr-o lege specială”. La fel, Legea nr. 147/1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, în art. 26 alin (3) specifica: „repararea daunelor suferite anterior intrării în vigoare a Constituției din 1991 se reglementează prin lege” (formă înaintea modificării prin Legea nr. 138/1997). Astfel, prin legea de organizare și funcționare a Curții Constituționale, s-a limitat jurisdicția Curții asupra constituționalității unor prevederi legale atacate pe cale de excepție, existînd o porțișă pentru unica autoritate de jurisdicție constituțională: invocarea viitoarelor legi de reparație. Ordonanța de urgență nr. 88/1997 privind privatizarea societăților comerciale, în art. 43 prevedea că „în termen de cel mult 60 de zile de la data publicării prezentei ordonanțe de urgență... va fi reglementată situația bunurilor cu destinație comercială care au intrat în patrimoniul statului prin legi și prin alte acte normative de naționalizare”. Încă un termen nerespectat, din rîndul zecilor de termene încălcate. Articolul 25 din Legea nr. 112/1995 prevede că „prin legi speciale se vor reglementa situațiile juridice ale altor imobile decît cele care

fac obiectul prezentei legi, trecute în proprietatea statului înainte de 22 decembrie 1989, indiferent de destinația lor inițială, inclusiv ale celor demolate pentru cauze de utilitate publică”. Iar art. 26 din Legea nr. 213/1998 dispune că „în termen de 6 luni de la data intrării în vigoare a prezentei legi, Guvernul va elabora un proiect de lege privind restituirea în natură sau în echivalent a imobilelor preluate în mod abuziv de stat în perioada 6 martie 1945-22 decembrie 1989.”

3. Eugen Chelaru: *Legea nr. 10/2001 privind regimul juridic al unor imobile preluate abuziv în perioada 6 martie 1945-22 decembrie 1989. Comentată și adnotată*, All Beck, București, 2001, p. 8.

4. A se vedea Legea nr. 33/1994 privind exproprierea pentru cauză de utilitate publică, publicat în M. Of. nr. 139 din 2 iunie 1994.

5. L. Pop: *Dreptul de proprietate și dezmembrămintele sale*, Lumina Lex, București, 2001, p. 61.

6. C. Hamangiu, I. Rosetti Bălănescu, A. Băicoianu: *Tratat de drept civil*, vol. I., Edit. Națională S. Ciornei, 1928, p. 918.

7. M. Of. nr. 448 din 21 noiembrie 1998.

8. Pentru detalii, a se vedea: L. Pop, *op. cit.*, 2001, p. 63-95.

9. M. Nicolae: *Publicitatea imobiliară și noile cărți funciare*, Edit. Press Mihaela s.r.l., București, 2000, p. 25-33 și p. 277-296.

10. A se vedea Decizia CC nr. 136/1998 cu privire la constituționalitatea art. 6 al Legii privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia, publicată în M. Of. nr. 448/1998.

11. I. Adam: *Legea nr. 10/2001. Regimul juridic aplicabil imobilelor preluate abuziv*, All Beck, București, 2001, p. 16.

12. În acest sens: I. Adam, *op. cit.*, p. 17.

13. M. Nicolae: Considerații asupra Legii nr. 213/1998 privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia, în *Dreptul* nr. 6/1999, p. 11.

14. Monitorul Oficial nr. 17/1990. Acest decret-lege a fost abrogat prin Legea nr. 18/1991, cu excepția articolelor 8-11. Pentru o scurtă analiză a prevederilor prezentului decret a se vedea și: Vincze Mária: *Agrárátalakulások a román mezőgazdaságban*, în *Hitel*, ianuarie-februarie 1994, nr. 1, p. 68.

15. Conform decretului-lege nr. 42/1990, art. 4 (abrogat prin Legea nr. 18/1991) a fost posibilă, prin hotărârea adunărilor generale a cooperativelor agricole atribuirea de loturi în folosință.

16. Aprobat prin Decretul nr. 342/1977, Buletinul Oficial nr. 105/1977, modificat prin Decretul nr. 93/1983, Buletinul Oficial nr. 18/1983.

17. Și întinderea terenului atribuit în folosință avea o limită de suprafață: maximum 15 ari.

18. F.A. Baias, B. Dumitrache, M. Nicolae, *op. cit.*, p. 25.

19. *Ibidem*.

20. A se vedea: *Adevărul* nr. 3632, sîmbătă, 23 februarie-duminică, 24 februarie 2002, p. 7.

21. Liviu Pop: *Dreptul de proprietate și dezmembrămintele sale*, Lumina Lex, București, 1996, p. 96. A se vedea și: Liviu Pop: Aspecte privind reconstituirea și constituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor aflate în patrimoniul cooperativelor agricole de producție, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Jurisprudentia*, nr. 2/1992.

22. A existat și o limită minimă: 0,5 ha pentru fiecare persoană îndreptățită.

23. F. A. Baias, B. Dumitrache, M. Nicolae: *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv*, vol. I, Rosetti, București, 2001, p. 29.

24. M.Of. nr. 299 din 4 noiembrie 1997.

25. M. Of. nr. 8 din 12 ianuarie 2000. Legea nr. 1 a fost substanțial modificată prin Ordonanța de Urgență nr. 102/2001, publicată în M. Of. nr. 350 din 29 iunie 2001. În opinia lui Vasile Lupu, inițiatorul Legii nr. 1, această ordonanță a compromis Legea nr. 1.

26. F. A. Baias, B. Dumitrache, M. Nicolae, *op. cit.*, p. 31.

27. M. Of. nr. 102 din 4 martie 1998.

28. A se vedea art. 1 alin. (1) și (2) din Legea nr. 112/1995.

29. Art. 4 din Legea nr. 112/1995.

30. C.S.J., secțiile unite, Decizia nr. VI din 20 noiembrie 2000, publicată în M. Of. nr. 84 din 19 februarie 2001. Curtea Supremă de Justiție a luat în examinare un recurs în interesul legii. Conform art. 329 din C. proc. civ.: „(1) Procurorul general al Parchetului de pe lângă Curtea Supremă de Justiție, din oficiu sau la cererea ministrului justiției, are dreptul, pentru a asigura interpretarea și aplicarea unitară a legii pe întreg teritoriul României, să ceară Curții Supreme de Justiție să se pronunțe asupra chestiunilor de drept care au fost soluționate diferit de instanțele judecătorești. (2) Deciziile prin care se soluționează sesizările se pronunță de Secțiile Unite ale Curții Supreme de Justiție și se publică în Monitorul Oficial al României, Partea I. (3) Soluțiile se pronunță în interesul legii și nu au efect asupra hotărârilor judecătorești examinate.” A se consulta și textul art. 329 C. proc. civ. înaintea modificării sale prin Ordonanța de urgență nr. 138/2000, în vigoare la data pronunțării deciziei de către C.S.J. Pentru analiza instituției a se vedea: I. Deleanu – *Tratat de procedură civilă*, Servo-Sat, Arad, 2001, vol. II, p. 189-198; I. Leș – *Tratat de drept procesual civil*, Allbeck, București, 2001, p. 645-652.

31. Conform art. 2 din normele metodologice, de prevederile Legii nr. 112/1995 beneficiază cetățenii români, atât cei care au domiciliul sau reședința în țară, cât și cei care își au domiciliul sau reședința în străinătate. Fostul proprietar sau moștenitorii acestuia trebuie să aibă cetățenia română la data formulării cererii sau să facă dovada declanșării legale pentru obținerea cetățeniei române în termenul prevăzut de art. 14 din lege.

32. C.S.J., secțiile unite, Decizia nr. VI/2000.

33. Adică cu respectarea sistemului normativ comunist. Pentru detalii, a se vedea paragraful următor.

34. Art. 2 din Legea nr. 112/1995.

35. Art. 2 alin. (2) și art. 13 din Legea nr. 112/1995.

36. Se pare, pe baza unor statistici realizate în 2001, că „din cele circa 115.000 de asemenea imobile au fost vândute altor persoane mai mult de 90.000”.

37. E. Chelaru: *Legea nr. 10/2001 privind regimul juridic al unor imobile preluate abuziv în perioada 6 martie 1945-22 decembrie 1989*, All Beck, București, 2001, p. 32.

38. Conform art. 95 din Constituția din 1991, în cazul săvârșirii unor fapte grave prin care se încalcă prevederile Constituției, Președintele României poate fi suspendat din funcție de Camera Deputaților și Senat, în ședință comună, cu votul majorității deputaților și senatorilor, după consultarea Curții Constituționale. Propunerea de suspendare de funcție poate fi inițiată de cel puțin o treime din numărul deputaților și senatorilor. Iar în temeiul art. 144 lit. f) din Constituție, Curtea Constituțională dă aviz consultativ pentru propunerea de suspendare a Președintelui României. Pentru detalii, a se vedea Avizul consultativ nr. 1 din 5 iulie 1994 privind propunerea de suspendare din funcție a Președintelui României, M. Of. Partea a II-a, nr. 166 din 16 iulie 1994.

39. Dan Chirică: Regimul juridic al revendicării imobilelor preluate de stat fără titlu de la subdobânditorii care se prevalează de buna lor credință la data cumpărării, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* nr. 2/2001, p. 56. Studiul a fost publicat și în revista *Dreptul*.

40. Cazul *Brumărescu contra României*, publicat în M. Of. nr. 414 din 31 august 2000, în care Curtea Europeană a Drepturilor Omului a dat o hotărâre în favoarea proprietății private. Existând și o hotărâre de retrocedare desființată prin recursul în anulare promovat de Procurorul General, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a reținut următoarele:

- încălcarea art. 1. din Protocolul adițional nr. 1 la Convenție (protecția proprietății);
- negarea accesului în justiție;

- încălcarea stabilității raporturilor juridice (posibilitatea Procurorului General, nelimitată în timp la acea dată, de a introduce recursul în anulare împotriva hotărârilor judecătorești definitive și irevocabile).

41. Aprobate prin Hotărârea Guvernului nr. 20/1996 (M. Of. nr. 16 din 23 ianuarie 1996) și modificate prin Hotărârea Guvernului nr. 1/1997 (M. Of. nr. 16 din 4 februarie 1997, normele fiind republicate (M. Of. nr. 27 din 18 februarie 1997).

42. În alin. (6) în mod evident este vorba despre contestarea preluării cu titlu. Acest aspect a permis împiedicarea cumpărării de către chiriaș a locuinței, și prin intrarea în vigoare a Legii nr. 10/2001 era posibilă restituirea în natură. Spre exemplu, o situație concretă. Fostul proprietar nu era îndreptățit la restituirea în natură a imobilului ocupat de mai multe familii de chiriași, care ar fi dorit să cumpere imobilul. Cu toate că imobilul a fost preluat cu titlu, proprietarul a contestat valabilitatea titlului, aceasta fiind notată și în cartea funciară. Astfel, procesul prelungindu-se, prin intrarea în vigoare a Legii nr. 10/2001, fostul proprietar i s-a recunoscut dreptul pentru a obține restituirea în natură.

43. Analizele doctrinare cele mai importante ale prevederilor Legii nr. 10/2001 sînt: I. Adam: *Legea nr. 10/2001. Regimul juridic aplicabil imobilelor preluate abuziv*, All Beck, București, 2001; D. Chirică: *Regimul juridic al revendicării imobilelor preluate de stat fără titlu de la subdobînditorii care se prevalează de buna lor credință la data cumpărării*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* nr. 2/2001; E. Chelaru: *Legea nr. 10/2001 privind regimul juridic al unor imobile preluate abuziv în perioada 6 martie 1945-22 decembrie 1989*, All Beck, București, 2001; E. Chelaru: *Măsurile reparațiilor prevăzute de Legea nr. 10/2001*, în *Dreptul* nr. 10/2001; F. A. Baias, B. Dumitrache, M. Nicolae: *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv. Legea nr. 10/2001 comentată și adnotată*, vol. I-II, Rosetti, București, 2001 etc.

44. Romeo Popescu, Răzvan Dincă: *Incidența Legii nr. 10/2001 asupra reglementării contractului de închiriere a locuinței*, *Dreptul* nr. 10/2001, p. 30.

45. În celelalte țări fost-socialiste, s-a încercat o rezolvare mai rapidă a regimului juridic al imobilelor preluate în mod abuziv: Albania (1993), Bulgaria (1992, 1997), Cehia și Slovacia (1990, 1991), Ungaria (1992) etc. Excepție face Polonia, unde nu a fost reglementată nici pînă în prezent situația imobilelor preluate în mod abuziv. Pentru detalii, a se vedea: L. Pena: *Sinteză a legislației privind restituirea sau compensarea bunurilor naționalizate, expropriate sau confiscate abuziv în fostele țări comuniste europene*, în *Buletin de informare legislativă* nr. 1/1998, Consiliul Legislativ; L. Pena: *Restitution of expropriated property in transition countries and in the Republic of Croatia*, Inzinierski biro d.d., Zagreb, 2000; F. A. Baias, B. Dumitrache, M. Nicolae, *op. cit.*, p. 12-18.

46. Art. 1 alin. (1) din Legea nr. 10/2001.

47. Regimul juridic al terenurilor cu destinație agricolă și forestieră a făcut obiectul de reglementare al Legilor. nr. 18/1991, 169/1997, 1/2000. Conform art. 8 alin. (1) din Legea nr. 10/2001, nu intră sub incidența Legii nr. 10 terenurile al căror regim juridic este reglementat prin Legea fondului funciar nr. 18/1991, republicată, și prin Legea nr. 1/2000 pentru reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor agricole și celor forestiere, solicitate potrivit prevederilor Legii fondului funciar nr. 18/1991 și ale Legii nr. 169/1997.

48. I. Adam: *Legea nr. 10/2001. Regimul juridic aplicabil imobilelor preluate abuziv*, All Beck, București, 2001, p. 6.

49. De altfel, autorul citat recunoaște că „prin această lege nu s-a reglementat regimul juridic al imobilelor ce au aparținut cultelor religioase sau comunităților minorităților naționale.” *Ibidem*, p. 7. Legea nr. 10/2001 dispune în acest sens: „Regimul juridic al imobilelor care au aparținut cultelor religioase sau comunităților minorităților naționale, preluate de stat sau de alte persoane juridice, va fi reglementat prin acte normative speciale. Pînă la adoptarea acestor

reglementări este interzisă înstrăinarea imobilelor în cauză sau schimbarea destinației acestora” (art. 8 alin. 2).

50. F. A. Baias, B. Dumitrache, M. Nicolae – *Regimul juridic...*, op. cit., p. 195.

51. Trebuie reamintit faptul că despăgubirile acordate conform Legii nr. 112/1995 erau plafonate prin prevederile art. 13 alin. (2).

52. În privința imobilelor preluate fără titlu, și a regimului actelor de înstrăinare a acestora, a se vedea supra, capitolul 3.2.

53. În forma sa modificată prin Ordonanța de urgență nr. 109/2001 (M. Of. 260/2001).

54: D. Chirică: *Regimul juridic...*, op. cit., p. 4.

55. L. Pop: *Drept civil român. Teoria generală a obligațiilor*, Lumina Lex, București, 1998, p. 66.

56. *Ibidem*.

57. M. Mureșan: *Drept civil. Contracte speciale*, Cordial Lex, Cluj-Napoca, 1999, p. 196.

58. De exemplu, o prorogare legală s-a efectuat prin Legea nr. 17/1994, care a prelungit contractele de închiriere încheiate înainte de 1989 și valabile în 1994 cu încă o perioadă de 5 ani. Prorogarea legală nu a operat în cazul contractelor încheiate de chiriași cu proprietari persoane particulare după 1 ianuarie 1990 (art. 5). În cazul acestor contracte, termenele contractuale trebuie respectate. O altă prorogare era prevăzută în Legea nr. 112/1995. În cazul imobilelor restituite conform acestui act normativ, contractele de închiriere s-au prelungit cu încă cinci ani de la data rămînerii definitive a hotărîrii de restituire a imobilului. Ordonanța de urgență nr. 40/1999 conține o altă prorogare.

59. CC, dec. nr. 30/1994 (M. Of. nr. 100/1994); CC, dec. nr. 42/1995 (M. Of. nr. 191/1995). Alte decizii în acest sens: *Jurisprudența CC 1992-1997*, p. 131-132.

60. Pentru o analiză completă a se vedea: R. Popescu, R. Dincă: Incidența Legii nr. 10/2001 asupra reglementării contractului de închiriere a locuinței, revista *Dreptul* nr. 12/2001, precum și operele acolo citate.

61. E. Chelaru: *Legea nr. 10/2001...*, op. cit., p. 129.

62. În privința contractelor forțate, a se vedea: L. Pop, op. cit., p. 45.

63. Pentru detalii: R. Popescu, R. Dincă, op. cit., p. 36-39.

64. R. Popescu, R. Dincă, op. cit., p. 49.

65. *Ibidem*.

66. E. Chelaru: *Legea nr. 10/2001...*, op. cit., p. 244.

67. M. Of. nr. 530 din 27 octombrie 2000.

68. M. Of. nr. 572 din 16 noiembrie 2000.

69. M. Of. nr. 707 din 30 decembrie 2000.

70. Includem în această categorie a actelor normative de retrocedare speciale:

- Ordonanța de urgență nr. 21/1997 privind retrocedarea unor bunuri imobile care au aparținut comunităților evreiești din România (Monitorul Oficial nr. 97/1997); Legea nr. 140/1997 care aprobă și modifică Ordonanța de urgență nr. 21/1997 (Monitorul Oficial nr. 172/1997);

- Ordonanța nr. 111/1998 pentru modificarea Ordonanței de urgență nr. 21/1997 privind restituirea unor bunuri imobile care au aparținut comunităților evreiești din România;

- Ordonanța de urgență nr. 13/1998 privind restituirea unor imobile care au aparținut comunităților cetățenilor aparținînd minorităților naționale din România;

- Ordonanța nr. 112/1998 privind restituirea unor imobile care au aparținut (organizații, culte religioase) minorităților naționale din România;

- Ordonanța de urgență nr. 83/1999 privind restituirea unor bunuri imobile care au aparținut comunităților cetățenilor aparținînd minorităților naționale din România;

- Hotărîrea Guvernului nr. 1334/2000 pentru completarea anexei la Ordonanța de urgență nr. 83/1999 privind restituirea unor imobile care au aparținut comunităților cetățenilor aparținând minorităților naționale din România;

- Ordonanța de urgență nr. 94/2000 privind retrocedarea unor bunuri imobile care au aparținut cultelor religioase din România;

- Ordonanța de urgență nr. 101/2000 pentru modificarea și completarea anexei la Ordonanța de urgență nr. 21/1997 privind restituirea unor bunuri imobile care au aparținut comunității evreiești din România, respectiv a anexei la Ordonanța de urgență nr. 83/1999. Într-o altă ordine de idei, pot fi reținute și prevederile Legii nr. 109/1996 privind organizarea și funcționarea cooperației de consum (în prezent prevederile privitoare la cooperațiile de credit-băncile populare sînt abrogate). Legea nr. 109, în articolul său 162 alineatele (2)-(3), a prevăzut că activele imobilizate și mijloacele circulante, proprietate a organizațiilor cooperației de consum și ale cooperației de credit, care au fost trecute fără plată în proprietatea statului, vor fi restituite acestora. Procedura de restituire a fost următoarea: cererea de restituire trebuia depusă la instanța judecătorească competentă în termen de un an de la intrarea în vigoare a legii. La fel, ar putea fi amintită și Legea nr. 9/1998 cu modificările ulterioare, privind acordarea de compensații cetățenilor români pentru bunurile trecute în proprietatea statului bulgar în urma aplicării Tratatului dintre România și Bulgaria, semnat la Craiova la 7 septembrie 1940. Ambele acte normative vizează atât bunuri mobile, cît și imobile.

71. P. Pactet: *Institutions politiques. Droit constitutionnel*, Armand Colin, Paris, 1998, p. 560.

72. Cel puțin pînă la aprobarea în Parlament. Prin această aprobare, ordonanța se transformă în lege. Ordonanțele de urgență trebuie supuse în mod obligatoriu aprobării Parlamentului; ordonanțele emise pe bază de abilitare parlamentară numai dacă legea de abilitare o cere. A se vedea: E. Veress: Considerații privind controlul constituționalității ordonanțelor guvernamentale, *Fiat Justitia*, nr. 1-2/2001.

73. Prin centru de cult se înțelege instituția, cu sediul în România, care coordonează toate unitățile locale ale unui cult religios. Prin centru eparhial se înțelege instituția care are jurisdicție asupra unui număr de unități locale de cult situate într-o anumită zonă geografică a țării - art. 1 alin (3) din Ordonanța de urgență nr. 94/2000.

74. Emanuel S. Savas: *Privatizáció. Hogyan vonuljon ki az állam a gazdaságból?*, Akadémiai, Budapest, 1993, p. 287-288.

75. *Ibidem*, p. 289.

76. Liviu Pop: *Dreptul de proprietate și dezmembrămintele sale*, Lumina Lex, București, 1996, p. 85.

77. România, în 1993, la data aderării la Consiliul Europei, și-a asumat obligații și angajamente privind reglementarea problemei restituirii bunurilor imobiliare confiscate sau naționalizate.

*

Emőd VERESS (n. 1978), licențiat în drept, doctorand, specializat în drept administrativ și constituțional. În prezent, lucrează ca consilier juridic la UDMR, Departamentul pentru Administrație Publică Locală. Publicațiile sale includ cartea intitulată „Legea administrației publice locale. Comentată și adnotată” (în limba maghiară, 2002), și mai multe studii în domeniul dreptului public.

Exodul romilor. O problemă cu adevărat pan-europeană

EDWIN BAKKER

Romii din Europa de Est

Romii constituie unul din puținele grupuri etnice sau naționale care s-au răspândit în întreaga lume fără să-și piardă identitatea specifică. Numărul exact al romilor este necunoscut. În multe state, datele referitoare la populație sînt manipulate. În plus, adeseori romii nu sînt înregistrați ca atare sau — din cauza unei discriminări larg răspîndite și fătîșe — preferă să nu fie etichetați drept romi. Ca urmare, estimările privind numărul romilor din întreaga lume variază de la doisprezece pînă la nu mai puțin de cincisprezece milioane de persoane.¹ Se crede că numărul romilor din Europa se situează undeva între șase și doisprezece milioane.² Cea mai mare parte trăiesc în Europa de Est. Numărul lor se ridică la peste o jumătate de milion în România, Bulgaria, Ungaria și Slovacia. Numărul lor relativ cel mai ridicat este înregistrat în fosta Republică Iugoslavă Macedonia, unde ei alcătuiesc doisprezece la sută din totalul populației. Alte state est-europene cu o populație romă semnificativă sînt Uniunea Serbia-Muntenegru, Federația Rusă și Republica Cehă (vezi tabelul 1).

Numărul absolut și relativ al romilor în statele est-europene în 1998*

State	Numărul absolut în mii	Procent din totalul populației
România	2.083	9,3
Bulgaria	733	8,9
Ungaria	572	5,6
Slovacia	502	9,3
Serbia & Muntenegru	421	4,0

*Sînt incluse doar statele în care romii reprezintă peste unu la sută din totalul populației sau în care numărul lor absolut depășește 100.000 de persoane

Sursă: Minorities at Risk Project (www.bsos.umd.edu/cidcm/mar)

Federația Rusă	294	0,2
Republica Cehă	267	2,6
Macedonia	241	12,0

Situația socio-economică

Termenii folosiți în rapoartele oficiale ale organizațiilor internaționale și în literatura de specialitate pentru a descrie poziția socio-economică a romilor din Europa de Est pendulează între „precară”, „marginală”, „mizeră” și „dezastruoasă”. Astfel de descrieri sînt totuși arareori bazate pe informații statistice concrete. Datele statistice sigure sînt rare, în parte ca urmare a faptului menționat mai devreme, acela că mulți romi nu sînt înregistrați ca membri ai acestui grup specific. Lipsa datelor socio-economice este însă deopotrivă rezultatul integrării limitate a romilor în economia oficială.³ Setul de date al Minorities at Risk Project constituie una din cele mai sigure surse de informații referitoare la romii din Europa de Est.⁴ Datele acestui proiect confirmă imaginea generală a poziției socio-economice marginale a romilor. Aceste date, care au fost adunate de-a lungul multor ani, arată că diferențele dintre această minoritate și grupurile dominante erau deja însemnate încă din perioada regimului comunist.⁵ După căderea acestor regimuri, diferențele s-au adîncit. Astăzi, Minorities at Risk Project vorbește de diferențe „extreme” în aproape toate țările în care a făcut cercetări — Republica Cehă, Slovacia, Ungaria, România, Croația, Serbia și Muntenegru, Macedonia, Bulgaria și Federația Rusă. Doar în Rusia poziția romilor este întrucîtva mai puțin marginală. Aceste extreme sau mari diferențe se găsesc în domeniul veniturilor, al proprietății funciare sau de alte tipuri, al accesului la ocupații calificate sau de înaltă calificare și la poziții în aparatul de stat, al accesului la învățămîntul superior și la activitățile comerciale. În ce privește condițiile de sănătate, situația este aproape aceeași. În majoritatea țărilor, aceste condiții erau proaste înainte de căderea regimurilor comuniste, iar de atunci ele s-au înrăutățit și mai mult. Minorities at Risk Project nu a adunat informații referitoare la rata șomajului. Datele oficiale în această privință sînt puține sau nesigure din cauze menționate anterior. Rapoartele și declarațiile grupurilor susținătoare precum European Roma Rights Center sau organizații internaționale ale romilor precum Association of Gypsies/Romanies International au la dispoziție doar indicatori generali pentru un număr limitat de țări. Același lucru este valabil și pentru rapoartele Departamentului de Stat al Statelor Unite și pentru cele ale Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE) sau ale Uniunii Europene (UE). Cele mai uzitate descrieri ale nivelului șomajului în rîndul romilor din Europa de Est în aceste rapoarte sînt „foarte ridicat” și „disproporționat de ridicat”. Procentajele menționate se înscriu între treizeci la sută și peste nouăzeci la sută.⁶ Aceste cifre extreme și situația economico-socială marginală în general sînt într-o anumită măsură parte a problemelor economice generale generate de tranziția economică din Europa de Est. Totuși, caracterul extrem al inegalității și marginalității este deopotrivă rezultatul discriminării economice și politice fățișe.

Discriminarea politică și economică

Discriminarea economică a romilor din Europa de Est este larg răspândită, este o concluzie ce poate fi găsită în rapoartele unor organizații precum Amnesty International, Human Rights Watch și în cele ale Ministerelor Afacerilor Externe din țările occidentale. De pildă, rapoartele cu privire la drepturile omului ale Departamentului de Stat ale Statelor Unite pentru majoritatea fostelor state comuniste vorbesc de discriminare în domeniile oportunității ocupării locurilor de muncă și al locuințelor. Minorities at Risk Project a observat forme grave de discriminare economică a romilor în Republica Cehă, Slovacia, Ungaria, Serbia și Muntenegru, Macedonia, Bulgaria, România și Federația Rusă. El descrie situația din anii '90 din aceste țări ca una de „sărăcie gravă și subreprezentare ca urmare a practicilor sociale predominante ale grupurilor dominante. Politicile publice oficiale care au ca țintă grupul sînt neutre sau, în cazul în care sînt pozitive, sînt inadecvate pentru contrabalansarea practicilor active și larg răspîndite ale discriminării. În Croația, romii sînt supuși chiar excluderii oficiale sau represiunii repetate”.⁷ Pe lîngă discriminarea economică, sînt supuși și discriminării politice sau se confruntă cu diferite obstacole în calea dezvoltării lor politice. De pildă, un „prag de cinci la sută” le limitează liderilor romi oportunitatea de a intra în parlament. Mai gravă este refuzarea cetățeniei și a drepturilor cetățenești pentru romi. În Republica Cehă și Macedonia, de exemplu, multor membri ai comunității rome li s-a refuzat cetățenia acestor noi state după dezmembrarea Cehoslovaciei și a Iugoslaviei. Limitările politice există și în ce privește votul, înființarea de partide politice pe bază etnică, accesul la funcții în aparatul de stat, mai cu seamă la cele înalte, și implementarea procedurilor judiciare. Exemple de astfel de limitări pot fi găsite în toate statele est-europene. Totuși, potrivit datelor de care dispune Minority at Risk Project, discriminarea politică a romilor este mai puțin gravă dacă o comparăm cu discriminarea economică. Referindu-se la Ungaria și Macedonia postcomuniste, organizația vorbește de o „subreprezentare accentuată în deținerea de posturi politice sau în participarea politică ca urmare a unei neglijări sau restricții istorice”. Totuși, „politicile publice actuale (din aceste două state) sînt menite să îmbunătățească statutul politic al grupului.”⁸ Această situație este cu mult mai rea în Republica Cehă, Croația și Bulgaria. De la căderea regimurilor comuniste, discriminarea politică din aceste țări a luat amploare. Politicile lor publice „restrîng substanțial participarea politică a grupului în comparație cu alte grupuri”.⁹

Romii și violența fizică

Discriminarea romilor și violența împotriva lor nu este un fenomen nou. Sentimentele anti-rome datează încă de la venirea romilor în Europa. Ca și evreii, romii și-au format grupuri separate care au fost totdeauna socotite „străine” și care au un statut “separat” față de societate în ansamblul ei. Modul nomad de viață al majorității grupurilor rome a fost socotit a fi o acoperire pentru activități

infracționale, autoritățile încercînd de aceea să le restrîngă libertatea de mișcare. Adeseori romii au fost alungați din sate și orașe de mulțimi furioase și xenofobe. O încercare de evacuare a romilor odată pentru totdeauna a fost lansată de Germania nazistă. În ochii național-socialiștilor, „Zigeuner” erau o rasă inferioară și erau socotiți „asociali”.¹⁰ Numărul romilor care au murit în holocaust este necunoscut, însă estimările se înscriu între cîteva sute de mii și peste un milion.¹¹

Epoca comunistă a fost una de relativă pace și protecție a romilor din Europa de Est. Ei erau, totuși, supuși — uneori forțat — încercărilor de integrare în societate în ansamblul ei. În ciuda acestor încercări, poziția lor înapoiată deopotrivă cu prejudecățile și stereotipurile negative au persistat. Aceste imagini și credințe s-au dovedit a fi un sol fertil pentru reluarea violenței după 1989. În contextul nesiguranței politice și economice, atacurile împotriva romilor au devenit în curînd un fenomen familiar. În ultimii doisprezece ani, au fost uciși sau răniți cel puțin cîteva zeci de romi.¹² Nu există cifre exacte întrucît multe autorități, inclusiv poliția și aparatul judecătoresc, nu raportează aceste incidente ca avînd o motivație rasială sau nu le raportează deloc. Cele mai sigure cifre sînt cele provenite de la organizațiile neguvernamentale (ONG-uri) precum Amnesty International, Human Rights Watch și organizații guvernamentale internaționale precum Uniunea Europeană sau Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa. Rapoartele lor confirmă că romii se confruntă cu atacuri individuale sau colective peste tot în Europa de Est. Ele arată totodată că atacurile grupurilor de skinheads sau ale altor grupuri naționaliste sau chiar ale poliției rămîn adeseori nepedepsite. Potrivit ultimelor rapoarte anuale ale Human Rights Watch, acest lucru s-a întîmplat în Republica Cehă, Slovacia, Macedonia, Bulgaria și România.

Cu toate că violența împotriva romilor și lipsa protecției poliției și a aparatului judecătoresc constituie o realitate în toată Europa de Est, situația diferă de la o țară la alta și de la un an la altul. Datele de care dispune Minorities at Risk Project confirmă faptul că violența este larg răspîndită, însă arată și că situația de ansamblu este pe cale de îmbunătățire. În multe țări, nivelul violenței a scăzut după 1996. În Macedonia și în Federația Rusă, de pildă, nu au mai fost raportate acte de violență după 1995. Excepția la această tendință generală o constituie Republica Cehă și Slovacia unde atacuri sporadice asupra romilor au avut ca rezultat cîteva victime în fiecare an. Numărul victimelor violenței anti-rome este cel mai ridicat în Republica Cehă cu peste douăzeci de victime între 1990 și 1998.¹³

Factori de respingere și atracție

Romii din Europa de Est care solicită azil în Europa Occidentală sînt aproape întotdeauna trimiși înapoi pe loc sau în cîteva zile. Țările din care vin ei sînt socotite și etichetate oficial drept „țări sigure”. Deși aceste state sînt sigure pentru majoritatea grupurilor și indivizilor, acest lucru este mai puțin adevărat pentru

romi. Ei trăiesc la marginea politică și socio-economică a societății. În multe din aceste „țări sigure” ei sînt supuși unei violențe cu substrat rasial împotriva căreia lor le lipsește protecția autorităților responsabile.

Este totuși îndoielnic că romii trebuie să își teamă viața. Deși aceste grupuri se confruntă cu discriminarea politică, ei nu sînt supuși persecuției politice. Cele cîteva zeci de morți și de răniți în decurs de doisprezece ani nu lasă să se întrevadă existența unor forme de violență masive și sistematice. Natura sporadică și nivelul relativ scăzut al violenței împotriva romilor nu justifică etichetarea situației ca foarte periculoasă sau nesigură în mod special. Totuși, trebuie făcută distincția dintre lipsa reală a siguranței și nesiguranța percepută sau imaginată. Mulți romi se pot simți într-adevăr amenințați chiar dacă nu au trecut niciodată prin experiența violenței anti-rome sau a brutalității poliției. Se pare totuși că mulți solicitanți romi de azil nu își părăsesc țara doar din cauza factorilor de respingere (push factors) precum nesiguranța sau discriminarea, ci mai cu seamă din cauza unor factori de atracție (pull factors) care se pot constitui într-o explicație mai bună a „exodului romilor”.

Datorită situației socio-economice marginale a romilor din Europa de Est și a discriminării economice practicate împotriva acestor grupuri, se poate presupune că principala motivație sau cea secundară a multor solicitanți romi de azil o reprezintă căutarea unor condiții economice mai bune în Occident. În majoritatea cazurilor, diferențele dintre condițiile socio-economice din țara de destinație și cea de origine sînt extreme. Acest fapt este valabil pentru condițiile de trai și de lucru, pentru accesul la asistența medicală și pentru oportunitățile din domeniul educației și al dezvoltării personale. Informațiile din mass media și poveștile despre bunăstarea socială și serviciile gratuite la care solicitanții de azil — adeseori în mod greșit — se cred îndreptățiți în Europa de Vest adaugă și ele la atractivitatea economică a Occidentului.¹⁴ Pe lângă factorii economici, mai sînt și alți factori care îi atrag pe romi către Occident. Membrii acestor grupuri speră să găsească un loc unde nu este discriminare, intoleranță și prejudecăți față de romi. Mai mult, ei speră să nu mai fie supuși violențelor verbale și fizice și să fie protejați de poliție și de aparatul judecătoresc.

Pe lângă factorii de respingere și atracție, valul brusc și mare de romi din Europa de Est sosiți, printre altele, în Marea Britanie, Finlanda, Belgia și Suedia se explică totodată prin factori ce nu aparțin nici unei din aceste două mari categorii generale. Acești factori pot fi etichetați drept o „profitare politică și financiară de către o a treia parte”. În cele patru cazuri menționate mai sus, „exodul” se pare că a fost organizat; nu pentru a se găsi azil pentru grupurile de romi, ci din alte motive. Vice-prim ministrul Slovaciei și ministru pentru Problemele Minorităților, Pál Csáky, crede că anumite grupuri încearcă să se îmbogățească prin organizarea de călătorii pentru solicitanți de azil. El a numit anumiți indivizi și agenții de

călătorie care nu numai că cumpără bilete de avion pentru solicitanții de azil, ci le obțin documentele de călătorie și îi instruiesc ce să facă și să spună odată ajunși în Europa de Vest.¹⁵ În cazul romilor din Slovacia care cer azil în Finlanda, acești intermediari le arată potențialilor solicitanți de azil ce mult au de câștigat dintr-o călătorie la Helsinki.¹⁶ Alte persoane implicate nu încearcă să profite financiar de pe urma solicitanților de azil romi, însă speră să câștige de pe urma lor din punct de vedere politic prin inițierea sau facilitarea de călătorii cu scopul obținerii azilului. Bela Bugar, vicepreședintele parlamentului slovac, bănuiește că în spatele exodului romilor din Slovacia către Finlanda se află anumite forțe politice. El crede că aceste forțe au ca scop diminuarea șanselor Slovaciei de a accede la Uniunea Europeană.¹⁷

Temeri în Europa de Vest și de Est

Atât în Vest cât și în Est, autoritățile sînt îngrijorate de valul de mii de romi din Europa de Est. Țările lor de origine se tem de imaginea proastă. Mai cu seamă Republica Cehă, Slovacia și Ungaria se tem că aceasta le va afecta șansele de a se număra în primul grup de noi membri ai Uniunii Europene. Din motive logistice, financiare și politice, țările de destinație nu se bucură nici ele de sosirea bruscă a mii de romi. Ele se tem totodată că numărul romilor care își vor căuta o viață mai bună în Vest va crește odată ce statele est-europene se vor integra în Uniunea Europeană. Ca urmare, ambele grupuri de state sînt motivate să lupte împotriva recentului flux al romilor.

O politică *ad hoc* de reîntoarcere nu va fi suficientă. Pentru a opri pe termen lung migrația internațională a romilor, trebuie înlăturați măcar o parte din factorii de respingere și de atracție. Dintre principalii trei factori de respingere — poziția socio-economică marginală, discriminarea și violența fizică — există lucruri care pot fi realizate pe termen scurt în ceea ce privește ultimii doi factori. Presiunea politică exercitată de Comisia Europeană și de guvernele vest-europene asupra țărilor est-europene candidate la UE poate convinge guvernele potențialilor noi membri ai UE să elaboreze politici menite să reducă discriminarea economică și politică precum și să înceteze violența și să îi urmărească penal pe cei care comit infracțiuni cu substrat rasial. Doar presiunea politică nu va fi îndeajuns. Este necesară sprijinirea organizațiilor și autorităților est-europene — atât din punct de vedere financiar cât și al expertizei — întrucît problemele socio-economice, discriminarea și violența anti-romă sînt adînc înrădăcinate în structura acestor societăți și nu pot fi rezolvate doar de societățile în cauză. Programele menite să îmbunătățească poziția romilor presupun timp. Mai mult, ele presupun participarea romilor înșiși. Totuși, chiar și atunci cînd autoritățile, ONG-urile și OGI-urile și organizațiile romilor colaborează și dispun de mijloacele financiare necesare, realizările vin doar treptat. Spirala negativă a lipsei de educație, a șomajului sau a locurilor de muncă prost plătite, a condițiilor de trai precare, a criminalității, a

excluderii sociale, a prejudecăților și a discriminărilor este greu de rupt. Progresul se va realiza încet, prin educație și instruire. *Empowerment*-ul grupurilor de romi este și el socotit necesar pentru îmbunătățirea poziției lor în societate. Prin instruire și pregătire organizarea și participarea politică a acestor grupuri poate și trebuie îmbunătățită pentru a pune la dispoziția romilor instrumentele pentru combaterea discriminării și pentru câștigarea de acces egal la guvernare, educație, ocupare a locurilor de muncă, asistență medicală, locuințe și servicii publice. Acestea ar trebui să facă aceste grupuri mai capabile să își proiecteze propriul viitor care le-a fost totdeauna pînă în momentul de față proiectat de alții. Întrucît nu se pot aștepta rezultate imediate, este îndoielnic că măsurile mai sus menționate pot avea ca rezultat o descreștere a numărului solicitanților de azil în anii ce urmează. Diferențele în dezvoltarea economică din Europa de Est dintre romi și neromi se pot schimba doar pe termen lung. Mai mult, este probabil și ca diferențele în nivelul de dezvoltare dintre Europa de Vest și cea de Est să se schimbe doar treptat. Ca urmare, factorul economic de atracție va continua să joace un rol important. Același lucru este valabil pentru factorul „profitării politice și financiare de către o a treia parte”.

Concluzie

Violența împotriva romilor și marginalizarea politică și economică a acestor grupuri există în toată Europa de Est, chiar dacă situația diferă de la o țară la alta. De aceea, nu constituie o surpriză faptul că mii de romi încearcă să fugă de nesiguranță, discriminare și condiții de trai mizere emigrînd în Europa de Vest. Faptul că aceste grupuri sînt atrase și de (presupusa) bogăție și lux din Occident nu este nici el în măsură să mire. Ceea ce surprinde totuși este că pînă acum nu se poate vorbi de un adevărat „exod” al zecilor de mii de romi.

Deși romii sosesc în Vest în grupuri relativ mici, autoritățile atît din Europa de Est cît și din cea de Vest privesc acest flux migraționist ca pe o problemă serioasă cu consecințe nedorite în lumina viitoarei extinderi a UE către Est. Reacțiile ambelor părți au puține șanse de reușită. Reintroducerea cerinței vizelor de către Londra sau Helsinki nu va rezolva problema și nu va opri fluxul romilor din Europa de Est. Această problemă cu adevărat pan-europeană nu se va rezolva nici prin ignorare, nici prin neglijarea chestiunii rome cum, de pildă, sînt înclinate autoritățile cehe și slovace să facă. Părțile implicate, inclusiv organizațiile internaționale, ONG-urile și reprezentanții romilor trebuie să elaboreze și să implementeze politici menite să reducă problemele cu care se confruntă grupurile de romi în țările lor de origine. Sînt importante în această privință mai cu seamă măsurile ce vizează îmbunătățirea muncii și a atitudinii poliției și a aparatului judecătoresc și îmbunătățirea accesului la educație și la locuri de muncă. Indiferent că aceste politici vor fi sau nu încununate de succes, diferențele socio-economice dintre romi și neromi vor continua să existe pentru mult timp. Acest lucru este valabil și în ce privește diferențele de dezvoltare dintre Est și Vest. De aceea, atractivitatea Europei de

Vest va continua să existe. Această atractivitate poate fi limitată pe termen scurt prin ridicarea de obstacole legale și administrative. Totuși, nici măcar construirea unui nou Zid al Berlinului nu îi va putea împiedica pe mulți romi să emigreze către Vest. Statele vest-europene vor continua să se confrunte cu solicitanții romi de azil.

Reflecție

În vreme ce majoritatea autorităților percep „exodul romilor” ca pe o problemă, altele văd în el o oportunitate. Valul de romi care solicită azil contribuie la ridicarea „problemei romilor” în diferite foruri de nivel național și internațional. Atenția acordată acestei chestiuni poate contribui la progresul procesului de îmbunătățire a situației grupului etnic cel mai discriminat, mai slab reprezentat și mai marginalizat din Europa. Această atenție și ideea tot mai pregnantă că problema romilor este una cu adevărat pan-europeană rezervă multă speranță pentru viitor atât pentru romi cât și pentru neromi, atât pentru autoritățile din estul Europei cât și pentru cele din vestul ei. Mai cu seamă cererile repetate ale lui Gunter Verheugen, comisarul UE pentru extindere, în virtutea cărora țările candidate UE trebuie să adopte „strategii credibile” în tratarea “problemei spinoase și neliniștitoare” a integrării populațiilor rome în viața societății europene, sînt foarte încurajatoare.¹⁸ Țările candidate trebuie să opereze această integrare înainte de accederea lor în UE.

În ce privește un viitor mai bun pentru romi, nu numai factorii de decizie politică, ci și intelectualii, mai ales cei de origine romă, au un rol de jucat. Deși interesul în rîndul intelectualilor este în creștere, numărul publicațiilor despre problemele romilor din Europa de Est este relativ mic în comparație cu numărul publicațiilor despre problemele altor minorități. Mai mult, mare parte din cercetările actuale — din sfera antropologiei, sociologiei, lingvisticii, științelor politice, etc — se concentrează pe fenomene foarte particulare referitoare la romi și identitatea romă. Este nevoie de mai multă cercetare multidisciplinară și orientată spre aplicare în politici. Cercetarea geografică, cu tradiția sa multidisciplinară și orientare spre politici concrete, poate fi de importanță specială în ce privește o mai bună înțelegere a “exodului romilor”. Pe viitor cercetarea ar trebui să se concentreze asupra modalităților de îmbunătățire a cooperării pan-europene în ce privește solicitanții de azil romi și asupra modalităților de diminuare a impulsului și nevoii romilor de a-și părăsi casa și familia din Europa de Est. □

Note:

1. RomNews Network Online, la adresa <http://www.romnews.com>
2. Project on Ethnic Relations, 1997, *The Roma in the twenty-first century: a policy*, la adresa http://www.websp.com/~ethnic/new/21st_c.htm
3. Bakker, E. (1999): ‘The economic situation of Slovakia’s minorities’ în S. Trifunovska (ed.): *Minorities in Europe. Croatia, Estonia and Slovakia*, T.M.C. Asser Press, The Hague. pp. 189-207, p. 203.

4. Acest set conține aproape o mie de date diferite despre 275 de grupuri. Între aceste grupului se numără romii din nouă state est-europene.
5. Gurr, T. R. (1993): *Minorities at Risk. A global view of ethno-political conflict*. United States Institute of Peace Press, Washington, D.C., p.342.
6. Vezi, de exemplu, Project on Ethnic Relations, 1996, *The media and the Roma in contemporary Europe: facts and fictions*, la adresa <http://www.websp.com/~ethnic/new/rommedia.htm>
7. Vezi setul de date al Minorities at Risk Project precum și Ted Robert Gurr, *Peoples versus states. Minorities at risk in the new century*, Washington D.C.: United States Institute of Peace Press 2000, p. 110.
8. Idem, p. 114.
9. Idem.
10. Cîțiva așa-ziși „romi puri” au fost considerați arieni și au fost foarte mult studiați de savanții rasiali germani).
11. Barany, Z. (1998): ‘Memory and experience: anti-Roma prejudice in Eastern Europe.’ *East European Studies Occasional Paper*: No. 50, la adresa <http://wwics.si.edu/PROGRAMS/REGION/ees/occasional/barany4.html>
12. Vezi rapoartele întocmite de Documentation Center for Human Rights cu sediul în Praga, la adresa <http://www.dchr.cz>
13. Idem; *Roma Rights Center, Newsletter*, No.3, 1999, p.13.
14. Un purtător de cuvînt al celei mai mari organizații ale romilor din Republica Cehă a afirmat că emigrații romi care s-au dus în Marea Britanie sau Canada „... cîștigă în șase luni mai mult decît ar cîștiga în Republica Cehă în toată viața”. (RFE/RL, 18-8-1999, Roma leaving Czech Republic).
15. RFE/RL, 14-7-1999, Autoritățile slovace bănuiesc existența unui „complot” dedesubtul exodului romilor în Finlanda. În Suedia, țară vecină Finlandei, oficialitățile cred că imigrația în masă a romilor din țările est-europene este un fenomen organizat. (RFE/RL, 5-6-2002, Suedia reprezintă noua destinație pentru romii din Slovacia și Republica Cehă.)
16. RFE/RL, 7-12-1999, Slovacia vrea ca țările UE să schimbe legile privitoare la azil.
17. RFE/RL, 14-7-1999, Autoritățile slovace bănuiesc existența unui „complot” dedesubtul exodului romilor în Finlanda.
18. RFE/RL, 5-9-2001, comisarul UE afirmă că țările candidate au nevoie de strategii credibile de integrare a romilor.

Traducere de Doina Baci

*

Edwin BAKKER (n. 1967), doctor în politologie, profesor la Universitatea din Nijmegen, Olanda, membru al Comitetului Helsinki din Olanda. Este specializat în prevenirea și managementul conflictelor etnice de către organizațiile transnaționale în Europa Centrală și de Est. A publicat numeroase articole, studii, capitole de cărți de specialitate. Dintre cărțile publicate: *The OSCE and The Netherlands As Chairman-in-Office*, *Netherlands Helsinki Committee* (2003), *The German minority and the Hungarian state* (1998), *The development of Slovakia's Hungarian population and its habitat* (1998), *Minority conflicts in Slovakia and Hungary* (1997).

Edwin Bakker, *The Roma Exodus. A truly pan-european issue*, publicat cu permisiunea autorului.

Identitatea transilvană – o „națiune de voință?”

Între 9-14 iulie 2002 s-a desfășurat la Ilieni prima ediție a Universității de Vară Transsylvania, cu teme: Regionalism în Europa – regionalism în România; Transilvania – o economie în derivă?; Transilvania politică – politica Transilvaniei; Identitatea transilvană? – o „națiune de voință?”. Au participat experți în domeniu, personalități ale vieții publice, studenți, jurnaliști, oameni politici. Universitatea de vară a fost sprijinită de Fundația Heinrich Böll din Germania, în cadrul programului Centrului Intercultural al Ligii Pro Europa. Din partea organizatorilor au participat: Smaranda Enache, copreședinta Ligii Pro Europa, Elek Szokoly, directorul Centrului Intercultural și Laura Ardelean, coordonatoarea de program a Centrului Intercultural. Dezbaterăa a fost moderată de sociologul István Horváth.

Publicăm în cele ce urmează fragmente din dezbaterăa celei de-a patra zi.

Horváth István: Așteptările mele se referă la primirea unui răspuns la întrebarea dacă această identitate transilvană ca identitate regională, are valențe politice suficient de bine conturate ca să constituie baza unei întreprinderi politice. Pe de altă parte, dacă spunem că această identitate transilvană se conturează într-o idee de tipul națiunii, bazată pe voința națiunii politice, atunci chiar aş dori să primesc un răspuns: dacă într-adevăr există un miez coerent, o ideologie, o filozofie clară a ceea ce ar putea să însemne transilvanismul în sens politic.

Alexandru Cistelecan: Vreau să vă spun că, de la bun început, am luat tema care ni s-a propus spre dezbateră ca pe o provocare metaforică. Tradusă într-o limbă sceptică (mai proprie pentru mine), tema conferinței sau a întâlnirii noastre de astăzi – „o națiune de voință” – înseamnă strict că ardelenii și-ar dori să existe. Sigur, ardeleni există. Problema este dacă au și identitate; dacă, dincolo de statistică, dincolo de analizele sociologice, îi mai marchează ceva; dacă au un buletin al lor,

o amprentă care să-i deosebească de ceilalți. Identitatea se manifestă întotdeauna în raport cu celălalt. Celălalt ne relevă nouă, de fapt, identitatea. Celălalt este hîrtia de turnesol a identității noastre; în bună măsură îi sîntem datori pentru identitatea noastră, chiar dacă nu m-aș duce atît de departe încît să spun că el e cel care ne-o induce. Această identitate se poate remarca prin elemente care sînt în plus față de ale altuia sau prin elemente care sînt în minus. Eu aș zice că, mai nou, identitatea ardeleană, dacă există – o să mă întorc, dacă mai am timp, la ea – e marcată de o dialectică a minusurilor, a *exiturilor*. Există o explicație a modernității care se bazează pe continue exituri. Exit Dumnezeu, exit religia, exit istoria. Mutînd această dialectică la scară ardeleană, și identitatea modernă ardeleană se manifestă printr-o serie de exituri: exit nemții, exit evreii, urmează, probabil, alte exituri. Asta înseamnă că vom merge spre o identitate foarte sărăcită, în fapt, ca actualitate, și pe nostalgii muzeale de reconstituire a unei identități mai bogate, mai complexe. Nu sîntem departe de acest moment destul de dramatic, aș zice, în care, pe o identitate sărăcită, se vor depune amintirile unei identități mai colorate.

Cum sînt ardelenii? Eu aș începe printr-o parabolă. Știți că cele mai bune parabole sînt bancurile. Așa că parabola mea e un banc.

Ion și Gheorghe se duc din Sopor în Ceanu Mare. Trebuie să treacă printr-o pădure. În mijlocul pădurii Ion pune mîna pe o creangă zdravănă și, fără nici o explicație, din senin, îi dă una în cap lui Gheorghe. Ăla nu pățește nimic, își scutură capul, se duc în Ceanu Mare, își fac treaba și a doua zi se întorc acasă. Cînd ajung în pădure, Gheorghe îl întreabă pe Ion: „Măi, povestea aia de ieri, știi tu, cînd mi-ai dat cu creanga în cap, a fost serioasă ori a fost o glumă?” „Serioasă, serioasă.” „Așa, da. Că mie astfel de glume nu-mi plac.”

Am spus bancul ăsta pentru că el, într-adevăr, reportează o imagine despre ardeleni. Și anume, ca oameni lipsiți de umor, ca oameni pierduți într-o seriozitate care e foarte vecină cu prostia. Ne place sau nu ne place, noi trecem de proștii nației; oameni serioși, gravi, dar destul de închiși la minte, lipsiți de receptivitate și deschidere, de suplețe. Lipsiți de această dimensiune spontană a intrării în dialectica progresului. Noi sîntem conservatori. Sîntem tradiționali. Nici măcar nu e nevoie să fim tradiționaliști, pentru că sîntem atît de anacronici încît sîntem de-a dreptul tradiționali. Ne păstrăm aici în satele noastre, în burgurile noastre, ale căror ziduri se tot distrug, dar noi rămînem acolo. Cei care nu plecăm. Oameni ai locului, cum ar veni. Dacă sîntem oameni ai locului, înseamnă că am avea o identitate proprie, cea pe care ne-o dă locul respectiv, spațiul respectiv. O avem sau nu o avem? Pentru că, privită mai îndeaproape, care ar putea fi această identitate transilvană? Ea e o identitate policromă de la bun început. O identitate policromă din punct de vedere etnic. Fiecare etnie intră, la rîndul ei, într-o difracție a identității. Difracție din punct de vedere confesional. Ungurii sînt de vreo 3-4 confesiuni, mai semnificative. Populațiile germanice și ele sînt de 2 confesiuni.

Înțelegînd și Banatul aici. Românii, la rîndul lor, au și ei o fractură confesională. O aveau, mai bine zis, întrucît acum e mai puțin gravă, întrucît una dintre confesiuni e cu totul minoritară, marginală. Iată, deci, cum se multiplică această serie de difracții ale unei identități care ar putea să dea senzația de unitate spirituală. Unitate determinată de loc. Firește, e vorba aici de difracții, de fracturi la nivel comunitar. Nici nu mai invoc elementele care țin de individualitate. Or, dacă aceste diferențe se multiplică în interiorul, să zicem, amprenteii locului, la ce bază de construcție – a unei „națiuni de voință” – se va putea ajunge? Pentru că firele se tot despleteșc și construcția va trebui începută cu firicelele acelea ultime care subzistă dintr-o identitate tot mai diluată sau mai contrastivă.

O provocare care ni s-a propus: dacă nu există o bază naturală a specificului ardelean, măcar să o construim. Să facem un construct. Un construct cultural. Un construct spiritual, mai mult decît cultural. Un construct politic. Îmi aduc aminte de o afirmație de a lui Fernand Braudel, marele istoric francez, care zicea că întotdeauna, cînd e vorba de o unitate, de ideea unei unități, cultura zice da. Economia, mai ales aceasta modernă, spune aproape da. Politicul zice, însă, nu, pentru că politicul are interese contrare unei convergențe care să ducă spre o unitate, care să ducă spre o identitate. Cum se vor construi ardelenii politic cînd ei sînt hărțuiți, de fapt, de interese politic nu doar divergente, ci adesea contrare?! Adesea atît de contrar instrumentate încît, deși nu există o bază pentru contrarietate, pentru conflictualitate, această conflictualitate este indusă. Mai nou, de cînd există acest proiect al Europei unite, istoria se eufemizează. Luăm din ea ceea ce ne folosește pentru construcția viitorului. Facem, din istorie, o investiție cetățenească. Și la noi se pune problema unei eufemizări, unei domesticiri a istoriei. De pildă, să luăm din istoria noastră și ceea ce folosește relațiilor noastre de destindere, de colaborare cu Ungaria. Dar noi n-am ajuns la această viziune domestică, îmblînzită, castrată asupra istoriei. N-am ajuns, oricum, prin consens. Unii o luăm de bună deoarece credem într-o construcție din viitor. Alții, însă, știu bine că din conflictualitatea istorică, mult mai degrabă a trecutului decît a prezentului, se poate scoate un profit politic pentru prezent. Și atunci această „națiune de voință”, care ar putea fi proiectată, care ar putea fi construită, trebuie să țină seama de faptul că întotdeauna ipoteza constructivă este mult prea fragilă față de ipoteza distructivă. Ar fi o invenție deosebită să ajungem la o națiune transilvană, ultima națiune care ar apare, probabil, în post-istorie, după ce le-a trecut tuturor națiunilor ceasul, ca să zic așa. Pentru o asemenea operă de voință, pentru o asemenea operă de îndirjire, e nevoie de un proiect politic. Nu există. Deocamdată, micile noastre proiecte regionaliste, de un tip sau de altul, sînt nostalgii. Ele mizează pe o speranță în mai binele economic, dar nu se revendică neapărat de la o identitate profundă care ea, această identitate, ar putea determina un construct de tip politic. Avem în depozit, avem în patrimoniu destule elemente care ar putea fi resimbolizate, reinvestite

într-un construct politic, fie și emfatic spus națiune (sau nu e emfatic?). Există oare un echilibru între ceea ce istoria – și actualitatea – ne pot da ca identitate marcată local (și care ar putea fi folosit în acest proiect) și elementele care trag înspre altceva? Ne trag înspre unități mai mari, care vor lăsa transilvanismul ca o simplă culoare locală din prozele romantice? Eu unul fac profesie sceptică.

Wolfgang Wittstock: Sînt deputat din partea Forumului Democrat al Germanilor din România și voi aborda tema pusă în discuție – care, în paranteză fie spus, mi se pare destul de îndrăzneță – din punctul de vedere al FDGR. Am spus că mi se pare o temă îndrăzneță, dar, aș adăuga, și foarte interesantă. Îndrăzneță, pentru că, atunci cînd am văzut această propunere, m-am gîndit că ar fi poate interesant să se efectueze un sondaj, o anchetă sociologică, cu următorul subiect: cîți locuitori ai Transilvaniei își asumă o identitate transilvană, regională. Dacă se poate, defalcat pe etnii. Eu presupun că rezultatul va arăta cam în felul următor: maghiarii și germanii își vor asuma într-un procent destul de mare o identitate ardeleană; la români, sînt mai sceptici. Mă gîndesc la aceste cartiere mari din orașe cum ar fi Clujul, Sibiuul, Brașovul, cu o populație care nu prea are legătură cu istoria Ardealului și, probabil, acolo lipsește și această identitate regională.

În privința etnicilor germani din România, conștiința identității regionale este un lucru de la sine înțeles. Lucru demonstrat, de fapt, și prin structura organizatorică a FDGR. Această structură ține cont de identitatea regională a fiecărui grup, pentru că această comunitate germană nu este omogenă. Sînt mai multe grupuri de coloniști: sașii, șvabii din Banat, șvabii sătmăreni ș.a.m.d., care, fiecare, are o istorie separată și o identitate proprie. Astfel, cînd ne-am constituit în anul 1990, ne-am constituit, de fapt, ca o federație, alcătuită din 5 forumuri regionale. Și acest lucru reiese și din statutul nostru, unde apare următorul articol, articolul 24: *„Organizațiile de bază dintr-un teritoriu mai cuprinzător, care se consideră reciproc apropiate prin poziția geografică, tradiția istorică, apartenența religioasă comună, asemănarea realităților locale, înrudirea intereselor și altele, se asociază în forumuri regionale (Transilvania = sași, landleri; Nordul Transilvaniei = șvabi sătmăreni, „Zipseri”; Banat – șvabi bănăfeni, germani din Banatul montan; Bucovina = germani bucovineni; București = germani din vechiul regat.”* Acest statut a primit girul autorităților, a fost aprobat de Judecătoria din Sibiu, anul trecut (2001), deci este complet legal. Bineînțeles, această structură federativă, axată pe regiuni, are avantaje și dezavantaje. Din păcate, nu avem în Forumul German o structură care să corespundă structurii administrativ-teritoriale a țării. Deci, organizații locale, organizații județene și organizația centrală. Avem organizația centrală, avem aceste organizații regionale și apoi organizațiile locale. Uneori avem probleme în găsirea unor parteneri de discuție, din partea Forumului, de exemplu, la nivelul autorităților județene. Dar am încercat să găsim

și pentru aceste probleme un compromis în statut în perioada în care am fost președintele acestei organizații.

Ceea ce am spus despre identitatea regională în cadrul Forumului German este, bineînțeles, valabil și pentru sașii transilvăneni. Conștiința foarte puternică a identității regionale a acestei comunități, cu o istorie de peste 850 de ani, este reflectată de denumirea lor germană: *Siebenbürger Sachsen*, sași ardeleni sau sași transilvăneni. În timp ce pentru corespondentul în limba română al acestui termen specialiștii noștri sași sînt împărțiți în două grupuri. De exemplu, președintele nostru de onoare, domnul Paul Philippi, spune că este suficient să le spunem sași. În germană există o problemă: „Sachsen” sîntem și noi, și saxonii din Saxonia, ca să nu mai vorbesc de cei din părțile mai nordice ale Germaniei (Niedersachsen) sau de anglo-saxonii din Britania (Angelsachsen). În limba română nu mai apare această problemă, pentru că se face diferența între sași și saxoni. Alții sînt de părere că, totuși, ar trebui să li se spună sași ardeleni. De exemplu, acum doi ani a apărut la o editură din București versiunea românească a „Istoriei sașilor ardeleni” de Ernst Wagner, iar cu acest prilej am avut o discuție cu domnul Philippi pe marginea acestui titlu. Unii consideră că ar fi o tautologie să spui „sași ardeleni”. În schimb, în Germania, de multe ori am observat că pentru sași se folosește termenul „Siebenbürger”, deci numai „ardeleni”, ignorîndu-se, bineînțeles, că în Ardeal există români, maghiari, romi și sași sau germani.

Această idee de identitate regională m-a preocupat încă din perioada comunistă. Am regăsit, de exemplu, printre hîrțile mele, un articol intitulat *Regionalismus als Zukunftsperspektive* (Regionalismul ca perspectivă de viitor) pe care l-am decupat dintr-o revistă vest-germană în anul 1977, și, tot așa, mi-am amintit că acum 20 de ani, în anul 1982, am publicat un lung interviu cu un muzicolog pe care, probabil, unii dintre dumneavoastră îl cunosc, domnul László Ferenc din Cluj, care purta titlul *Ich würde gern ein echter Siebenbürger sein* (Mi-ar plăcea să fiu un transilvănean adevărat). De fapt, afirmația aceasta se explică în felul următor. Eu i-am spus cam așa: „Dumneavoastră sînteți un transilvănean adevărat, pentru că vorbiți și scrieți în trei limbi: maghiară, română și germană”, iar el mi-a răspuns: „Aș vrea să fiu un transilvănean adevărat, pentru că aș vrea să cunosc cultura săsească sau germană și cea română la fel de bine ca și cultura maghiară”. Mi s-a părut relevant acest răspuns.

Una din lecturile mele, care mi-a dat mult de gîndit în privința identității regionale, a fost o carte pe care am citit-o tot cu vreo 20 de ani în urmă. Se numea *Der Fragebogen* (Chestionarul), de Ernst von Salomon. Cartea este foarte interesantă și acest autor este foarte interesant. După primul război mondial a făcut parte dintr-o organizație paramilitară care a luptat pentru ca unele părți ale Germaniei, care trebuiau cedate, să rămîină în sînul Germaniei. De asemenea, a participat la un atentat, cam prin 1922-23, împotriva ministrului de externe de

atunci al Germaniei, Walter Rathenau, și a fost închis vreo 5 ani. După al doilea război mondial, în zona de ocupație vestică a Germaniei, fiecare cetățean a primit un chestionar constând din 131 de întrebări. Era acea acțiune de denazificare. Acest autor, Ernst von Salomon, a răspuns foarte detaliat la acest chestionar și a rezultat o carte de vreo 800 de pagini, iar întrebarea nr. 16 se intitula „Citizenship” (Cetățenia). Interesant: Citizenship și nu Nationality, cum scrie la ora actuală în pașapoartele noastre. Iar autorul a răspuns pe 8 pagini la această întrebare, iar prima sa propoziție este „Ich bin Preuße.” (Sînt prusac.), și acest capitol se încheie cu următoarea formulare: „...und solange ich nicht zu sagen in der Lage bin, das meine Staatsangehörigkeit eine deutsche ist, zu bekennen: Ich bin ein Preuße, und ich will ein Preuße sein.” („...și atîta timp cît nu sînt în măsură să spun că cetățenia mea este una germană să mărturisesc: sînt prusac și doresc să fiu prusac.”) Mie mi-a dat de gîndit acest lucru și atunci am început să reflectez mai mult asupra identității transilvane. Dar, în paranteză fie spus, și sașii se deosebesc între ei, sașii din zona Brașovului, din Țara Bîrsei, se deosebesc de cei din zona Sibiului sau de cei din zona Mediașului. Eu personal, fiind brașovean, de multe ori îmi fac gînduri și asupra acestei identități a sașilor din zona Brașovului, din Țara Bîrsei, asupra unei identități bîrsene pe care încerc să o promovez și să o cultiv.

În ce măsură există îndreptățirea de a vorbi despre o națiune de voință transilvană? Cred că nu putem răspunde la această întrebare fără a ne ocupa de istorie și fără a face niște constatări. Istoria Transilvaniei are unele particularități față de celelalte principate române. În principal, e vorba, după părerea mea – dar vreau să vă spun că nu sînt istoric, nici sociolog și nici politolog, dar aceste lucruri m-au preocupat –, de rolul politic dominant pe care l-au jucat alte etnii decît cea română, în decursul istoriei, în Ardeal. Cred că trebuie să vorbim și despre rolul simbolic al Transilvaniei în istoria fiecărei etnii care a trăit și trăiește pe aceste meleaguri. Românii consideră, pe drept, că Ardealul este leagănul etnogenezei poporului român. Pentru maghiari, Transilvania a asigurat continuitatea politică a națiunii maghiare în perioada în care statul maghiar devenise pașalîc turcesc. În privința sașilor, abia aici coloniștii germani, flamanzi, valoni – aceștia nici nu vorbeau o limbă germanică – au devenit o comunitate care s-a considerat popor și a avut un statut de națiune politică, fiind una din cele trei stări din Dietă, alături de nobilimea maghiară și stratul superior secuiesc. Unul din istoricii noștri, Thomas Năgler, nota: „*Transilvania a fost singura țară europeană în care Dieta era alcătuită potrivit unor criterii etnico-naționale.*” Pentru ca hotărîrea Dietei să fie valabilă erau necesare votul respectiv sigiliul fiecăreia din cele trei stări.

Un lucru foarte important: După bătălia de la Mohács, Transilvania a devenit principat autonom sub suzeranitate turcească. Era vorba de o autonomie destul de largă. De exemplu, Transilvania a fost una dintre puterile semnatare ale Păcii Vestfalice din 1648, care a pus capăt războiului de 30 de ani.

Românii, cea mai numeroasă etnie, cel puțin din secolul 18 încoace, în Ardeal, nu au avut un statut politic corespunzător și acest lucru trebuie notat. Dieta Transilvaniei din 1863 a încercat să repare această greșeală, dar era prea târziu. Cred că trebuie să vorbim în acest context și de Declarația de la Alba Iulia, care mie personal mi se pare rezultatul unei evoluții firești, o afirmare în noile condiții istorice a principiului federal care a guvernat istoria Transilvaniei secole de-a rândul. Și mă refer aici la acel foarte cunoscut articol III prin care Adunarea Națională proclamă *„Deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.”*

Într-una din alocuțiunile mele din Parlament am spus că ardelenii – și vorbesc aici în numele sașilor – au recepționat această declarație de la Alba Iulia ca un contract social. În baza lui, reprezentanții sașilor, adunați în ianuarie 1919 la Mediaș, au hotărât unirea *„poporului sas din Transilvania”* cu Regatul României. Din punctul nostru de vedere, al sașilor, conștiința colectivă a identității regionale transilvane e o realitate, care trebuie cultivată pe diverse planuri: cultural, al relațiilor interetnice, dar și în celelalte sectoare ale vieții social-politice. În plan politic: la alegerile din anul 2000, FDGR a devenit un factor de putere politică regională. Așa am interpretat eu rezultatele alegerilor. Pentru că se știe ce succes neașteptat, nescontat am avut la alegerile din Sibiu, din județul Sibiu. Țin minte că, la două zile după alegerile locale, a apărut această hartă în *Adevărul*, pe pagina 1, în care printre forțele politice care câștigaseră alegerile într-unul sau mai multe județe era trecut, alături de PDSR, UDMR, PRM, CDR și PNL, și FDGR în județul Sibiu. Bineînțeles, erau niște rezultate parțiale care se bazau pe rezultatele din reședința de județ, Sibiu. Pe urmă s-au numărat voturile și în celelalte localități, și pînă la urmă nu mai eram pe locul întâi. Dar totuși, era un lucru interesant. La alegerile parlamentare din acel an, unde am avut candidaturi în 16 județe, dar numai pentru Camera Deputaților, pentru că numai acolo am putut să ne materializăm voturile, la Sibiu am ieșit pe locul 3, după PDSR și PRM, deci înaintea liberalilor, înaintea Partidului Democrat și a altor partide.

N-am cunoștință să fi fost sondaje de opinie care să dea un pronostic în privința succesului Forumului Democrat al Germanilor în alegeri. De fapt, acest succes a fost unul punctual. În Sibiu și în județul Sibiu. Pentru că în alte zone din țară situația a fost alta. Poate se știe, în 1998, cînd se apropia alegerea unui nou primar general la București, a fost modificată Legea alegerilor locale nr. 70/1991 și a fost introdus un prag electoral și la alegerile locale. Acest lucru a fost în defavoarea minorităților naționale și cel puțin al FDGR, pentru că în alegerile din 1992 și 1996 am avut cîte un consilier municipal în reședințele de județ din Banat (Reșița,

Timișoara, Arad) și am avut și câte un consilier județean în aceste județe, iar în anul 2000, când a intervenit acel prag electoral, care este coeficientul electoral, deci cei care au obținut un număr de voturi sub acel coeficient electoral nu au mai intrat în discuție, nu au mai putut să-și valorifice voturile, practic, noi am pierdut acei consilieri. Consecința a fost că am inițiat, în cadrul grupului nostru parlamentar, un proiect de lege de modificare a legii alegerilor locale, în care am solicitat un fel de discriminare pozitivă, așa cum există și la alegerile pentru parlament pentru minoritățile naționale, dar am eșuat. Guvernul a anunțat că va veni cu un cod electoral, care va cuprinde dispoziții și pentru alegerile parlamentare și pentru alegerile locale, și când va fi cazul vom încerca încă o dată această promovarea acestei idei. Ideea noastră era ca acolo unde obținem cel puțin 20% din voturile necesare pentru un mandat de consilier local sau județean, minoritățile naționale să obțină câte un mandat în consiliile locale sau județene. Și vom reveni cu această idee, dar n-am găsit prea multe voci favorabile în Parlament. Cred însă că ar fi un lucru important. Am argumentat cu germanii și cu românii. Pentru germani ar fi important să avem un consilier, de exemplu, în Brașov, sau în Mediaș, sau în Sighișoara, în orașe în care comunitatea germană a jucat un rol foarte mare în dezvoltarea acestor orașe și unde ar fi important să fie reprezentată în consiliile locale și ar putea fi și o punte către niște comunități din Occident, din spațiul germanofon. Ar putea contribui la nașterea unor parteneriate cu orașe din Germania. În cazul romilor, prin materializarea propunerii noastre ar fi promovați liderii lor la nivel local, un prim pas necesar pentru integrarea lor în societate.

Conștiința germană sau conștiința săsească este o problemă despre care se pot spune foarte multe. Într-adevăr, punctul culminant al istoriei săsești se află în evul mediu, cît timp arterele comerciale treceau prin Ardeal spre est, spre India, China. În momentul în care s-a descoperit America și calea navigabilă la sud de Africa, practic, interesul pentru Ardeal a scăzut și puterea economică a orașelor săsești s-a diminuat. Practic, din acel moment sașii au intrat în defensivă și și-au apărut drepturile, mult timp cu succes. Dar încă din secolul 18 se vorbește de *finis Saxoniae*, de sfîrșitul sașilor. Aflîndu-se în defensivă, ei au căutat aliați. În secolul 19, în perioada în care s-a format statul german, după succesele avute de Bismarck în războaiele cu Austria, cu Franța etc., o parte din elita sașilor a descoperit această conștiință germană. De atunci, au existat întotdeauna, practic, două tabere: una care a mizat mai mult pe istoria proprie, pe identitatea proprie săsească și cealaltă care a căutat acest sprijin în altă parte. Lucru care s-a accentuat în perioada interbelică cînd așteptările de după 1918 erau foarte mari și decepțiile pe măsură. În perioada nazismului au existat cei care au mizat pe cartea nazistă, dar au existat și alte forțe, preoți mai în vîrstă, burghezia care era tradiționalistă. Supunerea oarbă față de Berlin a fost totală. În 1940 a luat ființă Grupul Etnic German, ca persoană juridică de drept public, printr-un decret-lege, semnat de Ion Antonescu.

Conducătorul Grupului Etnic German, Andreas Schmidt, a fost impus, respectiv numit de la Berlin, de autorități din Germania. A fost momentul în care, practic, democrația internă a comunității a dispărut. Cei care au condus din acel moment Grupul Etnic German, au dispărut după război, au plecat în Germania și de acolo au încercat să promoveze emigrația, iar cei care erau rezervați față de nazism au încercat să salveze ce se putea salva.

Într-un studiu pe care l-am citit cu câțiva ani în urmă era vorba de o anchetă interesantă, realizată de un grup de sociologi de la Universitatea din Münster (Germania), axată pe această problemă a emigrării. Era vorba acolo de un model de push-pull, de atragere-împingere. Problema pusă în discuție a fost dacă sașii au fost împinși să plece din țară sau dacă au fost atrași din Germania. Acest sondaj s-a efectuat după 1990. Mai întâi, subiecții au fost întrebați în țară dacă vor să emigreze: da. De ce vor să emigreze? Pentru că totul este mizerabil în țară. Pe urmă, a doua oară, aceiași subiecți au fost întrebați în Germania, la două-trei luni după sosire. Cum se simt în Germania? Totul este minunat, grozav ș.a.m.d. Și a treia oară, au fost întrebați la 2-3 ani după ce au sosit în Germania. Și atunci erau deja mai rezervați. Colegii la serviciu nu sînt prea prietenoși, roșiile au alt gust decît în Ardeal. Concluzia era că au fost mai mult atrași decît împinși să plece.

Marius Cosmeanu: Aș începe cu un citat din cartea lui Leon Wieseltier, cei care-l cunosc poate că știu cît de savuros e, și de contrariant. *Împotriva identității* se cheamă cartea cu pricina, în care spune că „a = a. Aceasta ar vrea să spună și că a diferă de b, ceea ce s-ar putea să-l ofenseze pe b. Dar există, bineînțeles, o consolare, și anume că b = b. Însă, asta e și o formă de a spune că b diferă de a, ceea ce s-ar putea să-l ofenseze pe a.” Și concluzionează că „identitatea e foarte socială dar nu e foarte sociabilă”.

Identitatea este un termen foarte delicat și atractiv, în același timp, dar foarte greu de prins în conținut. Eu m-am gîndit să vă expun istoria construcției mele identitar-regionale, adică felul în care s-a dezvoltat în mine identitatea aceasta. Ea a început pe vremea cînd eu eram la începutul liceului, cînd eram în excursie în Făgăraș, la cabana Suru, unde m-am întîlnit cu o doamnă din Sibiu în jur de 70 de ani, care anual vizita Făgărașul și care vorbea germana, maghiara și româna perfect și care ne explica nouă că a fi ardelean înseamnă a vorbi cele trei limbi perfect. Apoi am aflat, ca student la Timișoara, că a fi bănățean mai înseamnă și să vorbești sîrbește și eventual și alte limbi. Parafrazîndu-l pe Steinhardt, aș putea spune că sînt ardelean 66%, adică vorbesc maghiara și româna, dar îmi lipsește limba germană pentru că așa s-a nimerit. Apoi a venit Revoluția din 1989, cînd, dacă ții minte, era în Televiziune la București un ofițer foarte alarmat punînd stegulețele pe harta României în orașele în care oamenii au ieșit în stradă și la un moment dat și-a dat seamă că majoritatea sînt în Transilvania și că toată afacerea este „o tentativă de a rupe Transilvania de trupul țării”.

Apoi au urmat alegerile în care Transilvania a avut întotdeauna un comportament politic aparte. Și pozitiv și negativ, în special cu ultima ocazie. Întotdeauna a existat, pe lângă campaniile transilvane ale diferitelor partide politice, în 1992, 1996, 1998, inclusiv în ultimele alegeri când s-a spus că PRM a câștigat pe mîna Transilvaniei, iar asta a demonstrat faptul că există aici o identitate sau o cultură politică aparte. Molnár Gusztáv scria despre Transilvania, la un moment dat, că este o regiune premodernă. Eu cred că identitatea transilvană este una marginală și una măcar schizoidă, adică dacă ești ardelean ești cel puțin, poți să fii cel puțin maghiar, german, român, reformat, unitarian ș.a.m.d. Statisticile arată scăderea alarmantă a numărului germanilor și al maghiarilor; rezultatele de la ultimele recensăminte sînt concludente. Doream să-l întreb pe domnul Wittstock: ar exista identitate transilvană fără maghiari și fără germani? Faptul că germanii, practic, nu mai sînt prezenți în Transilvania ca pondere, ca putere, se simte și în discursurile de la această întîlnire, căci prea puțin s-a vorbit despre germani și despre rolul lor de pînă acum. Acuma nu mai sînt, nu mai au putere ca să influențeze treburile în această regiune.

Aș vrea să pun în discuție acest aspect al scăderii numărului maghiarilor. Există o tendință de dispariție comunitară pe diferite motive în Transilvania, și recensămintele o arată. Pe lângă politicile de asimilare și de colonizare a Transilvaniei, pornite de comuniști sau, de fapt, după 1918, care sînt posibilitățile de a regla sau de a opri, de a stabili acest proces de disoluție etnică?

Gabriel Andreescu: Încep cu cîteva observații generale, pentru ca pe urmă să trec la cîteva impresii și la comentariul lor.

Sînteți conștienți că orice comunitate umană poate fi caracterizată printr-un număr de indicatori; eventual acoperitori și semnificativi. Diferite comunități umane sînt distinse prin valorile acestor indicatori. Șansa ca valorile indicatorilor unor comunități precum ale Ardealului, Munteniei și Moldovei să fie identice este mult mai mică decît probabilitatea ca indicatorii să fie diferiți.

De ce am amintit acest lucru? Pentru a spune că între a identifica diferențe și a extrage consecințe culturale și politice din diferențe este o distanță mare. Acesta este contextul în care acționează antreprenorii culturali. Există o distanță considerabilă în raport între indicatorii de cultură și civilizație de la oraș și sat. Și ce este cu asta? Care sînt concluziile din punct de vedere cultural și politic relevante pentru comunitatea integratoare? Din această perspectivă ar fi de înțeles mișcarea care pune în discuție problema identității transilvane pentru a-i da o anumită dimensiune culturală și politică. Liga Pro Europa și revista Altera sînt o componentă semnificativă a acestei mișcări.

Intervenția domnului Gherman pe tema transilvană ar fi fost mult mai puțin evidentă și ar fi avut un efect mai mic fără acest cadru de dezbatere a problematicii

regionale, inițiat cam la începutul anilor '90. Cred chiar că dezbateră pe care a inițiat-o Gusztáv Molnár a atins, spre orizontul alegerilor din 2000, maximul ei de potențialitate. Dacă te uiți în urmă la ce s-a întâmplat între 1990 și 2000, vezi că problema identității regionale în legătură cu consecințele politice ale diferențelor inerente dintre regiuni a fost o istorie de oarecare succes. În sensul că a devenit o dezbateră națională; pentru că a creat câțiva lideri de opinie în această materie, suficient pentru a depăși punctul acela critic necesar unei mișcări afirmate la nivel național.

Întrebarea ar fi ce s-a întâmplat după anul 2000 cu această temă a unei identități transilvane care să se regăsească în consecințe politice. În privința asta, aș veni cu trei impresii.

Prima impresie ține de un drum pe care l-am făcut recent la Sighetul Marmăției, trecând prin Tîrgu-Mureș. O poartă de intrare tradițională în ținutul Maramureșului. Am văzut câteva zeci de sate maramureșene. Aveam o imagine, am mai fost acolo cu mulți ani în urmă. Imaginea din amintire îmi revenea din când în când prin fotografii, prin documentare. Ce am găsit în aproape toate satele pe care le-am intersectat? Multe clădiri noi, majoritatea cu arhitectura pe care o găsești și în București: case planturoase, pur și simplu urâte. Acolo unde nu erau urâte, reușeau oricum să acopere spațiul ogrăzilor, deci, practic, distrugeau spiritul spațiului maramureșean. Ce se întâmpla în vatra satului, se întâmpla cu biserica tradițională. Frumosele siluete ale bisericilor maramureșene erau sau lăsate undeva în margine, se pierdeau undeva în margine, sau erau complet dominate de noua biserică. O biserică de beton. Ca în nici o altă parte, am văzut multă sticlă și piatră, care practic reconstruia întregul spațiu spiritual al satului. Ce am văzut în spațiul maramureșean nu era în nici un fel o afirmare a unei identități stilistice. Ci invazia lipsei de gust a Bucureștiului, ca să spun așa, a politicii naționale a Bisericii Ortodoxe. O imagine dezolantă, care într-un fel descrie competiția de forțe dintre patina locală și cea națională.

Aceasta a fost o primă amintire.

A doua e de cu totul altă natură: evoluția din ultimul timp a UDMR. Uninea reprezintă minoritatea maghiară, dar și un mod de a fi activ al spațiului politic transilvan în viața politică a Bucureștiului. Istoria implicării UDMR în viața politică este destul de sinuoasă. Oricum, după 1996 am văzut o schimbare, după părerea mea în sens pozitiv, care a dus la această aproape paradoxală coalizare a UDMR - executivă și pe urmă numai legislativă -, cu partidele aflate la putere, cu partidele românești. Este într-un fel o istorie de succes care, desigur, presupunea ca formațiunea maghiară să realizeze un anumit compromis cu formațiunile românești; să se anexeze la temele naționale reprezentând interesele minoritare și, într-o anumită măsură, exprimând civilizația regională de unde venea.

După anul 2000 ceva substanțial s-a schimbat. UDMR-ul rămăsese o prezență pro-democratică indiscutabilă în toată perioada 1990-2000. Nu numai că perioada

de opoziție a UDMR-ului a fost, prin natura sa, o legitimare a intereselor maghiare. Dar fusese, consecvent, și una de legitimare a valorilor democratice.

Or, din 2001, susținerea de către udmeriști a PSD pare să fi devenit totală. Ceea ce pînă la un punct este de înțeles în mecanismul unei alianțe, care presupune nu numai că primești, dar și că dai. UDMR a votat o succesiune de norme juridice din ce în ce mai amenințătoare. Încep cu acea faimoasă lege a secretului de stat și de serviciu; pe urmă atitudinea față de delictele de presă din care legea Pașcu este doar o componentă. Acum o inițiativă de creștere a numărului de membri necesari constituirii unui partid peste orice limită compatibilă cu dreptul de asociere politică. Ei bine, toată această succesiune de norme care pun o problemă de fond pentru democrația românească a fost susținută de către UDMR. Practic, maghiarii și formațiunea lor reprezentativă își pun umărul la o politică cu o logică autoritaristă. Ca orice logică autoritaristă, aceasta nu are în vedere distincții, nu promovează diferențele și cu atît mai puțin identitățile regionale. Societatea plătește global. Toți plătim, inclusiv maghiarii. Inclusiv ziariștii maghiari stau sub amenințarea delictelor de presă. Dacă pînă în 1990 minoritatea maghiară, și într-un fel civilizația regională pe care o reprezenta într-o măsură au reușit să impună vocea Transilvaniei la București, astăzi, în mod paradoxal, UDMR-ul a reușit să impună, din punctul meu de vedere, vocea Bucureștiului în Transilvania.

A treia situație pe care aș vrea să o amintesc iese din seria celor anterioare. Am ales-o tocmai întrucît arăta că trebuie să privim în multe feluri problemele identitare și modul în care identitatea se asociază cu politica. Mă refer la un recent, nefinalizat, război cultural. A fost trezit de o carte intitulată *Omul recent*. Cartea nu contează atît în sine, dar contează ca fenomen cultural, care a reușit să coalezeze și să separe comunitățile intelectuale. *Omul recent* este (1) o carte de ontologie, (2) de metodologie intelectuală și (3) de filosofie socială. Din punctul meu de vedere, care, desigur, poate fi contestat, *Omul recent* este o carte narcisiacă, de un diletantism superior, dar mai mult decît orice, din perspectiva unei comunități care discută problemele identitare ale Transilvaniei, o carte profund reacționară prin atitudinea sa homofobă, antiminoritară și peste toate, antiumanistă. Aceste observații au fost enunțate cu o minimă argumentare, posibilă la nivelul unor articole de revistă, în două numere ale revistei *Observatorul Cultural* din București. Au scris despre ea în termenii de mai sus circa 8-9 persoane. Împotriva s-a declanșat campania mării majorități a revistelor culturale din București, incluzînd *Cuvîntul*, *România literară*, *Revista 22*, dar și altele cum este și *Orizontul* din Timișoara.

Întrebarea pe care o propun acum este următoarea: cum tratează acest război cultural din București o revistă a identității transilvane precum *Provincia*. Deci expresia cea mai pregnantă a gândirii transilvane, expresia ei cea mai elaborată? Cum anume logica regională se reflectă în interpretarea a ceea ce se întîmpla la București? *Provincia* s-a implicat prin două intervenții. Una aparține domnului Cistelecan, care prezintă

cele două atitudini de pe o poziție absolut neutră; care dorește să își asume o neutralitate deplină. Ca față de un război între UDMR și PRM. Ceva de genul: UDMR e rău pentru că face așa, PRM e rău pentru că face altminteri. Al doilea text este însă mult mai clar. Aparține unui tânăr pro-patapievician. Acesta a absorbit spiritul atitudinii intelectuale din *Omul recent*. Arată aceeași aroganță ofensivă a diletantului. Genul de aroganță pe care oamenii politici de la București l-au avut-o întotdeauna în materia problemelor transilvane. Vreau să spun prin asta că războiul cultural de la București are relevanță pentru atitudinea intelectuală de la Cluj și de la Tîrgu-Mureș. Îmbrățișarea atitudinii intelectuale aflată în ofensivă la București nu vine în întâmpinarea seriozității cu care un intelectual trebuie să-și trateze de aproape și în cunoștință de cauză problemele identitare.

Am vorbit, iată, despre trei impresii. De ce? Pentru a le sintetiza sub forma unui sentiment de ultimă oră. Anume, că astăzi, în anul 2002, ne aflăm mai puțin în fața unei *probleme transilvane* – această sintagmă a lui Gusztav Molnár, care, probabil, va rămîne în istorie –, cît a unor probleme de fond. Prin amenințările ei, puterea concentrată de la București domină și marginalizează rafinată, detaliată și nuanțată discuție privind identitatea transilvană *versus* celelalte identități.

Bakk Miklós: E greu să fii ultimul, pentru că s-au auzit aici cîteva concluzii foarte provocatoare cărora, deși n-am dorit, nu pot să nu le dau cumva și un răspuns în scurta mea intervenție pe care inițial am gîndit-o altfel.

Domnul Wittstock, cel care a luat primul cuvîntul, a citat din rezoluția de la Alba Iulia la care într-un fel s-a referit și Gusztáv Molnár, spunînd că identitatea politică ce se dorește a fi construită în Transilvania trebuie să se bazeze pe identități culturale existente. Această rezoluție de la Alba Iulia, dacă o așezăm într-un șir istoric, a fost ultimul act al unei evoluții politice central-europene din istoria Transilvaniei.

Ce a determinat această evoluție? Hotărîtor pentru evoluția politică și istorică a modernității a fost că modernitatea politică a introdus ideea contractului social, și anume, modernitatea care a fondat existența unităților politice statale pe un contract al tuturor cetățenilor din statul respectiv.

În Europa Centrală ideea federală – despre ideea federală vorbesc ca despre o tradiție central-europeană în perioada premergătoare modernității politice –, a configurat și un alt tip de contract social, un fel de contract între comunități. Rezoluția de la Alba Iulia a fost o ultimă încercare de a da un contur politic unui contract social între comunități. Această chestiune a eșuat și istoria României moderne din acest moment poate fi văzută ca o serie de încercări politice de a integra această societatea multiethnică din Transilvania, a formelor istorice de conviețuire dintre culturile transilvane, în modernitatea iacobină a contractului social între indivizi, model care, după cum spunem noi și după cum se știe, este,

de fapt, modelul statului național în sens occidental. Problema este – ceea ce discutăm și azi, după eșuarea acestor proiecte de după ultima încercare a federalismului de tip central-european –, cum să reconstruim această identitate politică de la datele identităților culturale? În perioada trecută a ultimilor 5-10 ani, de când transilvanismul cultural și politic a apărut în discursul public, am întâlnit o serie de evaluări privind șansele acestei reconstrucții.

Țin minte, era în '97, tot într-o întrunire organizată de Liga Pro Europa la Cluj în care s-a dezbătut acel număr din *Altera*, care era destinat problemei transilvane, Sorin Mitu – apreciatul istoric din Cluj – spunea la acea întâlnire că el nu vede nici o șansă în reconstrucția identității transilvane pentru că modernizarea socialistă a nivelat, a masificat complet societatea transilvană. Vedem exact aceleași blocuri, aceleași cartiere post-socialiste sau post-comuniste, pe care le vedem și la București; întâlnim exact aceleași mentalități cotidiene de acomodare cu existentul social, ceea ce se poate constata de la Iași pînă la Arad, deci nu există nici un fundal pe care am putea să ne bazăm în reconstrucția identității transilvane. Iată că această poziție este reiterată într-un plan mai complex și de domnul Andreescu – cel puțin eu așa am înțeles această intervenție – că nu există șanse de reconstrucție regională prin diferențele mobilizabile ale societăților locale sau regionale, datele inițiale ale unei astfel de reconstrucții fiind compromise.

Aș dori să vorbesc în intervenția mea despre două planuri ale șanselor reconstrucției, care, după mine, totuși, există. Pe de o parte, n-aș vrea să părăsesc – și acesta este primul plan, planul percepției vieții cotidiene, care a fost folosit în contraargumentările expuse – procesele vieții sociale existente și ale mentalului care le produce din Transilvania, procese care, totuși, sugerează că această regiune este diferită. Una este chestiunea economică, care a fost dezbătută zilele trecute. Eu nu doresc să dau un verdict în mult disputata problemă, dacă Transilvania produce mai mult sau mai puțin, atrage mai mulți investitori sau mai puțini, aș vrea însă să meditez puțin asupra dimensiunii culturale a investițiilor străine. Din păcate n-am adus acea statistică – dar ea există – care arată foarte clar că investițiile, și este vorba nu de marele capital, de societățile multinaționale, ci de investițiile mai mici, care sînt, de fapt, investiții pilot pentru marele capital în Transilvania, sînt de origine central-europeană, mai degrabă, prin mici investitori din Germania, Italia, Ungaria, în timp ce în restul României, în Vechiul Regat, se poate constata, în contrapondere, o infuzie sau o apariție masivă a micului capital sirian, turcesc ș.a.m.d. Este o diferență culturală care, totuși, dă de gîndit și, într-o perspectivă, înseamnă o posibilă dezvoltare strategică diferită a spațiului transilvan.

Ar fi o altă chestiune interesantă, care merită să fie investigată. Eu parțial am investigat-o, parțial am impresii nesistematizate în această problemă. Este vorba de orientarea cultural-politică a comunităților locale, cea ce se manifestă, printre altele, prin relațiile cu orașele înfrățite. Este destul de clar și aici, și verificabil

statistic că spațiul transilvan în privința parteneriatelor inter-orașe, inter-comune este clar orientat spre spațiul central-european și spre spațiul Europei occidentale. Această chestiune la ora actuală nu știu dacă are importanță în privința proceselor macro-politice, dar trebuie să știm că aceste relații sînt canale de asimilare a unor modele de dezvoltare comunitară. Începînd de la banala chestiune de organizare internă a primăriei pînă la modele ce privesc cooperarea dintre sectorul public și privat. Sînt o serie de modele occidentale care prin aceste canale sînt importate și asimilate. Este un domeniu al dezvoltării necercetat pînă acum în România, dar care pe termen lung are o importanță deosebită.

Ultima chestiune pe care vreau să o ridic aici, ține de un alt plan. Ține mai mult de istorie, de permanența istoriei. Este vorba de – cum am discutat despre aceasta și în paginile revistei *Provincia* – de modelul consociațional, care în acele tipare istorice central-europene, după unii premoderne, a existat într-o instituționalizare foarte elaborată chiar pînă la epoca modernității. Eu cred că aceste modele consociaționale la nivelul și în substratul cotidian al conviețuirii și-au prelungit valabilitatea. Ele s-au salvat în Lebenswelt-ul transilvan, în diferite forme private de a respecta alteritatea. Foarte interesant este faptul că sîntem tentați să credem că istoria ultimilor 150 de ani a șters tradiția competitivității naționale. Nu a șters-o. Tradiția competitivității naționale – pentru că și aceasta are o tradiție – practic, s-a mixat cu aceste forme de conviețuire. S-ar putea da o serie de exemple, dar mai degrabă eu cred că este un domeniu de cercetare pentru sociologie. Ceea ce putem spune este că s-a păstrat o continuitate prin forme de conviețuire și competiție cotidiană.

Aici mă opresc cu această analiză. Vreau să spun că specificul transilvan, în procese reale care generează procese identitare și au la bază un substrat mental sau identitar, există, dar sînt niște procese lente ale istoriei, care, pînă la urmă, își vor prezenta efectul și în politic. Pînă atunci noi ne punem problema construcției politice transilvane. Ieri s-au creionat cîteva modele plecînd de la paleta de partide sau sisteme de partide existente din România și, în mare grabă, s-a creionat și o coaliție foarte interesantă privind colaborarea sau coaliția a trei forțe politice care ar reprezenta transilvanismul. Este vorba despre mișcarea Liga Pro Transilvania, este vorba de reînnoirea PNȚCD-ului și este vorba despre proiectul transilvanist al Blocului Reformist, și această coaliție, care ar putea fi înjghebată pînă la alegerile locale, ar fi o primă apariție a unei forțe transilvane.

Ei bine, ieri s-a analizat foarte concret în planul fiecărei forțe politice în ce măsură este realizabilă această coaliție. Eu vreau să analizez posibilitatea unei asemenea coaliții din punctul de vedere al deconstrucției politice a celorlalte forțe. Vreau să analizez de exemplu traiectul posibil al UDMR în următorii doi-trei ani. Este foarte clar că UDMR a ajuns la un punct de cotitură; o cotitură care trebuie să aibă loc în următorii ani. Aici mă raliez și punctului de vedere critic expus de Gabriel Andreescu, dar eu în acest

eșec al UDMR văd epuizarea unei paradigme. Această paradigmă care s-a epuizat total pînă în zilele noastre eu aş numi-o „paradigma comunitară”. Demersul politic pe baza acestei paradigme a avut, de la formarea UDMR și pînă în aceste zile, două faze distincte. Prima fază a fost cea a elaborării ideologice și a reprezentării acestei ideologii din punct de vedere politic al paradigmei comunitare. Este vorba de programele de autonomie despre care s-a vorbit ieri aici și care au oferit o viziune pînă în '95 comunității maghiare asupra viitorului și asupra demersului UDMR, care se bazează pe această imagine de viitor.

A doua perioadă a acestei paradigme comunitare a fost acțiunea politică nudă a UDMR pe baza legitimității dobîndite prin votul masiv al comunității maghiare de la alegere la alegere. Administrînd capitalul politic obținut în baza acestei legitimități, UDMR a devenit unicul administrator al legăturii comunității maghiare cu guvernul central din București și din Budapesta, și a devenit un fel de mijlocitor în triumphiul comunitatea maghiară – București – Budapesta al intereselor comunitare. Și această perioadă a acestei politici, reprezentată de Markó Béla și Frunda György, pare să fie epuizată. La baza epuizării acestei paradigme stau două cauze. O dată este vorba despre sfera civilă maghiară din Transilvania, care s-a structurat destul de bine și sînt semne că în următorii doi-trei ani aceasta va voi să-și dobîndească o autonomie față de demersurile politice ale UDMR, iar a doua este presiunea asupra UDMR, constatîndu-se situația care se vede acum, după recensămînt. Este foarte clar că este o involuție numerică a comunității maghiare și problema strategică ce se pune este următoarea: ce se poate face ca această comunitatea maghiară să nu intre într-un proces de dezagregare și emigrare cum s-a întîmplat la începutul anilor '90, dar și mai înainte, cu comunitatea germană. Aceasta este o spaimă comunitară. Procesul demografic recent, constatat prin recensămînt impune o regîndire fundamentală a construcției instituționale care deservește nevoile comunității maghiare. Această construcție instituțională nu mai poate fi gîndită pe acea paradigmă comunitară despre care am vorbit, deci definind într-un fel centralist și universalist care sînt nevoile valabile în tot arealul transilvan al comunității maghiare. Sînt cel puțin două zone geografice distincte cu populații masive maghiare, care au evoluții din ce în ce mai diferite. Este vorba despre Secuime, care necesită o strategie instituțională, și este vorba despre maghiarimea din Partium, deci din zona Oradea, Satu Mare, care iarăși are niște nevoi de dezvoltare instituțională, dar problemele ei se vor pune în termenii unei cooperări transfrontaliere. Acestea sînt cele două date care necesită o regîndire a strategiei UDMR, iar această regîndire, cred eu, este și un bun început sau un termen de început în privința construcției unei idei transilvane.

Gabriel Andreescu: În legătură cu identitatea transilvană – care este în sine un subiect de dezbatere –, aş spune doar următorul lucru: pentru mulți, identitatea transilvană înseamnă identitate central-europeană. Un spațiu de civilizație în care

spiritul contractului are o demnitate pe care nu o regăsești în alte părți. Nu cunosc, din păcate, evaluări ai indicatorilor civilizației „contractului”. Cum arată în Transilvania spiritul contractului în raport cu ceea ce se întâmplă în Muntenia, de exemplu? Sau cum este calitatea spațiului de afaceri la Cluj și Tîrgu-Mureș comparativ cu Iași și Vaslui? Singura experiență pe care am avut-o, netă și convingătoare, a fost experiența de la Odorheul Secuiesc. Acolo am descoperit o calitate a spațiului de afaceri și, respectiv, a contractului foarte înaltă probată ferm prin eficiența economică. Teritoriul acela era, într-adevăr, rupt de autoritatea statului român în sensul că funcționa bine.

M-am referit la UDMR ca „reprezentant al comunității maghiare” în sensul cel mai tehnic al cuvîntului: formațiune care a preluat marea majoritate a voturilor maghiarilor la alegeri și, ca atare, s-a legitimat pentru a-și propune programul în Parlament. În nici un caz nu am vrut să spun că am echivala UDMR cu opțiunile comunității maghiare ca atare. Însă, așa cum domnul Miklós Bakk a spus, cred că, în acest moment, problema reprezentativității se pune în noi termeni. Rezultatele ultimei recensămînt au, după părerea mea, un oarecare dramatism. Trecem prin epoca în care maghiarii din Cluj au coborît sub 20%; în care Tîrgu-Mureșul a devenit majoritar românesc. Cred că asta pune o problemă a reprezentării comunității maghiare în perspectivă, a programelor ei. Chestiunea reprezentării este legată de programele pe care UDMR le oferă. În orice caz, aș întâmpina o mai nuanțată filosofie a descrierii propriei comunități, o adaptare – în sensul dumneavoastră, – o luare în evidență a ceea ce se întâmplă în Partium, în zona secuiască și a componentei identitare teritoriale specifice în ansamblul problematicei comunității. Astfel de lucruri ar putea să devină elemente relevante în politica de reprezentare la nivel local. În schimb, mi s-ar părea extrem de dăunător ca la alegerile parlamentare, din cauza confruntărilor interne, comunitatea maghiară să nu poată să-și trimită în Parlament un număr proporțional de membri; să coboare sub 5% și, deci, să aibă doar un maghiar care să vorbească în numele comunității. Cred că trebuie multă rațiune politică din partea diferitelor tendințe care se confruntă acum în UDMR ca să se evite o astfel de evoluție. Deci, maximum de competiție la nivel local, dar nu distrugerea acestei reprezentări comunitare în spațiul politic general. Atît de importantă cît a fost și cît va mai fi.

În ce sens UDMR a impus reguli de la București? Din punctul meu de vedere, există, aș spune, o ierarhie a drepturilor, libertăților și valorilor civice și politice. Valorile civice și politice generale, cele fundamentale, cum le numim noi, sînt o precondiție pentru toate celelalte. Valorile identitare nu spun multe într-o lume în care domnesc reguli autoritariste. Să ne gîndim la ce însemna Regiunea Autonomă Maghiară în perioada comunistă. Ce relevanță avea autonomia pentru demnitatea și statutul maghiarilor din această regiune? Elementul totalitar comunist domina complet diferențele sau problematica identitară. Asta este viziunea mea. Și în sensul

acesta, politica UDMR de împingere a sistemului legislativ-politic românesc spre forme de democrație de fațadă mi se pare, de fapt, un joc făcut tendințelor autoritariste și centralizatoare de la București. În sensul acesta am spus că UDMR ajută la impunerea unor reguli făcute la București. Ele, de altfel, puteau să fie făcute și la Vaslui. Contează caracterul lor antidemocratic și, deci, împotrivirea la identitățile individuale și locale.

Szokoly Elek: Aș vrea să amintesc tuturor că subiectul identității regionale este foarte strict legat de un alt subiect pe care l-am dezbătut într-un atelier acum două zile, și anume: globalizarea. Mai precis influența globalizării asupra identității regionale. Cred că trebuie să punem și în acest context subiectul pentru că, știm foarte bine, globalizarea – cel puțin așa am stabilit în cadrul acelor dezbateri iar recent și domnul președinte Iliescu a subliniat acest lucru, deci nu avem motive să ne îndoim – vine, vine, trece peste noi, de vrem, de nu vrem, de ne place, de nu ne place, ca un tăvălug care ne calcă și care are ca efect, printre altele, și simplificarea, depersonalizarea, sărăcirea identităților specifice de pe tot globul pământesc. Este un proces inevitabil, cum toată dezvoltarea, de fapt, a umanității a dus, printre altele, și la o anumită simplificare, „sărăcire”, standardizare, reducere a complexității formelor de organizare socială, reducere la un numitor comun a valorilor noastre fundamentale. Înseși normele noastre democratice sînt niște norme mult simplificate față de cele pe care le practicau strămoșii noștri și le mai practică și astăzi diferite popoare în ungherele mai umbrite ale Terrei. Oricum, consider că regionalismul este într-un fel o confruntare cu efectele negative ale globalizării, pentru că această tendință spre surprinderea identității, a specificităților locale și regionale, printre altele chiar și cele etnice, naționale și lingvistice este o reacție, este o compensare firească a acestui trend necesar dar reducionista. Dacă ne gîndim doar la exemplul Statelor Unite unde există încă din anii '60 un adevărat proces al renașterii vechilor identități, al căutării rădăcinilor identitare. Chiar s-a pomenit aici în zilele trecute de romanul *Rădăcinile* după care a fost turnat și serialul cu același titlu, în care populația de culoare afro-americană își căuta rădăcinile din Africa. Dar aceeași căutare avea loc și în Europa, unde diferiți cetățeni americani își descopereau strămoșii de diferite etnii, ceea ce este, totuși, un proces de redefinire a identității specifice. Cred că aceste procese obiective trebuie să le luăm în considerare alături de trendul opus al globalizării.

În legătură cu identitatea regională, identitatea transilvană. Scrisesem în volumul *Problema transilvană* că identitatea specifică nu trebuie căutată neapărat în elementele epidermice, cu mare vizibilitate superficială cum sînt jucătorii de table sau șeptic din cartierele impersonale de blocuri din marile aglomerații urbane socialiste. Există destule elemente de profunzime, care ca un curent subteran invizibil determină de fapt manifestările de suprafață. Și l-am citat pe Wallerstein care numește acest curent

fenomen geo-cultural, definit prin „acele elemente ale structurii socio-istorice profunde, mai puțin vizibile, dar care sînt cele mai durabile și care recompun de fiecare dată sistemul de suprafață în funcție de structura de profunzime.” Una dintre notele caracteristice ale acestui fenomen geo-cultural ar putea fi tocmai cel subliniat de Gabriel Andreescu privind cultura contractualității. Fenomenul alienării din societatea modernă, a depersonalizării, a masificării, manifestări din păcate inevitabil asociate globalizării își găsește în mod firesc un eșapament în afirmarea identităților specifice, a unicităților în lumea naturilor globalizate. Energiile identitare, inclusiv cele de identitate regională, pot constitui astfel forțe mobilizatoare semnificative într-o lume dizolvată într-o uniformitate standardizată.

După 1989 toată lumea a descoperit că privatizarea este leacul unic pentru redresarea economică a societăților post-comuniste. Pare să fie o descoperire de bun simț care nu mai necesită explicații ontologice. Efectul mobilizator al conștiinței proprietății, proprii naturii umane, este unanim recunoscut în cazul individului. În același timp este profund contestat același efect stimulat în cazul comunităților locale sau regionale, preferîndu-se dizolvarea acestora într-o mare masă națională abstractă, aidoma celei comuniste colectiviste, respinse categoric cu puțină vreme în urmă. Acest paradox mentalitar, care nu este unic în perioada de tranziție, nu face decît să conteste pe plan comunitar ceea ce susține pe cel individual. Or, legile eficienței economice nu iartă pe termen lung o astfel de contradicție neproductivă, prețul fiind plătit de noi toți.

Al. Cistelecan: Întrebările „generale” se învîrt în jurul acestei identități transilvane, pe care, în mod substanțial, aș defini-o ca una dilematică. Mai mult decît dilematică, poate chiar dramatică. Eu cred că sînt două aspecte de fond în această identitate transilvană. Și anume, ea poate fi definită, în latura ei pozitivă, ca o simplă nostalgie și ca un proiect recesiv de recuperare a valorilor, pe care unii dintre noi se străduiesc acum să le reactualizeze și să le reinvestescă cu un potențial pozitiv în viitor. În constructul acesta „transilvan”, inclusiv, să admitem, ca „națiune de voință”. Partea negativă a acestei identități – dar care se manifestă azi mult mai impetuos – e ceea ce eu aș numi identitatea de resentiment sau ca resentiment. Ea a existat, desigur, dintotdeauna în cadrele României moderne; însă mai degrabă latent sau exotic. Acum există însă o formă incisivă de resentiment față de centralitate sau față de centralism. Astăzi, capitalul mai activ, în procesul acesta de definire identitară a ardelenilor, este chiar acesta – adică cel resentimentar. Toate procesele – și istorice, și identitare, și spirituale – sînt fluide. Au o dialectică, pînă la urmă, imprevizibilă. Dar în fiecare subzistă un fond. Au o perenitate dincolo de această fluiditate a lor. Identitatea este întotdeauna ceva ce doarme liniștit pînă este provocată. Identitatea răspunde la provocare. Din acest punct de vedere, este întotdeauna mai degrabă „reactivă”, decît propriu-zis activă. Asta înseamnă că și

fondul acesta resentimentar din identitatea transilvană răspunde la o provocare, respectiv la o frustrare. El se manifestă ca o exasperare. Deocamdată proiecția politică, prezumată și aici, se bazează, cred eu, mai degrabă pe această turnură resentimentară a identității. Or, problema, când e vorba de o construcție într-adevăr temeinică, e implicarea celeilalte părți, a celei „pozitive”, din structura acestei identități, să zicem duale, deocamdată. Problema e cel puțin aceea de a pozitiviza această frustrare, această exasperare. Care poate fi de durată, e adevărat, dar de puțină încredere ca material de construcție. În plus, în istorie durata de 50 de ani e un moment, durata de 30 de ani e o clipă. Cum să reactualizăm noi acele valori nostalgice, care au existat sau n-au existat, aceasta n-are nici o importanță. Sînt ele ficțiune sau sînt documentate istoric? În mintea noastră, în psihicul nostru, ele funcționează ca niște valori pe care le-am pierdut și față de care nutrim nostalgia reactualizării. Asta mi se pare mie schizoidia, ca să repet un termen de la Marius, din identitatea transilvană. Faptul că ea, acum, este mai mult negativă, e mai mult frustrată, e mai mult exasperată, dar are, totuși, nostalgia pozitivității ei. Or, această pozitivitate e toată în trecut.

Și acum mă întorc și la întrebarea care mi-a fost adresată direct: cînd va fi și la noi „castrată” istoria? Sigur, era o expresie mai apăsată pentru un fel de pozitivizare a istoriei. A istoriografiei, de fapt. Acest lucru se întîmplă în toată istoriile europene, care au trăit și ele din conflictualități foarte puternice, dar în care conflictualitatea, negativitatea istoriei nu mai este protagonistul manualului de istorie. Istoria care se studiază prin occident nu e mincinoasă, dar este ușor sedată. Marele potențial conflictual dintre Franța și Germania, de pildă, nu e evacuat din istorie, dar el nu mai este protagonistul acestei istorii care a căpătat o dimensiune formativă. Dușmăniile trecutului nu sînt folosite pentru a crea idiosincrasiiile viitorului. Istoria vrea să formeze cetățeni pentru un viitor în care neamțul și francezul să lucreze împreună într-un proiect. Și s-ar părea că lucrează deja. Și noi sîntem, cu ungurii, într-o situație similară. Vrem să ajungem să lucrăm împreună într-un proiect. Nu numai într-un proiect ardelean local, campanilist, ci chiar într-un proiect central-european, mai de anvergură. Într-un proiect european, să zicem. Or, istoria noastră nu-i încă sedată. Bancul acela cu Ion, care a aflat ieri că ungurii i-au tăiat capul lui Mihai Viteazul și apoi se supără pe János, este încă activ în mentalitatea noastră, în felul în care ne valorificăm, ne „actualizăm” istoria. Însă cred că și proiectul european și interesele noastre de bunăvecinătate cu Ungaria și interesele de rezolvare a oricăror tensiuni în interiorul arealului românesc ne vor împinge spre această istorie mai blîndă, mai pozitivă, mai aptă pentru a fi suportul unui viitor de conlucrare. Nu înseamnă că istoricii vor minți, că vor trece cu vederea unele evenimente „neconvenabile” acestei conlucrări; vor putea însă arăta și că ungurii și românii au mai făcut și lucruri bune împreună. Nu doar că s-au căsărit, de cîte ori au avut prilejul, unul pe celălalt. La urma urmei, oricît s-au dușmănit, nu ne-au lăsat moștenire o Transilvanie în care nu stă piatră pe piatră. E, totuși, o provincie

competitivă, cu oarece ștaif. Sînt destule fapte și la acest capitol pozitiv. Mici și mari. Amintesc doar atît: primele cărți românești, primele tipărituri românești au fost „sponsorizate” fie de principii unguri, fie de bogătani sași. E, totuși, un lucru făcut împreună. Un lucru pozitiv. Mai sînt și altele. Nu doar consecințele unor conflicte sînt importante. Eu cred că istoria – pentru că ea lucrează în primul rînd asupra memoriei – e un factor important în relansarea unui proiect.

Bakk Miklós: Aș vrea să reflectez asupra a trei chestiuni. Una este cea a alegerilor locale, și anume dacă există un clivaj urban – local. Eu cred că există în toată țara și dacă există specificitate transilvană, ea nu constă în faptul că acest clivaj nu există, ci că acest clivaj, eventual, arată puțin altfel. Deci, toate scorurile electorale care au avut loc în România și care au reprodus acele diferențe pe care le-am interpretat mai mulți, chiar și cu trimitere la Huntington, toate aceste diferențe se manifestă cu o geometrie variabilă în decursul celor trei sau patru alegeri care au avut loc în România. Deci, s-au modificat proporții, dar proporția între proporții este interesantă. Nu vreau să vorbesc despre cifrele globale. Două chestiuni în legătură cu acest subiect aș vrea să aveți în vedere. Una a fost pomenită ieri, și anume faptul că cel mai mare număr de votanți care nu-și găsesc reprezentant în Parlament se află în Transilvania de Sud. În județele Brașov, Sibiu și Alba, aici numărul de voturi pierdute, acele voturi care n-au reprezentant în Parlament, ajunge pînă la 40%. Este între 30-40%. Acest spațiu sud-transilvan din punct de vedere politico-electoral este în căutarea eroului pierdut. Cealaltă chestiune ține de semnificația modului de alegere a primarilor din orașe mari transilvane. N-am statistica la îndemînă, dar am făcut-o la vremea respectivă și s-a văzut foarte clar că diferența între votul primarilor și votul dat pe spectru politic pentru consiliul local în Transilvania este mai mare. Primarul iese puțin din tiparele consiliului local față de cel din Vechiul Regat. În Vechiul Regat se reproduce atît privind alegerea primarului, cît și a consiliului local cam același logică de partid. În Transilvania se pot constata niște diferențe. Fenomenul acesta se datorează votului divizat – split-vote: un vot se dă la consilieri și celălalt pentru primar – care în Transilvania este mai pregnant. Care este semnificația acestui fapt? Semnificația – aceasta este interpretarea mea – constă în nevoia de promovare a unei viziuni asupra comunității locale. Comunitatea locală își dorește să aibă o viziune despre viitorul ei propriu de comunitate locală, iar aceasta este mai pregnantă în Transilvania. Unde vom ajunge noi, cu localitatea noastră peste 10 sau 30 de ani? Aceste viziuni nu pot fi reproduse numai de logica de partid, aici intervine și logica personalităților, a primarului. Pentru că aceste viziuni diferite în competiția primarilor apar. Competiția primarilor și abaterea acestei competiții de la competiția pur partinică reflectă acest lucru.

Cealaltă întrebare s-a referit la eșecul UDMR. Spunînd așa, probabil m-am grăbit, este vorba mai degrabă de niște probleme acumulate ale UDMR-ului. Una este a deficitului democratic pe care l-a semnalat domnul Andreescu și care, într-

adevăr, există în prestația de după 2000. Cealaltă chestiune este legată chiar de problema aflată în discuție: reprezentarea interesului transilvan. Nu se face în modul adecvat și nu se face cu ponderea dorită. Iar a treia chestiune, legată de acest lucru, este relația din ce în ce mai paternalistă a Uniunii Democratice Maghiare față de societatea civilă maghiară. Toate acestea, luate împreună, pe de o parte sugerează că continuarea acestei politici îndreaptă Uniunea spre un eșec – în acest sens am vorbit de eșec –, iar interpretarea acestui posibil eșec am făcut-o în sensul epuizării unei paradigme.

În final, chestiunea ridicată de doamna Smaranda Enache: națiunea de voință. Eu prin națiunea de voință înțeleg – încerc să formulez cât se poate de simplu – voința convergentă a comunităților naționale, în sens cultural, de a crea un context sau un cadru politic transilvan comun. Și sînt două chestiuni definitorii în această problemă: sistemul instituțional sau Constituția Transilvaniei. Să existe un proiect comun și să se realizeze acest proiect și, în privința acestui proiect, nota definitorie o găsesc în acea contractualitate sau egalitate a acestor comunități naționale care să fie reglementate în termeni constituționali și în formă instituțională după modele care există, chiar și la ora actuală, în regiuni constituționale. Aceasta este pentru mine națiunea de voință. Voința convergentă, dacă se reușește să fie formulată într-un proiect politic, de a realiza acest cadru politic.

Horváth István: Aș dori să adaug cîteva elemente total disparate referitoare la întrebarea privind fundamentul sociologic al diferențelor transilvane. Doar cîteva, fără ca să comentez în detaliu.

Mă refer acum, de exemplu, la recensămîntul din '92. În ceea ce privește căsătoriile mixte din România, acestea reprezintă 2% din total căsătoriilor. În Transilvania acestea reprezintă 7%.

24,7 dintre cei care s-au declarat români – care trăiesc în Transilvania – au avut un contact intim cu limba maghiară. Acest lucru înseamnă că bunica sau unul dintre părinți au vorbit în copilărie ungurește.

16,7% dintre români declară că știu atîta ungurește cu cît se poate purta o conversație formală, într-un registru limitat.

În ce privește cei proveniți din căsătoriile mixte, ei sînt într-o situație dihotomică. 2/3 dintre ei se declară români, 1/3 se declară maghiari.

În Iugoslavia a existat experimentul ca ei să fie înregistrați ca iugoslavi și, într-adevăr, identitatea de iugoslav pentru cei proveniți din căsătoriile mixte a funcționat. Aici nu avem încă ceva intermediar, ca cineva să se declare ceva intermediar și să iasă la iveală această categorie. Deși, după volumul căsătoriilor mixte, populația este semnificativ de mare și aceștia ar trebui să fie evidențiați pe undeva în mod sensibil. Pentru mine care am o identitate transilvană, aceasta îmi spune ceva. Faptul că acești oameni se declară fie români, fie maghiari. Deși populația de acest tip este numeroasă,

ea încă nu există. Știm foarte bine ce rol politic a jucat Fundația Armonia, care îi grupa pe cei proveniți din căsătoriile mixte...

În ceea privința altor diferențe: în Transilvania sînt mai mulți cei care se identifică ardeleni, și între români și între maghiari. Deci, comparativ între regiuni. Sînt mai mulți care se identifică în termeni regionali în Transilvania printre români. Încă nu știm ce înseamnă acest lucru. Acest lucru poate să însemne o sumedenie de lucruri. Poate să însemne o percepție pozitivă a categoriei de „ardelean”, față de cea de „moldovean” sau de cea de „oltean”, și atunci să fie o ierarhie percepută de ardeleni a categoriilor regionale și să se simtă așa mai bine. Sau poate să fie și o reacție a discursului naționalist, care spune că românitatea adevărată s-a născut și sălășluiește în Ardeal și, practic, să se perceapă astfel: „sînt român mai bun decît ceilalți români” fiind un ardelean. Nu știm. Poate să aibă multiple semnificații.

Dar poate cel mai interesant lucru este percepția justiției. Diferențele între românii din Ardeal, în general, față de populația din Ardeal și în ceea ce privește celelalte provincii. Un sondaj foarte interesant a relevat următorul lucru. Cei din Ardeal percep mai degrabă procesul justiției ca pe un proces care face lucrurile să meargă. Iau sub aspect procedural. Dincolo de Carpați tendința este mai degrabă – vorbim de tendințe și nu de valori absolute – ca justiția să fie percepută ca actul de justiție cu o finalitate morală. Deci, sensul mai modern al acestei percepții a instituției și a actului de justiție este că nu-ți servește ție justiția ca valoare morală ci face ca lucrurile să meargă cumva, ceea ce este, într-un sens, o percepție mai modernă.

Iată cîteva elemente care nu clarifică situația, dar pot constitui adaosuri sociologice utile pentru reflecție.

Molnár Gusztáv: În legătură cu *Omul recent* al lui Patapievici am impresia că este o carte „reacționară” în sensul că autorul reacționează la eșecul celei mai noi încercări de modernizare de tip occidental a României. Sigur, Patapievici este un reacționar de salon, așa cum au fost comuniști de salon în anii '30. Măcar Cioran și Eliade au fost reacționari, care au tras și niște concluzii practice, politice: au intrat în mișcarea legionară. Cînd au ajuns la concluzia că modernizarea României de tip occidental, burghez a eșuat – în anii '30 ei au ajuns la această concluzie – au produs niște texte formidabil de interesante și valoroase, care oarecum captivează pînă astăzi intelectualitatea, în special tinerii, cu toate problemele inerente acestui lucru. Fusese și o primă generație a lui Eminescu, Iorga, care au reacționat la eșecul primului val de modernizare. Dar această modernizare, chiar și așa, din eșec în eșec, totuși, a evoluat încetul cu încetul și acum, tot așa, sîntem într-o perioadă de limită, o perioadă interesantă pentru tot spațiul european, cînd paradigma tranziției de la dictatură la democrație se epuizează, s-a epuizat chiar – politologii care se ocupă de această chestiune încep să tragă concluzia că paradigma tranziției nu mai merge, nu mai funcționează. Se vede clar că s-au introdus niște elemente ale democrației occidentale, ceea ce nu înseamnă

că aceste țări au trecut la modelul occidental propriu-zis, și s-ar putea ca România să ajungă la o anumită fază de modernizare dar nu neapărat de tip occidental. Asta este problema iar *Provincia* sper că se va mai ocupa de *Omul recent*, dar în acest context.

În ce măsură e reală problema pusă de Gabriel Andreescu, după inițierea istoriei de succes atît a ideii de transilvanitate cît și a UDMR-ului ca organizație politică – acum asistăm într-un fel la o victorie a centrului, în sensul că modelul bucureștean devine din ce în ce mai vizibil în toate domeniile. Dar asta ridică o întrebare esențială: în ce măsură există sau nu o soluție la nivel național la această problematică? Noi discutăm ieri, și încercăm și pe mai departe să discutăm despre o posibilă soluție la nivel regional, care, desigur, va trebui să intre în cadrul mai larg, atît al țării, cît și într-un cadru central-european și general european. Dar, în contextul repetatelor eșecuri naționale, măcar aici, la nivel regional, eu văd o șansă. Putem încerca ceva, să creăm ceva. Nu neapărat numai reinventarea unor nostalgii. E nevoie de ceva nou, pentru că sînt sceptic, în mod absolut sceptic față de posibilitatea unei soluții la nivel național. Poate și la nivel regional. Și mă refer aici la incertitudinea dacă în Europa de Est și Sud-Est se poate într-adevăr ajunge la adaptarea strictă a modelului occidental sau ne vom trezi în cadrele sociale, politice, culturale ale unui alt tip de model.

Horváth István: În ceea ce privește votul transilvan există o ipoteză alternativă, și anume, rețeaua de localități. În Transilvania rețelele de localități au un centru urban și zonele rurale sînt foarte bine structurate în jurul acestui centru. Cu cît în Transilvania distanța – e valabil pentru votul din '96, n-am făcut analiza pentru 2000 –, este mai mare de această rețea de localități care are un centru urban, cu atît votul era mai similar satelor din afara arcului Carpat, unde nu avem o rețea de localități structurată în maniera în care este structurată în Transilvania: cu centru urban care să concentreze în jurul lui mai multe localități. Aceasta ar fi o ipoteză alternativă la votul diferit, și anume, structurarea rețelelor de localități în altă manieră. Pentru că și acolo nu neapărat în relația urban – rural era problemă, ci localitățile din Transilvania, care erau izolate de aceste rețele de localități, votau în mod diferit decît vota Transilvania în general. Aceasta ar fi o ipoteză alternativă, de exemplu, la schema lui Huntington sau la alte ipoteze.

Dacă înțeleg bine, dumneavoastră considerați că valențele politice ale identității transilvane încă nu sînt suficient de elocvente ca să putem să vorbim despre ele. Practic, există ceva particular dar acesta nu are încă valențe politice.

O regionalizare ar aduce un simț mai mare în ceea ce privește un sentiment mai pozitiv și ar valoriza mai mult istoria locală. Credeți că aceasta ar fi o soluție? Dumneavoastră doriți ca influxiunea globalizării și a culturii de masă de prost gust să nu pătrundă în anumite locuri, situri specifice, particulare. Credeți că, dacă s-ar pormi o regionalizare, aceasta ar anima identitățile locale și aceste valori ar fi mai bine păstrate?

Dumneavoastră spuneți că nu trebuie văzută regionalizarea în contextul globalizării, dar ca o realocare a autorității de la centru către periferii, ceea ce unii autori numesc feudalism post-modern. Existența a mai multor centre de autoritate, care nu mai au forma aceea tradițională, puternică, de autoritarism. Nu trebuie văzută ca o luptă cu un singur centru, ci ca o poziționare a unei regiuni între mai multe centre de autoritate și de resurse, probabil, în acest context.

Bakk Miklós: O dată, este problema interesului românilor pentru limba maghiară. Într-adevăr, acest lucru în Transilvania ar fi de dorit, pentru că a fost o tradiție care a dispărut. Vreau să vă spun că această chestiune din punctul de vedere al proiectului transilvan înseamnă instaurarea unei depline egalități a limbilor și culturilor, din punctul de vedere al regimului lingvistic instituțional, o instalare a unei egalități perfecte între limbile din această regiune. Pentru aceasta, există mai multe modele și ar fi de dorit ca aceste modele să fie discutate, care ar fi cele mai bune pentru Transilvania. Deși UDMR-ul a elaborat câteva modele, totuși, percepția situației nu este chiar în regulă nici din partea Uniunii Democratice Maghiare. Acest lucru s-a văzut clar în disputa privind liceul Bolyai. Această dispută n-a fost dusă pe baza principiilor privind egalitatea culturilor, ci a fost mixată cu lupta între puterea centrală și drepturile unei comunități locale, fapt care a împins spre o pistă falsă această discuție.

Cealaltă chestiune la care aș vrea să reflectez este cea opțiune a UDMR în momentul decembrie 2000. Într-adevăr, la început s-a văzut ca o alternativă posibilă alianța PDSR cu PRM. Dacă aceasta era o posibilitate reală, oricum s-ar fi realizat. În momentul respectiv n-a fost, după părerea mea, o alternativă reală. Dincolo de acest aspect, contractul convenit între UDMR și PSD nu se respectă. Dacă s-ar respecta în termenii formali, acest deficit democratic despre care am vorbit cu Gabriel Andreescu nu ar exista.

Gabriel Andreescu: Trei chestiuni ar trebui să primească un răspuns. În legătură cu identitatea definită în raport cu ceilalți: este una dintre formulările cele mai tipice, afirmarea identității prin diferența față de ceilalți. Provine dintr-un dat antropologic; ființa umană percepe nu atât valorile absolute, cât diferențele. Un articol recent al lui Solomon Marcus, foarte interesant, se referă la problema localismului identității în raport cu globalizarea. Iată, situarea în raport cu un context.

A doua chestiune legată de nevoia noastră de a păstra autenticitatea. Localismul înseamnă autenticitate. Dacă există un motiv pentru care afirmarea provinciei, afirmarea regională are un sens, acesta ar fi chiar unul. Conștiința unui spațiu comun regional ar oferi și atitudinea și instrumentele mai ferme pentru a salva ceea ce trebuie salvat în privința localismului.

M-aș lega de intervenția dumneavoastră în legătură cu pasiunea actuală pentru cultura de tip american. Aici găsesc o stereotipie, poate două stereotipii, pe care

ar fi bine să le deconstruim. Nu cultura americană, sau rețeaua Mc'Donalds este marele câștigător. Am impresia că ceea ce reprezintă noutatea culturală din ultimul timp este mai curînd subcultura manelelor. Pe de altă parte, eu cred că are loc realmente o folosire abuzivă cu consecințe negative a ideii de cultură americană. Cultura americană la ea acasă nu înseamnă în primul rînd Mc'Donalds. Cultura americană are la bază trei elemente pe care le simți pe viu, concret, cînd ajungi în Statele Unite. Este cultura muncii, a încrederii și a justiției. Nici una dintre cele trei valori nu mi se pare a fi îmbrățișată de către România actuală.

Ultima chestiune, cea la care și Miklós Bakk a vrut să răspună, la rîndul lui, prin cîteva cuvinte. Cred că protocolul stabilit între UDMR cu PSD în anul 2000 a fost un eveniment extrem de important pentru relațiile româno-maghiare. La fel de importantă precum intrarea UDMR la guvernare în 1996. Problema constă în stabilirea unui contract între cele două formațiuni, care are o bătaie istorică, nu numai conjuncturală. Din păcate, după opinia mea, protocolul a fost administrat foarte prost. Prost și costisitor nu numai pentru UDMR ci și pentru minoritatea maghiară. Nu se află nimic scris în protocol care să oblige UDMR-ul să achieseze norme juridice care fac astăzi pe mulți simpatizanți ai maghiarilor să spună: sînt ca noi, sînt gata să se vîndă pentru orice. De abia acum, PSD-ul ar putea să dea o lovitură UDMR-ului și minorității maghiare pe care FSN-ul, și respectiv PDSR-ul pînă în '96, n-au reușit, deși au dorit-o. Să delegitimeze însăși pretenția reprezentanților maghiari de a vorbi în numele unor valori democratice.

Marius Cosmeanu: În legătură cu percepția pe care o au regătenii față de ardeleni și această aură de superioritate pe care o percepem la ei aș începe cu un exemplu pe care l-am scris undeva, într-un articol din *Provincia*. Eram în armată undeva la Năvodari și ne-a întrebant un coleg din Galați dacă noi primim salariul în forinți, iar un altul, cînd a trebuit să ne declarăm rudele din străinătate, și-a notat „unchiul din Cluj”. Acestea nu sînt bancuri. Și noi avem o percepție puțin falsă sau percepem mai greu spațiul extracarpatic, dar percepția Transilvaniei este, în opinia mea, a intelectualilor din București, inclusiv a domnului Patapievic, care ne acuză că sîntem șovini regionali. Cred că este un proces de durată, care a trecut prin toată istoria noastră.

Al doilea comentariu, legat de construcțiile de sticlă, inox, postmoderne. Cine a fost în Viena, știe foarte bine că acesta este un oraș imperial și se potrivește foarte bine arhitectura imperială cu construcțiile postmoderne actuale. Viena este o avangardă din punctul acesta de vedere. Eu nu cred că este un impediment; să oprești combinația aceasta sau să construiești un oraș pe cercuri istorice – arhitectural vorbind – să ai un *downtown* mai vechi ș.a.m.d.

Tot ca subiect de reflecție v-aș propune să acceptăm faptul că Transilvania este o regiune cu mai multe centre. E Clujul capitala Transilvaniei, dar are

Timișoara, are Oradea, are Brașovul, are Sibiu, ceea ce în Vechiul Regat nu prea este. Fiecare regiune are un centru mare și în rest e așa o zonă rurală și semiurbană, ceea ce iară dă o mentalitate de anumit tip.

Al. Cistelean: Întrucât ați văzut, desigur, că eu sînt dintre ardeleano-sceptici, nu dintre ardeleano-optimiști, vreau să termin cu o propunere constructivă. Cu ceva care s-ar putea face, într-adevăr, și ar fi în sensul transilvanismului de care am vorbit noi azi. Nu e ceva deosebit de însemnat, e drept, dar cred că ar putea fi semnificativ, măcar prin efectele de cunoaștere pe care le-ar aduce. Mi-aș dori, de pildă, ca în universitățile noastre, măcar în cele de umanioare, să se facă un multiculturalism care ne caracterizează pe noi; respectiv în secțiile de literaturii maghiare, germane, eventual altele. Similar s-ar putea proceda la artele plastice, la filozofie, la alte facultăți. La teologie, de ce nu?! Pentru că noi chiar am avut multiculturalism, chiar avem un patrimoniu multicultural. □

Antimasonismul românesc după 1989. Originile și dezvoltarea actuală

OLIVIER GILLET

Problema antimasonismului în România, apărută după căderea regimului comunist nu poate fi abordată fără un studiu aprofundat al întregului context politic actual.¹ Mai mult, lipsa perspectivei, dar și complexitatea situației politice, îndeosebi renașterea unor mișcări ideologice interbelice, nu permit, în situația actuală, stabilirea unor concluzii definitive. De la bun început trebuie să subliniem și lipsa studiului științific privind istoria francmasoneriei în România, într-o vreme în care scrierile antimasonice abundă pe tot parcursul secolului XX.² Istoriografia românească a avut de suferit din pricina situației politice pe care această țară a cunoscut-o începând cu anii treizeci, o dată cu ridicarea fascismului sub presiunea Gărzii de Fier, cu „dictatura regală” a lui Carol al II-lea în 1938 (1930-1940), cu Statul național legionar instaurat în 1940, cu dictatura militară a mareșalului Ion Antonescu în 1941 (1940-1944), cu intrarea trupelor de „eliberare” sovietice în 1944 și, în fine, cu instaurarea Republicii populare în 1948.³ Azi, în contextul „trenziției” democratice care a urmat Revoluției din decembrie 1989, încă nu se poate aborda cu adevărat o discuție calmă, într-atît problema francmasoneriei rămîne un subiect arzător și suscită în țară cele mai vii pasiuni.⁴

Ne vom limita aici la a sublinia anumite aspecte preliminare, perioadele de puternic curent antimasonic românesc din decursul secolului al XX-lea, și la a propune cîteva ipoteze privind cauzele succesului actual al acestui curent. Cu toate acestea, este limpede faptul că fenomenul masoneriei în contextul Europei răsăritene și balcanice dominată de religia ortodoxă rămîne în continuare un vast domeniu de studiu ce așteaptă să fie defrișat.

Majoritatea istoricilor fixează apariția francmasoneriei în România la mijlocul secolului al XVIII-lea, perioadă în care un italian, Antonio Maria del Chiaro, ar fi fondat (în 1734) primele loji masonice din Moldova, la Galați, apoi la Iași, în epoca fanariotă, sub domnia lui Constantin Mavrocordat (1733-1735). Se știe că

unele personalități politice române fuseseră inițiate în Franța și că ar fi jucat un rol important în timpul evenimentelor revoluționare din 1848 în principatele sud-danubiene.⁵ După cum subliniază Horia Nestorescu Bălăcești, trebuie să distingem totuși masoneria propriu-zisă de numeroasele societăți secrete cu caracter politic, precum *cărvunarismul*, și de asociațiile literare ce apărau idei asemănătoare.⁶ Unii autori consideră fondarea lojii „Steaua Dunării” drept adevăratul punct de plecare al francmasoneriei din România.⁷

Francmasoneria românească a cunoscut o mare dezvoltare începând cu anii 1860-70. Majoritatea lojilor erau în esență obediente față de Marele Orient (*le Grand Orient*) din Franța sau Italia. În 1879, o primă tentativă de a se crea un Mare Orient de România a eșuat, dar în 1880 s-a constituit Marea Lojă Națională de România care s-a impus ca unică obediență masonică națională. După primul război mondial când asistăm la închiderea a numeroase loji, în 1923, un Consiliu Suprem de România a fost înființat de către Marele Maestru al Lojii Naționale de România, Jean Pangal, care a devenit Suveran Comandor al acesteia. În 1925 a luat ființă Marele Orient de România. În 1930 s-a încheiat unirea Marii Loji Naționale de România cu Marea Lojă Simbolică Maghiară de Transilvania, regiune a Imperiului Austro-Ungar anexată în 1918 la România. În sfârșit, în 1934, Marea Lojă Națională de România s-a scindat în două obediențe, cea a lui Jean Pangal și cea a celebrului scriitor român Mihail Sadoveanu. O federație a acestei ultime tendințe cu Marele Orient de România a dat naștere Franc-Masoneriei Române Unite. În realitate, în centrul discuțiilor se afla mai ales chestiunea unei masonerii suverane independente în opoziție cu problema unei obediențe considerată drept „străină”, Marele Orient.⁸

În secolul al XIX-lea a apărut deja (în 1867) cartea antimasonică a lui Henry Cortazzi, *La franc-maçonnerie et les maçons en Roumanie*⁹. Dar prima mare lucrare românească la care se face deseori referință și azi e, fără nici o îndoială, cartea medicului N. C. Paulescu din 1913, *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahahul, Franc-Masoneria*.¹⁰ În decembrie 1929, un grup de studenți naționaliști atacă sediile Marelui Orient de România din București și deschid calea unei campanii fără precedent. Din 1930 a început publicarea *Buletinului anti-iudeo-masonic*¹¹ la care au colaborat autori ce urmau să devină celebri, printre care și Toma Petrescu. Articolele din acest buletin se refereau îndeosebi la opera iudeo-franc-masonică a Societății Națiunilor¹² și la rolul antireligios și antinațional al francmasoneriei.¹³ Începând cu acești ani, în care asistăm la apariția fascismului românesc o dată cu ridicarea Gărzii de Fier, denunțurile s-au succedat.¹⁴ În 1932, deputatul V. Trifu a făcut un lung și vehement expozeu la Camera Deputaților despre francmasonerie¹⁵, iar patriarhul Miron Cristea s-a pronunțat împotriva acestei organizații. În același an, a apărut cartea lui Ion G. Savin, *Iconoclaști și apostafi contemporani*¹⁶. În 1934, naționalistul A. C. Cuza a luat cuvîntul în Parlament în numele Ligii Apărării

Naționale Creștine cerînd ca francmasoneria să fie declarată asociație secretă dăunătoare statului. În 1934, la Universitatea din Iași este denunțat „canibalismul” francmasonilor care monopolizează învățămîntul superior.¹⁷ În același an, o carte prezentată drept analiză obiectivă a francmasoneriei, destinată cercetătorilor, se înscrie cu totul pe linia antimasonică. E lucrarea lui C. Zasloți, *franc-masoneria, originea, istoria, organizația, scopul, mijloacele, metoda, doctrina, activitatea... ei*.¹⁸ Pentru anul 1936, îi vom menționa pe Vasile Gheorghiu, *Despre Francmasonerie*¹⁹, F. Becescu, *Franc-masoneria, crimă-spionaj-anarhie*²⁰ și P. Vișan-Guvernul, *Francmasoneria (dictatura lojelor masonice)*²¹.

În fața acestui val de antimasonism și a succesului mișcării legionare care a obținut o victorie fără precedent la alegerile din 1937, devenind de fapt a treia forță politică a țării, francmasoneria a trebuit să-și înceteze activitatea. Circumstanțele dizolvării lojilor rămîn controversate.²² În februarie 1937, înainte chiar ca regele Carol al II-lea să proclame, la propunerea primului ministru Tătărescu, un decret prin care masoneria era definitiv condamnată, și înainte ca Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe române (în luna martie a aceluiași ani) să voteze o rezoluție oficială de condamnare a organizației²³, Jean Pangal a ordonat auto-dizolvarea lojilor masonice din țară. În *Telegraful român*, periodicul Mitropoliei transilvane de la Sibiu din anii treizeci, vom găsi numeroase atacuri împotriva sectelor religioase, de fapt a bisericilor protestante și neoprotestante, a comunismului, precum și a iudaismului aliat cu conspirația „pancosmică” masonică.²⁴ Încă din 1932, *Telegraful român* definise francmasoneria ca o asociație secretă ce vizează fuziunea cu statul, distrugerea bisericii creștine, impunerea unei noi religii, ca asociație criminală talmudică ce ar avea trei dușmani fundamentali: naționalismul, monarhia și creștinismul.²⁵ În martie 1937, Biserica Ortodoxă condamnă definitiv francmasoneria ca doctrină, organizare și metodă de muncă ocultă, făcîndu-se vinovată pentru propaganda anticreștină, împotriva lui Dumnezeu cel revelat, pentru concepția panteistă naturalistă, pentru promovarea unei morale laice în învățămînt, pentru orientarea materialistă și oportunistă, pentru superioritatea acordată evreilor în raport cu creștinii, pentru practicarea unui cult asemănător misterelor precreștine, pentru subversiune la adresa ordinii sociale și a statului și pentru că luptă împotriva „legilor naturale” voite de Dumnezeu. În consecință, Sfîntul Sinod a luat următoarele măsuri: acțiuni publice de demascare a scopurilor și activităților nefaste ale francmasoneriei, îndemnarea intelectualilor români francmasoni de a părăsi lojile, izolarea francmasonilor prin „Fraternitatea ortodoxă română”²⁶, refuzul serviciului de înmormîntare pentru cei ce nu se căiau și excluderea francmasonilor din „corporațiile” ecleziastice. Mai mult, preoții trebuiau să arate poporului scopul francmasonilor, cerîndu-le să se apere de influența acestora și să nu le acorde votul candidaților masoni. În fine, Sfîntul Sinod, corporațiile ecleziastice și asociațiile religioase trebuiau să facă presiuni asupra guvernului român și asupra corpurilor legiuitoare pentru a vota o lege privind dizolvarea definitivă a acestei organizații oculte.²⁷

După 1937, antimasonismul românesc a cunoscut un succes din ce în ce mai mare. Amintim mai ales lucrarea lui G. Fărcășanu, *Kabbala (Francmasoneria)*²⁸. Punctul culminant a fost atins în timpul dictaturii militare a lui Antonescu (1940-1941), prin cele trei cărți ale lui G. N. Dimitriu, *Iudaism, Comunism, Francmasonerie*²⁹, Ion Sachelarescu, *Francmasoneria sau sinagoga satanei în lumina Sfintei Scripturi și în planul anticreștin și antinațional al evreimei văzută prin prisma ultimelor evenimente. A căzut masca*³⁰, denunțând scopul anticreștin și antinațional al iudaismului aflat în legătură cu masonii comuniști din URSS și infiltrați în România, precum și, în fine, lucrarea lui Toma Petrescu, al cărei titlu a rămas cel mai celebru și a cunoscut patru ediții succesive, *Conspirația lojilor, franc-masonerie și creștinism*³¹. Aceasta din urmă include o listă de peste 1500 de masoni români. Ei au constituit obiectul unor urmăriri și unii au fost chiar închiși în celebra închisoare de la Jilava. În luna iulie 1942 a fost organizată la București o mare expoziție antimasonică bazată îndeosebi pe documente și obiecte confiscate.³² Să mai menționăm și traducerea în limba română a cărții lui Giovanni Preziosi, *Iudaism = Bolșevism, plutocrație, masonerie*³³. Ar fi inutil să mai insistăm asupra conținutului acestor lucrări, în așa măsură iraționalul și aspectul pur polemic domină în paginile lor și oricum titlurile sînt suficient de elocvente în privința filiației tradiționale – cunoscută peste tot aiurea în Europa în acea epocă – care se stabilea între masonerie, Revoluția franceză, emanciparea evreilor, socialism, Revoluția bolșevică și laicizare.³⁴

În 1944, după intrarea trupelor sovietice, lojile au fost redeschise. Comuniștii le-au lăsat să funcționeze pînă în 1948, dată de la care a fost declarată incompatibilitatea dintre adeziunea la comunism și adeziunea la masonerie, în conformitate cu deciziile Internaționalei a III-a.³⁵ Perioada de tranziție 1944-1948 a constituit – conform unor mărturii – epoca de infiltrare „progresistă” a mișcării masonice românești.³⁶ Cu toate acestea, din cauza măsurilor tot mai coercitive adoptate de comuniști, francmasoneria a fost obligată să-și întrerupă din nou activitatea în 1948 „din rațiuni de închidere provizorie a lojilor pentru a permite membrilor lor să-și îndeplinească obligațiile în cadrul asociațiilor muncitorești pentru lucrări de utilitate publică”.³⁷ Acesta a fost motivul pentru care numeroși francmasoni au plecat în Occident, încercînd să constituie o francmasonerie românească în exil, în Franța. În România, cei rămași au avut de suportat soarta rezervată elitelor intelectuale și opozanților: arestări, torturi, condamnări.³⁸

Nu dispunem acum de informație precisă privind supraviețuirea masoneriei în perioada comunistă. Vom nota că, în *Dicționarul enciclopedic român* din 1962-64³⁹, termenul de „francmasonerie” nu-i menționat. Este însă în *Dicționarul limbii române moderne* din 1958,⁴⁰ definit ca „asociație internațională secretă cu principii politice reacționare și un ritual ocult, în care membrii se susțin în mod reciproc”, în *Dicționarul explicativ al limbii române* din 1975,⁴¹ ca o instituție aflată în serviciul imperialismului,

iar în *Micul dicționar enciclopedic* din 1986⁴², ca o instituție ocultă medievală cunoscută mai ales în Anglia în secolul al XVIII-lea. Constatăm, prin urmare faptul că, dacă mențiunea de „francmasonerie” a fost în cele din urmă încorporată, se face referire la o instituție a trecutului capitalist și burghez.

Literatura antimasonică interbelică este interesantă în măsura în care literatura actuală se inspiră din ea în mod direct. Această literatură își extrăgea sursele în esență din cărțile publicate în Occident, mai ales binecunoscutele lucrări ale lui Barruel⁴³, Copin Albancelli⁴⁴ și Léon de Poncins⁴⁵.

Astăzi, după căderea comunismului, tema antimasonismului cunoaște un nou succes, mai ales în literatura pe care o putem numi „ultranaționalistă”. Francmasoneria apare îndeosebi în săptămânalul *România Mare*⁴⁶, foaie de propagandă a Partidului România Mare (PRM)⁴⁷ și în alt organ de presă cu o ideologie asemănătoare, *Europa*⁴⁸. În paginile lor, masoneria e descrisă ca o organizație planetară ale cărei cercuri occidentale sunt legate de trusturile internaționale și de afaceri apropiate de mafia internațională și neofascistă care are drept scop ocult amestecul în treburile politice ale țării pentru a servi expansionismul internaționalismului european francmasonic. Această alianță iudeo-financiară masonică secretă legată de revoluționarii comuniști din 1917 încearcă – încă de la revoluția din decembrie să se substituie ordinii soviale, să pervertească sensul conceptului de națiune, să remodeleze după criterii proprii învățămîntul și să pună în final mîna pe puterea politică, știut fiind că masoneria deține deja 10% din putere în țările în care deja s-a instalat.⁴⁹

Se constată, prin urmare, faptul că antimasonismul actual se înscrie în continuitatea argumentației interbelice, reluînd ansamblul clișeele din repertoriul antimasonic tradițional. Totodată, vom sublinia următoarele două aspecte care arată în ce măsură argumentația antimasonică poate să varieze în funcție de problemele politice contemporane.

Francmasoneria este acuzată de restaurarea unei puteri regale de drept divin în România și asta prin mijlocirea Alianței Civice, mișcare de opoziție aflată la originea formării Convenției Democratice, reunind un ansamblu de partide, cele mai importante fiind Partidul Național Țărănesc (PNȚCD)⁵⁰ și Uniunea Democratică Maghiară din România (UDMR)⁵¹. Masoneria, care ar fi făcut jurămint de credință regelui Mihai (1927-1930, 1940-1947) – regele participînd cică, împreună cu sovieticii, la pregătirea Revoluției și la evenimentele de la Timișoara⁵² – devine prin urmare aliată cu trădătorii națiunii. Problema monarhiei se pune azi cu atît mai multă acuitate cu cît regalitatea este deseori invocată drept singura alternativă la ceea ce opoziția denușește „emanația”, adică puterea așa-zis „neo-comunistă”⁵³. „Problema regală” se află de asemenea în centrul dezbaterii privind validitatea noii Constituții a Republicii România, adoptată de Parlament în 1991 și considerată ilegală de către opoziția pro-monarhistă.⁵⁴ În vreme ce mareașalul

Ion Antonescu a devenit azi obiectul unei complete reabilitări, ca șef al statului român care a salvat România de la o intervenție directă din partea Germaniei și care a luptat împotriva sovieticilor pentru recucerirea Basarabiei,⁵⁵ regele Mihai de România e numit în mod peiorativ de către stat și de mișcările naționaliste „fostul rege Mihai de Hohenzollern Sigmaringen”, tocmai pentru a sublinia originea lui străină.⁵⁶ Mai mult, regele e acuzat de colaborare cu sovieticii în anii 1944-1947 și e socotit responsabil de asasinarea mareșalului Antonescu „pentru agenții sovieto-iudaici”.⁵⁷ Asimilarea regelui cu francmasoneria face parte dintr-o campanie de denigrare a ansamblului forțelor democratice, mai ales a Partidului Național-Țărănesc care s-a declarat în mod limpede monarhist.⁵⁸ Fapt interesant, între cele două războaie mondiale, masoneria era adversara regalității, lucru care, în contextul epocii era evident normal, statul fiind o monarhie.

Presa antimasonică arată astfel că anumite personalități care s-au declarat pentru o restaurare a puterii regale au responsabilități importante în cadrul masoneriei române. Vom aminti cazul lui Alexandru Paleologu, ambasador al României la Paris, o scurtă vreme, imediat după Revoluție, și Mare Maestru al Marii Loji Naționale a României la Paris, acuzat în plus de *România Mare* de trădare cu sovieticii, pe vremea când era diplomat al regelui Mihai, după război. În climatul de denunțare a foștilor „colaboratori”, masoneria devine un pretext pentru o campanie de defăimare.⁵⁹

La fel, „neomasoneria paneuropeană legată de neofasciști”, mascînd cauzele evenimentelor care s-au desfășurat la Tîrgu-Mureș în 1990, între unguri și români, susține mișcările teroriste maghiare din Transilvania.⁶⁰ Prin neofasciști trebuie să înțelegem ceea ce propaganda antimaghiară numește ca „iredentiști” unguri, nostalgici ai regimului lui Horthy care își văzu atribuită o parte a Transilvaniei prin arbitrajul de la Viena din 1940.⁶¹ Participarea UDMR la Convenție permite „naționaliștilor” să arate alianța „democraților” cu dușmanii românismului. E de înțeles miza acestei propagande în contextul actual al naționalismelor din Est și discuția privind conceptele de stat unitar, apărut de români de frica unei revizuirii a frontierelor și cel de stat federal propus de unguri pentru a obține un statut al minorităților.⁶²

Astfel încît găsim în săptămînalul *Națiunea* al Uniunii *Vatra Românească*⁶³, mișcare aflată la originea PUNR⁶⁴, un articol cu un titlu elocvent, *Complotiștii de operetă*, conform căruia, în realitate, ar exista o „voință de a crea un imperiu paneuropean în slujba papalității, a nostalgiei austro-ungare și a ocultismului sionist, și în care Ordinul de Malta, dependent de Vatican, ar constitui legătura dintre Budapesta și francmasonerie, pentru a stabili în România o Restaurație monarhică. Masoneria s-ar fi pliat astfel puterilor politice pentru a impune o nouă ordine în Europa”.⁶⁵

În fine, dacă esența argumentației se bazează pe elemente politice, n-o putem epuiza fără a cita *Gazeta de Vest* ce apare la Timișoara, dovadă a renașterii mișcării legionare fasciste interbelice. Această mișcare cu conotații mistice de gloriificare

a Căpitanului Corneliu Zelea Codreanu își fundamentează ideologia în principal pe ortodoxie și „românism”, pe „destinul christic al lumii” și pe „dimensiunea spirituală a sufletului românesc”.⁶⁶ În articolul *Nevoia de echilibru*, directorul acestei reviste, Ovidiu Guleș, afirmă că în fața reimplantării lojilor anticreștine în România (care produce un dezechilibru social în defavoarea Bisericii strămoșești), „forțele Bisericii Mântuitorului trebuie să reacționeze în fața invaziei satanice a masoneriei antichristice și antitrinitare”.⁶⁷

Fenomenul antimasonismului poate de asemenea să fie relevat în literatura oficială, intelectuală, sau chiar așa-zis „democrată”. Exemplul cel mai marcant e în mod cert recenta carte a lui Radu Comănescu și M. Dobrescu – primul volum publicat în 1991 la București – *Francmasoneria, o nouă viziune asupra istoriei lumii civilizate*⁶⁸. Lucrarea a fost reeditată în decembrie 1992, la editura „Timpul” (Tempus) din București, sub titlul *Istoria francmasoneriei universale (926-1960) și istoria francmasoneriei române (1734-1991)*⁶⁹. Prima ediție prezenta această carte ca având „informație obiectivă, nici pentru, nici contra”, iar a doua este salutăată de ziarele oficiale precum *Curierul Național*, *Tineretul Liber*, *Cotidianul* și *Contrapunct* (al Uniunii Scriitorilor din România). Francmasoneria este, conform purei tradiții antimasonice, la originea istoriei lumii din secolul al XVIII-lea, și asta cu argumentația conform căreia, mai ales începînd cu anul 1870, s-ar fi constituit două masonerii în sînul francmasoneriei universale, una conservatoare și cealaltă revoluționară, justrificînd astfel toate luptele politice într-o manieră duală. Autorii merg pînă la afirmația că Teroarea a fost „momentul de la care masoneria europeană și-a elaborat doctrina politică practică bazată pe manipularea maselor și aplicarea dură a mijloacelor represive, doctrină ce va fi perfecționată în cursul revoluțiilor și a terorii comuniste”.⁷⁰ De la bătălia de la Valmy și de la Waterloo, trecînd prin anul masonic 1848 și victoria republicii masonice americane în războiul de Secesiune, masoneria dobîndește o asemenea putere încît provoacă „războiul sfînt” al francmasoneriei pentru a combate imperiile autoritare și al cărui punct de pornire l-a constituit atentatul masonic de la Saraievo organizat de masoneria sîrbă, *Narodna Odbrana*, zisă „Mîna Neagră”⁷¹. În timp ce masoneria revoluționară organiza revoluția bolșevică din 1917, iar evreii foloseau această organizație prin intermediul lojii *B'nai B'irth* pentru a ajunge în fine să creeze statul Israel, masoneria occidentală va crea Societatea Națiunilor, ONU, NATO și Comunitatea Europeană, eurocomunismul, Liga Drepturilor Omului și Amnesty International. Trei cuvinte explică extraordinara violență a secolului al XX-lea: naționalismul, francmasoneria și comunismul (naționalismul și comunismul fiind fie o reacție, fie o derivație a masoneriei).⁷² Singura ofensivă împotriva acestor forțe n-a fost în realitate decît fascismul după cum a arătat-o experiența spaniolă și germană. Comunismul este în realitate o „masonerie în oglindă”, o masonerie care și-a ucis tatăl condamnînd această organizație. Războiul rece a reprezentat lupta dintre aceste două masonerii, acordurile masonice de la Yalta și Potsdam ducînd la vînzarea României

de către Occident. Stalin a organizat infiltrarea comunistă în Occident prin mijlocirea masoneriei revoluționare occidentale, Marele Orient de Franța. Menționând evenimentele din China, din Coreea, din America Centrală precum și Revoluția din Cuba, autorii afirmă: „E drept că regimul masono-comunist cubanez constituie dovada cea mai elocventă a decadenței masoneriei «revoluționare» care a creat comunismul, care este naționalist și rămîne însetat de puterea politică”.⁷³ În fine, vom aminti, între afirmațiile cele mai relevante, faptul că Nicolae Ceaușescu, *Conducătorul* (1965-1989), ar fi fost inițiat ca mason, probabil în 1966 și ar fi activat în Loja italiană P2.⁷⁴ Autorii acestei cărți au publicat articole privind francmasoneria în publicații oficiale „respectabile”, precum „Contrapunct”.⁷⁵

Vom mai menționa periodicul cu apariție lunară de orientare democrat creștină, *Puncte Cardinale*, avînd o tendință mai degrabă național țărănească⁷⁶, partid al Convenției Democratice. Găsim în paginile sale o serie de articole consacrate spiritismului, ocultismului și francmasoneriei, bazate în esență pe lucrări antimasonice din perioada interbelică⁷⁷.

Prin urmare, putem constata faptul că antimasonismul nu constituie apanajul numai al extremei-drepte „naționaliste”, ci se poate regăsi la nivele de ideologie politică diferite. Mai notăm faptul că situația politică actuală este cu atît mai complexă cu cît asistăm în România la un fenomen asemănător cu acela din celelalte țări din Est, și anume acela al alianței între ultranaționaliști și foștii comuniști, aflați acum la putere în România, nouă sinteză a post-comunismului denumit de Edgar Morin „total-naționalismul”⁷⁸. Adulatorii regimului lui Ceaușescu sunt acum istoricii și ideologii dreptei naționaliste⁷⁹. Susținerea acordată guvernanților de către PRM și PUNR stîrnește numeroase întrebări privind rolul de relee ale propagandei de Stat pe care îl au aceste mișcări.

Contextul actual din România post-comunistă poate să explice cu ușurință această recîștigare a terenului din partea antimasonismului, din cauza problemelor cu care se confruntă această țară, economice, sociale, politice și ale minorităților. Se știe în ce măsură un climat de criză economică gravă și chiar de criză „ideologică” poate da naștere unui asemenea tip de comportament.

Trebuie subliniată totodată importanța capitală pe care o are în ideologia românească teza privind continuitatea dacă-romană a poporului român. Neam dac al antichității, proto-românii au fost latinizați în timpul ocupației romane, în urma cuceririi Daciei de către împăratul Traian, în secolul al II-lea, latinizare ce coincide cu evanghelizarea „latină” a populațiilor autohtone. Această teză deterministă care arată destinul multiseclar al poporului român „latin” legitimează Statul național unitar care s-a format după primul război mondial și se opune tezelor maghiare privind istoria Transilvaniei⁸⁰. La baza naționalismului român, această teză ce legitimează România Mare interbelică a fost exploatată în „epoca de aur” a lui Ceaușescu pentru a face din România „o insulă de latinătate într-un ocean slav”, în cadrul „izolaționismului” sau al

„autohtonismului” românesc⁸¹. Această teză exclude noțiunea de Stat multinațional și e reluată azi ca armă de apărare împotriva „antiromânismului”, după modelul interbelic. În fața renașterii „românismului”⁸² și a ortodoxiei triumfătoare garantă a integrității culturale, etnice, naționale și religioase⁸³, francmasoneria apare ca un element „străin” în ideologie. Orice organizație, Biserică, minoritate etnică și confesională dependentă de „Străinătate” se află nu numai în afara identității românești ortodoxe, dar poate chiar să amenințe unitatea Națiunii. Nu e de mirare faptul că argumentația interbelică împotriva sectelor, a minorităților „pe nedrept favorite prin tratatele de la Versailles”, și ateismul sau chiar laicitatea, a fost reluată pentru a contracara amenințările „de anarhie” provocate de aceste fenomene după prăbușirea comunismului.

În contextul construcției europene, pe de o parte, și al războiului din Iugoslavia (nostalgie a Imperiului austro-ungar), pe de altă parte, publicațiile „ultranaționaliste” denunțând construcția unui „al patrulea Reich pan european” dezvoltă toate clișeele „cunoscute” care ar amenința integritatea națională, etnică și religioasă, română și ortodoxă, care a triumfat după două mii de ani de lupte necurmate⁸⁴. O instituție „supranațională” precum francmasoneria, „hidra comunistă”, apare în acest context ca o forță ocultă destabilizatoare și manipuloare.

În contextul minorităților, nu este de mirare să vezi asimilată problema maghiară cu catolocismul și protestantismul, iar „casa europeană”, instituție „totalitară și centralistă comunistă mascată”⁸⁵. Românii trebuie decă să lupte împotriva complotului „antiromânesc” organizat de Convenția Democratică aliată cu terorismul maghiar și cu regele Mihai. Ideea vinderii sau a abandonării României de către Occident, prin tratatele internaționale de la Ialta și de la Postdam, la cheremul lui Stalin este larg răspândită în literatură și întărește „psihoza” complotului internațional⁸⁶.

În același timp e de subliniat impactul pe care-l au asupra mentalităților unele „mistere” ale Revoluției, sursă pentru tot felul de speculații⁸⁷. Obişnuiți cu manipulările, — această societate fiind marcată de rolul forțelor așa-zis „subterane”, precum fosta „Securitate”, rebotezată azi cu numele de *Serviciul Român de Informații (S.R.I.)* — românii au tendința de a desluși în evenimentele neexplicate din decembrie opera unor forțe oculte și asta în niște termeni ce frizează uneori obsesia. „Legende”, într-un context politic vag și instabil, pot să facă viața extrem de dură⁸⁸.

În acest context, se înțelege că masoneria poate suscita un tip de comportament „irațional”, într-un mediu total perturbat, în care toate referințele ideologice au cedat locul unui vid copleșit deseori de căutarea de referințe forate din literatura și filosofii interbelice. Nu e de mirare să vezi reapărînd autori din acea epocă și o pleoră de reeditări ale unor opere de dinainte de 1944.

În plus, istoriografia și publicațiile în general au suferit de pe urma înlăturării lor în raport cu cercetările occidentale și au suferit o cenzură sistematică din partea regimului comunist⁸⁹. Putem înțelege, în consecință, că fără un punct de

referință acest tip de curent poate găsi un teren favorabil. Starea bibliografiei unor lucrări contemporane este din acest punct de vedere elocventă⁹⁰. Una dintre lucrările fundamentale ale autorilor actuali este cartea românului Gérard Serbanesco, *Histoire de la franc-maçonnerie universelle*⁹¹, publicată în Franța în anii 60, în care autorul arată îndeosebi implicarea lojii „Steaua Dunării” cu ocazia Unirii Principatelor din 1859 prin domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)⁹². Această teză a stîrnit evident cele mai vii pasiuni în literatură.

În fine, un studiu al impactului propagandei comuniste în societatea contemporană ar rămîne de făcut pentru a cîntări în ce măsură aceasta joacă azi un rol important în mentalități. După cum afirma propaganda comunistă, „cosmopolitismul este o concepție reacționară care și-a propus instaurarea unei dominații mondiale a imperialismului capitalist”. Astfel, națiunea trebuie să-și abandoneze specificitățile, economice, politice, culturale și religioase. Națiunea trebuie să renunțe la propriul trecut, la moravurile și tradițiile sale, pentru o iluzie, „cetățenia lumii”⁹³. Cosmopolitismul a devenit „mijlocul de a justifica și de a masca politica de dominație și de aservire a popoarelor. Cu pretextul de a crea o cultură mondială, comună întregii umanități, cosmopolitismul, sub forma Statului mondial, a guvernului mondial, a federației europene, a cetățeniei lumii, propagă dominația regimului capitalist asupra tuturor intereselor naționale, a independenței și suveranității Statului popoarelor”⁹⁴. Și prin urmare nu-i de mirare faptul că masoneria este acuzată că pervertește sensul națiunii, că anihilează sensul veritabil al patriotismului.

Discursul antimasonic poate așadar să găsească un anumit ecou din pricina situației de criză politică și economică. Dar rămîne totuși extrem de dificilă măsurarea impactului său asupra mentalităților. Dacă domină caracterul irațional și dacă argumentația generală rămîne asemănătoare cu aceea din alte țări (adică filiația făcută între iudaism, comunism și francmasonerie), se poate desluși aici, totuși, o anume intenție coerentă în funcție de contextul politic actual românesc, precum problemele minorităților și ale monarhiei, cu scopul final de a justifica un regim autoritar și naționalist confruntat cu primejdiile ivite din instabilitatea națională și internațională din Balcani după 1989. Asimilarea dictatorului Ceaușescu în masonerie nu rezultă în realitate, în afara ignoranței și a caracterului irațional ale unei asemenea afirmații, decît din voința de a discredita această organizație și de a denigra forțele democratice, care cică astfel ar trăda interesele naționale prin participarea lor la „complotul” organizat împotriva Statului.

Nu s-ar putea opune în mod sistematic și maniheist forțele democratice și cele conservatoare. Nu numai că suntem în prezența unei situații asemănătoare cu restul blocului din Est, cu această alianță, tacită sau declarată deschis, dintre naționalism și post-comunism, dar nici presa așa-zis „democratică” nu face figură aparte. O societate care are tendința de a se întoarce către trecut căutîndu-și

izvoarele în ideologiile interbelice riscă în același timp să reînvie vechii demoni pe care sentimentul de frustrare zămislit în cei 40 de ani de totalitarism comunist poate azi mai mult ca oricând să-i așeze la loc de cinste. □

Note:

1. Studiile pe această temă sunt din păcate inexistente. Se va vedea totuși studiul recent al lui Simon Petermann: „Confuzia politică românească sau căile abrupte spre democrație”, în *Sfera Politicii*, revistă lunară de științe politice editată de fundația «Societatea civilă», an. 1, nr. 6, mai 1993, p. 6-7.

2. Se va vedea în primul rând excelenta bibliografie din recenta lucrare a lui Horia Nestorescu Bălcești, *Ordinul masonic român*, ed. „Șansa” SRL, București, 1993, p. 607-623. Vom cita în principal: „Istoricul franc-masoneriei în România”, cu o prefață de V. V. Dașkevici, în *Paza polițienească, administrativă-socială*, an 10, nr. 2-4, București, 1930; Ossian Lang, „Freemasonry in the Kingdom of Romania”, în *Proceedings of the Grand Lodge of New York*, 1926; G. Pascu, „Die Geschichte der rumänischen Freimaurerei”, în *Südostdeutsche Forschungen*, t. 4, 1939, nr. 2, p. 297-306; Gérard Serbanesco, *Histoire de la franc-maçonnerie universelle*, t. 3, *La franc-maçonnerie en Roumanie*, Ed. Demange, Paris, 1966, p. 303-429 (cu toate că e foarte utilă datorită bogăției informațiilor pe care le conține, se va folosi cu prudență); S. Haffner, *Geschichte der rumänische Freimaurerei*, Tel Aviv, 1966. Se vor consulta de asemenea notițele privind România ale lui J.P., M.S., în *Dictinnnaire universel de la franc-maçonnerie, Hommes illustres, pays, rites, symboles*, dir. Daniel Ligou, t. 2, Ed. De Navarre, Ed. Du Prisme, p. 1145-1156; Paul Naudon, *Histoire de la Franc-maçonnerie*, Presses Universitaires de France, Office du Livre, S.A., Fribourg (Suisse), 1981, p. 142; a se vedea de asemenea Daniel Beresniak, *La Franc-maçonnerie en Europe de l'Est*, Ed. Du Rocher, Monaco, 1992, p. 101-121 și Janos Frühling, Catherine SAS, „Passé et renaissance de la franc-maçonnerie dans les pays de l'Europe centrale et du Sud-Est”, în *La franc-maçonnerie et l'Europe* (coll. *La pensée et les hommes*), Ed. De l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1992, p. 51-64; M. Schmieder, *La franc-maçonnerie: Histoire d'une grande fraternité*, J.-M. Collet, Bruxelles, 1992, p. 282-283. Se va vedea de asemenea broșura *Franc-masoneria, legendă și adevăr. Marele Comandor Marcel Schapira se destăinuie...*, cu o introducere de Gabriel Iosif Chiuzbaian, Ed. „Continent XXI” a societății academice „Titu Maiorescu”; în sfârșit, lucrarea următoare, cu prudență (vezi *infra*): Radu Comănescu, Emilian Dobrescu, *Istoria Franc-masoneriei universale (926-1960) și istoria franc-masoneriei române (1734-1991)*, vol. I-II, Ed. „Tempus” SRL, București, p. 242-278.

3. Niciodată nu se va sublinia îndeajuns impactul ideologiilor totalitare asupra cercetării științifice în România în cursul ecstui secol, ideologii a căror cercetare întîmpină și azi multe greutăți în a se elibera după Revoluție. Se va vedea cu titlu de exemplu bibliografia *Bibliografia istorică a României*, dir. Ion Crăciun, Ștefan Pascu, 6 vol., Ed. ARSR, București, 1970-1980; vezi C. SPOREA, „Die sowjetische Umdeutung der rumänischen Geschichte”, în *Saeculum*, t. 11, 1960, nr. 3, p. 220-246.

4. Se va menționa, de pildă, ecoul în presa română al unei conferințe susținută de Jacques Orefice, Mare Maestru adjunct al Marelui Orient de Franța, la 12 nov. 1992 la Cluj, pe tema: *La Franc-maçonnerie en Europe et en Roumanie*, vezi rezumatele din revista *Tribuna, săptămînal de cultură*, serie nouă, an. 4, nr. 49, 11-17 dec. 1992, Ioan Mușlea, *Franc-masoneria în România*, p. 11-12; Marcel Cuceau, „Visita unui înalt grad din masonerie. După 1948, în România au rămas numai trei (!) masoni”, în *NU*, an. 3, nr. 93, 19-26 nov. 1992, p. 12.

5. Vezi excelentul articol al lui Dan Berindei, „Préludes de la révolution roumaine de 1848. Les sociétés secrètes”, în *Revue Roumaine d'Histoire*, t. 17, 1978, juil.-sept., nr. 3, p. 427-445.
6. Horia Nestorescu Bălcești, *op. cit.*, Cu toate că această carte este concepută în realitate sub forma unui dicționar de masoni români de la crearea Ordinului, introducerea sa cronologică constituie un excelent instrument de lucru, indispensabil pentru istoria francmasoneriei române.
7. Aceasta este opinia tuturor istoricilor români. Se va nota totuși prudența autorilor occidentali în privința acestui subiect, precum în dicționarul lui Daniel Ligou, *op. cit.*, și Daniel Beresniak, *op. cit.*, considerînd ca punct de pornire crearea „societății filarmone” de inspirație masonică la București, în 1925. Se va nota faptul că, după exemplul restului Balcanilor și al Turciei, francmasonii erau numiți în secolul al XIX-lea „farmazoni”, vezi Neagu Djuvara, *Le pays roumain entre Orient et Occident. Les Principautés danubiennes au début du XIX-e siècle*, Publications Orientalistes de France, 1989, p. 316-317.
8. Se va vedea în principal Horia Nestorescu Bălcești, *op. cit.*, p. 41-199-
9. Henry Cortazzi, *La franc-maçonnerie et les maçons en Roumanie*, Iași, Imprimerie d'A. Bermann, 1967.
10. N. C. Paulescu, „Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahahul, Franc-Masoneria”, în *Dascălul, Fiziologie filozofică*, an. 2, nr. 6-12, București, 1913.
11. *Buletinul anti-iudeo-masonic*, an. 1, ianuarie, 1930.
12. N. C. Paulescu, „Societatea Națiunilor, e opera jidano-franc-Masoneriei”, în *Buletinul anti-iudeo-masonic*, an. 1, ianuarie, 1930, p. 21-25.
13. Toma Petrescu, „Franc-masoneria contra religiei”, în *Buletinul anti-iudeo-masonic*, an. 1, nr. 7-8, iul.-aug. 1930, p. 276-282.
14. Pentru istoria ridicării fascismului românesc în anii treizeci, vezi Alain Colignon, „Les droites radicales en Roumanie, 1918-1941”, în *Transition*, 1993, nr. 1, p. 143-144.
15. *Interpelare asupra francmasoneriei, făcută în ședința adunării deputaților la 5 februarie 1932 de către Doctor V. Trifu, deputat de Storojinet* (Extras din monitorul oficial, partea III, nr. 36 din 1932), București.
16. Ion G. Savin, *Iconoclaști și apostafi contimporani*, Ed. „cărților bisericești”, București, 1932.
17. „Canibalismul francmasonilor de la facultatea de litere din Iași”, în *Extras din „Revista critică”*, Ed. „Goldnei”, Iași, 1934. De notat că aceeași acuzație a fost făcută și în legătură cu ocuparea de către evrei a universităților din România, în special din Basarabia. Vezi François DUPRAT, „Naissance, développement et échec d'un fascisme roumain”, în *Revue d'Histoire du Nationalisme révolutionnaire*, Ed. ARS, nr. 2, mars 1989; vezi și Sergiu Florescu, *Acțiunile subversive ale evreilor din România. Evreii se pregătesc de război*, Ed. „România creștină”, Chișinău, 1935.
18. C. Zasloți, *Franc-masoneria, originea, istoria, organizația, scopul, mijloacele, metoda, doctrina, activitatea... ei*, v. 1, Lugoj, 1934.
19. Vasile Gheorghiu, *Despre Francmasonerie*, 1936.
20. F. Becescu, *Franc-masoneria, crimă-spionaj-anarhie*, Ed. „Porunca Vremii”, București, 1936.
21. P. Vișan-Guvern, *Francmasoneria (dictatura lojelor masonice)*, „Unirea”, „Tipografie și legătorie de cărți”, Caracal, 1936.
22. J.P., M.S., „Roumanie”, în *Dictionnaire universel*, *op. cit.*, p. 1151-1152.
23. *Studiu asupra francmasoneriei. Întocmit de mitropolit Nicolae al Ardealului (Votat de Sf. Sinod în ședința sa de la 11 martie 1937)*, (Biblioteca Institutului biblic, nr. 22), București, 1937; „Sf. Noastră Biserică împotriva francmasoneriei”, în *Telegraful român, organ național*

bisericesc, întemeiat în 1853 de mitropolitul Andreiu Șaguna, Sibiu (T.R.), an. 85, 21 mart 1937, nr. 12, p. 2; *Condamnarea francmasoneriei*, în *Ibid.*, an. 86, 9 ian. 1938, p. 1; vezi de asemenea pentru Biserica ortodoxă diferitele articole următoare: Ștefan Cioroianu, *Creștini sau masoni?*, în *Ibid.*, an. 80, 5 mart. 1932, nr. 19-20, p. 2; *Francmasoneria în parlamentul țării*, în *Ibid.*, an. 80, 13 febr. 1932, nr. 13-14, p. 4; G.T. Marcu, *Francmasoneria în România – Pe marginea cărții lui Toma Petrescu „conspirația lojilor”*, în *Ibid.*, an. 89, 6 iul. 1941, nr. 28, p. 2.

24. G.T. Marcu, *Francmasoneria în România op. cit.*. Nu putem cita toate articolele privind incompatibilitatea dintre „românism”, caracterizat de legăturile dintre ortodoxie, românitate, națiune, etnocrăție, și, catolicism, bolșevism, secte, laicizare, iudaism etc.; vezi în special articolele celebrului teolog român Dumitru Stăniloae, „Pericolul sectelor”, în *Ibid.*, an. 86, nr. 10, 6 mart. 1938, p. 1; „Ortodoxie și Etnocrăție”, în *Ibid.*, an. 86, nr. 21, 12 iun. 1938, p. 1; „Latinitate și ortodoxie”, în *Ibid.*, an. 87, 22 ian. 1939, nr. 4, p. 1 și (urm.), 29 ian. 1939, nr. 5, p. 1; „Creștinism și naționalism”, în *Ibid.*, an. 88, 29 sept. 1940, nr. 40, p. 1-2 și „Restaurarea românismului în destinul său istoric”, în *Ibid.*, an. 88, 22 sept. 1940, nr. 39, p. 1 (Vezi toate articolele pe acest subiect în bibliografia lui, G. F. Anghelescu, „Bibliografia Pr. Acad. Prof. Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice, revista institutelor teologice din Patriarhia română (S.T.)*, ser. 2, an. 44, nr. 3-4, mai-aug. 1992, p. 144-172; „Principii de renaștere națională” în *T.R.*, an. 87, nr. 3, 15 ian. 1939, p. 1; V. Iordăchescu, „Comunism și creștinism”, în *Ibid.*, an. 86, nr. 43, 23 oct. 1938, p. 1.2; „Necesitatea soluționării problemei evreiești”, în *Ibid.*, an. 86, nr. 3, 16 ian. 1938, p. 1-2; G.T. Marcu, „Ortodoxie și românism”, în *Ibid.*, an. 87, 14 mai 1939, nr. 20, p. 1-2; „Legea de desființare a sectelor”, în *Ibid.*, an. 91, ian. 1943, p.2.

25. *Francmasoneria în parlamentul țării*, în *Ibid.*, an. 80, 13 febr. 1932, nr. 13-14, p. 4; vezi și: D. Pajură, *Loja în plină acțiune*, în *Ibid.*, an. 80, nr. 13-14, 1 febr. 1932, p.1-2.

26. Asociație religioasă ortodoxă avînd ca obiectiv lupta împotriva ateismului, a „non-creștinilor”, a sectelor, a agenților străini, a dușmanilor poporului și a „sufletului românesc ortodox”. Emilian Popescu, „Frăția Ortodoxă Română redivivă”, în *Biserica Ortodoxă Română, Buletinul oficial al Patriarhiei române*, an 109, nr. 4-6, apr.-iun.1991, p.30-33

27. „*Studiu asupra francmasoneriei, op. cit.*”; „*Sf. Noastră Biserică împotriva francmasoneriei, op. cit.*”; *Condamnarea francmasoneriei, op. cit.*; vezi și denunțurile de francmasonerie în diferitele conferințe prezentate la București în 1934 organizate de *Consiliul Central Bisericesc*: Teodor M. Popescu, „Misiunea creștină a Statului”, în *Probleme actuale în Biserică și Stat*, Ed. „Cărilor Bisericești”, 1935, p. 121, 122 și 141; G. D. Mugur, „Misionarism”, în *Ibid.*, p. 197.

28. Cotinel Fărcășanu, *Kabbala, legi ovreești ascunse, concepția religiilor scleratei societăți: Francmasoneria*, Ed. „Fântâna darurilor”, București.

29. G.N. Dimitriu, *Judaism. Comunism. Francmasonerie*, Ed. Eminescu, 1940.

30. Ion Sachelarescu, *Francmasoneria sau sinagoga satanei în lumina Sfintei Scripturi și în planul anticreștin și antinațional al evreimei văzută prin prisma ultimelor evenimente. A căzut masca*. București, 1941.

31. Toma Petrescu, *Conspirația lojilor, francmasonerie și creștinism*, București, 1941.

32. *Expoziția antimasonică*, București, 1942.

33. G. Preziosi, *Judaism = Bolșevism, plutocrație, masonerie*, trad. de G. Lăpușneanu, C. Ivanovici, Ed. „publicitatea românească”.

34. Jacques Lemaire, „Les origines françaises de l'antimaçonnisme (1744-1797)”, *Etudes sur le XVIII-e siècle, Vol. Hors sér. 2*, Ed. de l'Université de Bruxelles, 1985; José A. Ferrer Benimeli, „La franc-maçonnerie face aux dictatures. L'obsession antimaçonnique des totalitarismes”, în *Maçonnerie, maçonneries*, edit. Par Jacques Marx, Ed. de l'Université de

Bruxelles, Bruxelles, 1990 (Conférences de la Chaire Théodore Verhagen 1983-1989) ; vezi și Francis BALACE, „Petite bourgeoisie, frustrations sociales et antimaçonisme”, în *Lad'cité et classes sociales (1789-1945). En hommage à John Bartier*, dir. André Miroir, Espace de Libertés, Ed. du Centre d'Action lad'que, Bruxelles, 1992, p. 235.

35. „Communisme”, în *Dictionnaire universel de la franc-maçonnerie op. cit.*, dir. Daniel Ligou, t. 1, p. 305-307.

36. În afara autorilor deja citați privind istoria franc-masoneriei în România, vezi în plus, lucrarea lui Guy Vinatrel, *Communisme et franc-maçonnerie*, Les Presses Continentales, Paris, 1961, p. 159-166.

37. Horia Nestorescu Bălcești, *op. cit.*, p. 197.

38. Vezi Ana Selejan, *România în timpul primului război cultural (1944-1948)*, vol. 1, *Trădarea intelectualilor*, Ed. „Transpres”, Sibiu, 1992.

39. *Dicționar enciclopedic român*, Ed. „Politică. Academia Republicii populare române” (ARPR-ARSR), 4 vol. 1962-1964.

40. *Dicționarul limbii române moderne*, Ed. ARPR (Institutul de lingvistică din București), 1958, p. 316.

41. *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, Ed. ARSR (Institutul de lingvistică din București), București, 1975, p. 350.

42. *Mic dicționar enciclopedic*, ed. a III-a, Ed. „Științifică și enciclopedică”, București, 1986, p. 681.

43. Abbé Barruel, *Mémoires pour servir à l'histoire du jacobinisme*, P. Fauche, Hamburg, 1797-1799, 5 vol.

44. Copin Albancelli, *La guerre occulte, les sociétés secrètes contre les nations*, Librairie académique, Perrin et Cie, Librairies-éditeurs, Paris, 1925.

45. Léon de Poncins, *La F.M., Puissance occulte*, Ed. Bossard, Paris, 1932 ; E. Malynski, Léon de Poncins, *La guerre occulte. Juifs et Franc-Maçons à la conquête du Monde*, Orléans, 1936.

46. *România Mare, săptămînal absolut independent (R.M.)*, red. șef Corneliu Vadim Tudor, București, 1990-.

47. Partidul „România Mare”. Acest partid creat de Corneliu Vadim Tudor militează pentru restaurarea României în frontierele sale de la 1918 și se singularizează printr-o propagandă „ultra-naționalistă”, „isterică”, socotită azi printre cele mai agresive. Pentru nomenclatura partidelor, a personalităților politice și a presei politice românești, se va consulta *Dicționar personalități publice-politice, 1989-1992*, Editor „Holding Reporter”, București, 1993.

48. *Europa, săptămînal independent*, dir. Ion Neacșu, București, 1990-.

49. Vezi în principal următoarele articole: Cristian Ben, „Ce este francmasoneria?”, în *Europa*, an. 2, nr. 54, dec. 1991, p. 3; Constantin Burlacu, „Scrisoare deschisă d-lui Aurel Dragoș Munteanu, ambasadorul guvernului iudeo-masono-comunist de la București în Statele Unite”, în *R.M.*, nr. 99, an. 3, 29 mai 1992; Florin Ionuț, „Rothschilzii, Marii maestri ai masonilor (IV)”, în *Europa, Est-Vest supliment Europa*, aug. 1991, p. 2; cele trei articole ale lui Florian Popa Micșan, „Paleologu și francmasonii regaliști”, în *R.M.*, nr. 49, an. 2, 17 mai 1991, p. 8; „Rețeaua francmasonică și perdeaua de fum”, în *ibid.*, nr. 77, 20 dec. 1991, p. 8; „Petre Roman – francmason și monarhist?”, în *Europa Est-Vest, Europa supliment*, nov. 1991, p. 7; Florentin Oanca, „Naționalismul și forțele oculte”, în *Europa*, an.2, nr. 52, nov. 1991, p. 3; Crișan Popescu, „30 de întrebări pentru un mason”, în *R.M.*, an. 2, nr. 42, 29 mart. 1991, p. 8; Maria Negură, „Scufița Armatei roșii și bunicuța iudeo-masonică”, în *R.M.*, an. 3, 1 mai 1992, p. 3.

50. Partidul național țărănesc, creștin și democrat.

51. Uniunea democratică a Maghiarilor din România.

52. Vezi mai ales articolele lui Florin Popa Micșan, „Paleologu și francmasonii regaliști, op. cit.” și „Petre Roman – francmason și monarhist? op. cit.”

53. În afară de presa de opoziție emanând din partidele convenției democratice, vezi, în principal, culegerea de articole scrise cu ocazia vizitei regelui Mihai de România, în primăvara lui 1992: *Majestate, nu pleca*, prefătat de Nicolae Stroescu-Stănișoară, Ed. Anastasia; de remarcat, de asemenea, problema legitimității regelui pusă în discuție de detractorii lui, care au scos în evidență existența unui alt potențial moștenitor, nepotul lui Carol al II-lea, Paul de România; Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Ed. „Humanitas”, București, 1992; Id., *Nimic fără Dumnezeu. Noi convorbiri cu Mihai I al României*, Ed. „Humanitas”, București, 1992; PAUL al României, *Carol al II-lea, Rege al României*, Ed. „Holding Reporter”, București, 1991.

54. Această constituție este considerată drept anticonstituțională în măsura în care constituția din 1923 a fost suprimată în 1948 prin lovitură de stat comunistă care a abolit monarhia și în virtutea unor condiții considerate drept „ilegale” atunci a a fost adoptată în 1991. Astfel că regele este considerat în continuare drept rege al României, în vreme ce Constituția din 1991 (Parlamentul României, *Constituția României*, ed. a II-a, Ed. Regia Autonomă „Monitorul Oficial”, București, 1991) proclamă Statul Român drept „republică”. Vezi, pe acest subiect, teza lui Eleodor Focșeneanu, *Istoria constituțională a României (1859-1991)*, Ed. „Humanitas”, București, 1992.

55. Ar fi aproape imposibil să cităm aici toate lucrările apărute pe această temă după anul 1989 în România. Vom cita în principal lucrarea fostului căpitan de stat major al lui Antonescu, George Magherescu, *Adevărul despre mareșalul Ion Antonescu*, 3 vol., Ed. Păunescu, București, 1991, și culegerea alcătuită de Iosif Constantin Drăgan, *Antonescu, Mareșalul României și războaiele de reîntregire* (Centrul european de cercetări istorice Veneția), Venise, Ire éd., 1986, 2-e éd., 1990, 3-e éd., Ed. „Fundatia Europeană Drăgan”, București, 1991; Gheorghe BUZATU, *Istorie interzisă. Mărturii și documente cenzurate despre mareșalii României: Alexandru Averescu, Constantin Prezan, Ion Antonescu*, Ed. „Curierul Doljean”, Craiova, 1990; Id., *România cu și fără Antonescu. Documente, studii, relatări și comentarii*, Ed. Moldova, Iași, 1991; *Ion Antonescu și Garda de Fier. Pe marginea prăpastiei (21-23 ianuarie 1941)*, editor Serafim Diucu, Ed. „Rom-Edition”, Tîrgu-Mureș, 1991; *Ion Antonescu. Citiți, judecați, cutremurați-vă*, editori Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Ed. „Tinerama”, București, 1991; Mareșal Ion Antonescu, *Românii. Originea, trecutul, sacrificiile și drepturile lor* (reedit. din 1919), 2 vol., Ed. „Moldova”, Iași, 1991; *Mareșalul Ion Antonescu. Secretele guvernării. Rezoluții ale Conducătorului Statului (septembrie 1940-august 1944)*, editori Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Ed. „Românul”, București, 1992; *Ion Antonescu. Un A.B.C. al anticomunismului românesc*, vol.I, editor Gheorghe Buzatu, Ed. „Moldova”, Iași, 1992 (Românii în istoria universală, t.21).

56. Să notăm că există o opoziție între mișcările favorabile unei reabilitări a mareșalului Antonescu (*România Mare*), și noii lăgionari favorabili monarhiei în tradiția voievodală post-bizantină românească. Garda de Fier nu se pronunță pentru un anumit rege, dar se opune cu îndrjire lui Carol al II-lea, care s-a opus legionarilor, și cu siguranță lui Antonescu, vinovat de înăbușirea mișcării din 1941 după tentativa de lovitură de stat plănuită de legionari. Vezi: I. S. Drăgoi, „Din istoria regalității”, în *Gazeta de Vest* (G.V.), nr. 11/75, iul. 1992, p. 12, 28-29; ID., „Din istoria regalității. Pentru noi românii. Voievodul, Domnul, stăpînitorul sau regele este ales și uns la lui Dumnezeu, tradiție moștenită de la Bizanț”, în *Ibid.*, nr. 10/74, iun. 1992, p. 14-15.

57. Vezi de exemplu *R.M.*, an. 3, nr. 109, 7 aug. 1992, p. 10.

58. *Regele și Patria*, red. Șerban Săndulescu.

9. Floria Popa Micșan, „Paleologu și francmasonii regaliști, op. cit.”. Vezi, de pildă în afară de afacerea Paleologu, acuzațiile aduse de *România Mare* împotriva unor personalități precum politologul Silviu Brucan, și fostul ministru al culturii Andrei Gabriel Pleșu.

60. Florin Popa Micșan, „Rețeaua francmasonică și perdeaua de fum, op. cit. ».

61. Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena : Memorii, iulie-august 1940*, editor Valeriu Dinu, Ed. „enciclopedică”, București, 1991.

62. Béla Borsi-Kálmán, „Bref aperçu de l'histoire des frustrations des Roumains de Transylvanie”, în *L'Europe centrale et ses minorités : vers une solution européenne ? publications de l'Institut universitaire des Hautes Etudes internationales*, dir. A. Liebich, A. Reszler, Geneva, Presses Universitaires de France, Paris, 1993, p. 135-144 ; Id., „L'histoire du différend hongaro-roumain du XVIII-e au XX-e siècle. Quelques points de repère”, în *L'Europe du milieu. Actes du colloque organisé par le Groupe de Recherche sur l'Europe Centrale de l'Université de Nancy II, septembre 1989*, dir. M. Maslowski, Presses Universitaires de Nancy, 1991, p. 243-250. Vezi de asemenea *L'Europe du Centre: 50 années révolues ?*, dir. Nicolas Bardos-Feltoronyi, Michael Sutton, De Boeck-Wesmael, Bruxelles, Ed. Universitaires, Paris, 1991 ; *Nations, Etat et territoire en Europe de l'Est et en URSS*, Etudes coordonnées par Michel Roux, Collection „Pays de l'Est”, l'Harmattan, Paris, 1992.

63. Valentin Borda, *Uniunea Națională „Vatra Românească”*, Ed. „Petru Maior”, Tîrgu-Mureș, 1992.

64. Partidul Unității Naționale a Românilor. Acest partid este îndeosebi prezent în Transilvania (Cluj-Napoca) în regiunile care au cunoscut ocupația maghiară din 1940, unde se află o populație maghiară importantă, cifrele variind între 1.600.000 și 2.000.000, conform surselor.

65. Ion Păun, „Complotiștii de operetă”, în *Națiunea, săptăminal al Uniunii „Vatra Românească”*, an. 3, nr. 39, (116), 25 sept.-1 oct. 1992, p. 5.

66. Despre renașterea Gărzii de Fier (Mișcare legionară), în afară de publicația periodică lunară de la Timișoara, *G.V.*, sub direcția lui Ovidiu Guleș, vezi în principal: Ovidiu Guleș, *Cum am cunoscut Legiunea Arhanghelul Mihail*, Ed. „Gordian”, Timișoara, 1992; *Istoria Mișcării legionare, scrisă de un legionar*, ediție românească a lucrării preotului Ștefan Palaghiță, *Garda de Fier spre reînvierea României*, Ed. autorului, Buenos-Aires, 1951, edit. Alexandru V. Diță, cu o prefață de Dan Zamfirescu, Ed. „Roza Vînturilor”, București, 1993 (Colecția contribuții la istoria completă și adevărată a românilor); *Din luptele tinerețului român 1919-1939 (Culegere de texte)*, Corneliu Zelea Codreanu 1899-1938, ed. a 3-a, Ed. „Fundăției Buna Vestire”, 1993 (Colecția istorie și adevăr); „Pentru cunoașterea adevărului, declarația mișcării legionare 1990 (Istoria și politică)”, în *Țara și exilul*, an. 26, nr. 9-10, iul.-aug. 1990 ; de notat de asemenea numeroasele lucrări legionare apărute în Occident în timpul războiului rece, ca de pildă reeditarea cărții lui Corneliu Z. Codreanu, *La Garde de Fer (Pentru Legionari)*, ed. „Prométhée”, Paris, 1938, reeditată în colecția „Omul Nou”, Grenoble, 1972. Cu toate că legătura nu este foarte limpede declarată, trebuie să semnalăm existența unui partid politic de sorginte legionară, *Mișcarea pentru România*, fondat de Marian Munteanu, profesor și fondator al Ligii Studenților din Universitatea București; vezi bilunarul, *Mișcarea, Publicație a Noii Generații*, – editată de *Mișcarea Pentru România*, 1991-.

67. Ovidiu Guleș, „Nevoia de echilibru”, în *G.V.*, nr. 16-80, dec. 1992, p. 30.

68. Radu Comănescu, Emilian Dobrescu, *Franc-masoneria, o nouă viziune asupra istoriei lumii civilizate*, vol. 1, București, 1991.

69. Id. *Istoria franc-masoneriei universale (926-1960) și istoria franc-masoneriei române*, op. cit.

70. *Ibid.*, p. 26.

71. *Ibid.*, p. 40-45.

72. *Ibid.*

73. *Ibid.*, p. 100.

74. *Ibid.*, p. 144-145.

75. Id., „Franc-masoneria. Conferința de la Potsdam”, în *Contrapunct*, Uniunea Scriitorilor din România, an. 3, nr. 29, (132), 18 sept – 1 oct. 1992, p. 7 și „Franc-masoneria, Cortina de fier 0148, în *Ibid.*, an. 3, nr. 30, (133), 2-5 oct. 1992, p. 7.

76. *Puncte Cardinale*, Periodic independent de orientare democrat creștină, 1991 - .

77. Ion G. Savin, „Creștinism și Francmasonerie”, în *Puncte Cardinale*, an. 2, nr. 8-9, 20/21 aug.-sept. 1992, p. 12 (extras din cartea lui Ion G. Savin, *op. cit.*); Ion Mihălcescu, „Francmasoneria”, în *Ibid.*, an. 3, nr. 2/26 feb. 1993, pp. 9-10 (extras din cartea sa, *Teologia luptătoare* (Biblioteca Teologica), Ed. Cugetarea-Georgescu Delafras, București, 1941, cap. 27, *Francmasoneria.*; „Europa la Răscruce”, în *Ibid.*, an. 2, nr. 10-22, oct 1992, p. 16.

78. Edgar Morin, „Le surgissement du total-nationalisme”, în *Le Monde*, 11 mars 1993. Dacă obiectul articolului lui Edgar Morin este situația iugoslavă, noțiunea de „total-naționalism”, caracterizată prin menținerea aparatului de stat, militar și a naționalismului, poate fi aplicată și la alte țări din Est, precum Rusia, cu cazul Frontului Salvării Naționale, ce reunește conservatori comuniști și ultra-naționaliști ruși, dar și la România, cu toate că aici situația este extrem de neclară.

79. Vom cita de exemplu pe istoricul Mircea Mușat, istoric oficial al istoriografiei comuniste, azi principala referință a partidului „România Mare”, vezi îndeosebi cartea lui, 1940, *drama României Mari*, Ed. „Fundăției România Mare”, București, 1992. Vezi de asemenea o personalitate precum poetul și politicianul Adrian Păunescu.

80. A. Armbruster, *La romanité des Roumains, histoire d'une idée*, Ed. ARSR, Bucurest, 1977 (Bibliotheca Historica Romaniae, monographies, 28) ; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul Geto-dac la statul român unitar*, București, 1983 ; Stelian Neagoe, *Istoria unirii Românilor, de la începuturi la Cuza Vodă*, Ed. „Științifică și enciclopedică”, București, 1986 ; *L'affirmation des Etats nationaux indépendants et unitaires du centre et du sud-est de l'Europe (1821-1923)*, dir. Viorica Moisuc, Ion Calafeteanu (Bibliotheca Historica Romaniae, Etudes, nr. 62), Ed. ARSR, Bucurest, 1980; *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Ed. „Academiei”, București, 1968. Vezi și G.I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: Poporul român*, ed a 2-a (prima ed., 1942), Ed. „Științifică și enciclopedică”, București, 1988; Platon Chirnoagă, *Istoria Daciei și continuitatea daco-romană*, Ed. „Traian Popescu”, Madrid, 1971; Nicolae Stoicescu, „O falsă problemă istorică – discontinuitatea poporului român pe teritoriul strămoșesc”, Ed. „Fundăției Culturale Române”, București, 1993; se va vedea teza maghiară actuală în noua traducere a celor trei volume coord. De Béla Köpeczi, *Erdély története*, din 1986, *Histoire de la Transylvanie*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992 ; vezi și R.W. Seton-Watson, *A history of the Roumanians : From roman times to the completion of unity*, Cambridge, England, The University Press, 1934.

81. Catherine Durandin, Despina Tomescu, *La Roumanie de Ceausescu*, Ed. Guy Epaud, 1988; p. 139-154.

82. Vezi reeditarea cărții apărute în 1936, C. Rădulescu-Motru, *Românismul, catehismul unei noi spiritualități*, edit. G. A. Gazan, Ed. „Științifică”, București, 1992 și reeditarea filosofului Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, edit. Marin Diaconu, Ed. „Fundăției Culturale Române”, București, 1991 ; Nae IONESCU, *Roza vînturilor*, cap. *Fascism și francmasonerie*, reed., București, 1990, p. 378-382 ; Catherine Durandin, „Roumanité et orthodoxie : Un débat de l'entre-deux-guerres”, în *Paper presented at the second international congress of romanian studies*, Avignon, 1983 ; vezi îndeosebi : G.T. Marcu, „Orthodoxie și românism”, în *T.R.*, an. 87, nr. 20, 14 mai 1939, p. 1-2 ; Dumitru Stăniloae, „Rolul ortodoxiei în formarea și păstrarea ființei poporului român și a unității naționale”, în *Ortodoxia, revista Patriarhiei române*, t. 30, 1978, p. 584-603.

83. Literatura privitoare la aportul Bisericii ortodoxe române la dezvoltarea națiunii române și referitoare la osmoza dintre continuitatea daco-romană și ortodoxia română este abundentă.

Vezi, printre cele mai recente lucrări : Nestor Vornicescu, *Desăvârșirea unității noastre naționale, fundament al unității bisericii străbune*, Ed. „Mitropoliei Olteniei”, Craiova, 1988 ; Antonie Plămădeală, *Romanitate, continuitate, Unitate (pornind de la un izvor narativ din 1666)*, Sibiu, 1988; Constantin Voicu, *Biserica strămoșească din Transilvania în lupta pentru unitatea spirituală și națională a poporului român*, Ed. „tipografiei eparhiei Sibiu”, Sibiu, 1989 ; Nicolae Bălan, „Biserica și Nașiunea”, în *Ortodoxia românească*, Ed. „Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române”, București, 1992.

84. Vezi de exemplu : „Dosarul Antiromânismului”, în *RM.*, an. 3, nr. 91, 3 apr. 1992, p. 10-11 și 26 iul. 1991, p. 6.

85. Vezi de pildă publicații precum : Raoul Șorban, *Fantasma imperiului ungar și Casa Europei: „Maghiaromania” în doctrina ungarismului*, Ed. „Globus”, București, 1990 și reeditarea conferințelor susținute de marele istoric român, Nicolae Iorga, *În lupta cu absurdul revizionism maghiar*, edit. De Mihai Ungheanu, Ed. „Globus”, București, 1991.

86. Vezi, în legătură cu acest subiect, cărțile lui Nicolae Băciu apărute în Occident în timpul războiului rece și traduse azi în România: *Yalta și crucificarea României*, prima ediție, Ed. „Europa”, Roma, 1983, ed. a 2-a „Fundatia Europeană Drăgan”, 1990; *L'Europe de l'Est trahie et vendue. Les erreurs tragiques de Churchill et Roosevelt : Les documents secrets accusent*, Ed. La Pensée universelle, Paris, 1984 ; *Agonia României (1944-1948) : Documentele secrete acuză*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1990.

87. Vezi în principal cărțile scrise de Anneli Ute Gabanyi, *Die Unvollendete Revolution*, Piper, Munich, 1990 ; Michel Castex, *Un mensonge gros comme le siècle. Roumanie, histoire d'une manipulation*, Ed. Albin Michel, Paris, 1990; Catherine Durandin, *Nicolae Ceaușescu. Vérités et mensonges d'un roi communiste*, cap. 1, *Autopsie d'un coup d'Etat*, Ed. Albin Michel, Paris, 1990, p. 9-24 ; Edward Behr, *Baise la main que tu n'oses mordre. Les Roumains et les Ceaușescu : Enquête sur une malédiction de l'histoire*, Robert Laffont, Paris, 1991; François Fejtő, *La fin des démocraties populaires. Les chemins du post-communisme*, 2-e part. 2/6, Roumanie: révolution, mensonge et télévision. Ed. du Seuil, Paris, 1992, p. 313-327 ; vezi și mărturia fostului prim-ministru Petre Roman, *Le devoir de liberté*, Ed. Payot, Paris, 1992, culegerea de mărturii ale unor politicieni în *Echipa de Sacrificiu. Din culisele guvernării postrevoluționare. 5 ianuarie 1990-5 februarie 1991*, Ed. „România Azi”, București, 1992, și *Dosare ale Revoluției*, editată de revista „Tribuna” de la Cluj-Napoca.

88. Vezi de exemplu succesul romanului lui Pavel Coruț, care arată conspirația mondială organizată cu prilejul întâlnirii de la Malta dintre George Bush și Mihail Gorbaciov, la 2-3 decembrie 1989, *Quinta spartă*, Ed. „Gemenii” SRL, București, 1992.

89. Trebuie subliniat de pildă că în bibliotecile din România există „Fondul secret Ceaușescu”, în care eșuau majoritatea lucrărilor occidentale și „subversive”.

90. Vezi numărul mare de lucrări antimasonice care figurează în bibliografia cărții lui Radu Comănescu, Emilian Dobrescu, *Franc-masoneria, o nouă viziune... op. cit.* ; vezi de asemenea seria „franc-maçonnerie” în magazinul *Zig-Zag*, constituind un dosar de informație, dar viu criticat de un grup numit „Grupul de la Paris”, care denunță sursa de inspirație a dosarului, adică lucrarea lui Toma Petrescu, *op. cit.* : vezi „Totul despre francmasoneria românească. Din culisele istoriei. Strategii masonice până la primul război mondial”, în *Zig-Zag, magazin, revistă de actualitate și reportaje săptămânal independent* (red. Ion Cristoiu), an. 1, nr. 9, 23-29 aprilie 1990, p. 3 : „Totul despre francmasoneria românească. Din culisele istoriei. Activitatea febrilă a masoneriei în timpul primului război mondial până la formarea lojei „Marelui Orient”, în *Ibid.*, an. 1, nr. 10, 3-10 mai 1990, p.3 ; „Originele și organizarea masoneriei”, în *Ibid.*, an.1, nr. 13, 4-10 iun. 1990, p. 8 ; „Cariera mea în masonerie” ; în *Ibid.*, an. 1, nr. 14, 12-17 iun. 1990, p. 8 ;

„Dizolvarea”, în *Ibid.*, an. 1, nr. 15, 19-26 iun. 1990 ; vezi articolele „Francmasoneria în țările din Est, istorie și perspective”, în *Ibid.*, an. 1, nr. 17, 3-4 iul. 1990, p. 9 ; nr. 18, 10-17 iul. 1990, p. 9 ; nr. 19, 17-23 iul. 1990, p. 6 ; nr. 20, 24-30 iul. 1990, p. 10.

91. Gérard Serbanesco, *op. cit.*

92. *Ibid.*, p. 333-343.

93. Petru Rezuș, „Creștinismul și dragostea de patrie”, în *S.T.*, seria 2, an. 4, 1952, p. 109.

94. M. Chialda, „Creștinism și patriotism”, în *Ibid.*, seria 2, an. 5, 1953, nr. 1-2, p. 55.

Traducere de Cornelia Cistelecan

*

Olivier GILLET, doctor în istorie, specializat în istoria religiilor. Cercetător la Institutul de Studii Religioase și ale Laicității de la Universitatea Liberă din Bruxelles. Cercetările lui se îndreaptă spre rolul bisericilor în Balcani în procesul de emancipare a popoarelor de sub stăpânirea otomană în secolul al XIX-lea, precum și spre particularitățile ortodoxiei în ce privește raportul bisericii - stat de la creerea statelor balcanice independente până în zilele noastre. Autor a numeroase articole, studii și cărți, dintre care: *L'Eglise orthodoxe et l'Etat roumain, 1948-1989. Etude de l'idéologie de l'Eglise orthodoxe: entre traditions byzantines et national-communisme* (1995); *Religion et nationalisme. L'idéologie de l'Eglise orthodoxe roumaine sous le régime communiste* (1997); *Europe contre Europe? L'Union européenne au défi des identités nationales et religieuses de l'Europe orientale* (1999); *Les Balkans. Religions et nationalisme* (2001).

Apărut în: *Problèmes d'histoire des religions*, editat de Alain Dierkens, Université libre de Bruxelles. Institut d'étude des religions et de la laïcité, nr. 4 / 1993. Publicat cu concursul Direction générale de l'enseignement supérieur et de la recherche scientifique de la Communauté française de Belgique și publicat cu acordul Revistei Vatra.

Evreii în Principatele Române în secolul 19

IOAN CODRUȚ LUCINESCU

Spațiul românesc s-a îmbogățit încă din Evul Mediu cu comunități etnice ce au jucat un rol important de-a lungul istoriei naționale; una din aceasta a fost comunitatea iudaică. Existența evreilor în Țara Românească este menționată de timpuriu, în 1330 la Cetatea Albă, iar în secolul al 16-lea la București. În cea mai mare parte, aceștia sînt sefarzi, veniți din țările din jurul Mediteranei, fiind evaluați la circa 10.000 în anul 1810 pentru toată Țara Românească¹. Clausewitz înaintează în 1824 cifra de șase mii numai pentru capitala București. Aveau aici o sinagogă mare, iar situația lor economică era destul de înfloritoare. Francezul de Giers notează în mod semnificativ: „Exista, la București, o mică populație evreiască. Era alcătuită, în primul rînd, din ceea ce numim evrei spanioli, care sînt foarte răspîndiți în răsărit și care, în toate privințele, au o situație incomparabil mai bună decît evreii polonezi. Printre ei, se află persoane vrednice de tot respectul, cei mai mulți fiind bancheri”². Tot de Giers afirmă că imigrarea lor, în Muntenia, era în acea perioadă îngrădită: „Se văd pe ici pe colo (la București) niște maghernițe, dar mult mai arătoase și mai curate decît cele de la Iași, deoarece, aici, nu sînt evrei, stabilirea lor în Valahia fiind, pe atunci, aproape neîngăduită. Acest element este înlocuit, la București, cu bulgari, sîrbi, unguri, greci, armeni, albanezi”³.

Situația este cu totul alta în Moldova, unde – mai ales după pacea de la Adrianopol (1829), care introduce Țările Române în circuitul marelui comerț internațional – aflulxul de evrei din Rusia și din Galiția austriacă ia cîrînd dimensiunile unei adevărate migrații. Din cele cîteva date statistice⁴ deținute despre Moldova, reiese faptul că populația evreiască crește considerabil în doar trei decenii – 12.000 în 1803, 18.000 în 1820, 31.000 în 1831, 80.000 în 1838. În 1837, agentul francez Duclos afirma: „Evreiise îmbulzesc să vină în Moldova, unde domnește o mare libertate individuală. Numărul celor sosiți de șase luni încoace este de 10.000”. Imigrația era încurajată de consulii străini, care vedeau în aceasta un

prilej de a spori numărul protejaților lor, de la care percepeau adeseori taxe pentru a fi favorizați în raporturile cu autoritățile locale. Această situație favorizantă se datora realităților sociale și economice moldovenești: lipsa unei clase mijlocii bine structurate, în stare să se opună ofensivei acestor întreprinzători versați, pasivitatea țăranilor, complicitatea boierilor pe care-i serveau cu multă dibăcie, ca oameni buni la toate, ca zarafi și, mai ales, ca stăpîni de cîrciumi la sate. De exemplu, dările provenind de la evrei erau arendate de către stat boierilor constituți în societăți anume făcute pentru aceasta⁵.

Activitatea economică a comunității evreiești moldovene nu începe însă cu marea migrație din anii 1830-1840, aceasta fiind mult anterioară. Viceconsulul Parrant, în scrisoarea lui către Talleyrand, din 11 iunie 1798, ține să-i atragă atenția cetățeanului ministru asupra piedicii pe care o reprezintă evreii pentru începutul unui comerț francez în Moldova: „În țara aceasta, mai există și altă clasă de indivizi, cea a evreilor, al căror număr este mare, dar care sînt mai disprețuiți decît alți supuși; uneori sînt totuși ocrotiți de cîrmuire, care ia mulți bani de la ei. Ca pretutindeni, oamenii de acest soi, bine distinct, alcătuiesc un grup al lor și se ocupă cu lucruri de pe urma cărora se cîștigă mult, și, în general, cu tot ce este pe potrivă zgîrceniei lor.... Într-adevăr, evreii știu să-și procure, oriunde, cu multă sîrguință, mărfurile cele mai cerute, și fac aceasta cu o economie atît de sordidă, încît, oricînd, pot să le dea sub prețul curent. Este un lucru foarte important, de care trebuie să țină seama negustorii ce au de gînd să pună pe picioare, în provinciile acestea, un comerț ceva mai temeinic”⁶.

Populația Moldovei crește considerabil, de la 1.267.000 locuitori în anul 1831, la 1.419.000 locuitori în anul 1837. Diferențe evidente observăm și între populațiile evreiești din cele două capitale ale Principatelor Române în 1838, conform datelor puse în circulație în acea vreme de Adolphe Joane, avocat și ziarist francez ce călătorește în Principate⁷; astfel, dacă în București trăiau circa 4.800 evrei dintr-un total de 106.000, în Iași situația este cu totul alta: din cei aproape 54.000 locuitori, 12800 erau evrei, avînd în cea mai mare parte ocupații productive și prin urmare un rol economic foarte important. Pe baza registrelor fiscale, constatăm un număr foarte important de negustori și meșteri evrei – 10.404, apropiat de cel al negustorilor și meșteșugarilor creștini – 11.100. Statisticile mai indică 139.723 țărani plătitori de biruri, 26861 contribuabili deținători de privilegii, 60.661 locuitori scutiți de impozite, 1.820 cîrciumari rurali scutiți de impozite⁸.

Astfel, din cei aproximativ 250.000 contribuabili firești în condițiile unei economii moderne, peste o treime nu plăteau impozite sau beneficiau de privilegii fiscale. Dacă avem în vedere că cei 60.661 de locuitori scutiți de impozite erau deținătorii celor mai importante averi din țară⁹, se înțelege rolul pe care îl jucau contribuabilii evrei pentru finanțele statului moldovean. În sprijinul acestor afirmații vin și relatările lui Alecu Russo, care în descrierea pitorească pe care o

face capitalei Moldovei în 1840, susține imaginea unei comunități evreiești dinamice și active social și economic: „Convertirile (evreilor) au fost, se pare, mai frecvente în secolele precedente, când pot fi citate familii de evrei botezați intrate în rîndul boierilor; deși, după aceea, se sileau să-și ascundă obîrșia. Cazul cel mai celebru - și cel mai controversat - este cel al lui Vasile Alecsandri, al cărui bunic dinspre tată, la sfîrșitul veacului al 18-lea, a fost un evreu botezat.

Cu toată această relativă izolare a comunității evreiești, am văzut că, datorită puterii lor financiare, unele familii evreiești au urcat pînă la cel mai înalt nivel social. Acestea țin băncile cele mai puternice; au simțul economiei, al prudenței, al solidarității. Întrețin legături strînse cu centrele financiare din Occident. Sînt citați îndeosebi bancherul Mihai Daniel din Iași și fiul său Israel; la București, bancherii Solomon Halfon și Manoh Hillel: acesta se are bine cu domnitorul Alexandru Ghica și-și lasă averea Universității, pentru burse și premii”¹⁰.

Prin urmare, România devine pentru sute de mii de evrei din Rusia sau Imperiul austriac un adevărat pămînt al făgăduinței. Deoarece în special în spațiul rusesc sînt supuși unor grave persecuții și repetate pogromuri, ei descoperă în Principatele Române un excelent loc pentru a-și exercita abilitățile negustorești sau a dezvolta diverse tipuri de afaceri, cu precădere legat de creditul atît de solicitat de boierimea românească, dornică să ajungă rapid la un standard de viață occidental. După 1866, perspectivele sînt de asemenea promițătoare, dezvoltarea economică accelerată avînd mare nevoie de asemenea persoane, mai ales că ponderea românilor în categoria întreprinzătorilor era foarte redusă. Statul român avea pe lîngă o toleranță sporită și un sistem economic flexibil ce permitea dezvoltarea afacerilor indiferent de naționalitatea celui care o inițiază.

În România, conform datelor oferite de recensămîntul din 1860, la o populație de 4.424.961 de locuitori, existau 135.000 evrei. În 1876, unii autori estimau populația țării la 5.042.000 de locuitori, din care 265.000 evrei. În același timp, presa românească estima numărul evreilor din țară la 400-500.000¹¹. Numai în Moldova trăiau aproape 300000, în special în tîrguri și orase. În Iași de pildă, din cei 80.000 de locuitori, peste jumătate erau evrei. În linii generale, această comunitate evreiască făcea parte din clasa de mijloc românească, compusă în cea mai mare din elemente străine, incluzînd pe lîngă evrei, greci și slavi din sud. Această stare de fapt era rezultatul înapoierii în care se găsea spațiul românesc, aflat de sute de ani sub dominația Imperiului Otoman, el însuși primitiv și incapabil să țină pasul cu evoluția din Europa Occidentală.

Realitățile social-economice nu puteau fi schimbate prea rapid și de aceea, voci moderate, aparținînd în special conservatorilor, subliniau totuși rolul foarte important, modernizator pe care îl jucau evreii în comerț și finanțe; de altfel, aceste opinii nu făceau decît să exprime realitatea, viața economică fiind dominată de elementul străin.

În 1866 când Constituția ce trebuia să legitimeze noul regim monarhic-constituțional se află în atenția opiniei publice, problema evreiască revine în forță; în timpul dezbaterii în Constituantă a art. 7 privind naturalizarea evreilor, sosește în Capitală Adolphe Cremieux, președintele „Alianței israelite universale”¹². Presiunile acestuia asupra guvernului român – deopotrivă amenințări și șantaj – determină reacții ale bucureștenilor, care la 20 iunie devastează mai multe magazine evreiești și distrug noua sinagogă din București, încă neterminată. Adunarea Constituantă, sub impresia acestei manifestări, votează art. 7 din Constituție care stabilea că „numai străinii de rituri creștine pot obține naturalizarea”¹³. Alianța israelită intervine pe lângă cabinetele europene, apărînd astfel „problema evreiască”, care a generat vii polemici în țară și a făcut mult rău imaginii României în străinătate. În Memoriile sale, regele Carol întâi relatează acest eveniment cu totul neașteptat din partea unei populații tolerante și obișnuite de mult timp cu existența străinilor în număr mare: „Antisemiții, la care s-au alăturat, firește, scandalagii de profesie și toți adversarii ordinii noi, se adunaseră în fața Camerei și, pe cînd înăuntru cîțiva deputați moldoveni protestau de la tribună contra egalității politice a evreilor, ceilalți strigau pe la porți. Prea tîrziu luă cuvîntul Ion Brătianu și declară în numele guvernului că retrace articolul combătut; deputații au izbucnit, ce e drept, în aplauze furtunoase, dar mulțimea zgomotoasă de afară nu se mai potoli, ci porni ca un puhoi pe dealul Mitropoliei, în jos, prin oraș, pînă înaintea sinagogii. Această biserică, de curînd construită într-un stil frumos, fu dărîmată cu desăvîrșire”¹⁴. Domnitorul ia măsuri energice pentru calmarea spiritelor, dînd exemplu personal prin donarea a 6.000 de galbeni din caseta personală pentru reconstrucția sinagogii.

Astfel, minoritatea evreiască este tratată ca „un corp străin” în interiorul societății românești. De altfel, în Moldova exista un puternic curent antievreiesc, concretizat și prin acțiunile unui partid politic intitulat Frațiunea liberală și independentă, condus de profesorul Nicolae Ionescu, unul dintre redactorii gazetei *Tribuna română* și care milita pentru diminuarea rolului economic al comunității iudaice; mergînd, dacă este necesar pînă la formula expulzării¹⁵. În mod curent, membrii acestei grupări au fost numiți liberali-fracționiști. Este momentul de început al ideii potrivit căreia evreii nu trebuiau să se bucure de drepturi politice, prin inserarea în Constituție a unor articole speciale în acest sens. În martie 1867, guvernul liberal Kretulescu, pentru menținerea fragilei coaliții din care făceau parte și liberalii-fracționiști, trimite prefectilor, prin ministrul Afacerilor Interne Ion G. Brătianu, un ordin circular în care le cerea să ia măsurile prevăzute de legi împotriva celor fără bilete de legitimare, în special contra „vagabonzilor” veniți din alte țări¹⁶. Măsura s-a aplicat cu rigoare numai contra evreilor, lovind nu numai pe cei veniți de curînd, fără pașapoarte, ci și pe mulți dintre micii burghezi așezați mai demult sau chiar născuți în țară.

Împotriva aplicării ei s-au ridicat gazeta *Independența română*, care apărea la București în limbile germană și română, sub influența consulatului austriac și *Gazeta de Iași*, organ conservator. Guvernul Austriei, care avea mulți supuși printre cei expulzați, a protestat pe lângă guvernul român; o parte a presei din Austria, Franța și Anglia a pornit o vie campanie împotriva expulzărilor ordonate de Brătianu, însuși Napoleon al treilea arătându-se nemulțumit¹⁷.

Întrucît o parte din cei prizoniți erau arendași de moșii sau de cîrciumi și hanuri situate pe marile moșii din Moldova, mari proprietari funciari au alcătuit un memoriu, înaintat domnitorului la 12 mai 1867, în care protestau contra măsurilor luate și arătau că au fost declarați „vagabonzi” de către comisia specială a primăriei din Iași 90 de evrei, toți cu profesii precise, 8 dintre ei și proprietari de case; 37 fuseseră expulzați, iar restul dați în judecată. Măsurile administrative contra evreilor au fost însă și mai mult înăsprite printr-o nouă circulară din 7 iulie 1867, în care se ordona prefectilor ca atît la orașe, cît și la sate, exercitarea comerțului cu băuturi alcoolice să nu se facă „de persoane care nu prezintă destule garanții de probitate și de moralitate...”¹⁸. În cîteva orașe moldovenești, Frațiunea a provocat tulburări împotriva populației evreiești, dar fără urmări serioase. De altfel, interesele economice și rolul jucat de evrei în susținerea financiară a marilor proprietari au condus la calmarea spiritelor într-o bună măsură și la reluarea activităților lor obișnuite; de altfel, erau greu de înlocuit în lipsa unei burghezii românești puternice.

Războiul ruso-turc care va antrena rapid și România, va avea importante consecințe și pentru evreii din țara noastră, prin oficializarea dreptului acestora de a deveni cetățeni români. Dar drumul a fost anevoios și plin de obstacole politice și sociale nu numai interne, „chestiunea evreiască” căpătînd din nou largi ecouri internaționale.

Între 1 iunie-1 iulie 1878 se desfășoară Congresul de pace de la Berlin, care trebuie să reinstitue în Europa echilibrul rupt prin victoria Rusiei în războiul cu Imperiul Otoman. Deciziile politice sînt deosebit de importante, României recunoscîndu-i-se independența, însă condiționată de modificarea art. 7 privitor la drepturile evreilor. Țara trece printr-o perioadă dificilă, problema israelită încingînd spiritele în special în Moldova. De altfel, principala preocupare a guvernului Ion C.Brătianu este aceea de a crea condițiile sociale și politice pentru revizuirea Constituției. Proiectul de modificare a art. 7 este supus dezbaterii Corpurilor legiuitoare în februarie 1879. De la început apar divergențe între poziția oamenilor politici români și cea a diplomaților occidentale, premierul I.C.Brătianu exprimînd părerea că, „ar fi a ne sinucide dacă am da astăzi împămîntenirea la toți israeliții în masă”¹⁹. După lungi discuții, Parlamentul se pronunță pentru revizuire și este dizolvat la 25 martie, în scopul organizării alegerilor parlamentare generale pentru Constituantă. La această ultimă ședință participă și domnitorul Carol, care

mulțumește pentru decizia înțeleaptă, ce „va face poate să dispară în străinătate neîncrederea ce mai există încă”²⁰.

După validarea alegerilor, dezbaterile propriu-zise încep în ziua de 22 mai 1879 într-o atmosferă tensionată, deoarece în timp ce opinia publică românească se manifesta împotriva revizuirii art. 7, Alianța israelită universală acționa energic pe lângă cabinetele europene, stăruind să se impună României soluționarea rapidă a problemei. Incapacitatea guvernului de a impune rezolvarea imediată a problemei duce la o gravă criză ministerială, Brătianu anunțându-și la 4 iulie intenția de a se retrage; dar în același timp ministrul român la Berlin, D.A. Sturdza, anunță Bucureștiul că ministrul german von Radowitz i-a comunicat faptul că țara noastră trebuie neapărat să se supună prevederilor Tratatului de la Berlin, altfel va suporta consecințele. În fața pericolului unor acțiuni concertate ale puterilor europene contra noastră, noul guvern Brătianu instalat la 11 iulie, vine cu propunerea naturalizării individuale a evreilor, prin lege specială pentru fiecare caz în parte²¹.

În acest spirit este și redactat textul modificat al art. 7 din Constituție, votat de Adunarea Deputaților la 6 octombrie, de Senat la 11 octombrie și promulgat de domnitor la 13 octombrie 1879. Se preciza: „Diferența de credințe religioase și confesiuni nu constituie în România o piedică spre a dobîndi drepturile civile și politice și a le exercita”. Puteau dobîndi cetățenia română – numai individual – toți acei care adresau guvernului o cerere în acest sens și în care arătau capitalul pe care îl posedă, profesiunea sau meseria ce exercită și aveau un stagiul în țară de cel puțin zece ani²². Erau scutiți de aceste condiții, străinii care înființaseră întreprinderi industriale și comerciale, aplicaseră invenții utile, precum și aceia care luaseră parte la războiul de independență. Imediat au primit cetățenia aproape 1000 de evrei ce fuseseră înrolați în armata română²³. Pînă la primul război mondial însă, numai o mică parte din sutele de mii de evrei din Regat vor obține cetățenia română; procesul integrării complete a comunității evreiești în societatea românească se va termina abia odată cu Marea Unire, cînd vor obține toți, atît cei din Vechiul Regat cît și aceia din Basarabia și teritoriile aflate pînă atunci sub dominație austro-ungară, drepturi civile și politice egale cu ale majorității.

Era un proces firesc, deoarece rolul evreilor în viața economică românească va crește continuu pînă la sfîrșitul secolului al 19-lea și după aceea; astfel, statisticile industriale²⁴ din 1901-1902 arătau că evreii reprezentau 1/3 din directorii întreprinderilor, mai mult de 50% din meseriași, 40% din comercianți, aproape un sfert din bancheri și marii acționari etc. În general, prezența evreilor în economia românească depășea procentul de 25%.

Însă aportul comunității evreiești la modernizarea societății noastre este mult mai amplu decît cel strict economic; integrarea spirituală se afla deja într-un stadiu avansat, mai ales că mulți evrei proveneau din familii cu o solidă bază intelectuală

și care urmăreau să se afirme în noua lor patrie prin profesiuni foarte necesare procesului de „europenizare” al României. Astfel, începînd cu a doua jumătate a secolului al 19-lea, se impun în viața științifică românească personalități precum: Barasch și Wertheimer, importanți fizicieni și autori de enciclopedii științifice; L. Colman, cunoscut geograf; David Emanuel, remarcabil matematician; L. Negrescu, arhitect recunoscut; L. Edeleanu, foarte cunoscut chimist, exploratorul Iuliu Popper, inventatorul B.I. Rosen, ca să nu mai menționăm cei formați în științele social-umaniste (filologie, economie, artiști, oameni ai cărții)²⁵. Catalogul *Contribuția evreilor la cultura și civilizația românească*²⁶, menționează pentru ultimele decenii ale secolului al 19-lea aproximativ 50 de specialiști remarcabili în științele exacte, teoretice și tehnice, cîteva zeci de medici, biologi și alții; cîteva zeci de profesori și specialiști în pedagogie, în jur de o sută de artiști în domeniile artei, literaturii, filosofiei, științelor umaniste. Și aceasta în numai cîteva decenii!

Din păcate, secolul 20 va reprezenta un moment extrem de dificil pentru evreii din întreaga Europă, de grave probleme nefiind scutită nici comunitatea din România Mare, ajunsă la impresionanta cifră de aproape 800000 membri după unirea tuturor provinciilor. Exterminarea comunității transilvănene începînd cu 4 aprilie 1944, deportările în masă ale evreilor basarabeni practicate de autoritățile române, foametea și alte lipsuri din timpul celui de-al doilea război mondial au redus dramatic numărul evreilor din România după 1945. Emigrările masive în noul stat Israel, înființat în 1948, au avut același rezultat cu cel înregistrat de emigrarea altei comunități foarte importante pentru societatea românească și anume cea germană: practic dispariția comunității evreiești ca factor social, cultural sau economic în România postbelică. Și odată cu aceasta s-a pierdut o parte semnificativă din diversitatea etnică și culturală care dădea o notă aparte societății și culturii românești moderne. □

Note:

1. Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, Editura Humanitas, București, 1995, p.179.
2. Ibidem.
3. Ibidem.
4. Ibidem, p.180.
5. Ibidem.
6. Ibidem, p.181.
7. Mihail Oprițescu, *Economia în Principatele Române 1829-1866*, Editura Economică, București, 2001, p.100.
8. Ibidem, p.96.
9. Ibidem.
10. N.Djuvara, op. cit., p.182.
11. Ion Stanciu (coordonator), *The Jews in the Romanian history*, Editura Silex, București, 1997, p.117.

12. Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți 1866-1916*, Editura Silex, București, 1994, p.13.
13. Ibidem.
14. Stelian Neagoe (coordonator), *Memoriile regelui Carol întâi al României*, vol.1, Editura Machiavelli, București, 1994, p.72.
15. *Istoria României*, vol.4, Editura Academiei RPR, 1964, p.539.
16. Ibidem, p.542.
17. Ibidem.
18. Ibidem.
19. I.Mamina, I.Bulei, op.cit., p.47.
20. Ibidem.
21. Ibidem, p.48.
22. Ibidem, p.48.
23. I.Stanciu, op.cit., p.113.
24. Ibidem, p.103.
25. Ibidem.
26. Ibidem.

*

Ioan Codruț LUCINESCU (n. 1972), istoric, specializat în istorie interbelică. Absolvent al Facultății de Istorie al Universității București, doctorand în cadrul Academiei de Studii Economice din București. Actualmente este cercetător științific în cadrul Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române. A publicat numeroase articole și studii, dintre care: *România și proiecte federale europene (1919-1939)* apărut în 2002, *Autoritarismul politic. Caracterele regimului politic antonescian 1940-1944*, *Pagini din viața politică românească 1919-1939*. Este coautor la volumul *Dicționar de istorie politică a României (1853-2002)*.

Ruleta

GABRIEL ANDREESCU

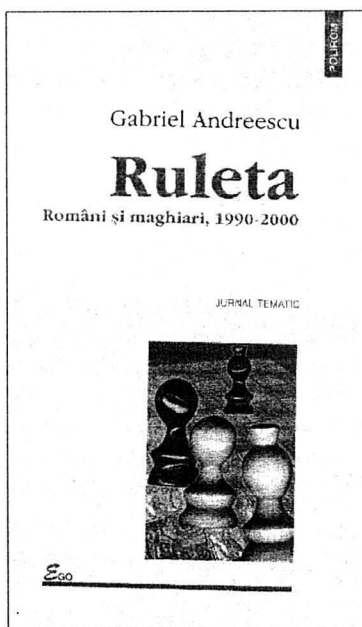
Editura Polirom, Iași, 2001, 360 p.

Morala rostirii și pasiunea înțelegerii

Sîntem, cred, destul de numeroși cei care susținusem în anii '90 luptele lui Gabriel Andreescu, aidoma suporterului de fotbal dintr-un eseu de-al lui Esterházy Péter. Remarcabilul prozator maghiar spunea că a fi suporter și a merge la meciuri este, într-un fel, o „ființare poetică”, întrucît a cunoaște șansele reale și a face totuși abstracție în mod frenetic de ele pe durata meciurilor nu poate fi altceva decît o „stare poetică”.

Mulți dintre noi eram, în primii ani ai deceniului trecut, astfel de suporterți intelectuali ai lui Gabriel Andreescu. Nu acordasem șanse luptelor sale, dar eram conștienți de enorma importanță, în plan public și moral, a acestor demersuri.

Jucătorul Andreescu însuși este un atlet moral: un exemplu al „moralității rostirii”, al unui ideal romantic, ce-și găsește o sursă internă în convingerea că adevărul propriu, ca o condiție a existenței democratice, trebuie rostit oricînd, în orice împrejurare. În mod paradoxal, această profunzime a convingerilor rostite în public îl apropie mult pe Gabriel Andreescu de László Tőkés, eroul revoluției de la Timișoara, de aceea personalitate pe care, de altfel, l-a criticat atît pentru stilul, cît și pentru linia politică pe care episcopul încerca s-o impună UDMR-ului. E clar că acest paralelism, această consubstanțialitate a moralității (care își găsește rădăcinile în confluența istorică dintre protestantism și liberalismul european) dispare imediat cum ajungem la ideile concrete ale celor doi actori privind natura și substanța

politicului, dar apropierea idealurilor morale despre conduita publică merită, oricum, subliniată într-un mediu politic românesc în care acțiunile politice par a fi dominate, dacă nu totdeauna de interese (private) imediate, atunci de acel „fals realism politic” despre care Bibó István scria că, deși poate fi motivat tactic, deci fiecare pas separat apelînd și la valori, șirul pașilor în esență conduce la un rezultat contrar cu valorile asumate discursiv.

Recenta carte a lui Gabriel Andreescu, *Ruleta. Români și maghiari, 1990-2000* (Editura Polirom, 2001.) completează această imagine a moralității publice și o îmbogățește cu istoria unei pasiuni, volumul nefiind altceva decît sinteza parcursului acesteia în înțelegerea problemei minoritare din România.

Prima întrebare, pe care o pune chiar autorul (p. 83): cum ajunge un regătean să se dedice problemei minorității? În orașul său natal, Buzău, era o comunitate de bulgari („sîrbi”) care „erau perfect integrați” precum și o comunitate de țigani. Conviețuirea i-a oferit o imagine, incipientă, despre o alteritate neproblematizată care era însă departe de complexitatea realităților din Transilvania, unde „integrarea” nu este (numai) o problemă culturală și sociologică locală, ci implică reformularea unui context politic format în urma unor conflicte de suveranitate care a modelat istoria și conștiința comunităților. Mai mult, această complexitate se află în zona de contact dintre creștinismul occidental, caracterizat de tradiția construcției instituționale și a creștinismului oriental marcat de transcendentalismul formelor.

Toată această complexitate ține, însă, de istorie, teren al concursului particularităților, în timp ce Gabriel Andreescu la începutul anilor '90 era atras de perspectiva universalistă a drepturilor omului. Este o perspectivă a modernității, față de care autorul nostru a avut un „respect mitologizant” de-a dreptul, ceea ce completa raționalismul lui de factură liberală cu un angajament pasional pentru drepturile omului. Nu este o contradicție, de fapt filozoful american Richard Rorty susținea că „drepturile omului cer pasiune și curaj, nu rațiune și teorie”. Pasiunea, totuși, poate direcționa rațiunea și modul de înțelegere.

Ruleta este, astfel, cartea unei evoluții în care pasiunea impunea noi și noi termene rațiunii în redefinirea problematicii minoritare. Vedem în această carte cum se ajunge de la doctrina clasică a drepturilor individuale ale omului la înțelegerea drepturilor colective, de la modelul clasic al democrației liberale la adaptarea acestuia la condițiile societăților fragmentate cultural. Motorul acestei evoluții intelectuale a fost interesul mereu reînnoit față de „problema maghiară” și, în particular, față de chestiunea UDMR. Jurnalul lui Andreescu, de-a lungul a multor pagini, pare a fi o autoincitare în mai multe etape pentru înțelegerea „fenomenului UDMR”.

Prima etapă, începutul anilor '90, poate fi denumită *perioada „cunoașterii”*. Inițierea în problema minorităților a fost făcută cu brutalitate în martie 1990. Violențele de la Târgu-Mureș au clarificat însă cel puțin două lucruri pentru Andreescu: 1. naționalismul din România este o unealtă a elitelor postcomuniste în menținerea

pozițiilor; 2. „problema maghiară” are un fundal marcat de politicile asimilaționiste din perioada interbelică, continuate cu mijloacele modernizării comuniste în anii ‘70-80. El se numără printre primii (și mult timp puținii) intelectuali bucureșteni care au realizat că național-comunismul, crescut de prin anii ‘60, dorește să intre în scenă cu noi teme servind perpetuarea unor rețele de interese subterane ale comunismului. Această perioadă a fost cea care l-a legat autorul nostru de Liga Pro Europa și de personalitatea care o conducea, Smaranda Enache.

În fața imensului potențial de conflict Andreescu, precum și mulți alți, au atribuit sarcini și responsabilități ieșite din comun societății civile (ceea ce amintește de modul de gândire privind societatea civilă al anilor ‘80 din Polonia, Ungaria, Cehia). Sînt evocate două foruri de dezbatere, cu rol într-adevăr hotărîtor: Grupul pentru Dialog Social (GDS) și Universitatea de Vară de la Bálványos. În privința GDS autorul *Ruletei* a sesizat foarte repede că declarațiile prominiore ale Grupului demonstrează, mai degrabă principii politice generale, decît o cunoaștere aprofundată a chestiunilor de rezolvat. Acest lucru a devenit clar mai ales începînd din 1992-93, cînd UDMR și-a orientat programul spre drepturile colective și autonomie.

Cu această provocare, putem spune, începe etapa a doua, cea a „*luptei pentru concepte*”. Gabriel Andreescu a participat în mai 1994, împreună cu Renate Weber și Valentin Stan, precum și Smaranda Enache la consfătuirea de la Tușnad-Băi, organizat de „grupul de cercetări strategice” din cadrul departamentului politic al prezidiului executiv UDMR (grup care n-a reușit să se instituționalizeze datorită unor condiții interne ale Uniunii). Au fost discutate cele mai importante documente UDMR ale momentului: *Memorandumul* privind primirea României în Consiliul Europei și *Proiectul de lege privind minoritățile naționale și comunitățile autonome*. Succesul consfătuirii, cum sesizează și Andreescu, n-a constatat în punerea în acord a unor interpretări conceptuale, ci în procesul de clarificări lansat de această dezbatere. Primul produs al acestei clarificări a fost studiul care a consacrat și notorietatea lui Andreescu și a colaboratorilor săi în literatura internațională de specialitate și care a fost publicat cu titlul *Concepția UDMR privind drepturile minorităților naționale*. Lucrarea a inițiat o suită de cercetări teoretice care au condus, de la categoricul refuz inițial, la acceptarea – în alte lucrări –, a drepturilor colective, inclusiv a legitimității cererii autonomiei teritoriale cu motivație etnopolitică. Dacă plecăm de la programul UDMR, această evoluție a avut și o notă paradoxală, întrucît corecția poziției inițiale a lui Andreescu în favoarea drepturilor colective a avut loc în paralel cu renunțarea UDMR-lui – ce-i drept, nu programatică ci discursivă – la autonomia teritorială ca soluție etnopolitică (György Frunda, candidatul pentru funcția supremă al UDMR susținuse în campania electorală din 1996 că autonomia teritorială nu are „caracter etnic” ci este o soluție „pentru toți”). Totuși, recunoașterea legitimității unor concepte și scopuri (referitoare la autonomie) nu a însemnat și acceptarea lor politică. Rezultatul concret-conclusiv al acestor

elaborări s-a materializat într-un proiect de lege privind minorităților naționale, elaborat sub egida Centrului pentru Drepturile Omului. Proiectul viza, cum scrie Andreescu, „obținerea drepturilor concrete cerute de maghiari, dar printr-un sistem de măsuri speciale, nu prin sistemul autonomiilor” (p. 141). Însă această propunere legislativă, deși părea realistă la vremea respectivă, avea o „filozofie” discutabilă, denumită „sistemul măsurilor speciale”. Acesta, în esență, nu este altceva, decât aplicarea normelor internaționale referitoare la minorități, completeate, eventual, cu soluții în spiritul acțiunilor afirmative. Nu este însă clar dacă aceasta este răspunsul „esențialist” al Europei la problema minoritară. Un scurt catalog al soluțiilor reușite din Europa Occidentală (Tirolul de sud, Catalonia, sistemul cvasi-federal al Belgiei etc.) arată că rezolvarea problemei a impus cam peste tot forme de autonomii rezultate din regîndirea structurii statale și nu din măsuri care sînt extensii ale drepturilor omului. Aceste soluții transpuneau minoritățile în colectivități teritoriale ce reflectau evoluția statului european spre o nouă contractualitate în care diferitele colectivități (teritoriale, culturale) devin părți, nu numai indivizii abstracte ai vechiului model al statului iacobin, în timp ce „măsurile speciale” nu reflectă altceva, decât adaptarea vechiului model la exigențele stabilității, așa cum acestea au fost formulate, sub forma unor „tehnici”, de Europa Occidentală și impuse Europei Centrale și de Est.

Această tensiune dintre „esență” și „tehnica” europeană este cea care marchează a treia etapă în evoluția conceptuală a autorului. Am putea-o denumi chiar *perioada „provocării central-europeniste”* întrucît este marcată de participarea lui Andreescu la disputa lansată de Gusztáv Molnár privind „devoluția Transilvaniei” ca mod de punere în valoare (și în slujba integrării europene) a unei moșteniri civilizatorii aparte. Răspunzînd la „chestiunea transilvană”, Andreescu susține că România trebuie să se modernizeze ca întreg, nu este nevoie de o regîndire a structurii politico-teritoriale a statului pornind de la diferențele istorice ale Transilvaniei. În cadrul acestei dezbateri, care s-a desfășurat în primul rând în paginile revistei *Provincia*, Andreescu polemiza cu pozițiile transilvanismului politic, dar nu a considerat nici un moment nelegitim modul de punere a problemei. A făcut-o, din nou, condus de vocația sa democratică, caracterizată de pasiunea înțelegerii și morala rostirii. □

Miklós Bakk

Fals tratat de conviețuire

DANIEL VIGHI

ANDRÁS VISKY

ALEXANDRU VLAD

Cluj, Ed. Dacia, 2002, 336 p.

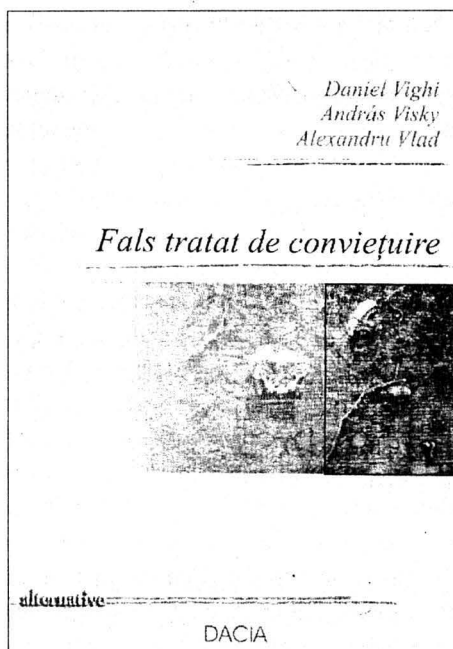
Secuimea este ținutul despre care toată lumea știe, sau cel puțin are impresia că știe câte ceva. În imaginarul colectiv secuial – subiect de bancuri sau de povestiri cu tentă horror – este întotdeauna „altfel“. De aceea, atât pentru cititorul neavizat cât și pentru cel familiarizat cu relațiile interetnice, până și pentru

secuii „Fals tratat de conviețuire“ este un experiment: „Experimentul îl face co-părtaş la o aventură care se dorește în egală măsură un act artistic și unul investigator, rezultat din conlucrarea dintre câțiva prozatori de notorietate și un sociolog ajuns între timp (vrînd-nevrînd) din coordonator de proiect un fel de co-autor la textul primilor trei“.

Cartea este structurată în două părți: „jurnalele“ celor trei scriitori și un malaxor de imagini – o reconstrucție făcută cu multă inspirație din textele celor trei: naturalețea unuia se alătură umorului celui alt și se completează cu pioșenia celui de-al treilea într-un tot unitar, după câteva pagini devenind din ce în ce mai greu de deosebit cine ce a scris, demonstrînd, dacă mai era nevoie, că dincolo de convingeri religioase, de opțiuni politice, de apartenențe etnice tot ce contează este talentul. Malaxorul recompune provincia dar oferă în același timp posibilitatea cititorului de a-și crea propria „realitate“, dat fiind faptul că „reconstrucția ei poate fi plurală, conform propriului proiect imaginativ“.

Cele trei povestiri fascinează prin naturalulul cu care ridică vălul de mister de pe imaginea Secuimii. În plin război mediatic scriitorul surprinde normalitatea: statui, soare, o localnică frumoasă, un afacerist neacceptat de comunitate, un șomer bucurîndu-se de o mică „afacere“, un căruțaș, un tată mîndru de copiii săi, urmele comunismului. Români sau maghiari aceste personaje s-ar potrivi la fel de bine oriunde în Ardeal.

* Marius Lazăr, Avertisment în Daniel Vighi, András Visky, Alexandru Vlad — *Fals tratat de conviețuire*, editura Dacia, Cluj 2002, pagina 5.

„Ne-au vizitat de curînd niște scriitori, români și maghiari. La București se duc mineri, la noi vin scriitorii: să nu fim cîrcotași, deosebirea e ca de la cer la pămînt. Au vizitat rezervația Har-Cov, bănuiesc că nu pe gratis, or fi primit un spor de pericolozitate serios. (...)scriitorii români nu vor scrie decît de bine despre maghiarii de aici, iar acel scriitor maghiar solitar – care cîcă nici nu și-ar fi băgat nasul pe aici – va scrie numai de bine despre români. Har-Cov: raiul pe pămînt!“ — observa cu sinceritate un gînditor local. Cartea fiind mai degrabă „un obiect de lectură“, nu avea însă să-i de-a dreptate. Secuimea văzută ca loc de conviețuire nu apare ca raiul pe pămînt ci o regiune vie, adevărată a noastră a tuturor.

Problema Secuimii este de fapt a unui teritoriu inexistent în prezent așa cum „ca mitopoetică, problema Ardealului e o reprezentare a unui Ardeal inexistent în prezent. Ardealul inexistenț în prezent este expresia corespunzătoare a sindromului Trianonului nedigerat. Ardealul mitic este tărîmul baladesc străbun situat în afara istoriei, Atlantida întrevăzută a cerului și a norilor, a rîului și a vegetației, a străbunilor și a eroilor fără biografie. Prezentarea lui începe cu sfîrșitul istoriei, cu terminusul, cînd timpul a încetat să mai existe. Ardealul mitic nu are decît prezent, iar Ardealul existent, doar trecut“.

„Adevărul“ despre Secuime nu a fost încă scris, dar intrînd în jocul propus de autorii cărții, cititorul poate alege să-l scrie, să-l gîndească, să-l deconstruiască și să-l reconstruiască folosind „Fals tratat de conviețuire“ ca cel mai bun ghid. □

Laura Ardelean

altera 20-21

Contents

Editorial

3

EUROPEAN INTEGRATION AND THE STATUS OF MINORITIES

Gabriel Toggenburg

A Rough Orientation Through a Delicate Relationship:

The European Union's Endeavours for (its) Minorities

5

The issue of minority protection inside the EU-system is characterised by contradictions but also by a considerable potential of development. The last twenty years clearly show that the interest of the EC-organs in this topic has been considerably growing. Maastricht gave birth to the concept of cultural diversity opening hereby new realms for minority-topics inside the EU. Still minority protection strictu sensu is reduced to the external sphere of the EU. It is only the Post-Amsterdam development that seems to foster the 'internalisation' of minority related topics. Besides the question how the law is developing it seems important to stress that minority question is also and mainly about the political willingness of using legal bases and possibilities which are already today at disposal. But, however, under the surface of daily policy the law is mushroom-like pathing its own way - time will show the outcome of this process.

George Schöpflin

The Hungarian Status Law:

Political, Cultural and Sociological Contexts

38

Every state makes provision for the protection of both individual rights and for the reproduction of the collectivity — the cultural context within which the individual exercises those rights. Collective norms constitute a vital aspect of human agency, the capacity to act, precisely because these norms ensure that the individual is not culturally naked but is operating in a context in which action will be understood. The Status Law, by offering options for the cultural reproduction of all Hungarians, is a significant contribution towards that strategy and can take its place in other, similar attempts to regulate ethnicity within a civic and etatic framework. In effect, by separating citizenship from ethnic identity and constructing a clear definition of citizen of the Hungarian state and citizens of other states but ethnically Hungarian individuals, the Hungarian Status Law is enhancing and enriching the concept of citizenship. The critics of the law may well not understand their underlying, implicit assumptions, which are themselves ethnically coded, and, therefore, believe sincerely that they are articulating universalist presumptions.

The Status Law:

a National Policy or a New Approach of Minority Protection?

47

The author goes through the short, but hectic history of the law that has established itself in the consciousness of the public opinion as the Hungarian Status Law, and presents most various opinions from the equidistant standpoint of a political scientist. There have been many concerns – the author concludes – related to the Status Law and to its possible consequences. Among the sources of these problems may have been the position of the majority population, the accordance to EU provisions, the financial aspects or the law, the bias in those issuing the legitimations, the possible encouragement of emmigration, the hardening of the provisions on the regime of foreigners, the problems that should be regulated consequently by new laws, the tensions triggered within domestic politics and between the organisations abroad. According to the author, two serious problems could be raised concerning the Status Law. The first is that the project is focused mainly on the facilities granted within the territory of Hungary and not on the strengthening of the organisations and institutions abroad. Indeed, the law does not affect the present system of assistance for the Hungarians abroad, but it may be assumed that another distribution of resources would better contribute to their staying in their native land. The second problem is that there is no answer to the situation after Hungary's integration to EU, which was also the original main starting point for the Status Law.

Constantin Iordachi

Redefining the Boundaries of the Nation:

A Comparison between Hungary's "Status Law" and

Romania's Policy on Dual Citizenship in the Republic of Moldova 69

How new and unprecedented are the stipulations of the "Status Law?" While - in investigating the law - numerous analysts have pointed out its unique, innovative character, this paper argues that the Status Law can in fact be regarded as part of a more general revival of ethno-national policies of post-communist nation-states in Central and Eastern Europe. The 1989 dismantling of the communist system and the collapse of supranational authority - perceived by many scholars as the victory of national identity against Marxism, "the finest hour of East European nationalism" or the "Springtime of Nations" - has created an unprecedented opportunity for a radical reorganization of national and minority policies in Central and Eastern Europe. In order to integrate the "Status Law" into a wider analytical context, the current paper focuses on the post-1989 revival of contrasting and ultimately overlapping definitions of citizenship in Romania, Hungary, and the Republic of Moldova, and the resulting diplomatic tensions over issues of dual citizenship or symbolic national membership. The study takes as basis of reference Romania, a country which, through its geographical position, bridges citizenship litigation between Central Europe (represented by Hungary) and the former Soviet space (represented by Moldova). In exploring the original stipulations of the Status Law, the study thus employs a double comparative perspective: first, it contrasts the Law with Romania's legislation on dual

citizenship and its impact on the relationship between Romania and Moldova; second, it integrates the Law within the overall patterns of ideological conflicts between Romania and Hungary. Finally, the paper derives more general conclusion about the evolution of-and multiple challenges to-national membership in post-communist East-Central Europe.

Károly Gruber

Positive Measures with a National Feature for
the Protection of the Minorities across Borders in Europe

87

One of the most important problems of political theory and international law raised on the occasion of the diplomatic discussions on the Law on the Hungarians in the neighbouring countries was whether the assistance and facilities granted by the law can or cannot be considered discriminatory. Opponents to the law strived to highlight its unique, exceptional character as if there had never been a precedent to it. The author seeks to prove the opposite by drawing a comparison between the EU and the Council of Europe law, some of the national provisions of certain EU member states and the jurisprudence of neighbouring countries. As the author concludes, within the law sphere tackled here, the Law on the Hungarians in the neighbouring countries is not new either in Central Europe or in Western Europe. The basic principles of the law — free choice of identity, protection of national minorities culture and identity — are completely in line with the respective law texts of EU, that is with the provisions pertaining to national and cultural aspects. The future Europe should be a Europe of communities and within this context the Status Law is important since it contributes to maintaining the cultural and national diversity of the continent.

János Kis

The Status Law or Hungary at a Crossroad

101

The well-known liberal philosopher minutely and unsparingly anatomizes the national philosophy of those who initiated the Status Law and holds that the reference to the "unitary Hungarian nation" made in the Preamble to the Law redefines the concept of nation itself. This redefinition confers a political dimension upon the concept of nation which entails a public law relationship between the Hungarians living in the region and the territorial Hungarian state. Nevertheless, the liberal analyst's insight does not go beyond the scope of the theory of classical liberalism and, despite earlier attempts to this end, the critique of state nationalism which putatively imbues the law is made from the perspective of the philosophy of the national state and of the international status quo. The most important tasks, argues the author in the conclusion, can be briefly formulated. The status law must be fundamentally revised. According to EU law, any difference whatsoever on an ethnical basis is discriminatory and forbidden, except for the instances when it contributes to the protection of the culture and language of the respective group and to its maintaining its relationship with its mother country. Thus, the law provisions that do not comply to these ends must be eliminated.

The (ethnic) redefinition of the nation by the Status Law is — as the author argues — completely in line with the liberal standpoint. This is a fact even though the redefinition is indirect, for its effects due to the redefinition are similar to those of a direct redefinition. At the same time, the Status Law has a discriminatory character. It is discriminatory outwardly as it distinguishes between "Hungarian" and "non-Hungarian" (this being the very aim of the project) and it is discriminatory inwardly as, due to this indirect redefinition of the concept of nation, it distinguishes between its own Hungarian citizens. It is high time to realize — the author argues — that the system of minority protection in force after the second world war has rather been a palliative aimed at appeasing the decision-makers consciousness which has led in the end, if we were to draw a line, to a slow abolition of minority existence throughout Europe. Thus, it is no wonder that the turn of the millenium has resurfaced all the contradiction and pending problems which the bi-polar system of the cold war had anesthetized for a while. As a matter of fact, in extreme circumstances when there was only the problem left, often the minority had disappeared. And while we are growing more and more sensitive to plant and animal species extinction, when it comes to ethnic, linguistic and cultural communities extinction, we will resort to stability and status quo. This is why the author deems legitimate and necessary for normative systems to be pushed beyond their limits through initiatives like the status law. It is unfortunate that, due to an erroneous political-philosophical starting point, to an improper historic moment and to a hybrid legal couching, the project was to be nipped in the bud. This endangers the very future of the national-cultural philosophy contained by the law.

DOCUMENT

Act on Hungarians Living in Neighbouring Countries (Hungary's Status Law)	139
Report on Preferential Treatment of National Minorities by their kin-States (the Venice Commission's Report)	152

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Mihnea Berindei

The Transylvanian Issue in the Hungarian Policy of Soliman I	176
--	-----

The Romanian historian, holding aloof from traditional historiography stereotypes, tackles courageously and objectively a subject prone to inflate patriotic gung-ho spirits in this part of Europe. "A preliminary question is prerequisite here: what did the Otomans understand at the time by the term 'Transilvania'? What was the territorial entity referred to by this term? The voivodship of Transilvania, a province of the Hungarian Kingdom, enjoyed an autonomous structure. The region, delimited in the South and East by the natural border of the Carpathians, consisted of seven counties, the Szeklar and Saxon counties and the "Romanian lands". But, since 1541, after the

Otoman province of Buda was founded — bglerbegilik de Budun —, the Ottomans used the name of Transilvania (the Country of Ardeal, more precisely Erdel villayeti), to refer to a much wider region, that of the Eastern part of the Hungarian Kingdom."

Adrian Majuru

The Khazar Jews

182

An unwanted subject as it may seem, the history of "the thirteenth tribe" of the Mosaic Khazars has incited curiosity not only of historians but also of men of letters and of ethnologists. The presence within the Transilvanian territory of vestiges of a Mosaic Turk people even more diversifies our view on a past much too often deemed monolithical and justifies a profound historic research. The study here attempts such an approach in spite of the scarcity of sources.

ANALYSES

Emőd Veress

Reconstruction of Minority Communities Property Rights

193

The communist regime, built on the Marxist-Leninist ideology, according to which the abolition of all forms of exploitation may be achieved only through the abolition of private property on production means, turned the statist principle into an ultimate value. Thus, through different procedures specific to totalitarian systems (such as nationalization, cooperativization etc.) private property was abolished or severely curbed. After the changes occurring in December 1989 a reverse process — reprivatization — should have been expected to emerge through the democratisation of the political system as a prerequisite of the rule of law, of the free and competitive market. The author seeks to answer the question regarding the stage of this process both from the point of view of the relevant law adopted and of its implementation into the Romanian political reality.

CASE STUDY

Edwin Bakker

The 'Roma Exodus'. A truly pan-European Issue

227

This article investigates the recent emigration of Roma from East Europe to West European countries, such as Belgium, Finland and Great Britain. It investigates why Roma emigration from East Europe has increased in recent years. The article also focuses on the reaction of authorities in both East and West to this so-called 'Exodus'. Both intend to stem the flow through various policies ranging from expulsion to Roma-programs aimed at improving the living conditions of members of this group in their home country. The short-term results of these policies are not very promising. There is, however, one positive aspect of the Roma 'Exodus'. The Roma emigration places the 'Roma problem' on the international political agenda. This has led to increasing attention to this truly cross-border and pan-European issue.

DIALOGUE

Transylvanian Identity – a „Nation of Will“?

236

Between 9-14th July 2002 the first edition of the Transsylvania Summer University was held at Ilieni organised by the Intercultural Centre of the Pro Europe League. The 50 participants — students and young political activists — could assist in discussions on themes such as: Regionalism in Europe — regionalism in Romania; Transylvania — a drifting economy? Political Transylvania — the policy of Transylvania; Transylvanian identity — a “nation of will”? the text in this issue consists of excerpts from the discussion held in the fourth day of the summer university. “To what degree is there an entitlement to talk of a nation of Transylvanian will?” one of the participants wonders. “I think we cannot answer this question without tackling history and without drawing certain conclusions. The history of Transylvania has some particulars when compared to the other Romanian principalities (...). I believe we must talk of Transylvania’s symbolic role for the history of each ethnic group that lived and still lives in this land. The Romanians justly consider Transylvania to be the cradle of the Romanian people ethno-genesis. To Hungarians it is Transylvania that maintained the political continuation of the Hungarian nation during the period when the Hungarian state had been a Turkish pashalik, while to the Saxons, it was only here (in Transylvania) where German, Flemish and Walloon settlers became a community that considered itself a people and that enjoyed a status of political nation.”

RESTITUTIO

Olivier Gillet

Romanian Anti-Masonic Movement after 1989.

Origins and Present Development

263

The problem of anti-masonic movement in Romania, which emerged after the collapse of the communist regime, cannot be tackled without a profound study of the whole present political background. Moreover, the lack of perspective, but also the intricacy of the political situation — especially the revival of between the war ideological trends — do not allow for drawing of permanent conclusions. The anti-masonic discourse may find a certain response because of the political and economical crisis situation, but it is still extremely difficult to assess its impact on mentalities. Although a certain irrational character prevails and the general arguments resemble those circulated in other countries (that is, the filiation made between Judaism, communism and freemasonry), a certain coherent intention can be discerned here depending on the present Romanian political background, mainly minority and monarchy issues, having as its ultimate goal the justification of an authoritarian and nationalist regime facing the dangers that emerged in the Balkans after 1989 from national and international instability.

FACES OF EUROPE

Ioan Codruș Lucinescu

The Jews in the 19th century Romanian Principalities

282

"The Romanian territory grew richer as early as the Medieval Age by ethnic communities that played an important part in national history; one of them was the Jewish community. The existence of Jews in Wallachia was first dated in 1330 at Cetatea Albă and in the 16th century in Bucharest", maintains the author and then reviews the crucial moments of the Jewish presence in the Romanian Principalities, all their ups and downs. "Unfortunately, the 20th century was to be an extremely difficult moment for the Jews throughout Europe and the community in Greater Romania, having reached the impressive number of almost 800.000 members after all Romanian provinces were united, was not spared of severe problems. The extermination of the Transylvanian community beginning with April 4th 1944, the mass deportation of Bessarabian Jews by the Romanian authorities, famine and other kinds of shortage during the second world war dramatically diminished the number of Jews in Romania after 1945. Massive immigration to the newly founded state of Israel (1948), led to the same outcome as the emigration of another community important to Romanian society, the German one: the actual disappearance of the Jewish community as a social, cultural and economical factor in post-war Romania."

REVIEWS

Miklós Bakk

Gabriel Andreescu: Ruleta
(The roulette)

290

Laura Ardelean

Daniel Vighi, András Visky, Alexandru Vlad: Fals tratat de conviețuire
(Fals Treaty of Coexistence)

294

TALON DE COMANDĂ

cu plata ramburs/ la primirea coletului

Autor, Titlu	Preț	Nr. ex.
*** Altera 5 – Etnic. Național. Multinațional	30.000	
*** Altera 6 – Federalism	30.000	
*** Altera 7 – Federalism și reconciliere	30.000	
*** Altera 8 – Federalism și devoluție	30.000	
*** Altera 9 – Regionalism și regionalizare	30.000	
*** Altera 10 – Regionalism și/sau descentralizare	30.000	
*** Altera 11 – O Europă a regiunilor	30.000	
*** Altera 12 – Multiculturalism	30.000	
*** Altera 13 – Multiculturalism/Interculturalism	30.000	
*** Altera 14 – Drepturile lingvistice ale omului	45.000	
*** Altera 15 – Drepturi lingvistice. Drepturi fundamentale	82.000	
*** Altera 16 – Universități multiculturale	85.000	
*** Altera 17/18 – Culturi minoritare periclitare	100.000	
*** Altera 19 – Regionalizare în Europa Centrală și de Est	90.000	
*** România și minoritățile. Colecție de documente	32.000	
Richard Coudenhove-Kalergi: Pan Europa	32.000	
Binder Pál: Az erdélyi fejedelemségek román diplomatái	20.000	
Andrei Roth: Naționalism sau democratism?	85.000	
Roth Endre: Nacionalizmus vagy demokratizmus?	85.000	
*** Provincia 2000 - antologie	110.000	
*** Provincia 2000 - válogatás	110.000	
*** Provincia 2001 - antologie	110.000	

Carte PRO EUROPA prin poștă

cu plata ramburs / la primirea coletului

Avantajele dumneavoastră: taxe poștale gratuite / suportate de Editura Pro Europa • materiale promoționale la zi privind aparițiile noastre.

Cum comandați: Bifați pe TALONUL DE COMANDĂ precedent titlurile care vă interesează • Indicați, pentru fiecare titlu, numărul de exemplare dorite • Țineți cont de faptul că lista de titluri disponibile și prețurile înscrise în talonul de comandă erau valabile la data trimiterii în tipografie a cărții de față • Pentru informații la zi privind titlurile disponibile și prețul lor, sunați la tel. 0265/250182; 250183.

Cum transmiteți comenzile: prin poștă, telefon, fax, e-mail

Liga Pro Europa

C. P. 1-154

4300 Târgu-Mureș – România

Tel/Fax: 0265/250182; 250183 Mobil: 0745-507166

Email: office@proeuropa.ro

Internet: www.proeuropa.ro

Datele dumneavoastră:

Nume: _____

Adresă: _____

Telefon, fax: _____

E-mail: _____

Semnătura _____ Data _____

- *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și Charles Stewart Mott (SUA), cărora editorii le adresează mulțumiri.*
- *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*
 - *Articolele nepublicate nu se restituie.*
 - *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: Judit Andrea Kacsó, István Haller

Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

